

**The School of Economics and Management
in Public Administration in Bratislava**

**TOPICAL ISSUES OF
SOCIETY DEVELOPMENT
IN THE TURBULENCE CONDITIONS**

*Conference Proceedings of
the International Scientific Online Conference*

May 30, 2020

Bratislava 2020

School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
Academy of the State Penitentiary Service (Ukraine)
Berdyansk State Pedagogical University (Ukraine)
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (Ukraine)
Donbas State Pedagogical University (Ukraine)
Institute for the Study of Spatial Development (Ukraine)
Katowice School of Technology (Poland)
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture (Ukraine)
National University of Civil Protection of Ukraine (Ukraine)
Odessa National Polytechnic University (Ukraine)

**TOPICAL ISSUES OF
SOCIETY DEVELOPMENT
IN THE TURBULENCE CONDITIONS**

Conference Proceedings of the International Scientific Online Conference

May 30, 2020

Bratislava 2020

ISBN 978 – 80 – 89654 – 67 – 3

EAN 9788089654673

Conference Proceedings of the International Scientific Online Conference *Topical Issues of Society Development in the Turbulence Conditions* (May 30, 2020, Bratislava, Slovak Republic). The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2020; ISBN 978-80-89654-67-3; pp. 392.

Reviewers

Renáta Bernátová – doc. RNDr., PhD., University of Presov, Slovak Republic

Ihor Lyman – Doctor of Science, Professor, Berdyansk State Pedagogical University, Ukraine

Olena Raevneva – Doctor of Science, Professor, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Ukraine

Sławomir Śliwa – PhD, Academy of Management and Administration in Opole, Poland

Editorial Office:

Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

851 04 Bratislava 5, Furdekova 16 tel. +421 905 864 457

E-mail: sekretariat@vsemvs.sk

Publishing House:

© Vysoká škola ekonómie a manažmentu verejnej správy v Bratislave

851 04 Bratislava 5, Furdekova 16 tel. +421 905 864 457

Authors are responsible for content of the materials.

© Authors, 2020

© Publishing House VŠEMvs, 2020

SCIENTIFIC AND PROGRAMME COMMITTEE

- **Dr. h. c. prof. Ing. Viera Cibáková, CSc**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **prof. Volodymyr Andronov, DrSc**, National University of Civil Protection of Ukraine
- **prof. Ihor Bohdanov, DrSc**, Berdyansk State Pedagogical University
- **doc. Olena Chukurna, DrSc**, Odessa National Polytechnic University
- **Ing. Michal Fabuš, PhD.**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **doc. Natalia Falko, PhD.**, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
- **doc. Olha Kovalova, DrSc**, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
- **prof. Ing. Vojtech Kollár, PhD.**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **prof. Oleksandra Mandych, DrSc**, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
- **prof. Oleksandr Nanka, PhD., acad.**, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
- **doc. Oleksandr Nestorenko, PhD.**, the Institute for Study of Spatial Development
- **prof. Mykhailo Oklander, DrSc**, Odessa National Polytechnic University
- **prof. Svitlana Omelchenko, DrSc**, Donbas State Pedagogical University
- **prof. WST, dr Aleksander Ostenda**, Katowice School of Technology
- **Iryna Stetsenko, PhD.**, Academy of the State Penitentiary Service
- **Yevhenii Rybka, DrSc, Senior Researcher**, National University of Civil Protection of Ukraine

ORGANIZING COMMITTEE

- **doc. Nadiya Dubrovina, PhD.**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **doc. Ing. Stanislav Filip, PhD.**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **Ing. Marián Kováč, PhD.**, School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava
- **doc. Tamara Makarenko, PhD.**, Berdyansk State Pedagogical University
- **prof. WST, doc. Ing. Tetyana Nestorenko, PhD.**, Berdyansk State Pedagogical University
- **doc, Liubov Niekrasova, PhD.**, Odessa National Polytechnic University
- **doc. Iryna Ostopolets, PhD.**, Donbas State Pedagogical University
- **doc. Yurii Otrosh, PhD.**, National University of Civil Protection of Ukraine
- **doc. Olesia Prokofieva, PhD.**, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
- **doc. Svitlana Shevchenko, PhD.**, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
- **doc. Svitlana Zaika, PhD.**, Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
- **mgr Aldona Kania**, Katowice School of Technology
- **mgr Tamara Krutko**, the Institute for Study of Spatial Development
- **Alina Kvitka, PhD Student**, Academy of the State Penitentiary Service
- **mgr Paweł Mikos**, Katowice School of Technology
- **mgr inż. arch. Sylwia Pawlikowska-Musiewicz**, Katowice School of Technology
- **mgr Hanna Varina**, Senior Teacher, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University

CONTENTS

SECTION 1

MODERN ISSUES OF EDUCATION IN TURBULENCE CONDITIONS

<i>Inna Kurlishchuk, Oksana Aleksieieva.</i> Impact of virtual mass media on university students' health preserving competence.....	10
<i>Alina Kvitka.</i> Social and communicative competence of future officers of the state criminal and executive service of Ukraine forming as topical issue of professional pedagogics in conditions of turbulence.....	16
<i>Oleksandra Mandych, Arkadii Mykytas.</i> Marketing management: problems, prospects and features of study.....	20
<i>Rymma Shmelova.</i> On implementation of foreign language of public servants' professional training in Ukraine in the conditions of education reforming.....	24
<i>Юлія Гришук.</i> Компетентнісний підхід як методологічне підґрунтя професійної підготовки військових фахівців у ВНЗ в умовах турбулентності.....	27
<i>Максим Демент.</i> Особливості сучасної професійної підготовки курсантів у надзвичайних умовах.....	37
<i>Ольга Застело.</i> Підвищення кваліфікації викладачів іноземних мов через розвиток їхньої діагностичної компетентності.....	40
<i>Iryna Zozulia.</i> Features of creative competence development of preschoolers in terms of turbulence of society.....	48
<i>Оксана Кікінежді, Світлана Вихор, Галина Жирська.</i> Актуальні питання розвитку гендерної освіти в Україні.....	57
<i>Володимир Кравець, Світлана Кравець.</i> Моделювання дошлюбної підготовки учнівської молоді в епоху турбулентності українського суспільства.....	67

<i>Вікторія Крикун, Алла Прокopenко. Розвиток іншомовної професійної компетентності військових фахівців з використанням технологій дистанційного навчання.....</i>	79
<i>Валентин Молодиченко, Наталія Молодиченко. Особливості ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів початкової школи в умовах трансформації українського суспільства: теоретичний аспект.....</i>	85
<i>Ірина Остопoleць, Ганна Варіна, Сніжана Степанова. можливості сервісу «LearningApps» в роботі зі студентами.....</i>	94
<i>Сергій Рик, Ярослава Василькевич. Формування академічної доброчесності як складника професійної підготовки майбутніх фахівців..</i>	100
<i>Ірина Стеценко. Використання дистанційного навчання під час викладання навчальної дисципліни «основи загального та спеціального діловодства» при підготовці майбутніх працівників державної кримінально-виконавчої служби України.....</i>	108
<i>Людмила Чекаленко. Про патріотичне виховання українського студентства.....</i>	112
<i>Володимир Шпортко. Педагогічні умови розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів в умовах сучасних загроз.....</i>	122
<i>Любов Юрченко, Андрій Міносян, Олексій Варипаєв. Наука епохи постмодерну як чинник сучасної освіти.....</i>	130

SECTION 2

FINANCIAL AND ECONOMIC ISSUES OF SOCIETY DEVELOPMENT IN THE TURBULENCE CONDITIONS

<i>Iryna Romaniuk, Natalia Babko, Tetiana Kviatko. Main directions of improvement of management of development of rural green tourism enterprises.....</i>	138
<i>Olena Shevchenko, Lesia Rudych. Risks and benefits of crowdfunding in the context of digitalization.....</i>	145

<i>Olena Chukurna, Anna Davydova. Forecasting the price of products of machine-building enterprises depending on the share of costs.....</i>	150
<i>Liubov Niekrasova, Marharyta Stepanenko. Real estate portfolio formation and management in conditions of uncertainty.....</i>	158
<i>Tadeusz Pokusa. Stages of process oriented management.....</i>	163
<i>Марта Дергалюк, Анна Мєсрєпова, Софія Вишницька. Турбулентність економічного середовища в Україні та світі.....</i>	178
<i>Володимир Дубницький, Олександра Нефедова. Конкурентоспроможність підприємства в сучасних умовах.....</i>	185
<i>Людмила Зверук. Інноваційні підходи до удосконалення депозитної політики банків.....</i>	194
<i>Володимир Осипов, Ганна Граматік, Олександр Паларієв. Сталий розвиток субрегіону: стратегія та інструменти реалізації.....</i>	202
<i>Наталія Трушкіна. «Зелене» інвестування розвитку транспортно-логістичної системи: світова практика.....</i>	207

SECTION 3

SOCIAL ASPECTS OF SOCIETY STABILIZATION AND DEVELOPMENT IN THE TURBULENCE CONDITIONS

<i>Лариса Богуш. Сфера зайнятості та ринок праці України під впливом наслідків пандемії корона вірусу.....</i>	216
<i>Ігор Боднар, Євгеній Красковський, Олексій Леоненко. Причини та умови вчинення злочинів засудженими до позбавлення волі в кримінально-виконавчих установах закритого типу в сучасних умовах.....</i>	229
<i>Івіца Гуляшова, Надія Дубровіна, Тетяна Нєсторєнко, Станіслав Філіп. Проблеми та програми профілактики дитячого ожиріння в сучасному світі та в Словаччині.....</i>	234
<i>Ганна Марчук, Наталія Марчук. Засоби масової інформації в період стабілізації та розвитку суспільства в умовах турбулентності.....</i>	245

<i>Катерина Матвєєва.</i> «Театральні традиції» як збереження національних матеріальних та духовних цінностей в умовах глобальних світових змін.....	250
<i>Наталія Ткачова, Олена Казанська, Ольга Шевцова.</i> Освітні інновації і формування професійних компетенцій співробітників державної міграційної служби як фактор стабілізації та розвитку суспільства в умовах турбулентності.....	257

SECTION 4

IT-TECHNOLOGIES AND THEIR SOCIAL IMPORTANCE IN THE TURBULENCE CONDITIONS

<i>Olga Savchenko, Ugur Turan.</i> Analysis of the significance of sustainable development in turbulence conditions.....	263
<i>Li Yuheng.</i> The impact of big data technology on a turbulent society.....	270
<i>Євген Бельтюков, Анастасія Дискіна, Тетяна Ткачук.</i> Смарт-інновації як важливий чинник у розвитку суспільства в умовах невизначеності.....	278
<i>Станіслав Березовський, Тетяна Коляда-Березовська.</i> Інтелектуально-евристичне моделювання електронних систем.....	283
<i>Юрій Отрош, Євгеній Рибка.</i> Комп'ютерні дослідження залізобетонних колон при високих температурних впливах.....	289
<i>Олександр Соболев, Олександр Яценко, Світлана Кравців.</i> Розробка Android-додатку для визначення інтегральних ризиків небезпечних подій.....	295
<i>Анастасія Сьоміна.</i> Можливості використання ІТ-технологій для формування мовленнєвої компетентності документознавців: актуальність чи необхідність.....	300
<i>Вадим Тютюник, Ольга Тютюник, Олександр Яценко.</i> Оцінка надійності функціонування України в умовах турбулентності небезпек за результатами кластерного аналізу її регіонів за ступенем пожежної небезпеки.....	307

SECTION 5
PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE STATE OF SOCIETY
IN THE TURBULENCE CONDITIONS

<i>Olha Lomak, Polina Shalnieva. Creativity as a mechanism of adaptation of employees to modern conditions.....</i>	314
<i>Ганна Варіна, Олеся Прокоф'єва. Генезис психологічного супроводу батьків, які виховують дітей з інвалідизацією, в сучасних трансформаційних умовах.....</i>	320
<i>Катерина Вербицька, Наталя Москвіна. Дослідження особливостей підліткової депресії.....</i>	328
<i>Тетяна Данильченко, Тетяна Кухар, Оксана Мірошниченко, Уляна Настояща. Психологічні аспекти аналізу пенітенціарної (тюремної) субкультури засуджених.....</i>	337
<i>Тетяна Каткова, Ганна Варіна. Психологічна підтримка жінок, які підверглися сімейному насиллю.....</i>	344
<i>Ольга Ковальова, Ганна Варіна. Концептуалізація сімейноцентрованого підходу в процесі розвитку адаптивних ресурсів батьків, які виховують дітей з особливими потребами.....</i>	351
<i>Діана Кочерева. Розвиток креативності як складової професійного становлення особистості.....</i>	360
<i>Анна Лімачова. Емпатичність як професійно важлива якість педагога.....</i>	367
<i>Наталя Оніщенко. Криза як можливість: психологічний аспект.....</i>	373
<i>Наталя Фалько, Наталя Гузь. Життєва стратегія як компонент побудови життєвого простору особистості.....</i>	378
<i>Світлана Шевченко, Ганна Варіна. Психологічні детермінанти розвитку життєстійкості особистості в сучасних умовах турбулентності.....</i>	385

SECTION 1
MODERN ISSUES OF EDUCATION IN TURBULENCE CONDITIONS

**IMPACT OF VIRTUAL MASS MEDIA ON UNIVERSITY STUDENTS`
HEALTH PRESERVING COMPETENCE**

Inna Kurlishchuk, Oksana Aleksieieva
Luhansk Taras Shevchenko National University, Starobilsk, Ukraine

Annotation. The article deals with analyses of impact of virtual mass media on university students' health preserving competence. Based on the analysis of a considerable number of foreign and domestic researches authors determined health preserving competence of university youth as the key component of professional culture of future specialist and an organized system of special knowledge and skills used by individuals in order to achieve the purposes of their self-determination and professional self-realization through ensuring protection and force of physical, mental and social health. The research results have shown that virtual mass media is an effective tool of university students' health preserving competence formation and has a great potential for healthy lifestyle popularization among university youth.

Key words: health, competence, health preserving competence, virtual mass media, university student

Nowadays physical, mental and social health issues of youth, in particular university student youth, have attracted the attention from all sectors in modern Ukraine. University student youth is an important social group that reflects political, cultural, social, economic and mental development of the whole Ukrainian society. Thus, the scientific interest to university students' health, healthcare, health behavior and health preservation has increased rapidly during few last decades. Ukrainian community faces the vital issues such as the increasing of physical and mental health

of youth and strengthening their ability to adapt to everyday life challenges as members of active civil society. So, the relevance of the problem of finding the efficient tools of university student youth health preserving competence formation is undoubted.

A number of foreign and domestic scholars (T. Barlas, 2018, O. Chychynska, 2019, J. Hughes, 2020, L. Korostyl, 2018, K. Mohr, 2017, Yu. Pachos & V. Poltorak, 2019, K. Parker et al., 2019, A. Sapa, 2014, H. Soldatova, 2016, Ye. Zelenov, 2018) focuses on the fact that modern youth is representing the “generation Z” (born in 1997 and onward) that is growing up in digital environment and used to use online mass media for different purposes. They are young, mobile and extremely entrepreneurial. This generation believes in equality and non-discrimination in society. For these digital natives, self-actualization is of high priority, they are optimistic and very driven about their personal ambitions. Virtual social media (for example, Facebook, Instagram, Twitter, YouTube, Telegram, WhatsApp, Likee, etc.) influencing offers a lot of opportunities, in particular in sphere of physical and mental health development and preservation. Online mass media is networking people into one global society. Today online media has lots of benefits and has no boundaries. So, they can be used by university student youth anywhere and anytime. Modern Ukrainian society is oriented on efficient using the capability of digital media in the process of popularization of the human health value, the ways of prevention disorders, providing positive samples of health behavior, and the necessity of developing health preserving competence and health culture, in particular among youth audience.

It is obvious that in our century human health is defined as the highest values in any world community. It is an invaluable asset not only for every person, but for society as a whole. And Ukrainian society is not an exception.

The report of World Health Organization declares that “modern health landscape is shaped by growing global, regional, national and local interdependence and an increasingly complex array of interlinking factors that influence health and well-being. We are all challenged, for example, with the task of making sense of and integrating the many different actors and sectoral services (such as housing, water, energy, food and health care) needed to keep ourselves, our families and our populations healthy and happy. We all know that poor health wastes potential, causes despair and suffering and drains resources” [4]. From this point of view, the problem

of the prevention of health disorders, developing and improving the health protection culture of youth and strong promotion of healthy lifestyles are vital.

In modern theory and practice, a considerable number of researches on the issues of individual health and healthcare have been conducted (Boychuk Yu. D., 2017; Ferman Carl.L. & Allensworth Diane D., 2017; Holtsev A.M., 2017, Pasand Ali Khoso et al., 2016; Platonov V.M., 2012; Stigsdorret U.K. et al., 2017, Svintsitska S.M., 2018 and others), particularly health behavior promotion, and health preserving competence (Donchenko V.I. et al., 2020; Ionova O. M. et al, 2016; Maksymchuk V.A, 2016; Nesterenko T.M., 2019; Polishchuk V.V., 2019; Sanjay P. Zodpey et al., 2018; Yakovlieva V.A., 2017 and others). Last years the importance of the role of mass media in health education, health values' promotion and health preservation formation was analyzed by Havrychenkova K.A., 2018; Henderson L. & Hilton S., 2018; Khotentseva O.V., 2018; Kurlishchuk et al, 2020; Ruban A.O., 2017; Saraf R.A. et al, 2018 and others.

Nevertheless, a number of modern aspects of health preservation, in particular university student youth health preserving competence formation by virtual mass media required further study.

The aim of the article is to analyze the impact of virtual mass media on university students' health preserving competence.

Theoretical framework of the research encompassed modern conceptions of pedagogy and methodology and the following methods were used: 1) general scientific: analysis, synthesis, abstraction, comparison and synthesis, which provided the opportunity to formulate the main issues and conclusions of the research; 2) specific scientific: logical analysis, structural and functional analysis, generalization and interpretation of results that made it possible to explore the process of university students' health-preserving competence developing by virtual mass media.

Studying the problem of formation of health-preserving competence of university students by virtual mass media requires the main terms of the research should be analyzed.

Adhering to position of V. Bondar [2] and Ju. Glaesser [3] we treat "competence" as a dynamic set of knowledge, motivation, skills, ways of thinking, values, and other personal qualities activities which are needed for the person's success; it determines the ability of a person to successfully perform their social role and pursue professional activities.

Studying the issues of the term “health preserving competence”, the researchers Antonova O.Ye. & Polishchuk N. M., 2019 [1], Kholchenkova N. M., 2017 [5] and Novak O.M., 2018 [8] note that it is a combination of knowledge and skills used by an individual in order to plan his/her healthy life, to develop personal spiritual and mental culture; it is an integral individual quality that is manifested in his/her overall capacity for health-preserving activities. Health preserving competence involves not only medical and valeological information, but also application of the acquired knowledge of health promotion and diseases prevention.

Based on the analysis of scientific researches (Bagadaeva O. Yu., 2019; Malysheva L.S., 2018; Sohokon O.A, 2019; Panasenko T.V, 2016; Prysiazhniuk S.I., 2016; Palamar S. et al, 2020) we determined health preserving competence of university youth as the key component of professional culture of future specialist and an organized system of special knowledge and skills used by individuals in order to achieve the purposes of their self-determination and professional self-realization through ensuring protection and force of physical, mental and social health.

The research of the concept of university students’ health preserving competence” requires specification of its elements. S. Yarushin emphasizes the following three components: “1) cognitive, determined by the presence of knowledge in the field of healthy lifestyle; 2) operational activity, involving the presence of practical skills and abilities to form and improve health reserves; 3) motivational-value sphere, reflecting the understanding of the role of health, primarily motor, technologies in the formation and improvement of personal health” [9, p.8].

In modern day and life virtual mass media has a great potential for university students’ health preserving competence formation and strong developing through translation and popularization information about healthy lifestyle importance to large numbers of undergraduate and postgraduate students and forming the appropriate attitudes to health values that play an important role in achieving their general healthful behavior and promotion of the ideas of the significance of both individual and public health protection.

S. Krecovic considers that “the Internet is an important tool for fast, flexible and free information exchange, not allowing any censorship or other barriers at the present time. <...> The Internet, as opposed to traditional mass media, is a “pull” medium, which means that it forces the user to be active” [6, p.7].

Among online mass media tasks that provide the support to health preserving competence formation are: “to inform within any time period large numbers of

individuals about the importance of keeping healthy lifestyle at all stages of human life; to popularize the physical and mental health as the highest values in the democratic human community; to educate the public through broadcasting the variety of norms of health behavior and healthcare rules and so on; to promote the correct knowledge on health-related topics; to expose new ideas and advancements in the health field; to form opinions and responsible attitudes to health prevention concerns in modern society; to change the negative behavior of people into positive behavior regarding the health issues; to create awareness about the various healthcare problems and solutions; to support public debate about the different health topics; to mobilize citizens for voluntary work in the sphere of public health; to unite the community for performing public health protection activities and solving different healthcare problems; to strengthen online and offline community actions on public health preserving and promotion, to provide different media campaigns on health, etc” [7, p. 410 – 411].

So, the research methodology has allowed studying the categories “competence” and “health preserving competence”. The term “university students’ health preserving competence” has been determined and it has been clarified the closed interconnection of its elements with physical, mental, social, spiritual health, etc. Modern university student youth should be able to use knowledge about health-preserving technologies and healthcare-saving activities, about the basis of a healthy lifestyle, as well as to have the proper skills and abilities of health-improving instruments and mechanism of making healthy educational and work environment.

Today virtual mass media is the means for achieving health promotion goals and can effectively alter antecedents to health behavior of university youth. Besides, online media can support health changes not only for every person, but for society as a whole and encourage maintenance of such changes. Media actively promotes healthy behavior projects and checks the result of individual and public implementation of health protective activities and so on.

References

1. Antonova O.Ye. & Polishchuk, N. M. (2019). Study of teachers’ readiness for health-preserving activities in primary school. *Zhytomyr Ivan Franko State University Journal. Pedagogical Sciences*, 4 (99), 38-47.
2. Bondar V. (2016). Problems of theoretical competence and methodological culture of researchers of pedagogical science. *Higher education in Ukraine*. 3.18-23.

3. Glaesser Ju. (2019). Competence in educational theory and practice: a critical discussion. *Oxford Review of education*. 45 (1). 70-85.
4. Health 2020: a European policy framework supporting action across government and society for health and well-being (2013). *World Health Organization*. Retrieved at: <http://www.euro.who.int/pubrequest>.
5. Kholchenkova N. M. (2017). Form of health preserving competence as a scientific and pedagogical problem. *Visnyk*, 147(2), 138-141 [in Ukrainian].
6. Krekovic Slavomir. (2003). *New Media Culture: Internet as a Tool of Cultural Transformation in Central and Eastern Europe*. S. Jakelic and J. Varsoke (Eds.), *Crossing Boundaries: From Syria to Slovakia* (pp. 1-11). Vienna: IWM Junior Visiting Fellows' Conferences.
7. Kurlishchuk I., Poluliashchenko Yu., Poluliashchenko T. *Health preserving competence and virtual mass media: problems and solutions*. (2020). T. Nestorenko & T. Pokusa (Eds.), *Organization and management in the services' sphere on selected examples* (pp. 402-412). Opole: The Academy of Management and Administration in Opole.
8. Novak O. M. (2018). Forming health preserving competency of future occupational safety and health specialists under the conditions of Higher Education modernization. *Professional Education: methodology, theory and technologies*, 7 (1), 53-66 [in Ukrainian].
9. Yarushin S.A. (2019). Formation of students' competence on preservation and increase of health reserves. *Physical Culture. Sport. Tourism. Motor Recreation*. 4(2). 7-11.

SOCIAL AND COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE OFFICERS OF THE STATE CRIMINAL AND EXECUTIVE SERVICE OF UKRAINE FORMING AS TOPICAL ISSUE OF PROFESSIONAL PEDAGOGICS IN CONDITIONS OF TURBULENCE

Alina Kvitka

Academy of the State Penitentiary Service, Chernihiv, Ukraine

Annotation. The article deals with the issue of the importance for future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine to master social and communicative competence. The author emphasizes that the essence of this competence is a set of knowledge, skills, ways of thinking, views, values, personal and professionally important properties that determine the ability of a specialist of the penitentiary service to carry out effective communication and social interaction, to establish and maintain the necessary contacts with the colleagues, governors, subordinates and persons serving a sentence.

Key words: social and communicative competence, future officers, State Criminal and Executive Service of Ukraine.

There is no doubt that it is very important for future officers of the State Criminal and Executive Service of Ukraine (hereinafter – SCES of Ukraine) to master social and communicative competence, because the essence of this competence is a set of knowledge, skills, ways of thinking, views, values, personal and professionally important properties that determine the ability of a specialist of the penitentiary service to carry out effective communication and social interaction, to establish and maintain the necessary contacts with the colleagues, governors, subordinates and persons serving a sentence [1].

The requirements of international norms and standards, which establish certain rules for the treatment of prisoners, draw their attention to the problem of Ukraine's SCSES officers' social and communicative competence forming and developing. Such documents include the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the European Convention for the Protection of Human Rights and

Fundamental Freedoms, UN Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners, the European Prison Rules, etc. These documents deal with the issue of the necessity of qualitative training of the personnel penal institutions because proper functioning of these establishments depends both on specialists' integrity and humanity, and the employees' professional and personal properties. Departmental legal documents regulating the requirements for the specialists of the SCES of Ukraine also determine the list of skills, abilities and competencies, including the ability to take into account and understand the interests and needs of other people and social groups; interact with colleagues in a group and team effectively, perform various roles and functions in a team and at the workplace; initiative; ability to maintain constructive relationships with others; ability to resolve conflicts constructively, take responsibility for made decisions and their implementation; the ability to apply effective communication strategies depending on the situation, the ability to adjust to communicate with others emotionally; critical attitude to social information and others [2, 3].

Thus, the specialists of the SCES of Ukraine, including officers, must have professional knowledge, skills and abilities not only in law enforcement, jurisprudence, penitentiary law and professional sphere, but also in social work, penitentiary psychology and pedagogy.

The results of the analysis of educational and professional training programs for future officers of the SCES of Ukraine indicate that their professional activity requires them to be able to apply the experience of social interaction in solving professional and life problems, to reach mutual understanding with governors, to prevent and resolve conflicts between colleagues and convicts. In addition, it can be argued that future officers of the SCES should demonstrate mobility, the ability to adapt and define personal goals, to plan, develop and implement social projects of individual and collective actions; the ability to maintain relationships; solve problems in different life situations. Thus, it deals with the need to possess knowledge, skills, abilities and properties that are the components of social and communicative competence.

The results of the analysis of scientific publications concerning formation and development of this competence among specialists of the SCES allow us to confirm that conceptual principles of training the personnel of the bodies of State Criminal and Executive System are covered in the papers of such scholars as: O. Beznosiuk, I. Ivankov, M. Klimov, V. Synov and others. Specific aspects of forming professional

competence of law enforcement specialists are studied by V. Anishchenko, P. Darmohrai, O. Didenko, O. Duka, O. Koba, T. Trehubenko, O. Sheremeta and others. Training the specialists of the bodies of the Criminal and Executive Service based at competence approach was considered by Yu. Haharin (correctional staff's readiness forming for educational work with convicts), V. Kostenko (professional competence forming of junior officers of penal institutions), O. Togochnyskyi (methodological bases of forming social and economic competence of future specialists of the Criminal and Executive System), A. Khasiiatullin (development of professional and legal competence of the officers of educational colonies).

At the same time, currently there is no comprehensive study of the problem of social and communicative competence of future officers of the SCES of Ukraine forming. In particular, the pedagogical conditions of its formation in cadets during their training in departmental higher educational institution are not substantiated, the structural-functional model of this process is not developed, criteria and indicators of its formation, and also methods of diagnostics need further specification. An important long-term task is also a holistic scientific and methodological support of the process of social and communicative competence of the future officers of the SCES formation, taking into account the current conditions of this department activities.

Instead, the results of the analysis of the state and quality of professional training in the departmental higher educational institution of the penitentiary system of Ukraine show that the academic environment does not always contribute to the effective social and communicative competence of the future officers of the SCES forming. We are talking about the existence of some factors that significantly prevent cadets from acquiring knowledge, skills, abilities and professional qualities that form the basis of social and communicative competence. Among such factors, the researchers mention the high regulation of life in the departmental higher educational institution, strict statutory order and directive relationships, certain isolation from communication with family, friends and relatives. Negative factors are forced communication with a limited number of people, unconditional obedience to superiors, the need to adhere to both formal and informal norms of behavior, limited choice and decision-making [4].

Thus, it can be argued that some problematic aspects are obvious that negatively affect at social and communicative competence of the future officers of the SCES of Ukraine formation. Their solving will allow to improve the quality of officers

training, in particular their ability to meet their own and service needs and goals by creating constructive relationships with colleagues and professional activities in penal institutions within the framework of socially acceptable behavior, corporate (service) culture and effective communication.

References

1. Про освіту: Закон України № 2145-19 від 5 вересня 2017 р. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 05.05.2020).
2. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 3. – URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2014_3_6.pdf3
3. Тимофеева О. Я. Формування соціально-комунікативної компетентності майбутніх судноводіїв як педагогічна проблема. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогічні науки*. Хмельницький, 2016. № 1 (3). С. 171–186.
4. Діденко О. В. Лінгвосоціокультурна компетентність майбутніх офіцерів-правоохоронців: зміст, структура та особливості. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України: електрон. наук. фах. вид.* 2013. Вип. 2. – URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadps/2013_2/zmist.html

MARKETING MANAGEMENT: PROBLEMS, PROSPECTS AND FEATURES OF STUDY

Oleksandra Mandych, Arkadii Mykytas

*Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
Kharkiv, Ukraine*

Annotation. The article presents the importance of mastering the discipline "Marketing Management" in the training of marketing specialists. The main competencies that students should acquire when studying the discipline are presented. The main problematic issues have been identified. The characteristic of the existing level of teaching of this discipline with specification of forms and methods of control is given. Features of formation of abilities and skills at studying of "Marketing management" are resulted. Recommendations for more effective mastering of educational material are developed. The directions of development in teaching through the application of innovative and information technologies in education are presented.

Key words: marketing management, education, training, competencies, learning effectiveness.

"Marketing Management" is a basic discipline in the preparation of students majoring in "Marketing" in the field of knowledge "Management and Administration". The peculiarity of teaching this discipline is a large list of pre-requisites, as well as a small number of disciplines that are studied as post-requisites. Thus, the formation of competencies in the field of marketing management for graduates is important. Obtaining a high level of mastery of skills and abilities, therefore, requires special attention from students.

When studying the course "Marketing Management" it is necessary to focus not only on the formation of a system of knowledge, achieving the level of appropriate competence in this discipline, but also on the formation of professional competencies, skills, some practical experience, socio-economic communication.

In the process of studying by students of the discipline "Marketing Management" a number of the following measures should be applied: increase of efficiency of training through motivation and activation of modality of perception; individualization of training; systematization of knowledge; creating an environment conducive to learning; focus on practical activities; gradual implementation of educational material at the conditional-professional level of mastering.

The current practice of training students in the discipline of "Marketing Management" does not fully meet modern needs: most graduates have weak skills in using the categorical apparatus in the study of economic disciplines; insufficient understanding of the importance of economic knowledge for future practice; professional competencies are not fully formed.

The shortcomings of the content of training in the discipline "Marketing Management" are due to the contradictions between: the abstractness of this discipline and the actual application of the economic categorical apparatus in the future professional activity of the specialist; individual acquisition of knowledge and experience in teaching and collective nature of professional work; organizational forms of educational and cognitive activities and forms of professional activity of future specialists; the need for training of a competent specialist and insufficient development of didactic and methodological support for the professional training of such a specialist.

Overcoming the outlined contradictions requires the search for new approaches and the implementation of radical changes in the teaching of the discipline "Marketing Management": rethinking the content of the discipline; selection of effective forms and methods of teaching; development of qualitatively new educational technologies taking into account modern socio-economic realities.

The combination of theoretical and practical training in the study of the discipline "Marketing Management", the integration of education with research and experimental work contribute to the practical orientation of learning, active search and implementation of non-traditional forms and methods of teaching students, the formation of a holistic personality of future professionals.

In order to identify the results of students' success in the discipline "Marketing Management" in practice, various forms, methods and methods of control are used (entrance, auxiliary, current, thematic (boundary), final (exam)).

Input control has the main task to identify the level of basic economic knowledge of students and is used at the beginning of its study. Based on its results, the teacher

chooses the appropriate systems and pace of learning. Tests (written and computer-based), heuristic conversations, written answers to open-ended questions, and traditional oral interviews are widely used to implement input control. Input control does not involve performance evaluation. It orients the teacher as far as students know the terminology, helps to identify gaps in knowledge of the system of scientific concepts, economic processes and patterns.

Auxiliary knowledge control in the study of the discipline "Marketing Management" helps the teacher to quickly identify whether educational information is understood by students, whether explanations are available, what are the possibilities of practical use of new knowledge and more. For this purpose, questions for oral or written answers, tasks of a graphic nature, typical tasks that are solved in class during the teacher's explanation are used.

Current control occupies the most important place in the study of the discipline "Marketing Management", because it implements all the functions of control in general. This is one of the most effective ways to stimulate regular active learning activities of students. It allows you to identify the level of quality of classroom and extracurricular work, to establish the adequacy of selected methods for learning purposes.

Most of its forms and methods are used for current control (except for computer testing, which takes a lot of time in class). We consider it rational to combine 2 – 4 methods in one lesson, so that, on the one hand, there is no monotony, and on the other hand, so as not to distract students.

Thematic (boundary) control is carried out after studying a large topic or an entire section. It should identify the levels of assimilation by students of all elements of the knowledge base. Therefore, the test should be organized to cover all students in the group. To identify the quality of the implementation of educational goals, such control includes tasks of different types and levels of complexity. As a rule, a separate lesson is set aside for thematic control and a special time for self-preparation is provided.

The discipline "Marketing Management" is designed to form the following types of professional competencies of the future marketing specialist: the ability to logically and consistently reproduce the acquired knowledge of the subject area of marketing; ability to critically analyze and generalize the subject area of modern marketing; ability to use theoretical provisions of marketing to interpret and predict phenomena and processes in the marketing environment; ability to conduct marketing

activities based on understanding the essence and content of marketing theory and functional relationships between its components; ability to develop marketing support for business development in conditions of uncertainty; ability to analyze the behavior of market participants and determine the peculiarities of the functioning of markets; ability to substantiate, present and implement research results in the field of marketing (Education Standard).

The above types of professional methodological skills of the future marketer are most effectively formed as a result of independent work of students.

When studying the discipline "Marketing Management", we consider it necessary to use the following types of independent work of students: independent study of theoretical lectures and additional material; study of certain topics or issues of the discipline, which are provided for independent study; analysis, synthesis, comparison, generalization of phenomena, facts, patterns, set out in printed sources of information, in order to prepare answers to the questions asked the day before; compilation of tables, graphs, illustrations; execution of graphic works; preparation for a seminar speech; solving and writing of problems, schemes, diagrams, other works of graphic character; preparation of abstracts of educational or scientific texts; preparation for control measures; performance of creative tasks, which provide independent compilation of tasks, test tasks, a set of exercises, etc. and their design; use of case methods; preparation of scientific reports, annotations, articles, abstracts; work with Internet search engines, etc.

References

1. Boyko M.F. (2003). Conceptual aspects of improving the effectiveness of practical training. Collection of scientific and methodical works to increase the effectiveness of practical training. Kharkiv. 274 p.
2. Kovalchuk G.O (2003). Activation of education in economic education: Textbook. Manual. K.: KNEU. 298 p.
3. Kryzhanivska V.P. (2008). Requirements of modern society to economic personnel and the purpose of their professional training. Modern information technologies and innovative teaching methods in training: methodology, theory, experience, problems: Coll. Science. pr. Issue 19. Kyiv-Vinnytsia: "Vinnytsia". P. 237 – 243.
4. Lifelong learning: world experience and Ukrainian practice. Analytical note. – URL:
<http://www.niss.gov.ua/articles/252/>.

ON IMPLEMENTATION OF FOREIGN LANGUAGE OF PUBLIC SERVANTS` PROFESSIONAL TRAINING IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EDUCATION REFORMING

Rymma Shmelova

Academy of the State Penitentiary Service, Chernhiv, Ukraine

Annotation. There have been many changes in the current legislation on education in recent years. With the new conditions of development of society, the approach to education in general and language education in particular is still changing. Thus, the article deals with the reform of language education and the implementation of public servants to master a foreign language, which is related to the task of the National educational strategy to improve the quality of primary professional training of future officers.

Key words: public service reforming, primary professional training, public servants, foreign language acquisition, professional competencies.

Today, the development of education and the National Strategy development needs to be changed, primarily to improve the quality of education and strategic tasks of the national education system in new and ever-changing economic and socio-cultural conditions, and, importantly, integration into the European and the world educational space.

In recent years, there have been many changes in current legislation, considering preschool and general secondary education, and thus defined the 11-year structure of secondary school, introduced compulsory preschool education for all older preschool children, also approved the Regulations on the educational district, a new version of the Regulations on secondary schools, the Procedure for the organization of inclusive education in secondary schools, developed a number of Concepts on literary education, development of inclusive education and others [1]. The changes and development are also needed for the implementation of state programs for informatization and computerization of secondary, vocational and higher education institutions, it is also necessary to provide secondary, vocational and higher education

institutions with modern technical teaching aids in various fields of knowledge and more.

Due to the new conditions of society development, in general the approach to education and language education in particular is changing. A foreign language becomes a means of intercultural communication and self-education. This explains the need to rethink not only the concept of higher professional education, but also language education in the new environment.

Thus, strategic tasks are being built to reform the public service also and, above all, the acquisition of foreign languages by public servants, and, in particular, English as a reflection of the country's desire to integrate into the European space. Building the potential of education is the involvement in mastering foreign languages and acquiring the qualities of highly qualified specialists, of not only teachers, employees of higher education institutions, but also future public servants for further cooperation with foreign experts, and expanding experience in foreign practices and methods in Ukraine.

First of all, the main task of the National Doctrine of Education is to improve the quality of primary professional training and development of foreign languages of students and cadets as future public servants of Ukraine, development and formation of competencies, skills and abilities to use a foreign language as a tool of intercultural communication in any sphere of life.

Innovative programs for mastering a foreign language are based on the principle of communicative orientation of learning. The introduction of the latest foreign language practices, trainings, international exchange programs, internships, etc. in the educational space contribute to the study of a foreign language at a high secondary level and more, which allows you to freely understand the native language and express your thoughts on a particular topic. Thus, in an era of change, becoming more widespread, educational programs need to be reviewed in detail to improve the quality of education and the acquisition of relevant knowledge, skills and abilities by future public servants.

The most important factor of education is its promotion of high language culture of citizens, respect for the state language and languages of foreign countries, tolerance in relation to speakers of different languages and cultures. The education system must also ensure the formation of a person who is aware of his belonging to the Ukrainian nationality, European civilization, oriented to the realities and prospects of socio-cultural dynamics, prepared for life in a constantly changing, competitive,

interdependent world [2]. Thus, the professional training of a specialist should not only provide a certain level of knowledge, skills and abilities, but also form a readiness for self-development and self-education.

References

1. Law of Ukraine (2013), On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine by 2021 dated June 25, 2013 № 344/2013. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (last accessed: 17.05.2020).
2. Law of Ukraine (2002), On the National Doctrine of Education Development: Decree of the President of Ukraine dated April 17, 2002 № 347/2002. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (last accessed: 15.05.2020).

КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД ЯК МЕТОДОЛОГІЧНЕ ПІДГРУНТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ У ВВНЗ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Юлія Гришук

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського
м. Київ, Україна*

Annotation. The article analyzes the state of research and modern scientific views on the competency-based approach essence. The competency-based approach concept was analyzed and differentiated. The competence-based approach realization ways in the course of professional training of the military specialists from higher military educational institutions were identified and characterized.

Key words: competency-based approach, military specialists training, military education, professional activity, project-based learning, case studies.

Освітньо-наукова сфера та інноваційна діяльність є рушійними силами змін в освітніх системах та стратегіях розвитку держав. Сьогодні, в умовах турбулентності, інноваційні технології дедалі частіше стають запорукою нашого професійного успіху. Військова освіта також активно зосереджує свої зусилля на підготовці компетентних фахівців у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ).

У цьому контексті слід зазначити, що роль компетентісного підходу (КП) як методологічного підґрунтя підготовки військових фахівців посилюється викликами сьогодення: ми є свідками загострення воєнно-політичної обстановки на Сході України та поширення пандемії COVID-19, які внесли суттєві корективи в життя держави, що не могло не відобразитися й на професійній діяльності військовослужбовці Збройних Сил (ЗС) України.

За таких умов на військову освіту покладається ще більша відповідальність за підготовку компетентних військових фахівців, готових до постійного професійного самовдосконалення та самореалізації, тобто вона повинна зосереджуватися на розвитку компетентностей, які забезпечують успішність

професійної діяльності майбутніх військових фахівців. Тому, надзвичайно важливо, щоб освітній процес ґрунтувався на сучасних підходах та оновленому змісті підготовки слухачів (курсантів). Одним із шляхів вирішення цього завдання є впровадження КП як методологічної основи підготовки військових фахівців у ВВНЗ.

Теоретико-методологічні засади КП в освіті ґрунтовно висвітлені в публікаціях А. Вітченка [1], М. Голованя [2], О. Діденка [3], І. Драч [4], О. Дубасенюк [5], Л. Заїки [6], Н. Замотаєвої [7], О. Застело [8], А. Зельницького [9], І. Зязюна [10], В. Крикун [12], Л. Олійника [16], І. Чистовської [17], В. Ягупова [18] та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив той факт, що сучасні науковці дедалі більше присвячують свої розвідки вивченню проблеми впровадження засад КП у військову освіту відповідно до сфери своєї діяльності. Зокрема, О. Лагодинський [13], В. Крикун [12] дослідили зміст і структуру іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління (МВУ). Тоді як Л. Заїка виокремила організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності у контексті застосування технології імітаційного моделювання [6]. Натомість О. Застело вивчала проблему розвитку діагностичної компетентності викладачів іноземних мов ВВНЗ [8].

Звертаючи увагу на необхідність впровадження КП у вищу військову освіту, А. Зельницький розробив компетентнісну модель випускника ВВНЗ, назвавши її складовою системи підготовки військових фахівців [9]. Слід зазначити, що І. Чистовська дослідила динаміку формування педагогічної компетентності майбутніх МВУ засобами технології навчання [17]. Тоді як Л. Олійник дослідив загальні інтенції розвитку спеціальної компетентності магістрів військово-соціального управління [16].

Отже, на сьогодні існує великий пласт досліджень, присвячених визначенню сутності такого поняття як “компетентнісний підхід” [2; 3; 4; 5; 15; 18; 20; 22]. Разом з тим, у науковій літературі не знайшли достатнього системно-цілісного опису шляхи його реалізації під час професійної підготовки військових фахівців у ВВНЗ в сучасних умовах. Відповідно до зазначеного вище *метою статті* є розкриття сутності та особливостей реалізації компетентнісного підходу в процесі професійної підготовки військових фахівців у ВВНЗ.

Аналіз наукових розвідок з порушеного питання показав, що українські вчені КП розглядають у системі вищої освіти як такий, що суттєво впливає на якість освіти, що нині для військових фахівців, які функціонуватимуть в умовах турбулентного світу, є надзвичайно важливим аспектом [3; 4; 5; 15]. Адже у майбутньому вони повинні бути здатними і готовими ефективно використовувати на практиці набутий у ВВНЗ багаж знань та компетентностей для виконання поставлених завдань, а також саморозвиватися та самореалізовуватися в системі ЗС України. Тут слушно зауважив науковець О. Діденко, що традиційний підхід, який надає інформаційно-описові знання, в сучасних умовах невизначеності вже не створює в повному обсязі для військових фахівців необхідних можливостей для оволодіння практичними навичками та формуванні особистісних якостей, що надзвичайно важливо для професійної діяльності [3]. Науковець зауважує, що впровадження саме КП у військову освіту є закономірним процесом через фокус освітніх програм, проєктів, зокрема й міжнародних, на впровадження інноваційних підходів [3]. КП до професійної підготовки фахівців, на думку низки дослідників, зокрема А. Вітченка, М. Голованя, О. Дубасенюк, І. Зязюна, О. Овчарук дає змогу забезпечити формування професійно-значущих якостей, які дозволять майбутнім фахівцям повністю реалізувати себе в конкретних видах професійної діяльності [1; 2; 5; 10; 15]. Вчені переконані, що результат освіти відповідно до КП полягає у здатності майбутнього військового фахівця діяти в різноманітних ситуаціях, самостійно вирішувати професійні задачі, використовуючи набуті знання, уміння, навички і власний досвід. Саме тому, на глибоке переконання українських дослідників, з позицій КП необхідно оцінювати саме рівень сформованості у майбутніх військових фахівців певний набір компетентностей, які визначені як такі, що сприятимуть їхній успішній професійній діяльності [3; 12; 15].

Більшість науковців погоджуються, що компетентність фахівця є складною інтегрованою характеристикою особистості, яка сприяє реалізації власного потенціалу (знань, умінь, досвіду, особистісних якостей) для успішної діяльності в професійній і соціальній сферах, а також сприяє усвідомленню соціальної значимості та особистісної відповідальності за результати цієї діяльності, необхідності її постійного вдосконалення в умовах динамічності світу [1; 4; 8; 12; 13; 15; 20; 22]. В. Ягупов, В. Свистун, А. Зельницький у своїх дослідженнях роблять висновок, що компетентність здобувача вищої військової

освіти – це інтегральний показник якості його підготовки як доведена ним здатність (інтелектуальна, діяльнісна та суб'єктна) та готовність (професійна, особистісна, психологічна тощо) до виконання функціональних обов'язків за посадою за призначенням у військах (силах) в умовах мирного і воєнного часу на основі творчого застосування здобутих знань, сформованих навичок та умінь, інших професійно важливих якостей і ціннісних орієнтацій відповідно до стандартів освіти [9; 18]. Схожу думку має О. Діденко, який погоджується, що досліджуване поняття має системну характеристику, є інтегрованою особистісно-діяльнісною категорією, і тому включає окрім початкового особистого досвіду, знань, способів діяльності, вмінь, навичок та здатності їх застосування ще й особистісні цінності, особистісне ставлення до предметів та процесів під час професійної діяльності [3]. Саме тому, на думку науковця, компетентності надають значення цінностям суб'єктів навчання.

Отже, за КП не менш важливим є особистісне ставлення суб'єктів навчання до освітнього процесу, що, своєю чергою, вказує на те, що критерії оцінювання з позицій КП є значно ширшими й багатограними, оскільки вони зосереджуються не тільки на засвоєнні майбутніми військовими фахівцями навчального матеріалу, а й враховують особистісне ставлення слухачів (курсантів) до всього процесу навчання, їхнього прагнення до самовдосконалення й саморефлексії [3]. Для слухача процес навчання стає особистою та осмисленою ціллю. Звідси випливає, що, дійсно, за КП для слухача (курсанта) процес навчання стає осмисленим процесом, за результати якого він бере відповідальність, тобто в нього розвивається впевненість в успішному опануванні навчального матеріалу.

Подібну думку поділяють й канадські дослідники у сфері педагогіки С. Моншатр (S. Monchatre) та Р. Арпан (R. Arpin). Вони переконані, що КП, окрім знань, умінь та навичок передбачає ще й формування досвіду вирішення професійних завдань майбутніми фахівцями, а також активізацію досягнень у навчанні в конкретних професійних ситуаціях [21; 22]. С. Моншатр (S. Monchatre) переконана, що КП дає можливість вийти за межі певних форм поведінки й натомість зосередитись на методах аналізу професійних ситуацій, що найкращим чином дозволяє врахувати професійні вимоги суб'єкта навчання [3]. Французькі науковці К. Шовіне (C. Chauvigné) та Ж.-К. Куле (J.-C. Coulet) вважають, що КП сприяє розвитку конкурентоспроможності майбутніх фахівців, оскільки під час навчання вони набувають гнучкості мислення та

розвивають свою адаптивність до мінливих умов. Оцінювання досягнень студентів не повинно зводитись виключно до форми контролю знань, які вони набули впродовж навчання, або ж відтворювання заздалегідь завченої інформації [20]. З позицій КП оцінюватися повинні набуті компетентності. У такий спосіб відбувається зміщення акцентів навчання, оскільки КП, на відміну від традиційного навчання, не зосереджується на запам'ятовуванні великої кількості інформації і готових висновків та на відтворюванні вмінь і навичок за зразком, а спрямований на пояснення явищ дійсності, їхньої сутності, причини та взаємозв'язків. За КП, на думку науковців М. Голованя, І. Драч, І. Зязюна, результат освіти розглядається як здатність майбутнього фахівця діяти в різних ситуаціях, самостійно вирішувати професійні задачі певного визначеного класу на основі використання реальних знань, умінь, навичок і соціального досвіду, елементом якого є і власний досвід [2; 4; 10].

Низка науковців зазначає, що зміст освіти стає більш функціональним за КП, оскільки він включається в соціальний контекст, тобто спрямовується на набуття пізнавального й життєвого досвіду. Вчені переконані, що такий підхід передбачає зміну форм і методів організації навчання; вони стають діяльними та передбачають вироблення самостійності змісту під час опанування змісту навчання, а також постійне застосування групових форм організації навчальної діяльності з метою формування навичок партнерської взаємодії й співробітництва [1; 5; 6; 7; 11; 12; 14; 15; 18].

Таким чином, аналіз українських та зарубіжних наукових джерел з порушеного питання засвідчив, що компетентісно-зорієнтована освіта ставить акцент на успішність вироблення рішення та формуванні здатності та готовності майбутнього військового фахівця мобілізувати необхідні для вирішення завдань професійної, соціальної діяльності системно організовані знання, уміння й навички, здібності й психічні якості.

Для вирішення окреслених завдань зарубіжні і українські науковці вважають доцільним використання кейс технології, за якої суб'єкт навчання має можливість продемонструвати свою здатність вирішувати проблемні питання [1; 7; 12; 14]. Адже сучасна військова освіта зіштовхнулася з проблемою, що слухач (курсант), який навіть на високому рівні володіє набором технічних знань, має труднощі під час їх застосування для вирішення конкретних життєвих задач або ситуацій. Подолання таких викликів полягає у проведенні інтегрованих занять, під час яких формуються цілісно-сміслові,

навчально-пізнавальні, інформаційні, комунікативні, соціально-трудова, загальнокультурні ключові компетентності [1; 7; 12; 14].

Так, А. Вітченко, Н. Замотаєва, В. Крикун та О. Можаровська дослідили питання активізації навчально-пізнавальної діяльності слухачів під час аудиторних занять за допомогою кейс-технологій і виділили три етапи заняття. Погоджуємося із думкою дослідників, що першим етапом є ознайомлюючий, під час якого курсанти (слухачі) вивчають ситуаційний контекст кейсу, опрацьовують запропоновані автентичні джерела, необхідні для аналізу під час роботи в аудиторії [1; 7; 12; 14]. На цьому етапі також за допомогою методів опитування, бесіди, розповіді, гри актуалізується попередньо засвоєний матеріал: перевіряється рівень сформованості знань та вмінь; виявляються певні суперечності, розходження в поглядах і позиціях, які засвідчують наявність проблеми і дозволяють перейти до розгляду конкретної проблемної ситуації, викладеної в кейсі. Другий – це основний етап, на якому заняття повністю присвячується аналітичній роботі над кейсом, попередньо опрацьованим кожним курсантом (слухачем) під час самопідготовки. Учасники поділяються на групи для вироблення спільного рішення та за допомогою мозкового штурму визначають ідеї з метою актуалізації теоретичних знань, які будуть використовуватися в подальшій роботі з кейсом. Вони вивчають також завдання та питання до кейсу й визначають проблеми, які стосуються поставлених запитань. На цьому етапі здійснювався вибір найкращого рішення в контексті поставленої проблеми завдяки аналізу ситуації й оцінці вироблених альтернатив [1; 7]. Відповідно до поставленої освітньо-виховної мети, а також з урахуванням особливостей кейсу, рівня підготовки тих, хто навчається, та інших чинників. На цьому етапі здійснюється виконання усних та письмових робіт, моделювання можливих варіантів вирішення проблемної ситуації, викладеної в кейсі, та їх порівняння; навчальна дискусія. Викладач контролює роботу груп, допомагає їм, готує до проведення дискусії, уникаючи при цьому прямих консультацій. Використовуючи допоміжну літературу, слухачі (курсанти) відпрацьовують власні рішення. Кожна група обирає “спікера”, який на етапі презентації рішень висловлює думку групи [12; 14]. У ході дискусії можливі запитання до доповідача, виступи і доповнення членів групи, шляхом голосування обирається спільне вирішення проблемної ситуації. На заключному етапі майбутні фахівці зосереджуються здебільшого на самостійній роботі, під час якої вони готують презентацію своїх результатів.

Викладач інформує про вирішення проблеми в реальному житті або обґрунтовує власну версію. Оприлюднюючи кращі результати, він оцінює роботу кожної групи та її членів. Цей етап передбачає рефлексію за результатами аналітичного вивчення кейсу та проведеної навчальної дискусії, підбиття підсумків заняття, оцінювання роботи слухачів, визначення можливих перспектив подальшого розгляду кейсу та завдання для самостійної роботи.

Вчені переконані, що в контексті професійної підготовки військових фахівців з метою впровадження КП у практику доцільно використовувати технології проектного навчання, оскільки воно дозволяє розвивати навички самостійного мислення, знаходити і розв'язувати професійні проблеми, прогнозувати можливі результати і наслідки різних варіантів їх вирішення. Проект надає можливість зацікавити слухача (курсанта) не лише конкретним предметом вивчення, а здебільшого процесом отримання знання. Захопленість самим процесом зумовлена прагненням і бажанням майбутнього фахівця до самоствердження, самореалізації завдяки діяльності й створенню конкретних проектів на основі концептуалізації їх задуму, які передбачають орієнтовні варіанти вмотивованої майбутньої діяльності на основі професійно особистісних цінностей. Проектне навчання безпосередньо спрямовується на практичну навчальну діяльність, що охоплює актуалізацію і теоретичне опрацювання освітніх ініціатив, чітко впорядковану послідовність дій, що приводить до інновацій у практиці й прогнозує результати [3; 11; 20]. Проектне навчання передбачає також творчу активність майбутніх військових фахівців під час вирішення професійно зорієнтованих завдань. Така навчальна діяльність дозволяє формувати й розвивати інтелектуальні уміння, професійне та критичне мислення і сприяє прояву слухачами (курсантами) ініціативи та нестандартного мислення під час вирішення поставлених завдань, а також дозволяє здійснювати пошук необхідних засобів для їх результативного та швидкого вирішення.

Отже, проаналізувавши низку наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, ми переконалися, що компетентнісний підхід є одним із ключових орієнтирів, що сприятимуть модернізації змісту сучасної освіти. Компетентнісний підхід дозволяє задіяти суб'єктність, досвід слухача (курсанта), що охоплює ті складові якості освіти, які лише декларувались, а насправді не виступали об'єктом контролю. Тобто, компетентнісно-зорієнтована освіта, з одного боку, логічно впливає з попереднього етапу

освоєння особистісно-орієнтованого, діяльнісного базису, який водночас підсилює результативний компонент, наповнює мету, зміст, процес, мотивацію, результати реалістичним смислом. За компетентнісним підходом пріоритетним результатом освіти є не система знань, умінь і навичок, а рівень сформованості в слухачів (курсантів) певного переліку компетентностей, визначених як основа для успішної професійної діяльності, тобто перехід від знаннєвої до особистісно-діяльнісної парадигми. Ми вважаємо, що у цьому й полягає особливість цього підходу, який не відкидає на задній план традиційні підходи, а навпаки доповнює класичний досвід інноваційними підходами, зокрема такими, як застосування кейс-технологій та проектного навчання.

Література

1. Вітченко А. О Розвиток професійної компетентності майбутніх викладачів ВВНЗ із використанням технології ситуативного аналізу, Вісник Національного університету оборони України 1 (38) /2014, с. 22-23.
2. Головань М. С. Компетентнісний підхід у процесі професійної підготовки фахівців у вищих навчальних закладах. Наукова діяльність як шлях формування професійних компетентностей майбутнього фахівця: матеріали III міжвуз. наук.-практ. конф.(Суми, 5-6 грудня 2012 р.). Суми : вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2012. с. 21–23.
3. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2014. Вип. 3. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_6. с. 6, 8-10.
4. Драч І. І. Компетентнісний підхід як засіб модернізації змісту вищої освіти. Проблеми освіти: зб. наук. Пр.. 2008. № 57. с. 44–47.
5. Дубасенюк О. А. Компетентнісний підхід як чинник професіоналізації вищої освіти. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти.* – 2017. – Вип. 15. – С. 161-164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ozfm_2017_15_52. с. 161-163.
6. Заїка Л. А. Організаційно-педагогічні умови формування професійної компетентності у контексті застосування технології імітаційного моделювання. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту педагогіки НАПН України : у 2-х ч. 2017. Вип. 22 (1-2017), ч. 1. с. 107–113.
7. Замотаєва Н. В. Розвиток культурологічної компетентності викладачів гуманітарних дисциплін вищих військових навчальних закладів із використанням кейс-технологій: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017. с. 128-130.

8. Застело О. В. Розвиток діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладах у системі післядипломної освіти: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ, 2018. с. 26-28.
9. Зельницький А. М. Компетентнісна модель випускника ВВНЗ – складова системи підготовки військових фахівців / А. М. Зельницький, П. І. Удовенко, Р.М. Серветник // Вісник Національної академії оборони України: зб. наук. праць. – К.: НАОУ, 2009. – Вип. 3 (11). с. 26–38.
10. Зязюн І. А. Філософія педагогічної якості в системі неперервної освіти. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2005. № 25. С. 13–18.
11. Каленський А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи. Київ : Аграрна освіта, 2011. 280 с.
12. Крикун В. Д. Формування іншомовної професійної компетентності майбутніх магістрів військового управління: дис. канд. пед. наук: 13.00.04 / Національний університет оборони України імені Івана Черняховського. Київ, 2018. с. 25-26.
13. Лагодинський О. С. Англomовна комунікативна компетентність як компонент змісту англomовної підготовки курсантів (слухачів) ВВНЗ / Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України, 2013.
14. Можаровська О. Е. Формування готовності до професійно орієнтованого іншомовного спілкування майбутніх фахівців у коледжах технічного профілю: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2016. с 23-24.
15. Овчарук О. В. Компетентнісний підхід в освіті: загальноєвропейські підходи [Електронний ресурс] / О.В. Овчарук // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2009. – № 5 (13). С. 13–18. – Режим доступу: <http://www.ime.edu.ua.net/em.html>.
16. Олійник Л. Дослідження розвитку спеціальної компетентності магістрів військово-соціального управління. Педагогічні науки, 2014. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pena_2014.
17. Чистовська І. П. Динаміка формування педагогічної компетентності майбутніх магістрів військового управління засобами технології навчання. Зб наук. пр. факультету підготовки фахівців з гуманітарних питань Національної академії оборони України. Київ, 2006. № 4 (41). С. 65–68.
18. Ягупов В. В., Свистун В. І. Компетентнісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки Києво-Могилянської Академії*. Київ, 2007. Т. 71. С. 3–8.
19. Andrea L. Meluch and Patricia E. Gettings Communication Concepts in Action: Best Practices in Case Study Pedagogy in the Organizational Communication Course, *Journal of Communication Pedagogy* 2018, Vol. 1(1) 3 – URL: <http://www.ccsa-net.org>, DOI:10.31446/JCP.2018.02. p. 119-125.
20. Chauvigne C. et Coule J.-C., “L'approche par competences: nouveau paradigme pour la pedagogie universitaire? ”, *Revue francaise de pedagogie* [En

ligne], 172 | juillet-septembre 2010. URL: <https://journals.openedition.org/rfp/2169>;
DOI:10.4000/rfp.2169.

p. 20-22.

21.Monchatre S. L'approche par competences, technologie de rationalisation pedagogique. Le cas de la formation professionnelle au Quebec, 2008. Net.Doc, n° 36, p. 1-55.

22.Arpin R., Charbonneau L. L'approche par competences et l'avenir des mathematiques dans la formation technique: l'enseignement de mathematique remis en question, Text issue d'un memoire de maitrise en didactique des mathematiques de R. Arpin, sous la direction de M.L. Charbonneau, professeur au departement de mathematique de UQAM, 2007. p 18.

ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ У НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВАХ

Максим Демент

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

Annotation. The issues of professional training future officers in emergency conditions are analyzed in the work. The organizational, pedagogical, didactic conditions of modern cadets' training are taken into account too. The psychological and pedagogical stimulation of cadets' training in emergency conditions are shown in the context of educational environment.

Key words: professional training, future officer, condition.

Проблеми професійної підготовки майбутнього офіцера у надзвичайних умовах сьогодні набувають нового значення в умовах турбулентності світу, освіти, дистанційного навчання. Питання підготовки майбутнього офіцера розглядалися у працях М. Варія, Ю. Горбенко, О. Євсюкова, М. Ковалю, С. Левченка, М. Нещадима, В. Огнєва, С. Шевцова, В. Ягупова з погляду формування системи військової освіти в Україні; проблема готовності до прийняття рішень – у працях В. Абрамова, В. Деркач, С. Доценко, О. Федоренко, О. Хуртенко.

Питання готовності майбутніх офіцерів до роботи у надзвичайних умовах України аналізувалися в працях О. Бикової щодо професійної діяльності майбутніх офіцерів пожежної охорони; А. Галімова щодо визначення теоретико-методичних засад підготовки майбутніх офіцерів до виховної роботи з особовим складом; О. Євсюкова щодо прогнозування професійної надійності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів ДСНС України; М. Козяра щодо обґрунтування педагогічних основ виховання у курсантів вищих навчальних закладів системи ДСНС України відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків; М. Ковалю щодо формування індивідуального стилю професійного спілкування у майбутніх офіцерів пожежної охорони; В. Матвійчук щодо

визначення педагогічної технології формування ціннісних орієнтацій у майбутніх офіцерів.

Як відомо, зміст професійної діяльності майбутніх офіцерів до роботи у надзвичайних умовах України визначається державними нормативними документами. Але, процес навчання курсантів у вищих навчальних закладах як і раніше орієнтується на сукупність професійних завдань, компетенцій, функцій.

Сьогодні показало необхідність зміни старих підходів до навчання курсантів. На наш погляд, важливим стало врахування організаційних, педагогічних, дидактичних умов сучасного навчання курсантів. Вчені виділяють такі педагогічні умови успішної професійної підготовки майбутніх офіцерів: переосмислення ролі та місця в державі й соціокультурному середовищі, обґрунтування сучасної системи з урахуванням передового зарубіжного й вітчизняного досвіду та її впровадження у практику підготовки військових фахівців на основі гуманістичної філософії освіти (М. Нещадим); упровадження кредитно-модульної системи організації навчального процесу відповідно до вимог Болонського процесу (Н. Вовчаста).

Також окреслюються умови визначення особистісно-індивідуальних якостей курсанта і способів їх активізації з урахуванням індивідуальних особливостей, схильностей і здібностей, здійснення управління процесом формування готовності до професійної діяльності на основі принципів авторитету, субординації, креативності і комунікативності (О. Бикова); демократизація курсантського середовища та гуманізація взаємин у соціально-освітньому просторі (А. Капля); реалізація стандартизованих різнорівневих психодіагностичних тестів, які ефективно забезпечують оцінку професійної придатності та поточного психічного стану майбутнього офіцера ДСНС України (О. Євсюков).

Не менш важливим, на наш погляд, є психолого-педагогічне стимулювання навчання курсантів в надзвичайних умовах. На підставі вивчення наукових праць (М. Балунов, Л. Литвинюк, О. Іоніди, Н. Шалоха, І. Юрцев) проблему психолого-педагогічного стимулювання, безперечно, слід розглядати у трьох аспектах: психологічному – оскільки ефективність процесу стимулювання особистості залежить від урахування її потреб і мотивів діяльності, а також спричиняє зміни в мотиваційному полі людини; педагогічному – бо мета використання стимулів полягає в тому, щоб викликати

позитивні зміни в поведінці та діяльності фахівців, що являє собою педагогічну взаємодію; соціальному – оскільки стимулювання покликане підвищити продуктивність праці сучасного фахівця в нових соціально-економічних умовах.

Також вкрай важливою, як нам здається, є необхідність врахування проблеми освітнього простору під час навчання курсантів, особливо зараз, в умовах дистанційного навчання. Наше дослідження щодо розгляду генезису проблеми освітнього простору встановило, що саме поняття освітнього простору увійшло до категоріального апарату педагогіки протягом останніх десятиліть. У педагогіці спостерігаються дві тенденції його тлумачення, що не суперечать один одному: прагнення розглядати педагогічні явища в межах єдиного освітнього простору; виділення і вивчення окремих складових освітнього підпростору – дидактичного, виховного, соціального.

Враховуючи результати проведеного аналізу наукової літератури, питань пошуку ефективних умов навчання майбутніх офіцерів, можна стверджувати, що навчання стає ефективним при усвідомленні психолого-педагогічного стимулювання і врахування специфіки освітнього простору.

Література

1. Вовчаста Н. Я. Організаційно-педагогічні умови професійної підготовки фахівців пожежно-рятувальної служби: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Наталія Ярославівна Вовчаста. – Вінниця, 2010. – 274 с.
2. Демент М. О. Аналіз результатів педагогічного експерименту у формуванні готовності майбутнього офіцера МНС до професійної діяльності / М. О. Демент // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер. : Педагогіка і психологія. Зб. статей. Вип. 39. Ч. 2. – Ялта : РВВ КГУ, 2013. – С. 59-64.
3. Демент М. О. Проблеми підготовки майбутніх офіцерів / М. О. Демент // Сучасні проблеми науки та освіти : матеріали 9 міжнарод. міждисциплінар. наук.-практич. конференції – Х. : ХНУ, 2009. – С. 167.
4. Євсюков О. Ф. Педагогічні умови формування професійної компетентності майбутніх офіцерів у навчальному процесі вищого військового навчального закладу: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Олександр Феліксович Євсюков. – Х., 2006. – 172 с.

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЧЕРЕЗ РОЗВИТОК ЇХНЬОЇ ДІАГНОСТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Ольга Застело

Заклад вищої військової освіти, м. Київ, Україна

Annotation. The article deals with the problem of further training for foreign language teachers. Due to the rapid information technological, social and economic changes in the society, and regarding the specificity of educational process at the higher educational institutions it is impossible to provide lifelong education on the formal basis. Thus, it is suggested to maintain further training for teachers on the basis of non-formal, informal and self-education. On this purpose we introduced and substantiated a methodical approach to teachers` training how to use the authorial integral assessment technology of student`s foreign language communicative competence. This training can be perceived as teachers` diagnostic competence development within the framework of their professional advancement.

Key words: foreign language teachers, further training, diagnostic competence, integral assessment technology.

Проблема реформування системи післядипломної освіти в Україні, зокрема підвищення кваліфікації кадрів згідно з міжнародними стандартами пов'язана з інтеграцією української вищої освіти до європейського освітнього простору. Відповідно до вимог Порядку підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників [6] в українських викладачів закладів ЗВО з'явилася можливість для постійного самовдосконалення. Викладачі й освітяни можуть дізнаватись про найкращі педагогічні практики в Україні та світі, отримати можливості для кар'єрного зростання, брати участь в онлайн-курсах і тренінгах з підвищення кваліфікації [8]. На жаль, не в усіх ЗВО України створено умови для підвищення кваліфікації науково-педагогічних, наукових, педагогічних працівників шляхом здобуття формальної освіти, тому особливої актуальності набуває проблема створення умов для цього за допомогою неформальної та/або інформальної освіти.

Дослідженню питання підвищення кваліфікації викладачів ЗВО присвячені наукові праці вчених Ю. Алферова, В. Буренка, І. Зязюна, Л. Кайдалової, І. Курдюмова, Г. Матушанського, Л. Писарева, Н. Щокіної та ін. Питання, пов'язані з освітою дорослих, висвітлені в наукових доробках О. Аніщенко, О. Василенко, Е. Гусейнової, Л. Лук'янової, С. Прийми та ін. Зарубіжні та вітчизняні науковці К. Ауфшнайтер, Е. Вутке, М. Бадашкеєв, С. Брудер, Г. Гац, Н. МкЕлвані, С. Мартиненко, А. Оле, Ю. Клюг, А. Фастівець, В. Ягупов та інші виокремлюють серед складових професійної компетентності викладачів діагностичну. Проте, незважаючи на наявні дослідження, проблема підвищення кваліфікації викладачів ЗВО, зокрема, проблема розвитку їхньої діагностичної компетентності, не є достатньо вивченими, оскільки з виникненням нових освітніх викликів постають нові вимоги до рівнів професійної компетентності викладачів.

Так, викладачі іноземних мов ЗВО (надалі – викладачі) працюють у середовищі з високим ступенем турбулентності, що визначає непередбачуваність напряму трансформування. Водночас, однією зі складових їхньої професійної компетентності є готовність до змін, до активного професійного і особистісного розвитку. Разом з тим, раніше розроблені програми післядипломної освіти втрачають свою актуальність, і виникає потреба в більш сучасних, адаптованих до сьогоденних потреб освіти і відповідно до новітніх надбань педагогічної науки програмах, курсах, формах і методах підвищення кваліфікації викладачів. Більше з тим, новітні інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) активно впроваджуються в освітній процес і змінюють форми, методи та технології підвищення кваліфікації фахівців. Підвищення кваліфікації викладачів повинно носити випереджувальний характер з урахуванням змін, що відбуваються в освіті в умовах турбулентності. Одним із шляхів розв'язання окресленої проблеми, в ситуації, коли складно знайти відповідні курси в рамках формальної освіти, які б відповідали потребам й специфіці діяльності певного навчального закладу, ми вбачаємо створення умов для розвитку діагностичної компетентності викладачів через їх навчання користуватися технологію інтегрального оцінювання розвиненості іншомовної комунікативної компетентності (ІКК) слухачів (далі – технологію інтегрального оцінювання).

Метою статті є запропонувати й обґрунтувати шляхи вдосконалення діагностичної діяльності викладачів іноземних мов ЗВО через навчання

користуватися технологію інтегрального оцінювання у контексті їхнього професійного розвитку.

Вивчення європейського педагогічного досвіду Україною підтверджує неможливість забезпечення лише формальною освітою пізнавальних потреб людини, що виникають через швидкі технічні, соціальні та економічні зміни в суспільстві. Зважаючи на зазначене й ураховуючи особливості організації навчального процесу у ЗВО і жорсткий регламент навчально-методичного навантаження викладачів іноземних мов, коли уведення додаткового спецкурсу є проблематичним, пропонується таке навчання проводити в контексті неформальної, інформальної освіти і самоосвіти.

Неформальна та інформальна освіти не мають вікових, професійних або інтелектуальних обмежень щодо учасників, часових рамок і зазвичай не супроводжуються наданням документу. Саме тут найчастіше застосовують інноваційних підходи, апробують новітні методики та технології навчання [1 – 5]. У нашому випадку слухним є *корпоративне навчання* як форма розвитку діагностичної компетентності викладачів певного ЗВО, розширення їхніх діагностичних знань і вмінь для забезпечення якісного оцінювання ІКК слухачів та підвищення ефективності контрольної-оцінної процесу ЗВО.

До неформальної/інформальної освіти належать індивідуальні заняття під керівництвом тренерів-викладачів, тренінги та короткотермінові курси, що мають практичні короткострокові цілі. Як зазначають науковці Г. Романова, Л. Савенкова, С. Сисоєва, Л. Тодорів та ін., тренінгова форма роботи визнана ефективною в усьому світі, і підкреслюють актуальність її впровадження в освітній процес, що зумовлює реальні зміни у професійній діяльності викладачів [9, 10]. *Тренінг* в рамках навчання викладачів користуватися технологію інтегрального оцінювання передбачає групові заняття з розкриття сутності цієї технології на основі математично-статистичних методів опрацювання результатів екзаменування, реалізованих у спеціалізованих програмних продуктах (спрямовано на розвиток *ціннісно-мотиваційного й когнітивного* компонентів діагностичної компетентності викладача) і практичні заняття зі застосування пропонованої технології (спрямовано на розвиток *операційно-діяльнісного* компоненту), а також самостійну роботу викладачів (спрямовано на розвиток *рефлексивно-корекційного* компоненту) [7]. Таким чином, впровадження тренінгових занять у процесі опанування викладачами технологією інтегрального оцінювання сприяє розвитку необхідних

особистісних і професійно важливих якостей, а саме: забезпечення провідної ролі викладача в процесі інтегрального оцінювання розвиненості ІКК слухачів; чіткого усвідомлення та вибору тих методів і засобів опрацювання результатів екзаменування, які підвищують точність і вірогідність інтегральної оцінки, – тобто розвитку діагностичної компетентності.

Важливою формою організації навчання й самостійної роботи дорослих є *консультація*. Вони проводилися індивідуально або з групами у разі потреби з метою роз'яснення окремих теоретичних положень або аспектів практичного застосування технології інтегрального оцінювання.

Ми пропонуємо методичний підхід до навчання викладачів технології інтегрального оцінювання, який ґрунтується на положеннях концепції навчання впродовж життя, суб'єктно-діяльнісного і андрагогічного підходів, урахуває особливості, засоби і форми навчання, що застосовуються у навчанні дорослих, і відбувається в *три етапи*: інформаційно-збагачувальний, інструментально-репродуктивний, діяльнісно-адаптивний [7].

Перший етап – інформаційно-збагачувальний. Метою першого етапу є узагальнення та систематизація знань викладачів з теоретичних основ діагностичної діяльності та інструментарію, що може бути використаний, математично-статистичних методів експертного оцінювання, спеціалізованих програмних продуктів, формування психологічної настанови до усвідомлення викладачами необхідності підвищити точність інтегральних оцінок ІКК слухачів, значущості діагностичної діяльності та бажання її реалізувати. Важливим чинником мотивації викладачів до діагностичної діяльності є їхня зацікавленість та інтерес до розвитку таких знань і вмінь та оволодіння інструментарієм, що допоможуть їм більш точно оцінювати ІКК слухачів.

Другий етап – інструментально-репродуктивний. Метою другого етапу є оволодіння процедурами та інструментами діагностичної діяльності, передбаченими у розробленій технології інтегрального оцінювання, удосконалення вмінь застосовувати математично-статистичні методи та ІКТ. Під час навчання викладачі виконували завдання, що ґрунтуються на типових ситуаціях оцінювання розвиненості ІКК слухачів.

Третій етап – діяльнісно-адаптивний. Його метою є удосконалення діагностичних вмінь у професійних ситуаціях, набуття досвіду застосування розробленої технології інтегрального оцінювання в режимі реального часу. Цей етап є важливим з методичної точки зору тому, що він передбачає надбання

викладачами діагностичних знань шляхом самостійного розв'язання завдань інтегрального оцінювання. На цьому етапі відбувається розвиток абстрактного і критичного мислення, що сприяє підготовці та ухваленню рішень у складних ситуаціях оцінювання та розвитку умінь використання набутих теоретичних знань під час практичної діяльності.

У межах запропонованих етапів передбачається, що викладачі самостійно ознайомлюються з укладеними «Методичними рекомендаціями» [7]; переглядають відеокурс, який унаочнює кроки, описані у цих рекомендаціях; отримують консультацію у разі необхідності; беруть участь у тренінгу. «Методичні рекомендації» враховують не тільки специфіку професійної діяльності викладачів іноземних мов ЗВО, а й особливості розвитку їхньої діагностичної компетентності. Так, оскільки викладач – вже сформована особистість, опанувавши технологію інтегрального оцінювання, він отримує можливість свідомо керувати динамікою свого професійного життя й оптимально використовувати час і зусилля в ході діагностичної діяльності, підвищити рівень власної професійної компетентності. Мотивацією тут, наприклад, є отримання більш точної інтегральної оцінки ІКК слухачів як результат власної діагностичної діяльності та заощадження часу завдяки застосуванню спеціалізованих програмних продуктів та накопиченню попереднього досвіду фахівців. Одним з ключових елементів пропонованого методичного підходу є перевірка набутих ними умінь і навичок використання викладачами технології інтегрального оцінювання на практиці. Позитивними результатами навчання викладачів користуватися технологією інтегрального оцінювання ми вбачаємо:

поглиблення теоретичних знань з питань використання математично-статистичних методів для опрацювання результатів екзамену з іноземної мови; використання спеціалізованого програмного забезпечення для цього; досвіду їх застосування у професійній діяльності;

розвиток умінь та навичок використання математично-статистичних методів, ІКТ та спеціалізованого програмного забезпечення під час застосування технології інтегрального оцінювання;

підвищення рівня діагностичної компетентності викладачів до професійно-функціонального/творчо-професійного для забезпечення їхньої професійної діяльності.

Таблиця 1 – Динаміка змін розвиненості діагностичної компетентності викладачів на початку і в кінці педагогічного експерименту

Компоненти	Етап експерименту	КГ (у %)	ЕГ (у %)
Ціннісно-мотиваційний	Констатувальний	17,3	20,1
	Формувальний	30,3	57,2
	Зміни	13,0	37,1
Когнітивний	Констатувальний	38,1	42,9
	Формувальний	64,1	89,5
	Зміни	26,0	46,6
Операційно-діяльнісний	Констатувальний	21,7	27,8
	Формувальний	44,2	81,9
	Зміни	22,5	54,1
Рефлексивно-корекційний	Констатувальний	19,8	25,3
	Формувальний	36,2	52,9
	Зміни	16,4	27,6
Середній показник	Констатувальний	24,2	29,0
	Формувальний	43,7	70,4
	Зміни	19,5	41,4
Різниця змін між КГ та ЕГ		21,9	

На початку експерименту розвиненість діагностичної компетентності викладачів іноземних мов у контрольній групі (КГ) (62 особи) та експериментальній групі (ЕГ) (64 особи) не мала статистично значущих відмінностей, тобто групи можна вважати однорідними. Експериментальна група проходила навчання протягом 2018 – 2019 рр. Для отримання даних застосовувались методи анкетування та тестування. За результатами навчання викладачів користуватися цією технологією спостерігається позитивна динаміка розвитку їхньої діагностичної компетентності (табл. 1).

На початку навчання інтегральний рівень розвиненості діагностичної компетентності викладачів в КГ становив 24,2 %, а в ЕГ – 29 %, тобто базовий рівень, а наприкінці навчання в КГ – 43,7 % (базовий рівень), а в ЕГ – 70,4 % (професійно-функціональний рівень). Загалом, динаміка позитивних змін між рівнями діагностичної компетентності на 21,9 % вище в ЕГ, ніж у КГ. Найменші показники рівня розвиненості діагностичної компетентності виявили ціннісно-мотиваційний (57,2 %) та рефлексивно-корекційний (52,9 %) компоненти; найвищі – операційно-діяльнісний (81,9 %) та когнітивний (89,5 %) компоненти діагностичної компетентності викладачів. Перевірка статистичної вірогідності результатів формувального етапу експерименту дає змогу констатувати позитивні зміни в ЕГ щодо підвищення рівнів розвиненості діагностичної компетентності за всіма визначеними компонентами.

Отже, післядипломна освіта дорослих в умовах турбулентності має забезпечувати удосконалення професійної компетентності через розвиток її складових і здійснюватися у різних формах: формальній, неформальній, інформальній, а також самоосвіта. На підставі розглянутих аспектів пропонованого методичного підходу в рамках підвищення кваліфікації викладачів іноземних мов ЗВО через розвиток їхньої діагностичної компетентності ми вбачаємо педагогічну доцільність вивчення розробленої технології інтегрального оцінювання ІКК слухачів та її реалізації в спеціалізованих програмних продуктах. Цілеспрямований розвиток діагностичної компетентності викладачів і творче застосування сучасних математично-статистичних методів опрацювання результатів оцінювання, використання ІКТ і спеціалізованих програмних продуктів із діагностичною метою створюють сприятливі умови як для отримання об'єктивної інтегральної оцінки розвиненості ІКК слухачів, так і для підвищення кваліфікації викладачів.

Література

1. Аніщенко О. В., Лук'янова Л. Б., Прийма С. М. Неформальна освіта дорослих – освітній тренд ХХІ століття. *Рідна школа*. 2017. Вип. 11. С. 3–7.
2. Баніт О. В. Корпоративне навчання як інноваційна технологія у системі внутрішньо-фірмової підготовки персоналу. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*, 2014. Вип. 1. С. 94–98.
3. Барановська Л. В., Барановський М. М. Концептуальний аспект навчання дорослих у системі вищої освіти України. *Вісник Національного авіаційного університету. Педагогіка. Психологія*. Київ : НАУ, 2014. Вип. 5 (1). С. 14–19.
4. Василенко О. В. Неформальна освіта дорослих: нове соціально-освітнє явище. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. 2013. Вип. 7. С. 35–44.
5. Гусейнова Е. І. Неформальна освіта як важливий елемент безперервної освіти. *Педагогічні науки: Стратегічні напрямки реформування системи освіти*. Суми, 2012. 240 с.
6. Деякі питання підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 р. № 800 зі змінами та доповненнями від 27 грудня 2019 р. №1133. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-2019-%D0%BF#n10>
7. Застело О. В. Розвиток діагностичної компетентності викладачів іноземних мов вищих військових навчальних закладів у системі післядипломної освіти: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. В. Застело. – Київ, 2018 – 375 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-zastelo.pdf>.
8. Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, <http://ipood.com.ua/>

9. Савенкова Л. О., Романова Г. М. Тренінг як засіб формування психолого-педагогічної компетентності викладачів. *Тренінгові технології як засіб формування знаннєвих та практичних компетенцій : досвід факультетів і кафедр* : зб. мат. наук.-метод. конф. 3 – 4 лютого 2009 р. у 2-х т. Київ : КНЕУ, 2009. Т. 1. С. 154–163.
10. Сисоєва С. О. Інтерактивне навчання у системі післядипломної педагогічної освіти. *Наукові праці*. 2011. Вип. 146, т. 158. С. 5–10. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/pedagogika/2011/158-146-1.pdf>. (дата звернення 11.10.2016)

FEATURES OF CREATIVE COMPETENCE DEVELOPMENT OF PRESCHOOLERS IN TERMS OF TURBULENCE OF SOCIETY

Iryna Zozulia

Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, Ukraine

Annotation. The article considers the development of creative competence of preschool children in the process of game activities with objects-substitutes. The stages of development of symbolic actions with objects are described: from the use of only realistic toys in game to the appearance of a full-fledged way of action of children with objects-substitutes. It is noted that development of creativity is facilitated by playing children with low-structured, low-realistic and simple game material, which provides a variety of use and ability to change. Psychological and pedagogical recommendations for the development of creative competence of preschoolers are given.

Key words: creativity, creative competence, objects-substitutes, game activities, preschool children.

In terms of turbulence of society, the problem of developing a creative personality capable of taking risks, expressing and realizing oneself in conditions of constant changes, going beyond existing knowledge, views and opinions, creating new and finding creative solutions to modern problems is relevant. Man of nowadays must be able not only to adapt to the development of society, but also to be able to change it for the better. V. Moliako considers the creative personality as one that is at the highest stage of development, preparedness for specific activities, for life in general, for changing behavioral styles, for finding a way out of crisis, for the most constructive rational behavior in the so-called «border states», in the conditions of catastrophe [21].

A number of studies aimed at studying the conditions conducive to the discovery and realization of the creative potential of the child starting from preschool age allows to outline ways to solve this problem. In particular, B. Ananiiev, Y. Arkin, L. Wenger, L. Vygotskyi, D. Elkonin, O. Zaporozhets, V. Zenkivskyi, O. Leontiev,

G. Liublinska, I. Sikorskyi, S. Rubinstein studied the role of game in psychological child development. Dutch architect A. van Eyck designed hundreds of playgrounds in post-war Amsterdam to stimulate children's creativity [30]. N. Benz, S. Berretta, V. Bucik, W. Einsiedler, L. Ethridge, J. Jekovec, P. McGhee, V. McLoyd, G. Privette, L. Galiguzova, K. Zvoryhina, N. Komarova, E. Florina covered development of creative abilities in the process of game activity with substitute subjects. L. Arnott, L. Bower, D. Chen, L. Couse, P. Duncan, R. Flewitt, D. Grogan, and others investigated the development of creativity of preschoolers in the process of playing with the help of IT technologies [2].

J. Guilford and E. Torrens define creativity as a universal cognitive creative ability, the ability to understand contradictions and problems, the ability of the individual to abandon stereotypical ways of thinking [28]. S. Dudek, S. Russ understand creativity as the creation of new, non-traditional, relevant, useful, effective mental or physical constructions [8; 27]. V. Kozlenko defines creativity as a need for research, which is inherent in every child and is manifested reflexively [17]. However, so far there is no general theory of creativity, which would be supported by empirical data [1].

L. Vygotsky notes that the imagination, which is the basis of creative activity, develops slowly and gradually and has a characteristic expression at each age. He considers the creative act as the creation of a new physical or mental structure in which the individual forms new, still unknown combinations of existing, known, elementary parts of experience [29]. N. Palahina discovered the presence of elements of creative imagination in children of the second year of life, studying the development of imagination in their approximate research activities with subjects [23]. O. Diachenko believes that the first manifestations of imagination can be seen in children under 2,5-3 years, in the process of playing with imaginary objects and the use of objects-substitutes [6].

J. Gibson is convinced that each item for a child carries many opportunities for use [13, p. 134]. G. Kompere writes: «The child takes as his starting point an object, and the «alchemy of fantasy» immediately changes it, transforms. Everything is suitable for this. He rides on a crowbar, an overturned chair becomes a boat or carriage, a stool placed on her feet – a horse or a table. The box turns into a house, a closet, a visa – in short, everything you want, everything that the child's imagination wants to make of it at the moment» [16, p. 190-191]. However, objects (game elements) are usually designed for a specific function, and parents usually teach their

children to behave accordingly, giving the subject a «unique, final meaning». According to A. Lynn van der Schaaf, S. Caljouw and R. Withagen, it is this «unique, final meaning» that gives the subject a certain appeal and is a prerequisite for intentional «misuse», allows the child to be disobedient and stimulates the development of his creativity [18, p. 22].

The child's ability to present one thing through another characterizes both game, figured imagination and verbal thinking. J. Bruner believes that the game is the basis on which the methods of organic connection of thinking, speaking and imagination are tested [4, p. 22]. According to M. Runco, in the preoperative stage of development, children are capable of spontaneous symbolic thinking with information related to the «here and now», but creative thinking, which is characteristic of adults, develops at higher stages of development [26].

L. Galiguzova, exploring the creative aspect of the game on the model of the game situation «Caring for a doll», identified the stages of development of symbolic actions with objects. At the first stage, the child uses only realistic toys in the game, and at the request of an adult to find the missing object or does not respond at all, or responds negatively. In the second stage, the child shows interest in the actions of an adult with substitution and immediately after observation imitates them with the same objects-substitute, but such substitutions are still unstable, uncritical and unconscious. Substitution at this stage is formal and not significant. The child imitates the adult, not realizing the meaning of substitution. In the third stage, the child begins to realize the difference between a familiar object (denoted) and another that he uses instead, as well as the need to replace it not with any object, but similar to it on some specific grounds. The emergence of criticality in the process of using objects in the new function is, in the opinion of L. Galiguzova, a symptom of the emergence of symbolic use of objects. The most important factor that ensures awareness of the difference between an object and its meaning, as well as the ability to transfer this meaning to other objects, is language. It is associated with the further development of substitutions. In the next stage of the game, independent substitutions appear in children's behaviour, along with imitative ones, which are no longer entirely borrowed from the experience of observing an adult. Without going beyond the proposed plot, the child begins to vary the actions of an adult and make them elements of novelty. And at the final stage there is a new, full-fledged way of action of children with substitutes. The child begins to clearly see the similarities and differences between the denoted and what it means, to introduce into the game their

own, sometimes original substitutions. Unlike the previous stage, the choice of object-substitute ceases to be random, which is dictated by the first impression, begins with the search for a suitable object (the child focuses mainly on its shape), accompanied by detailed statements. Awareness, independent choice of substitute items, sometimes unexpected symbolic use of items, flexibility in changing the function of items, original names and actions, criticism of the replacement of a partner, which indicates the presence of their own special vision of the environment, together, according to L. Galiguzova, indicate the benefit of the fact that the child's imagination at this stage becomes creative [12].

A feature of the use of objects-substitutes by preschool children is the flexibility to change the function of items. The more uncertain the function of the object, the freer the child attributes to it a particular meaning. J. Cutting once listed about 30 options for using one sheet of paper (for example, making paper airplanes, writing a shopping list, writing a sonnet, cutting into pieces, making paper dolls, creating bookmarks) and came to the conclusion that this list can be endless [5]. L. Galiguzova noted the largest number of substitutions related to the cube (22 options), ball (20 options), rectangle (15 options) and stick (12 options). A high level of originality of actions was also revealed. This result of L. Galiguzova explains the lack of clarity and stability of the image of the object-substitute [12].

V. Druzhynin believes that original answers arise in the process of abstraction (selection) of some aspects of the object and ignoring other aspects of it. The selection of latent, non-obvious features changes the semantic hierarchy of their significance and allows you to see the object from a different angle. According to him, the main operations of the creative process are the comparison and establishment between the elements of semantic connections, which are established on the basis of reproduction, semantic synthesis and random combination without finding semantic connections. To determine creative answers, V. Druzhynin advises to be guided by a semantic criterion, which allows to divide the answers of the subjects into reproductive (stereotypical), original (creative) and unconscious (deviant). For example, the answer «drum» is associated with the separation of such features of the balloon as a tight shell, «emptiness», and the neglect of the signs of lightness, roundness, and so on. The answers «sphere» and «ball» are reproducible, stereotypical reflections of the meaning of the stimulus «balloon», and the answers «snake» and «crocodile» are unconscious, semantically unrelated to the content of the object-stimulus. The original association, continues V. Druzhynin, is characterized by

a moderate distance from the stimulus [7, p. 202].

According to D. Elkonin, for the development of creative abilities, the game object must be partially familiar to the child and at the same time have unknown possibilities of use [10]. C. Robinson and R. Jackson summarized a number of terms describing the characteristics of the game material: structure, realism, complexity, detail, quality of execution and similarity with «real objects». Structure is the degree of determination of the physical characteristics of the game material. The characteristics of low-structured game material can be changed (for example, the modelling mass can have a different physical appearance) in contrast to the highly structured (for example, the properties of the game set of the doctor are determined by the constant design of toys). Realism has been defined as the degree of similarity between a toy and the object it represents. An object is low-realism if it does not actually have a corresponding «duplicate», or high-realist if it is a true copy of the object (for example, a mini-tea set) according to its characteristics (size, ratio of individual parts, colour, pattern, texture or shape). Complexity and detail are determined by the physical characteristics or functionality of the toy. A very complex toy has many properties (for example, a kitchenette has a working oven door, rotating handles, marked hob burners) as opposed to a simple one (for example, a motanka doll has only a stylized shape of the head and a dress without details of eyes, mouth and limbs) [24].

To develop the creativity K. Zvoryhina, N. Komarova, E. Florina advise to offer children as objects-substitutes didactic toys, building materials, white and colored paper, semi-finished products (planed sticks of different sizes, pieces of fabric, foam, leather, ropes, wire, natural materials, etc.) [31; 15; 11]. E. Florina states: didactic toys should not lie intact after classes with them. «Sometimes a child introduces an image into a didactic game. For example, he takes a square from a mosaic, moves it on the table and hums «Uh-huh, the train is gone». This game is natural and joyful for the child. Materials that contain didactic properties should not be dry and clearly limited in use» [11, p. 235]. In his study of the role of play in learning, J. Bruner found that children who had the opportunity to pre-play with material that was then offered to them for learning coped with the learning task faster and offered more original answers than those children who did not have such an opportunity [4].

J. Jekovec and V. Bucik studied the relationship between creativity and diversity of game material in the context of symbolic play [14]. Six types of game material were used in the study. The first group (A) offered highly structured, realistic and

complex toys suitable for (independent) role play: a kitchenette, a set for a doctor's game and a research set with a microscope. Toys of the second group (B) consisted of unstructured semi-finished products: tubes for toilet paper, sticks, sheets for drawing, nails, pencils and felt-tip pens, river pebbles, from which children made their low-real and simple toys (vehicles, dolls, etc.) and also from they played with them. The game material of the third group (C) consisted of paper, paints and pencils for drawing. For the fourth group (D), the researchers proposed three different Lego themed kits. In the fifth group (E), children were given various dolls, accessories and sketches based on famous fairy tales. If desired, children could use a miniature theatre stage. The proposed material was highly structured, highly realistic and simple. The sixth group (F) had at its disposal three different, highly structured and complex, but low-realistic mobile applications for role-playing games on a mobile phone. All mobile applications used by children on smart devices were multimodal and interactive, as they included visual and auditory stimuli, partially stimulating movement in space and responding to the child's reactions. Based on the data obtained from the empirical study, it was found that the difference between the variances of the level of creativity between the groups of the first ($F(5,53) = 2,0; p = 0,09$) and the second dimension ($F(5,53) = 0,70; p = 0,63$) statistically insignificant. Also insignificant were: the difference in the level of expression of creativity of children before and after the experiment ($F(1,53) = 0,238; p = 0,627; \eta_p^2 = 0,004$) and the influence of the type of game material on the level of their creativity ($F(5,53) = 0,73; p = 0,606; \eta_p^2 = 0,064$).

The tendency to increase creativity was found in children of group (B), who played with low-structured, low-realistic and simple play material. The same conclusion was reached in the researches of S. Berretta and G. Privette [3]; W. Einsiedler [9]; P. McGhee, L. Ethridge and N. Benz [19]; V. McLoyd [20]. They believe that playing with unstructured semi-finished products, from which children have the opportunity to make low-real and simple toys, gives them the greatest freedom in posing the problem, encourages them to find a solution how to use the material to make toys themselves. In the process of playing with such game material, preschoolers have more opportunities for subject transformations [9; 20], use more diverse themes for the game [19; 22], research the material [19], use a more constructive game [22] in contrast to children who use highly structured, realistic and complex toys in their game.

In order to develop creative competence in preschool children, V. Druzhynin considers it necessary: 1) to use objects of different shape, size, colour and weight,

which provide a variety of uses and which can be changed without much effort; 2) to create situations of minimal regulation of behaviour – to allow children any ways of behavior (except open aggression), motor actions, the choice of game theme, the use of objects in the game that are in the room; 3) to provide a sample of creative behaviour – to invent game events that contain a problem and reproduce it in the game, to think in advance all sorts of plot lines and ways to use substitutes, to avoid the leader's position in the game [7].

Thus, creativity is a key factor in achieving personal success in a turbulent society. After all, it determines the ability of an individual to abandon stereotypical ways of thinking, to create new, unconventional, relevant, useful mental or physical constructions, the ability to understand contradictions and problems. Creativity is a need for research that is inherent in every child from birth and is manifested in the game process. The main content of the game in early preschool age is the orientation of the child on the object side of human activity, which begins with imitation of adult actions and develops through independent, creative construction of images and actions with objects. Therefore, to develop the creative competence of preschoolers, it is necessary to: together with highly structured, realistic and complex toys use low-structured, low-realistic and simple game material, which provides a variety of uses and can be changed without much effort; create situations of minimal regulation of behavior – the use of objects in the game that are in the room; to provide a model of creative behavior – to think in advance about the ways of using substitute objects, to avoid the position of the leader in the game.

References

1. Arnold K. D. Longitudinal studies of creativity. / K. D. Arnold, R. F. Subotnik, M. Ross. // *Encyclopedia of Creativity*. 2nd Ed. / In M. A. Runco and S. R. Pritzler (Eds.). Oxford, UK : Elsevier, 2011. pp. 62-67.
2. Arnott L. Lessons from using iPads to understand young children's creativity / L. Arnott, D. Grogan, P. Duncan // *Contemporary Issues in Early Childhood*, 2016. Vol. 17(2), pp. 157-173. doi: 10.1177/1463949116633347.
3. Berretta S. Influence of play on creative thinking. / S. Berretta, G. Privette // *Perceptual and motor skills*, 1990. – Vol. 71(2) – pp. 659-666. doi: 10.2466/pms.1990.71.2.659.
4. Bruner J. Play, Thought and Language / J. Bruner // *Peabody Journal of Education*, 1983. – Vol. 60(3). – pp. 77-83. doi: 10.1080/01619568309538407.
5. Cutting J. E. Two ecological perspectives: Gibson vs. Turvey and Shaw. / J. E. Cutting // *The American Journal of Psychology*, 1982. – Vol. 95(2), – pp. 199-222. doi:10.2307/1422466.

6. Diachenko O. M. Uiava doshkilnyka [Imagination of a preschooler] / O. M. Diachenko. – Moskva : Znannia, 1986. – 144 p.
7. Druzhinin V. N. Psihologiya obschih sposobnostey. 3-e izd. [*Psychology of general abilities. 3rd ed.*] / V. N. Druzhinin. – Sankt-Peterburg : «Piter», 2008. – 368 p.
8. Dudek S. Z. Creativity in young children – attitude or ability? / S. Z. Dudek // *The Journal of Creative Behavior*, 1974. – Vol. 8. – pp. 282-292.
9. Einsiedler W. Fantasy Play of Preschoolers as a Function of Toy Structure // R. van der Kooij and J. Hellendoorn. *Play, Play Therapy and Play Research*. Lisse, Swets & Zeitlinger, 1986. –pp. 259-278.
10. Elkonin D. B. Psihologiya igryi. 2-e izd. [*Game psychology. 2nd ed.*] / D. B. Elkonin. – Moskva : Gumanit. izd. tsentr VLADOS, 1999. – 360 p.
11. Flerina E. A. Esteticheskoe vospitanie doshkolnika [*Aesthetic education of a preschooler*] / Pod red. V. N. Shatskoy. Moskva : Izd-vo APN RSFSR, 1961. – 334 p.
12. Galiguzova L. N. Tvorcheskie proyavleniya v igre detey rannego vozrasta [*Creative manifestations in the play of young children*] / L. N. Galiguzova // *Voprosyi psihologi*, 1993. – № 2. – pp. 17-26.
13. Gibson J. J. The ecological approach to visual perception. / J. J. Gibson. – Boston, MA : Houghton, Mifflin and Company, 1979/1986. – 332 p.
14. Jekovec J. F. Odnos med ustvarjalnostjo in igralnim materialom v kontekstu simbolne igre: [*The relationship between creativity and variety of play material in the context of symbolic play*] / J. F. Jekovec, V. Bucik // *Psiholoska Obzorja*, 2015. – Vol. 24(1), – pp. 33-43. doi: 10.20419/2015.24.424.
15. Komarova N. F. Kompleksnoe rukovodstvo syuzhetno-rolevyimi igrami v detskom sadu [*Comprehensive management of story-based role-playing games in kindergarten*] / N. F. Komarova. – Moskva : Skriptorij 2003, 2010. – 157 p.
16. Kompere G. Umstvennoe i npravstvennoe razvitie rebenka [*Mental and moral development of the child*] / Gabriel Kompere; Per. s 5-go fr. izd. d-ra M. F. Vladimirovskogo. – Moskva : M. I S. Sabashnikovi, 1912. – 448 p.
17. Kozlenko V. N. Problema kreativnosti lichnosti [*The problem of personality creativity*] / V. N. Kozlenko. // *Sb. Psihologiya tvorchestva: obschaya, differentsialnaya, prikladnaya* / Pod. red. Ya. A. Ponomareva. Moskva : Nauka, 1990. – pp. 131-148.
18. Lynn van der Schaaf A. Are Children Attracted to Play Elements with an Open Function? / A. Lynn van der Schaaf, S. R. Caljouw, R. Withagen // *Ecological Psychology*, 2020. doi: 10.1080/10407413.2020.1732825.
19. McGhee P. E. Effect of level of toy structure on preschool children's pretend play / P. E. McGhee, L. Ethridge, N. A. Benz // *The Journal of Genetic Psychology: Research and Theory on Human Development*, 1984. – Vol. 144(2). – pp. 209-217. doi: 10.1080/00221325.1984.9923427.
20. McLoyd V. C. The effects of the structure of play objects on the pretend play of low-income preschool children / V. C. McLoyd // *Child Development*, 1983. – Vol. 54, – pp. 626-635. doi: 10.2307/1130049.

21. Moliako V. O. *Psykholohiia tvorchosti – nova paradyhma doslidzhennia konstruktyvnoi diialnosti liudyny [Psychology of creativity – a new paradigm for the study of constructive human activity]* / V. O. Moliako // *Praktychna psykholohiia ta sotsialna robota*, 2004. – № 8. – pp. 1-4.
22. Nakamine A. *Yooji no schoochooasobi ni oyobosu ganguto-kuesei no kooka [Effects of toy type on children's imaginative play]* / A. Nakamine // *Japanese Journal of Educational Psychology*, 1979. – Vol. 27, – pp. 62-66.
23. Palagina N. N. *Rebenok v rannem i doskolnom detstve [The child in early and preschool childhood]* / N. N. Palagina, L. V. Ahromeeva, pod obsch. red. N. N. Palaginoi. Frunze, 1982. – 76 p.
24. Robinson C. C. *The effects of varying structure within a prototypical play object on the solitary pretend play of preschool children* / C. C. Robinson, R. Jackson // *Journal of Applied Developmental Psychology*, 1987. – Vol. 8. – pp. 209-220.
25. Runco M. A. *Creativity: Theories and themes: Research, development, and practice* / M. A. Runco. – San Diego : Academic Press, 2007. – 492 p.
26. Runco M. A. *Developmental trends in creative abilities and potentials* / M. A. Runco in S. R. Pritzker (Eds.). *Encyclopedia of creativity*. San Diego, CA, ZDA : Academic Press, 2011. – pp. 376-378.
27. Russ S. W. *Emotion/Affect* / S. W. Russ // *Encyclopedia of creativity*. In M. A. Runco & S. R. Pritzker (Eds.). San Diego, CA, ZDA : Academic Press, 2011. – pp. 659-669.
28. Tunik E. E. *Diagnostika kreativnosti. Test E. Torrensa. Adaptirovannyiy variant [Diagnosis of creativity. E. Torrens test. Adapted version]* / E. E. Tunik. – Sankt-Peterburg : Rech, 2006. – 176 p.
29. Vyhotskyi L. S. *Voobrazhenie i tvorchestvo v detskom vozraste [Imagination and creativity in childhood]* / L. S. Vyhotskyi. – Moskva : Prosveshcheniie, 1991. – 93 p.
30. Withagen R. *Aldo van Eyck's playgrounds: Aesthetics, affordances, and creativity* / R. Withagen, S. R. Caljouw // *Frontiers in Psychology*, 2017. 8(JUL), 1130. DOI: 10.3389/fpsyg.2017.01130.
31. Zvoryigina E. V. *Ya igrayu! Usloviya dlya razvitiya syuzhetnyih igr malyishey v detskom sadu i seme: Metodicheskoe posobie [I'm playing! Conditions for the development of story games for children in kindergarten and family: manual]* / E. V. Zvoryigina. – Moskva : Prosveshchenie, 2010. – 112 p.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ГЕНДЕРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

*Оксана Кікінежді, Світлана Вихор, Галина Жирська
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

Annotation. The article deals with the problem of the development of gender education as a priority area of sociohumanitarian Ukrainian state policy to ensure gender equality. The current tendencies of modern gender strategies in the educational national policy of equality as a humanitarian component of safety of public life have been analysed. The conceptual model, the psychological and pedagogical conditions of the formation of an egalitarian personality of a future teacher have been given. The meaning of the concept of “egalitarian personality” has been defined. Innovative techniques of psychological and pedagogical support of the professional formation of future teachers based on gender equality have been developed.

Key words: gender education, gender approach, egalitarian personality, personal-egalitarian approach, gender- equitable environment.

В умовах турбулентності актуалізується проблема розвитку гендерної освіти як пріоритетного напрямку соціогуманітарної державної політики щодо забезпечення гендерної рівності – однієї з основних Цілей сталого розвитку до 2030 року, які були прийняті Україною разом із 193 державами-членами ООН у вересні 2015 року. Викликом часу в сучасному інформаційному просторі є окреслення пріоритетних напрямків національної освітньої політики рівності як гуманітарної складової безпеки суспільного життя та сталого розвитку демократичного суспільства в Україні в об'єднаній Європі.

Гендерна рівність є одним із основних напрямків удосконалення національної системи освіти, що визначені у чинних нормативно-правових документах (Закони України: «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; «Національна доктрина розвитку

освіти України у ХХІ столітті»; Концепція Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період 2021 року, Концепція Нової української школи, Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021»), де окреслено системне законодавче поле з метою створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, визначено шляхи реалізації гендерного підходу відповідно до світових стандартів якості життя та освіти, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Йдеться про впровадження дієвих механізмів інституалізації вітчизняної гендерної освіти та гендерних досліджень у систему закладів освіти різного рівня, пошук ефективної системної підготовки та перепідготовки фахівців з гендерних питань, формування егалітарного світогляду та громадянської позиції нової генерації громадян України.

Сьогодні не можна якісно підготувати майбутніх педагогів без вивчення ними гендерної теорії, яка є професійною нормою в демократичних країнах. Набуття студентами гендерних компетентностей як різновиду професійних знань визначають майбутню педагогічну та громадянську позицію в теоретичній, методичній і практичній фаховій діяльності. Видатний педагог-гуманіст Василь Сухомлинський свого часу наголошував: «Виховання справжніх чоловіків і справжніх жінок починається з формування громадянських якостей особистості» [16, с. 556]. Тож мова йде про проектування та реалізацію інноваційних технологій, релевантних за своїми ключовими параметрами демократичній системі загальнолюдських цінностей, спрямованих на виховання егалітарної особистості, що і визначило *мету статті* – окреслення актуальних тенденцій сучасних гендерних стратегій в освітній політиці України.

Затребуваність досліджуваної проблеми підтверджується увагою науковців до її вирішення. Зокрема, зміст недискримінаційної освіти, що ґрунтується на принципах гендерного підходу розкрито у дослідженнях зарубіжних учених: С. Бем (S. Bem), Ш. Берн (Sh. Bern), Л. Еліот (L. Eliot), Ф. Джексона (Ph. Jackson), К. Лінч (K. Lynch), Г. Острем (G. Ostrem), Дж. Тейлора Гатто (J. Taylor Gatto). Українські науковці займаються розробкою теоретико-методологічних засад гендерної освіти та виховання, виявленням шляхів впровадження гендерного підходу у заклади освіти різного рівня, здійснення гендерного аналізу шкільного простору та антидискримінаційної експертизи

освітнього контенту (Т. Говорун, С. Вихор, В. Гайденко, Т. Голованова, Т. Дороніна, О. Кізь, О. Кікінежді, Л.Кобелянська, В. Кравець, Т. Дрожжина, О. Костюк, О. Луценко, О. Масалітіна, О. Марущенко, Т. Марценюк, Т.Мельник, О. Петренко, М.Скорик, І. Шульга, Л. Яценко та інші вчені).

Важливими пріоритетами у формуванні егалітарного світогляду майбутніх педагогів у контексті людиноцентричної парадигми є «ідеологія самовизначення» молоді (В. Кремень), збереження «ідентичності української освіти як сердечної, духовної і душевної, людської і людяної, народної і родинної, патріотичної і моральної у всіх загальнолюдських вимірах» (В. Андрущенко); імплементація компетентнісного, особистісно орієнтованого, гендерного та суб'єктно-діяльнісного підходів як системотвірних складових гуманізації освіти (Г. Балл, І. Бех, О. Бондарчук, М. Боришевський, Т. Говорун, В. Кравець, В. Роменець, О. Савченко, С. Сисоєва, О. Сухомлинська, В. Татенко, Т. Титаренко та інші вчені).

Проблема впровадження гендерного підходу в сферу освіти є однією з найменш розроблених у вітчизняній практиці. Труднощі пов'язані передусім із його відносним новаторством в освітній практиці, неоднозначним трактуванням як гендерної термінології, так і її змістовного наповнення, посиленням патріархальних викликів паритетній демократії, «гендерною еkleктикою», стереотипізацією суспільної свідомості, фемінізацією педагогічних колективів, незначним представництвом в них чоловіків-вихователів тощо [3; 5; 11; 12; 15].

Саме на вчителя покладена місія пропаганди ідеології рівності можливостей і прав статей (егалітарних гендерних орієнтацій) для досягнення будь-яких життєвих цілей та індивідуального розвитку, не обмеженого статевою належністю, з метою побудови суспільства паритетної демократії як нової парадигми «єдиної спільноти рівноправних людей».

На сьогодні в українському соціумі гостро затребуваними проблемами постають: компаративістичний аналіз гендерної освіти та гендерних досліджень у національній, європейській та міжнародній освітній політиці; гендерний дискурс в психологічній науці та психотерапевтичній практиці; гендерний вимір навчально-професійної підготовки педагога в контексті реалізації Концепції Нової української школи; шляхи створення гендерно-справедливого середовища як недискримінаційного, безпечного, егалітарно-освітнього для дітей та молоді.

В умовах подальшої гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи пріоритетним завданням є досягнення соціальної справедливості як політики гендерної рівності, що зумовлює зміст підготовки майбутніх педагогів до створення гендерно-справедливого середовища, релевантного принципам паритетності і рівноцінності статей [8, с. 15–21].

Як зазначається у «Національній стратегії розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі» (Указ Президента України №195/2020 від 25 травня 2020 року), «проблемою, яка потребує розв'язання, є низький рівень культури безпечної, здорової поведінки та ненасильницької взаємодії у дітей шкільного віку, інших учасників освітнього процесу, погіршення стану здоров'я учнів, недостатній рівень доступності, безпечності і комфортності умов шкільного навчання [13].

Ключовими завданнями щодо її реалізації є: формування в учасників освітнього процесу гігієнічних навичок та засад здорового способу життя, зокрема звичок здорового харчування, фізичної активності, безпечної комунікації; створення сучасного, розвивального, безпечного, комфортного та інклюзивного освітнього середовища, яке сприяє збереженню та зміцненню здоров'я, захисту від небезпек, підвищенню рухової активності дітей; забезпечення відповідності змісту повної загальної середньої освіти та методик навчання сучасним потребам дитини у збереженні та зміцненні здоров'я, захисті від небезпек, підвищенні рухової активності, безпечній комунікації; упровадження принципу недискримінації, в тому числі конфіденційності щодо наявності будь-яких дискримінуючих ознак [13].

Ознайомлення з основами теорії та практики гендерної освіти дає змогу вирішувати спірні питання у взаємостосунках статей через призму гендерних знань, виступати захисниками не тільки жіноцтва, але й чоловіків, відстежувати порушення гендерної рівноваги, прав і можливостей обох статей з точки зору гендерної педагогіки і жіночих студій, феміністичних підходів, уповноваженої освіти тощо. На думку академіка В. Кравця, «Ефективність набуття студентами гендерних компетентностей залежить не лише від їх готовності до виконання гендерних ролей в період трансформаційних змін у суспільстві, а й від готовності проводити просвітницьку роботу у майбутній професійній діяльності. Тому розробка концептуальних засад формування гендерної культури молоді, виявлення умов інтегрування гендерно чутливого підходу у зміст вищої школи є надзвичайно важливим завданням в контексті сучасної

педагогічної парадигми, модернізації освітньої системи та подальшого розвитку вітчизняної гендерології на шляху побудови в Україні паритетної демократії» [9, с. 19–20].

Учена Т. Говорун наголошує, що «розкриття проблематики гендерної психології у загальному контексті теоретичних підходів, і *суб'єктно-вчинкового*, зокрема, відкриває шляхи вирішення багатьох прикладних задач гендерної культури завдяки зверненню до понять свідомості, самовизначення, атрибуції відповідальності, особистісного вибору. Згідно зі суб'єктно-вчинковим підходом, досягнення рівності статей в психологічному полі може бути особливо продуктивним перш за все завдяки виходу за межі стереотипізованих, усталених ролей, особистісному виклику нормативному тиску соціального середовища» [4, с. 93]. Директор Інституту проблем виховання НАПН України І. Бех зазначає, що «...мета розвивального виховання полягає у створенні зовнішніх і внутрішніх умов для побудови індивідуальної траєкторії ціннісно-сислового самовизначення особистості, яке виступає орієнтовною основою її свідомої поведінки у природному і соціокультурному світі» [1, с. 9].

Багаторічний досвід викладання гендерних дисциплін та діяльність Науково-дослідного центру з проблем гендерної освіти та виховання учнівської та студентської молоді НАПН України – Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, Школи гендерної рівності засвідчили зростання інтересу майбутніх педагогів до гендерних проблем за умови вільного та творчого самовираження (суб'єкт-суб'єктного спілкування), деконструкції гендерних стереотипів як традиційних статево-рольових обмежень [2; 6; 9].

«Гендерна матриця» української педагогічної думки є методологічним підґрунтям для сучасних стандартів рівноцінності статей, розширення егалітарного світогляду майбутніх педагогів. Педагоги-класики наголошували на соціальній необхідності освітніх закладів пропагувати цінності соціальної рівності статей, на важливості їх «інвестування» у зміст навчально-виховного процесу школи тощо (В. Сухомлинський, Г. Ващенко, С. Русова, А. Макаренко, К. Ушинський та ін.) Слід підкреслити, що впровадження гендерно-освітніх технологій передбачає досягнення «рівності результатів» на підставі інтеграції двох принципів – «рівного доступу» і «рівного ставлення», під якими

розуміється розкриття власного, індивідуального потенціалу молодої людини, незалежно від її статевої належності [17].

В основу егалітарної моделі фахівця-педагога покладені провідні ідеї гуманістичної психології, «гендерна матриця» національної педагогічної спадщини, інтеграція компетентнісного, особистісно орієнтованого, гендерного та суб'єктно-діяльнісного підходів, принципи саморозвитку, культуродоцільності, діалогічного стилю спілкування, аксіологічності, комплексності, цілісності тощо. Ми розглядаємо егалітарну особистість майбутнього педагога як суб'єкта самотворчості, відкритую, самодостатню, гендерно компетентну особистість, яка сповідує принципи рівноцінності та паритетності статей у особистісному і професійному життєздійсненні.

Побудова моделі становлення егалітарної особистості майбутнього педагога на засадах інтеграції вище означених підходів охоплювала підготовку дівчат і хлопців до гнучкого соціостатевого репертуару в різноманітних сферах життєдіяльності з урахуванням їхніх здібностей, уподобань, нахилів, можливостей; забезпечення рівних умов для пропагування ідеї рівноваги та взаємозамінності гендерних ролей, повноти розвитку індивідуальності, гармонійної цілісності особистості незалежно від її статевої належності. Шлях до формування гендерної культури пролягає як через гендерну поінформованість (обізнаність), так і гендерну чуйність (уміння толерантного ставлення), а також асертивність, які формують здатність протистояти статевим стереотипам.

Розширення «гендерного» бачення виховних проблем майбутніми педагогами у процесі просвітницької роботи здійснювалося на основі розроблених положень особистісно-егалітарного підходу, основними принципами якого є: науковість, об'єктивність гендерних знань як головне підґрунтя розвінчування стереотипів; адекватність їх освоєння віковим можливостям дітей, підлітків та юнацтва; позитивізм і толерантність у ставленні до статей та в міжстатевому спілкуванні; опора на власний життєвий досвід індивіда, критичне осмислення засвоєних настанов щодо «життя в статі»; суб'єктна позиція (позиція актора) як умова активізації егалітарного самовизначення та саморефлексії в учбовому діалозі; подолання статевих стереотипів; рівноцінність «чоловічого» та «жіночого» начал в аналізі дидактичного матеріалу, відмова від стратегії маргіналізації жіночого як меншовартісного. Емпірично доведено, що за цих умов модель забезпечує

створення егалітарно-освітнього середовища у закладі вищої освіти, активізацію самовизначення молоді в питаннях гендерної культури, розвиток гендерної чуйності та толерантності майбутніх педагогів [6; 7; 8].

Гендерні знання вчителя, зокрема, включають уявлення про: біполярний конструкт гендеру (поляризація маскулінності-фемінності як жорстка дефініція статевої ролі в патріархальній культурі); андроцентризм як традиція підпорядкованості жіночої статі та домінування чоловічої; егалітарний (партнерський) конструкт гендеру; сексизм як упереджене та стереотипізоване ставлення; відкриту дискримінацію як практикування різних навчальних програм для хлопчиків та дівчаток; приховану дискримінацію як насадження гендерних стереотипів у змісті навчальних матеріалів; стереотипні уявлення про гендер у педагогів освітніх закладів.

У контексті Національної стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року та із врахуванням європейського вектору освітніх реформ в процесі діяльності Центру обґрунтовано засади егалітарної ідеології на основі унікальності «педагогічної матриці» української гуманістичної спадщини; впроваджено гендерні стандарти освіти; проведено гендерну та антидискримінаційну експертизу освітнього контенту, ЗМІ, гендерний аудит університету; виявлені шляхи імплементації гендерного підходу у соціогуманітарний простір «навчальний заклад – родина – громада»; розроблено гендерночутливі програми соціального партнерства на регіональному та місцевому рівнях; розроблено, апробовано та впроваджено модель формування валеологічної культури у дитячому віці на засадах гендерного підходу; виявлено соціально-педагогічні механізми підготовки молоді до створення егалітарної сім'ї та відповідального батьківства і материнства; описано феномен дитячої субкультури крізь призму гендеру; систематизовано наукові праці з проблеми системної протидії насильству щодо неповнолітніх; розроблено навчально-методичний комплект з основ здоров'я для початкової школи на засадах гендерного підходу (підручники і робочий зошит (О. Кікінежді, Г. Жирська, І. Шульга)); програму освітнього курсу та навчально-методичний посібник для батьків «Відкриті родинні студії «Фінансова мудрість родинної педагогіки», що рекомендовано МОН України з наданням відповідного грифу.

Сьогодні співробітники Центру працюють над реалізацією наукового проекту (держбюджетної теми) на замовлення МОН України «Психолого-

педагогічні механізми створення гендерно-справедливого середовища для дітей та молоді у контексті реалізації Концепції Нової української школи» (реєстраційний номер 0119U100477) (керівник – дійсний член НАПН України, доктор педагогічних наук, професор В. Кравець) [17].

Гендерно-справедливе середовище розглядається нами як недискримінаційне, творчо-розвивальне та здоров'язберезувальне, що базується на принципах соціальної справедливості, гендерної рівності, дитиноцентризму, егалітарності та паритетності статей, в умовах функціонування яких забезпечується повноцінний розвиток особистості, незалежно від її статі, віку, дієздатності, раси, культури, віросповідання, етнічності тощо, вибудовується «майбутня життєва траєкторія людини» (В. Кремень) [8, с. 15–21].

Розроблено інноваційні технології для здійснення психолого-педагогічного супроводу професійного становлення майбутнього педагога на засадах рівноправ'я статей (інтерактивні методи соціально-психологічного навчання; освітньо-тренінгові програми «Становлення егалітарної особистості вчителя-професіонала», «Формування гендерної культури молоді» (автори: О. Кікінежді, О. Кізь); навчальна програма інтегрованого курсу «Гендерна освіта: теорія і практика» (автори: Т. Говорун, О. Кікінежді, В. Кравець); включення гендерних модулів у зміст гуманітарних дисциплін), метою яких є формування егалітарного світогляду майбутніх учителів.

Розроблено засадничі принципи гендерночутливого університетського середовища, у партнерській взаємодії зі студентами реалізовано соціально-важливі проєкти різного рівня («Тролейбус Щастя»), міжнародні програми «Темпус «ELITE»: Освіта для лідерства, інтелігентності та розвитку таланту», «Кросмедіа і якісна журналістика», «STEM-освіта», «Академічна чесність як умова сталого розвитку вузу та соціальної справедливості», проведено шість Всеукраїнських конкурсів студентських наукових робіт з напрямку «Гендерні дослідження» (2006–2011 рр.), сім всеукраїнських та сім міжнародних науково-практичних конференцій з гендерної проблематики (2000–2020 рр.) [14].

Таким чином, розробка та впровадження сучасних гендерно-освітніх стратегій в Україні спрямована на розвиток гендерних компетенцій студентської молоді як ключових життєвих компетентностей в контексті найкращих практик ЄС; формування егалітарної свідомості шляхом реконструкції гендерних стереотипів як традиційних культурних обмежень;

розвиток гендерної чутливості та гендерної толерантності як демократичних стратегій мислення, здатності актуалізувати і вибудовувати альтернативні до патріархальної культури життєві стратегії і схеми поведінки, реагувати на дискримінацію за ознакою статі.

Серед перспектив – виявлення провідних чинників егалітарної соціалізації студентської молоді та пошук ефективних шляхів підготовки нової генерації учительських кадрів до створення егалітарно-освітнього середовища для дітей та молоді.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у контексті орієнтирів розвивального виховання / І. Д. Бех // Інноватика у вихованні. – 2015. – Випуск 1. – С. 7–13.
2. Вихор С. Т. Особливості викладання курсу «Гендерна педагогіка» для студентів спеціальності «Дошкільна освіта» / С. Т. Вихор // Підготовка фахівців початкової та дошкільної освіти: стратегії реформування: колективна монографія; за ред. В. М. Чайки, О. І. Янкович. – Тернопіль: Осадца Ю. В., 2019. – С.180–190.
3. Гендерний педагогічний альманах / за ред. О. Маруценка, О. Андрусик, Т. Дрожжиної. – Харків: Планета – Принт, 2017. – 68 с.
4. Говорун Т. В. Гендерна психологія у суб'єктно-вчинковому вимірі / Т. В. Говорун // Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії; за заг. ред. В. О. Татенка. – Київ: Либідь, 2006. – С. 92–117.
5. Гендерна педагогіка: хрестоматія / за ред. В. Гайденко; пер. з англ. В. Гайденко, І. Предборської. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. – 313 с.
6. Гендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія / Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. та ін.; за наук. ред. В. П. Кравця. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2013. – 448 с.
7. Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. О. Кікінежді. – Тернопіль: Стереарт, 2014. – 884 с.
8. Кравець В. До проблеми гуманізації освітньо-виховного простору сучасної української школи / В. Кравець, О. Кікінежді, І. Шульга // Освітологія. – 2018. – № 7. – С. 15–21.
9. Кравець В. П. Гендерна педагогіка: навчальний посібник / В. П. Кравець. – Тернопіль: Джура, 2003. – 416 с.
10. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору / В. Г. Кремень. – Київ: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
11. Марценюк Т. Інша оптика. Гендерні виклики сучасності / Т. Марценюк. Київ: Смолоскип, 2019. – 256 с.
12. Мельник Т., Кобелянська Л. Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник. – Київ: Логос, 2020. – 239 с.

13. Національна стратегія розбудови безпечного і здорового освітнього середовища у новій українській школі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/1952020-33789>.
14. Рівність, лідерство, спілкування в європейських прагненнях української молоді: гендерний дискурс : збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції / за заг. ред. проф. В. П. Кравця. – Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – 200 с.
15. Скорик М. Гендерна дискримінація у доступі до праці й послуг: оцінка стану впровадження Україною антидискримінаційних Директив Ради ЄС. Аналітичне дослідження / М. Скорик. – Київ: Бюро соціальних та політичних розробок, 2017. – 78 с.
16. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 томах / В. О. Сухомлинський. – Київ : Радянська школа, 1976. – Т. 1. – 654 с.
17. Kravets V. Theory and Practice of Preparing a Future Teacher to the New Ukrainian School: a Gender Perspective / V. Kravets, O. Kikinezhdі, H. Zhyrska // Theory and Practice of Future Teacher's Training for Work in New Ukrainian School: monograph / edit. I. F. Prokopenko, I. M. Trubavina. – Prague : OKTAN PRINT s.r.o., 2020. – P. 21–35.

МОДЕЛЮВАННЯ ДОШЛЮБНОЇ ПІДГОТОВКИ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В ЕПОХУ ТУРБУЛЕНТНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Володимир Кравець, Світлана Кравець

Тернопільський національний педагогічний університет, м. Тернопіль, Україна

Annotation. In the article, the peculiarities of the impact of turbulent processes in public life on marriage and family relations and the actualization of premarital training institutions are analyzed. The three main components of students' preparation to family life are considered: premarital training, sexual education and the formation of conscious parenthood. The efficiency of the school's work in preparing the future family man in overcoming turbulent public influences on the stabilization of marital and family relationships is proved.

Key words: turbulence, premarital training, sexual education, demographic crisis, paternity, marital and family relationships, multidisciplinary.

Сучасне людство, на думку вчених, живе в зоні неперервних соціальних змін, трансформацій, перетворень. В кінці ХХ – на початку ХХІ століття турбулентність світових соціальних процесів отримала новий імпульс: суттєві зміни відбулися на географічній та політичній карті світу – створюється єдина Німеччина, розвалюються Радянський Союз, Чехословаччина і Югославія, в результаті чого на європейській карті з'являється понад 20 нових незалежних держав, розширюється Європейський Союз і НАТО; суспільство увійшло в інформаційну фазу постіндустріального розвитку – з'являються комп'ютер, мобільний телефон, інтернет, соціальні мережі тощо. В Україні, до цього долучилися численні соціальні, економічні, політичні, військово-політичні, релігійні і мовні суперечності.

Суспільна турбулентність поставила пересічну українську сім'ю в епіцентр численних потрясінь (нестабільна економіка, ріст безробіття, наростання міграційних процесів, зниження ролі духовних цінностей, лібералізація статевої

моралі тощо), що порушують її нормальне функціонування. Серед негативних тенденцій у сфері сімейних стосунків в Україні, домінують такі, як зниження народжуваності, нестабільність і слабкість зв'язків батьківства – шлюбу – родинності, дестабілізація шлюбно-сімейних стосунків, зростання кількості розлучень, збільшення кількості незареєстрованих шлюбів, зростання малодітних сімей, гендерна асиметрія сімейних стосунків тощо.

Не обходять сучасну українську сім'ю і деякі сучасні тенденції в трансформації сімейних стосунків у всьому світі: збільшення віку вступу в шлюб і середнього віку матері при народженні першої дитини; усвідомлене "дистанціювання" від сімейних стосунків і шлюбу (вибір самотності, феномен синглізму); зростання кількості консенсусних шлюбів; зниження відповідальності батьків за утримання і виховання дітей; зростання кількості позашлюбних дітей; автономізація матримоніальної, сексуальної і репродуктивної поведінки людини [1].

Спостерігається перехід суспільної свідомості до більшої толерантності і сприйнятливості до нових цінностей і моделей поведінки. Нідерландський демограф Ван де Каа виділяє чотири основні риси цього переходу: 1) перехід від «золотої епохи» інституту шлюбу до його занепаду, тобто повсюдне поширення юридично неоформлених форм спільного життя та альтернативних форм сім'ї; 2) перехід від дітоцентристської моделі родини до індивідуалістично-орієнтованої «зрілої» пари партнерів з однією дитиною; 3) перехід від превентивної контрацепції, призначеної для запобігання народженню ранніх дітей, до свідомого планування народження кожної дитини; 4) перехід від уніфікованої моделі до плюралістичних моделей сім'ї [2].

Змінилося ставлення молоді до шлюбно-сімейних цінностей, – наприклад, чимало сучасних жінок не сприймають материнство як винятково шлюбний атрибут. Одна третина сімей вважає народження дитини перешкодою шлюбу, причому, як свідчать дані нашого опитування, жінки більшою мірою, ніж чоловіки (відповідно 36 % і 26 %) [3]. З'явилась нова соціокультурна нормативна система – прокреативна етика: вступати до шлюбу бажано, але не обов'язково; мати дітей бажано, але відсутність їх – не аномалія; сексуальне життя поза шлюбом не смертний гріх. Колишня невіддільність шлюбної, еротичної та репродуктивної поведінки залишилася в минулому. Вони автономізувалися, їх цілі і мотиви розділилися [4].

Сьогодні в Україні відзначаються такі негативні тенденції в життєдіяльності інституту сім'ї, як *зниження коефіцієнту шлюбності при високому рівні розлучуваності*. Кількість зареєстрованих шлюбів у розрахунку на 1000 осіб населення у 2018 р. становила 6,0 (в 1991 – 9,5‰). У 2018-му році в Україні утворилося 228,4 тис. нових сімей (в 1991 р. – 493, 067тисяч) [5]. На загальну сімейну ситуацію в Україні впливає і високий коефіцієнт розлучуваності (число розлучень на 1000 осіб населення). Для прикладу, якщо у 2008 році він становив 3,2‰, то у 2018 році – 3,91‰ [5]. Україна все ще залишається в лідерах серед країн Європи за кількістю офіційних розлучень [6].

До необхідності забезпечення загрози національній безпеці загострили турбулентні процеси демографічну ситуацію в українському суспільстві. Має місце масштабна депопуляція населення з погіршенням якісних характеристик (деградація) людського капіталу при значних міграційних втратах населення продуктивного віку. Чисельність населення неухильно зменшується впродовж останніх 27 років. З початку 1993 р., коли населення України мало найбільшу чисельність (52,2 млн осіб), до початку 2020 р. (38 млн осіб (без урахування окупованих та анексованих територій [7])). В Україні спостерігається суперечливість демографічних тенденцій: вагітності часті як за розширеного відтворення, народжень мало – як за звуженого відтворення.

Кризові процеси в шлюбно-сімейних стосунках безпосередньо впливають на функціонування інституту дошлюбної поведінки: шлюб втрачає роль нормативного регулятора сексуальних стосунків, внаслідок цього вступ в шлюб перестає бути безумовною нормою, що задає відповідний стандарт поведінки; шлюб часто не передує сексуальній близькості, а закріплює її; нормативна модель шлюбу змінюється широкою різноманітністю життєвих стилів і альтернативних шлюбних моделей; низька міра контролю за дошлюбною статевою поведінкою молоді, лібералізація статевої моралі призводять до того, що відзначається тенденція зниження віку початку сексуального життя, хоч середній вік вступу до шлюбу збільшується.

У більшості випускників школи відсутні найважливіші психологічні навички, необхідні для розбудови гармонійних сімейних стосунків (поступливість, емпатія, рефлексія, толерантність тощо). Має місце нерозуміння психологічних особливостей статей. Спостерігається неготовність молоді до усвідомленого батьківства. Виявлено, що більшість респондентів хоче мати лише одну дитину в своїй майбутній сім'ї. Чимало молодих людей стають

учасниками руху чайлдфрі (англ. child-free – вільні від дітей)[8]. Спостерігається конвергенція бінарно протилежних установок: ті, хто вступають до шлюбу, готові до розлучення від самого початку. В процесі нашого дослідження з'ясувалось, що близько 20 % студентів Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка вважають шлюб – соціальним атавізмом.

Таким чином, суб'єктивні та об'єктивні чинники кризового стану сім'ї свідчать про необхідність дошлюбної підготовки школярів. Не випадково на одному зі засідань Генеральної Асамблеї ООН прозвучала думка про необхідність запровадження в країнах світу систематичної підготовки учнівської молоді до сімейного життя, статевого виховання школярів та формування у них усвідомленого батьківства

В. Сухомлинський відзначав: *”Мені здається, що середня школа не робить головного, що повинна робити, – не вчить жити”* [9, с. 245]. Сьогодні в українському суспільстві сама думка про навчання основам створення сім'ї сприймається з посмішкою. В СРСР була спроба у 1980-х роках ввести в загальноосвітніх школах предмет «Етика і психологія сімейного життя». Але оскільки в цій галузі абсолютно не було фахівців, як не було і науки про створення сім'ї, то ця спроба благополучно провалилася.

Якщо подивитися на міжнародний контекст, то можна відзначити зростання міжнародного інтересу до впровадження в країнах світу підготовки молоді до сімейного життя, хоча у різних культурах спостерігаються різні акценти, різний зміст і тривалість програм дошлюбної підготовки. В одних країнах програми реалізуються через державні школи (більшість країн ЄС, Японія, Тайвань), в інших через громади (Австралія, Великобританія, Південна Корея, Ізраїль), а ще через соціальні медіа (наприклад, текст повідомлення про ВІЛ / СНІД в Нігерії) тощо. Визначено основні сфери змісту дошлюбної підготовки: внутрішня динаміка сімей, людського росту та розвитку протягом усього життя, людська сексуальність тривалість життя, міжособистісні відносини, сім'я та управління ресурсами, виховання дітей та керівництво, професійна етика та практика, сімейне право та державна політика тощо. Надаючи знання про навички спілкування, розвиток дитини, виховання, відносини та управління ресурсів, таких як гроші і час, можна ефективно мінімізувати або уникнути проблем і покращити функціонування сім'ї.

Виходячи з того, що Україна сповідує західноєвропейський та трансатлантичний курс розвитку, в своїй роботі ми намагалися, вслід за розвиненими країнами-партнерами підготовку школярів до сімейного життя розділити на трискладові частини: безпосередню дошлюбну підготовку, статеве виховання та формування усвідомленого батьківства. В процесі дослідної роботи ми дійшли висновку, що зміст роботи з дошлюбної підготовки в Україні має передбачати формування і виховання у молоді прагнення мати міцну, здорову сім'ю, яка має декількох дітей, свідомо і відповідально ставитися до їх виховання; адекватне сприйняття дорослості, її змісту, ознак, проявів і якостей, почуття соціальної відповідальності за свої вчинки та їх можливі наслідки, прагнення зрозуміти інших і повага до гендерної відмінності статей; усвідомлення шкоди та небезпеки ранніх статевих зв'язків; переконання в недопустимості безвідповідальності та легковажності в стосунках з представниками протилежної статі; розвиток навичок побудови успішних взаємин (вміння вести бесіду, бути уважним слухачем, приймати виважені рішення за різноманітних життєвих обставин та вирішувати конфліктні ситуації); створення усіх належних умов для формування та розвитку у молоді власної системи цінностей у контексті усвідомлення і сприйняття сукупності зобов'язань та відповідальності сімейного життя тощо.

Варто відзначити, що дошлюбна підготовка в переважній більшості розглянутих нами педагогічних систем (Австралія, Канада, США, Велика Британія, Німеччина, Франція та інші) проводиться у загальноосвітніх закладах через розроблені державні чи регіональні програми. Серед найвідоміших і ефективних програм дошлюбної підготовки виділяються наступні: "Шлюб 101"; "Зв'язки: взаємини та шлюб", "Будуємо стосунки" – у Сполучених Штатах Америки; «Сексуальне виховання і пристосування до життя в міжособистих зв'язках», «Жити разом» – у Швеції; «Підготовка до сімейного життя» – у Японії; «Освіта для сімейного життя» – у Польщі; «Освіта для шлюбу та батьківства» – у Словаччині; «Навички життя» – в Ісландії тощо. Щоправда, варто відзначити, що в більшості країн світу, зазвичай, немає єдиної навчальної програми, при цьому жодна з них не є загальнообов'язковою.

Школа повинна взяти на себе більшу відповідальність за виховання майбутнього сім'янина, почати вирішувати найпростіші завдання дошлюбної підготовки: а) формування установки на сім'ю; б) пропедевтика холостяцької психології; в) формування відповідної системи сімейних цінностей (честь,

гідність, вірність, подружній обов'язок) і т.п. У своїй експериментальній роботі ми, наприклад, імплементували інтегровану американо-німецьку програму під назвою «Домоводство» («Менеджмент сімейних ресурсів» – основи фінансового планування та наповнення сімейного бюджету, основи облаштування помешкання, знайомство школярів з базовими потребами людини в одязі, їжі та житлі, прищеплення навичок самообслуговування, правильного витрачання грошей та їх економії + «Домогосподарство» – прибирання, меблювання квартири, шитво, ремонтні роботи, планування покупок, бюджет).

В контексті моральної підготовки заслуговує на увагу формування у школярів генеалогічної культури з використанням методу сімейної біографії. Школярі досліджують сім'ю, з якої вони походять, та складають її біографію.[10]. У зв'язку з різким зниженням коефіцієнту народжуваності, диспропорцією статей серед населення, небажанням жінок віддавати своє життя виключно дітям у підготовку до сімейного життя ми імплементували питання демографічного виховання та контрацептивної культури.

Другою важливою складовою підготовки школярів до сімейного життя в сучасному зарубіжному досвіді є статеве виховання. У багатьох європейських країнах (Нідерланди, Данія, Бельгія, Фінляндія) саме статеве виховання є серцевиною підготовки молоді до сімейного життя. За даними зарубіжних фахівців для загалу характерна жахлива картина сексуального неучтва і пов'язані з ним страхи, трагічні помилки та зловживання, про що зазначено вище. Актуальність статевого виховання викликана тим, що епоха тотальної еротизації змінила ставлення учнівської молоді до сексуальності і сексу, детермінувала несприятливі тенденції у розвитку масової сексуальної культури в Україні:

- секс перестав бути інструментом продовження роду, у нього тепер інші завдання – від отримання задоволення до піднесення самооцінки. Зросло сексуальне експериментування в шлюбі;

- з відокремленням сексуальності і репродукції відбулась реабілітація і нормалізація нерепродуктивної сексуальності(мастурбація, оральний секс, інші сексуальні техніки, що не ведуть до запліднення) [11];

- не так, як раніше, засуджуються дошлюбний секс, позашлюбне народження дитини, позашлюбні стосунки, гомосексуальні союзи тощо.

- важливою формою сексуального задоволення сьогодні стає віртуальний секс.

- відбувається активна сексуалізація культури, літератури, театру, музики, телебачення, преси, реклами.

- вік сексуального дебюту української молоді в XXI столітті став суттєво меншим. За даними І. Вовк, якщо у 1964 р. досвід статевого життя до 15–16 років мало 14 % юнаків і 5 % дівчат, у 1974 р. – 32 % і 21 %, у 1989 р. – 49 % і 35 %, то у 1995 р. – 47 % і 39 %, а в 2000 році – відповідно 48 % і 54 % [12]. За даними ЮНІСЕФ, у 2018 році серед українських підлітків (10-17 років) у середньому хлопці починають займатися сексом у 14 років, дівчата – в 15 [13].

- найтривожніше в сучасній підлітковій сексуальності не те, що вона є, і навіть не те, що вона часто супроводжується небажаними вагітностями та іншими драмами, а те, що вона не завжди добровільна. Кожна четверта дівчина і кожний десятий юнак у нашому опитуванні сказали, що вони пережили певний сексуальний примус: хтось підштовхував їх піти далі, ніж їм самим хотілось. За даними Генеральної прокуратури України, питома вага дітей, потерпілих від зґвалтування, становить: 2007 р. – 23,4 %; 2008 – 22,6 %; 2009 – 19,6 %; 2010 – 27,4 %; 2011 – 31,3 %; 2012 – 27,5 %; 2013 – 24,2 %; 2014 – 24,4 %; 2015 – 27,5 %; 2016 – 26,5 %; 2017 р. – 38,2 % [14].

- невисокий рівень обізнаності учнівської молоді в питаннях статі та міжстатевих взаємин.

З огляду на зазначене, сьогодні вимагається прийняття серйозних державних заходів у переважній більшості країн світу, спрямованих на докорінне поліпшення теоретичного та практичного вирішення проблеми сексуальної освіти, а саме: затвердження в рамках ООН, ВООЗ **єдиних стандартів сексуальної освіти**; проведення міжнародних конференцій, симпозіумів щодо методології та методики сексологічної підготовки школярів з врахуванням національних особливостей країн світу; організація належної підготовки педагогів-сексологів в університетах світу, готових до здійснення сексуальної освіти школярів різного віку; запровадження єдиної для всіх країн системи моніторингу якості та ефективності сексуальної освіти школярів, зорієнтованої на світові стандарти; впровадження в усіх країнах єдиних керівних принципів сексуальної освіти учнів різного віку, які мають відповідати єдиній концепції розвитку.

В стандартах ВООЗ акценти зроблені на таких установках: 1. Інформація

сприяє соціальному клімату, що характеризується толерантністю, відкритістю і повагою сексуальності, різного способу життя.2. Вона сприяє усвідомленню сексуальної ідентичності та гендерних ролей, повазі гендерної різноманітності.3. Сексуальна освіта сприяє усвідомленню та знанню людського тіла, його функцій, особливо щодо сексуальності.4. Сексуальна освіта сприяє профілактиці ЗПСШ, ВІЛ/СНІДу, сексуального примусу, надає адекватну та обґрунтовану інформацію про фізичні, когнітивні, соціальні, емоційні та культурні аспекти сексуальності.5. Інформованість протидіє сексуальним комплексам, страхам і фобіям. Позитивним в Стандартах є те, що вони, на відміну від існуючої практики багатьох країн, де зміст сексуальної освіти не спрямований на шлюбно-сімейні стосунки, зорієнтовані на християнські норми й цінності з чітко вираженою орієнтацією на шлюб та сім'ю.

Важливою у статевому вихованні молоді вважається **гігієнічна концепція**, спрямована на ознайомлення дітей і підлітків з основними положеннями анатомії та фізіології репродуктивної системи людини і навчання їх навичкам особистої гігієни. Інструктаж з особистої гігієни та початкової санітарії здійснюється в усіх європейських школах, починаючи з початкових класів. На окремих заняттях з дівчатами-підлітками обговорюється правильне використання продуктів жіночої гігієни у зв'язку з чистотою, використання та утилізація прокладок і тампонів. Гідним для наслідування, на нашу думку, є використання в нідерландських школах «правила нижньої білизни»: дітям пояснюють, що всі ті частини тіла, які прикриває нижня білизна, інтимні і ніхто сторонній не повинен їх бачити і чіпати. Варто уточнити, що в такому віці діти отримують не знання про секс, а інформацію про своє тіло і його особливості. Учні повинні знати, що проблеми і сумніви, викликані змінами тіл, є природною частиною дорослішання.

Щоправда, слід зазначити, що важливість сексуальної соціалізації молоді одноставно визнана не у всіх країнах Європи, а тим більше світу. Істотну роль тут відіграють політичні та релігійні чинники. Наприклад, в Данії і Нідерландах, сексуальна освіта є загальноприйнятою та підтримується громадськістю, у той час як у Чехії, Німеччині, Ірландії, Польщі, Італії та ін. країнах Європи вона викликає активне неприйняття, особливо з боку релігійних груп та громадських організацій. В одних країнах статева освіта є обов'язковою і отримує потужну державну підтримку, а в інших – залишається менш-більш

факультативною. Ще донедавна для участі дитини на уроках сексуальної освіти потрібна була згода батьків. Сьогодні ж у Німеччині статеве виховання як предмет навчання є обов'язковим для всіх школярів. Звільнення з занять через релігійні переконання неможливе. В одних країнах вводяться спеціальні уроки, в інших сексуальна проблема пронизує всі предмети, а потім, як, наприклад, у Франції проводять триденні сесії, де весь матеріал узагальнюється і інтегрується.

При цьому процес соціалізації має носити випереджувальний і профілактичний, а не сексуально-стимулювальний характер, і орієнтуватися на норму та позитивні аспекти сексуального буття, а не на відхилення як засіб залякування, а також містити аналіз різних аспектів власної сексуальності (функціонального, чуттєво-емоційного, смислового, поведінкового) й оптимізацію (корекцію) своєї статевої поведінки і способу життя (у формі складання власних програм збереження здоров'я та їх наступного практичного виконання).

Вивчення європейського досвіду показало, що сексуальна соціалізація школярів може бути дуже ефективною у зниженні поширеності ризикової поведінки і, більш того, може призводити до відкладання початку статевого життя і до зменшення числа сексуальних партнерів серед молоді. Ми переконані в тому, що програма статевого виховання може вважатися успішною, якщо вона розглядається і обговорюється відкрито, як позитивна, інтегративна частина здоров'я, і має один або декілька з наступних результатів: відтягування моменту настання статевої активності; зменшення кількості незахищених статевих контактів; вироблення навичок використання контрацептивних засобів.

Цікавий досвід нагромаджено в зарубіжних країнах і в питаннях формування усвідомленого батьківства – третьої складової частини підготовки учнівської молоді до сімейного життя. Не вдаючись по повноформатного розгляду проблеми формування усвідомленого батьківства, звернемося лише до двох оригінальних ідей, які ми намагалися використовувати в своїй дослідній роботі. Це, передовсім проект імітації батьківства із застосуванням дитини-робота, тамагочі (комп'ютеризованого малюка, імітатора немовляти). Малюк, як і справжнє немовля, позбавляє підлітків сну, руйнує їх соціальне життя і прив'язує до себе. Графік поведінки дитини-імітатора максимально наближений до специфіки поведінки живої дитини. Головна мета програми –

допомогти підліткам краще зрозуміти всю повноту відповідальності та зобов'язань батьківства, сформувані навички справжнього догляду, які вони отримують. Таке комп'ютеризоване навчання опікунських навичок відволікає учнів від грубого, жорстокого ставлення і сприяє позитивним емоційним зв'язкам, агуканню, співу до дитини тощо. [15].

Успішно використана в нашому досвіді й американська програма «З батьком надійніше», яка акцентує увагу на позитивних факторах залучення батька до виховання дітей у межах паралельного формування навичок відповідального батьківства. Особливо ефективним є використання в цьому курсі прогностичного методу: школярам пропонують скласти розповідь про себе, в якій вони мають зазначити найважливіші події з їх минулого та описати власне майбутнє, акцентуючи увагу на етапі народження власної дитини.

Цікавість у школярів викликають практичні заняття: візити до центрів матері та дитини, де лікарі розповідають про належний догляд за дітьми; відвідування закладів дошкільної освіти, де підлітки мають можливість погратися з малятами чи волонтерська практика в дитсадках, виготовлення іграшок для вихованців, перегляд відео про підліткову вагітність та шкідливість абортів тощо.

Досліджуючи численні методи і способи підготовки школярів до сімейного життя, важливо звернути увагу на принцип, який має місце у більшості зарубіжних країн. При використанні міждисциплінарного підходу один з вчителів відповідає за загальну координацію змісту сексуальної освіти. Акценти при викладанні проблем дошлюбної підготовки залежать від предмету, в який включена тематика: якщо в уроки біології – акцент буде зроблений на біологічних аспектах сексуальної освіти, якщо в уроки гуманітарних предметів – більше уваги приділяється соціальним, психологічним, моральним аспектам дошлюбної підготовки та міжстатевої взаємодії (16, с. 15-17).

Висновки.

1. Українська школа повинна обличчям повернутися до проблеми підготовки учнів до сімейного життя.

2. Підготовка до сімейного життя може здійснюватися або через викладання обов'язкового чи факультативного курсу, або шляхом імплементації відповідної проблематики в зміст традиційних шкільних предметів (історія, література, основи здоров'я, біологія, технології), або ж через позаурочну

роботу. Можливе і гармонійне поєднання цих напрямків фамілістичної підготовки школярів відповідно до євростандартів.

3. Сучасна система дошлюбної підготовки та статевого виховання повинна орієнтуватися як на вирішення проблем міжстатевої комунікації, їх профілактику чи подолання, так і на розвиток особистості, зміну поведінки тощо.

4. Центральне місце в підготовці школярів до сімейного життя займає професіоналізм педагогів. Вчителі повинні відійти від свого ієрархічно вищого положення і виступати в ролі фасилітаторів.

5. Особливо актуальним є запозичення багатогранного зарубіжного досвіду щодо організації *співпраці школи з батьками* в питаннях виховання майбутнього сім'янина, залучення батьків до навчально-виховного процесу.

6. Не слід захоплюватись дублюванням зарубіжного досвіду, механічним перенесенням на національний ґрунт.

Література

1. Слюсар Л.І. Сім'я в сучасній Україні: інституційна криза чи постіндустріальна трансформація? *Демографічні процеси та тенденції*. № 1. 2007. С. 28-38.
2. Демографічний перехід. – URL: http://www.ipss.go.jp/webjad/webjournal.files/population/2003_4/kaa.pdf (дата звернення: 01.02.2020)
3. Кравець В.П. Підготовка молоді до сімейного життя в зарубіжній школі та педагогіці: історія та сучасність: монографія. Тернопіль: ТНПУ, 2019. 256 с.
4. Девятых С. Половая социализация молодежи в условиях социокультурной трансформации семьи: монографія. Москва: Юрайт, 2019. 187 с.
5. Демографічна ситуація в Україні у 2018 році. – URL: database.ukrcensus.gov.ua > ukr > 2019 > dem_2018 (дата звернення: 16.02.2020).
6. Україна – на першому місці в Європі за кількістю розлучень. – URL: <https://marionetki.net/ukrayina-na-pershomu-mistsi-v-yevropi-za-k/> (дата звернення: 16.02.2020).
7. Оприлюднено результати оцінки чисельності наявного населення України/ – URL: <https://www.kmu.gov.ua/> (дата звернення: 13.02.2020)
8. Потапова Т. Життя без дітей: чайлдфрі по-українськи – URL: <https://life.pravda.com.ua/travel/2009/11/12/33004/>
9. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в п'яти томах. Київ.: Рад.школа, 1976-1978, т.2.
10. Hoyles M. Childhood in historical perspective / M. Hoyles // *Changing Childhood / Martin Hoyles (ed.)*. – London: Writers and Readers Publishing Cooperative, 1979. – P. 16–29.

11. Куценко С. Шлюб до повноліття – URL:
https://ukr.lb.ua/blog/stanislav_kutsenko/421221_shlyub_povnolittya.html (дата звернення 16.02.20)
12. Вовк І. Аборти серед підлітків в Україні. – URL:
<http://zavantag.com/docs/444/index-1138167.html> (дата звернення: 16.02.2020).
13. Названо вік, коли люди найчастіше займаються сексом. – URL:
<https://www.unian.ua/health/intimacy/10534368-nazvano-vik-koli-lyudi-nauchastishe-zaumayutsya-seksom.html> (дата звернення: 16.02.2020).
14. Романцова С. В. Запобігання сексуальному насильству щодо дітей в Україні. Автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.08. Львів, 2018
15. Яворська Л. Підготовка молоді до сімейного життя в США//Статева соціалізація та підготовка учнівської молоді до сімейного життя у педагогіці та шкільній практиці зарубіжних країн. – Тернопіль: ТзОВ “Видавництво Астон, 2009. – 206 с.
16. Standards for Sexuality Education in Europe. WHO Regional Office for Europe and BZgA. Federal Centre for Health Education, BZgA, Cologne, 2010. 75 pp.

РОЗВИТОК ІНШОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕХНОЛОГІЙ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Вікторія Крикун, Алла Прокопенко

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського
м. Київ, Україна*

Annotation. The authors give the characteristics to the specifics features of implementation of the distance technologies to develop the foreign language professional competence of military specialists. It was summarized, that in the context of development of the above mentioned competence it is appropriate to implement the blended learning into the educational process of the higher military educational institution. The blended learning is considered to be a combination of effective elements and advantages of the intramural (in the auditorium under supervision of the teacher) and distance (e-learning) components of training, which function continuously and coherently, form one unit in the system of language training in the Armed Forces of Ukraine. The analysis of the scientific papers gave the opportunity to distinguish the advantages of the blended learning implementation in the educational process of the higher military educational institution.

Key words: foreign language professional competence, informational and communicational technologies, blended learning, distance learning, intramural component.

У сучасному світі інформаційно-комунікаційні технології відграють ключову роль у всіх сферах людської діяльності. Світова телекомунікаційна інфраструктура створила передумови для того, щоб дистанційне навчання увійшло в XXI століття як ефективна система підготовки фахівців та безперервної підтримки їхнього подальшого професійного зростання. Свою дієвість технології дистанційного навчання щодо забезпечення освітнього процесу у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ) підтвердили в складній ситуації, яка нещодавно склалася в світі через пандемію.

В арміях іноземних держав фахівці спрямовують левову частку зусиль на розвиток та впровадження технологій дистанційного навчання у ВВНЗ для ефективної підготовки особового складу. Тому фахівці галузі військової освіти активно обмінюються досвідом, а також результатами впровадження інноваційних технологій в систему освіти. Своєю чергою, така діяльність дозволяє активізувати процеси міжнародного співробітництва у цій сфері та консолідувати зусилля в напрямку глобалізації інформаційних ресурсів.

Таким чином, сучасні технології навчання у вищій військовій школі надають широкі можливості для успішного формування інформаційно-освітнього середовища. Однак, незважаючи на значні потенційні можливості зазначених технологій, вони ще не знайшли належного застосування в іншомовній підготовці військових фахівців.

Аналіз останніх досліджень з порушеного питання засвідчив той факт, що сьогодні військова освіта в Україні визначається високою інтеграцією інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, які дозволяють посилити форми й методи традиційного підходу й одночасно забезпечити впровадження суб'єктно-діяльнісного підходу для задоволення потреб здобувачів вищої освіти у ВВНЗ [2; 4]. Слід зазначити, що проблематика щодо розвитку професійної компетентності військових фахівців також знайшла своє відображення у працях українських науковців. До неї неодноразово зверталися такі українські вчені, як Г. Артюшин, О. Бойко, І. Бец, О. Діденко, А. Зельницький, А. Каленський, О. Лагодинський, О. Торічний та інші. У своїх розвідках О. Андрєєв, В. Биков, І. Блощинський, М. Верьовко, А. Каленський, В. Кухаренко, М. Мартиненко, П. Стефаненко, Ю. Триус, Г. Шиліна детально розглянули особливості імплементації технологій дистанційного та змішаного навчання відповідно до сфери своєї професійної діяльності.

Проте, поза увагою залишається проблема застосування технологій дистанційного навчання, зокрема і змішаного з метою розвитку ПК військових фахівців.

Метою статті є представлення досвіду впровадження технологій дистанційного та змішаного навчання у ВВНЗ з метою розвитку іншомовної професійної компетентності військових фахівців.

Використання сучасних інформаційних та телекомунікаційних технологій у процесі іншомовної підготовки військовослужбовців у ВВНЗ забезпечує її інтенсифікацію та індивідуалізацію. У контексті вивчення іноземної мови у ЗС

України технології дистанційного навчання створюють передумови для професійного розвитку військовослужбовців й водночас дозволяють впроваджувати в освітній процес автоматизовані системи навчання та контролю розвитку саме ПІК [1; 5]. З огляду на вищезазначене, дистанційне навчання розглядають як перспективний та ефективний засіб забезпечення іншомовної підготовки українських військовослужбовців. Слід зазначити, що розроблення програмного продукту для використання в системі дистанційного навчання у ВВНЗ для розвитку ПІК військових фахівців вимагає цілепокладання, застосування актуального навчального контенту для дистанційних курсів та забезпечення слухачів своєчасним зворотнім зв'язком [3]. Для виконання окреслених завдань сьогодні успішно функціонують групи НАТО з питань підготовки до впровадження дистанційного навчання, а також робочі групи Консорціуму оборонних академій та дослідницьких установ програми НАТО “Партнерство заради миру” з питань дистанційної освіти (PfP Consortium of Defense Academies and Security Studies Institutes Advanced Distance Learning Working Group).

На думку американських фахівців, дистанційна освіта, дійсно, створює умови для задоволення потреб кожного слухача завдяки модульній сервісно-орієнтованій архітектурі з можливістю доступу з будь-якого місця, у будь-який час до навчальних матеріалів курсу. Тому в збройних силах США провідні фахівці військової освіти постійно звертають увагу на розвиток таких технологій як персональний асистент для навчання (Personal Assistant for Learning), створюють архітектури підготовки та навчання (Training & Learning Architecture). Також іноземні експерти зосереджують свої зусилля на розробленні та наданні у використання інструментів дистанційної освіти з відкритим вихідним кодом (Virtual World Framework, 3D Repository, xAPI та інші), а також на створенні мобільних додатків і освітніх технологій. Отже, досвід реалізації дистанційного навчання за кордоном вказує на доцільність використання цієї форми навчання у військовій освітній сфері.

Якщо звертатися до досвіду України, то слід наголосити, що в провідних ВВНЗ використовують платформу дистанційного навчання MOODLE(модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище), яку можна використовувати як платформу для електронного (у тому числі дистанційного) навчання. MOODLE – це відкрита (OpenSource) система управління навчанням, яка орієнтована насамперед на організацію взаємодії між викладачем та

слухачами, і є актуальною, як для організації традиційних дистанційних курсів, такі для підтримки очного навчання[1; 5].

У контексті розвитку ІПК військових фахівців за допомогою технологій дистанційного навчання ми здебільшого звертаємося до концепції змішаного навчання. У цьому напрямку працює низка українських учених (В. Кухаренко, В. Биков, І. Секрет, О. Андреев, О. Рибалко, В. Олійник, О. Самойленко, В. Баркасі), які визначають змішане навчання як поєднання переваг дистанційного навчання (заочного) (Distributed Learning) з перевагами очного навчання (традиційного) (Face-To-Face Learning). Звідси випливає, що змішане навчання є формальною програмою освіти, в якій слухач частково навчається за допомогою онлайн-контенту, тобто через викладання, яке надає певні можливості контролю часу, місця, способів та темпу навчання, і частково навчальний матеріал надається під керівництвом викладача.

Перший компонент вищевказаного визначення – онлайн-контент змішаного навчання – охоплює суть та характеристики, які притаманні онлайн навчанню, за якого викладання дисциплін здійснюється переважно за допомогою мережі Інтернет[6]. Слід зауважити, що термін “онлайн-навчання” в науковій літературі використовують як взаємозамінний з віртуальним навчанням (virtual learning), кібер-навчанням (cyberlearning) та електронним навчанням (e-learning) [7]. Отже перший компонент змішаного навчання містить характеристики, притаманні для дистанційного навчання. Тоді як другий компонент змішаного навчання акцентує увагу на контрольованості процесу навчання викладачем, що дозволяє відрізнити його від онлайн-навчання. Тому, змішане навчання передбачає проведення курсу частково онлайн, а частково – очно, в аудиторії. Іншими словами, навчальний матеріал, який слухачі опановують завдяки можливостям мережі Інтернет, доповнює й посилює ефективність занять під керівництвом викладача(під час очного навчання), і навпаки. Крім того, враховуючи те, що слухачі мають можливість самостійно корегувати темп свого навчання, цей контроль здебільшого поширюється й на очне навчання, а не лише на дистанційний компонент.

Отже, у системі мовної підготовки Збройних Сил України під змішаним навчанням можна розуміти поєднання ефективних елементів і переваг очної (в аудиторії під керівництвом викладача) та дистанційної(електронне самонавчання),які функціонують постійно та злагоджено й утворюють одне ціле.

З огляду на результати наукових досліджень, ми зробили висновки, що перевагами змішаного навчання, що спрямоване на розвиток ІПК військових фахівців можна визначити такі:

- посилення мотивації військових фахівців до розвитку ІПК, оскільки змішане навчання передбачає, що військові фахівці можуть частково самостійно визначати зміст навчання, висловлювати свої побажання щодо навчального матеріалу та корегувати свій темп навчання;

- забезпечення суб'єктно-діяльнісного підходу до навчання. Концепція змішаного навчання вбачає формування навчального заняття з позиції кожного окремого слухача й групи в цілому;

- підвищення ефективності навчання завдяки розширенню доступу до навчальних матеріалів;

- зменшення фінансових витрат на забезпечення навчання.

Отже, змішане навчання з огляду на розвиток ІПК військових фахівців робить сам процес навчання відкритим до нових знань, так як він не спрямований на передавання знань від викладача (або електронного джерела) до слухача, а сприяє тому, що викладач має можливість зосередитися на потребах слухача, актуальних знаннях, навичках та на формуванні необхідних для слухачів компетентностей.

Література

1. Блощинський І. Г. Стан сформованості професійної компетентності майбутніх офіцерів прикордонників під час фахової підготовки з використанням технологій дистанційного навчання. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Педагогічні науки*. 2015. Вип. 2. С. 19–31.

2. Діденко О. В. Особливості впровадження компетентнісного підходу у професійну підготовку майбутніх офіцерів у ВНЗ. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_6. (дата звернення: 22.08.2015).

3. Каленський А. А. Застосування педагогічних інформаційних технологій у навчальному процесі вищої школи. Київ : Аграрна освіта, 2011. 280 с.

4. Лагодинський О. С. Суб'єктно-діяльнісний підхід до англійської підготовки майбутніх магістрів військового управління в міжнародних відносинах. *Дидактика : теорія і практика. Матеріали Всеукр. наук.-прак. конф. «Фундаменталізація змісту освіти як соціально-педагогічна проблема»* : зб. наук. пр. Київ : вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. С. 220–223.

5. Стефаненко П.В. Теоретичні і методичні засади дистанційного навчання у вищій школі: автореф. д-ра пед. наук : 13.00.04 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти НАПН України. Київ, 2002. 37 с.
6. Dziuban C. D., Hartman J. L., Moskal P. D. Blended Learning. *Educause Center for Applied Research*. 2004. Vol. 2004(7). URL: <http://www.educause.edu/ir/library/pdf/ERB0407.pdf> (Last accessed: 15.03.2014).
7. Graham C. R. Blended learning systems: Definition, current trends, and future directions. *The handbook of blended learning: Global perspectives, local designs* / Eds. C.J. Bonk, C.R. Graham. San Francisco : Pfeiffer Publishing, 2006. P. 3–21.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

*Валентин Молодиченко, Наталія Молодиченко
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article considers the issues of the condition, the transformation of value orientations for future primary school teachers. Globalization and the information revolution change the system of social and individual values and at the same time challenges the process of preparing the person for real life, his or her education, socialization, including the role of factors in this process, including education, science and culture. Higher education solves the issue of personal value orientations, coordinating them with the demands of society.

Key words: society, transformation, values, value orientations, primary school teacher

За сучасних умов потужними чинниками конструювання нових життєвих стилів, соціальних позицій як на груповому, так і на індивідуальному рівні стають такі об'єктивні фактори, як молодість та високий рівень освіти. Серед суб'єктивних чинників цього процесу чи не найважливішими є цінності та ціннісні орієнтації певної соціальної групи або особистості, зокрема їх динамічні характеристики, плюралістичність та амбівалентність. Саме тому молодь, насамперед, студентська, привертає сьогодні пильну увагу науковців. Їхні дослідження свідчать про значну динаміку ціннісних орієнтацій студентства, а реальна соціальна практика, зокрема, події останніх років вітчизняної історії, – про актуалізацію позицій суб'єкта суспільних перетворень [6]. Отже, звертання до аналізу змісту та спрямованості змін у ціннісному дискурсі студентської молоді та їх впливу на становлення її соціальної суб'єктності в умовах соціокультурної трансформації є актуальною суспільною та науковою проблемою.

Діалектика світових суспільних процесів, головними з яких є глобалізація та інформаційна революція, змінює систему суспільних та індивідуальних цінностей і разом з цим робить своєрідний виклик процесу підготовки людини до життя, її виховання, соціалізації, змінює співвідношення ролі чинників цього процесу, зокрема освіти, науки і культури. Прогнозуючи основні напрями перебігу подій та зміни чинників світової динаміки, намагаючись упередити суперечності, що виникають в ході цього процесу, провідні країни світу розробляють новітні моделі, технології, схеми освітньо-виховних систем, залучення людини до культури, соціалізації особистості в широкому розумінні цього слова.

Вища освіта набуває особливого значення на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Причиною цього є трансформація сучасної парадигми освіти у змісті, структурі, формах і методах вищої освіти, що забезпечується інноваціями у навчальному, виховному та управлінському процесах. За нормативними документами (концепціями, доктринами, законами про освіту) – у центрі уваги формування компетентної, духовної, конкурентоспроможної особистості. Аналіз тенденцій розвитку вищої освіти розвинених країн світу свідчить про тяжіння до глобалізації, варіативності, масовості, гуманізації, особистісної орієнтації [8, с. 210]. За таких умов основна мета інноваційного навчання – навчити людину вчитися у будь-якій ситуації. Ця мета може бути досягнута через спільну діяльність студента і викладача у формі діалогу та міжособистісних взаємодій.

Роль освіти у формуванні ціннісних орієнтацій особистості важко переоцінити. Однак, реалізується цей процес нині далеко не однозначно. Впровадження деяких освітніх інновацій останнього періоду нівелює низку функцій, поза реалізацією яких освіта перетворюється в просте “натаскування” на той чи інший предмет для складання тестів, необхідних для вступу до вишу. Складові загальної мети шкільництва – формування наукової картини світу, вміння самостійно здобувати нові знання, становлення наукового світогляду, дискурс щодо наукового (раціонального) й ненаукового (повсякденного) знання, формування первинних навичок до творчості, а головне – системи національних та загальнолюдських цінностей виявляються не реалізованими такою мірою, яка потрібна суспільству і особистості. Школа поступово перестає виконувати свою споконвічну місію – навчання і виховання особистості. А якщо зважити ще й на те, що нинішнє кризове суспільство аж

ніяк не сприяє однозначно-позитивній соціалізації особистості, проблема формування цінностей засобами освіти постає як соціальна, невідкладна, а у разі не виконання – загрозовою.

На початку XXI століття у світі започатковується процес міжінтеграційної зміни цінностей і ціннісних орієнтирів. В цьому плані важливо порівняти західну, зокрема, європейську і українську системи цінностей. Сучасні європейські цінності [9, с. 158-161] – рівність, особистість та її унікальність, відокремлення церкви від держави, релігійна терпимість і свобода – беруть початок з християнської релігії. «Християнство та Європа – це вже не синоніми [3, с. 15]. У Європейському Союзі формується нове суспільство, члени якого не мають розрізнятися за етнічним походженням і віросповіданням. Це й дасть змогу, на думку деяких авторів – прихильникам “жорсткої” глобалізації, представникам різних культур і народів утворити єдиний культурний простір. Однак не можна не брати до уваги, що християнство залишається важливою частиною європейської ідентичності, а без ідентичності побудувати спільний загальноєвропейський простір буде вкрай складно. На практиці це доказано низкою міжетнічних конфліктів у Франції, Німеччині та інших країнах Європи.

Щодо української системи ціннісних орієнтирів, то в наукових публікаціях є декілька спроб їх класифікувати та систематизувати (В. Андрущенко, І. Бех, А. Бичко, В. Горський, І. Зязюн, М. Мамардашвілі, Л. Левчук, В. Луговий, В. Сухомлинський, М. Ярмаченко). Найбільш вдалою класифікація, що запропонована О. Вишневським [1, с. 3-8]. За цією системою українські цінності можна поділити на:

1) абсолютні, вічні, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування і мають загальнолюдський характер (Доброта, Правда, Любов, Чесність, Гідність, Краса, Мудрість, Справедливість);

2) національні цінності, що є значущим для свого народу і не завжди поділяються іншими народами (патріотизм, почуття національної гідності тощо);

3) громадянські, що ґрунтуються на визнанні рівності людей і виявляють себе у застосуванні в демократичних суспільствах та в життя громадян;

4) сімейні, що діють в межах окремої родини;

5) цінності особистого життя.

Серед власне українських національних цінностей слід виділити, насамперед, цінність національної держави, яка знайшла своє вираження в

національній ідеї, що є найголовнішою і найсвятішою цінністю українців. Одвічна їх мрія мати свою самостійну, незалежну, соборну державу й щасливе, процвітаюче і демократичне суспільство та зберегти себе як націю зі своєю характерною культурою, освітою, системою виховання, духовністю загалом. Матеріалізована в Конституції України, українська національна ідея хоча й повільно, з неймовірними труднощами, але все ж реалізується сьогодні в житті. Відтак національні цінності включають в себе й державницькі та громадянські цінності – права, свободи, закони, норми, обов'язки, відповідальність, демократію, справедливість.

До цінностей українського народу, які знаходять відображення в ментальних структурах, відносять: любов до рідної землі, поклоніння природі, віру в божественне начало, поклоніння жінці-матері тощо. Крім того, українець з прадавніх часів цілком покладався на долю. Долю розуміли як вільний плін власного життя, беззастережно вірячи в те, що в кожного своя доля. Щаслива доля може бути тільки в єдності з правдою і волею, а сутність її виявляється в самоствердженні особистості в улюбленій роботі, результати якої належать насамперед родині (родина – одна з найвищих цінностей), а потім уже – суспільству. Далі серед важливих українських цінностей є цінність народної свободи. Можна також виділити українську мову як одну з головних духовних цінностей народу.

Водночас зазначимо, що останніми роками в Україні були zdeформовані, девальвовані чи усунуті як безперспективні фундаментальні цінності та пріоритети, за якими живуть європейські народи. Заради справедливості необхідно констатувати, що деякі сенсожиттєві цінності ще взагалі не сформовані у функціонально достатній мірі. А, значить девальвації та розпаду були піддані їхні сурогати, замітники, котрі інтерпретувались у ролі «цінностей нової цивілізації» [7, с. 155].

Трансформація української освіти в контексті реалізації європейського вибору передбачає впровадження інновацій у вищі і середні навчальні заклади. Філософсько-методологічною основою інноваційного підходу в освіті стає гуманістична тенденція розвитку людини, що ґрунтується на принципах вільного індивідуального творчого розвитку особистості, з урахуванням індивідуальних можливостей. Інновації освіти мають забезпечити умови для випереджального зростання потреб людини протягом усього її життя. Інноваційна освіта стосується не лише розробки і впровадження нововведень –

нового змісту, нових педагогічних технологій, а й процесу всебічного реформування освіти, якісних змін у способі діяльності особи, стилі її життя. Інноваційна система за основну мету приймає засвоєння способів діяльності людини в незнайомій ситуації, наданні досвіду творчої самостійної діяльності та створення умов для зростання і розширення особистого досвіду.

Особливу актуальність для освіти і виховання майбутніх вчителів початкової школи мають загальні проблеми гуманітаризації і гуманітарної культури людини. Гуманітаризація пов'язана із загальнолюдською культурою і загальнолюдськими цінностями, з гуманітарним простором суспільства і освіти. Гуманітаризація освіти задає духовну спрямованість освіти і вихованню. Освіта – не тільки сума знань, але і основа психологічної готовності людини до безперервності в накопиченні знань, їх переробці і вдосконаленню. Навчання щодо виховання є його органічною частиною, духовним стрижнем. Воно формує духовне ядро особистості – її світогляд, етично-естетичне відношення до дійсності.

Відносячи педагогічні цінності до духовних В. Сластьонін і Є. Шиянов розуміють ті особливості педагогічної діяльності, які служать орієнтиром соціальної і професійної активності (вона спрямована на досягнення гуманістичної мети) вчителя і дозволяють задовольняти як його потреби в якісній організації навчально-виховного процесу, так і потреби учня у засвоєнні змісту освіти й розвитку. Сутність аксіологічного підходу розкривається через систему таких принципів: “рівноправність філософських поглядів у рамках єдиної гуманістичної системи цінностей при збереженні різноманітності їх культурних та етнічних особливостей; рівнозначність традицій і творчості, визнання необхідності вивчення і використання доктрин минулого і можливості духовного відкриття в сьогоденні й майбутньому, взаємозбагачувального діалогу між традиціоналістами й новаторами; екзистенціальна рівність людей, соціокультурний прагматизм замість демагогічних суперечок про підстави цінностей; діалог і подвижництво замість месіанства й індиферентності” [2, с. 249]. Основними поняттями педагогічної аксіології вважають цінності, ціннісну свідомість, ціннісне ставлення, ціннісну поведінку, ціннісну установку, ціннісну орієнтацію, освіту, навчання, виховання. Останні три категорії належать до фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Розглядаючи місію вчителя початкової школи необхідно виокремити те, що сьогодні необхідно щоб він був вчителем – професіоналом, здатним

формувати в учнях ціннісні орієнтири, що дозволять формуватися особистості дитини, здатної в подальшому реалізуватися у сучасному складному світі з багатьма викликами. Для цього сам майбутній вчитель – особистість юнацького віку виробляє, трансформує їх через засвоєння нових цінностей та формування на їх основі власної діяльності. Процес коригування ціннісних орієнтацій базується на ідеалізованих, унормованих вимогах сучасного суспільства до особистості громадянина та професіонала.

Головними системними характеристиками педагога слід вважати: гуманістичну спрямованість особистості вчителя; цілісну множину взаємопов'язаних духовно-моральних якостей (віра в учня як особистість, здатну реалізувати свій потенціал; любов до дітей і педагогічної професії, України як Вітчизни; надію на реформування системи освіти в країні на особистісно орієнтованій основі, реалізацію розроблених проектів навчання й виховання розвивального характеру; чесність, правдивість, доброту, милосердне ставлення до вихованця та ін.); готовність до педагогічної творчості; готовність до професійно-педагогічного вдосконалювання і рефлексії цього процесу; готовність до педагогічної праці [5, с. 36].

Для практичної готовності майбутнього вчителя початкової школи до професійної діяльності серед основних функцій велике значення має ціннісно-орієнтаційна. Ціннісно-орієнтаційна функція передбачає:

- розкривати вихованцям багатство й красу рідного слова, формувати у них усвідомлену потребу у вивченні рідної мови і надавати допомогу їм у цьому процесі;

- забезпечити осмислення, внутрішнє прийняття кожним учнем таких цінностей, як духовність, моральність, знання, праця й людина праці;

- викликати у дітей почуття поваги і поклоніння Матері, забезпечувати усвідомлення ними обов'язків перед нею;

- виховувати і зміцнювати у кожному учні любов до рідного дому, землі, на якій він народився, національної культури, Вітчизни як нетлінним цінностям людства;

- формувати в учнів стійкий інтерес до книги як берегині усної народної та літературної творчості, таємниць природи і суспільства;

- забезпечувати усвідомлення вихованцями значення творчості, самоосвіти й самовиховання для власного розвитку [5, с.37-38].

Для процесу формування ціннісних орієнтацій майбутніх вчителів початкової школи важливим є визначення поняття “мудрість”. За В. Кременем, “Для освіти, враховуючи запити сучасної інформаційно-технологічної цивілізації в її економічних детермінаціях, мудрим є той, хто здатен практично зіставляти життя і смисл, зводячи їх до єдності, основаної на позитивних людських цінностях. Адже сьогодні так багато всього негативного, починаючи від глобальних катастроф до кризи духовності. Поняття «мудрий» відображає міру просвітленості й знання реальних проблем людського життя в контексті індивідуальних ціннісних смислів. У цьому аспекті ціннісно-смісловий універсум постає діяльно-творчим буття людини. Співвідношення мудрості з цінностями повинно набути освітньому процесі конкретного значення, враховуючи рівень вимог до сучасної людини, знання якої мають дедалі урізноманітнюватися. Завдяки цьому людина одержує здатність трактувати знання в контексті цінностей сучасного їй життя і формувати відповідно своє ціннісне відношення до них” [4, с. 559].

Сьогодні, завдяки зростанню соціальної мобільності, відбувається синтез різних і навіть антагоністичних цінностей. Процес взаємного культурного «опромінення» цивілізації значно посилив релятивізацію у сфері оцінок. Завдяки засобам масової інформації і комунікаціям цінності «чужих цивілізацій» отримали широке розповсюдження, притягуючи одних людей, відштовхуючи інших. Людині стає все важче жити в атмосферній культурі, де навіть в найпростіших ситуаціях вона змушена вибирати між різними моделями дії і оцінок. Е. Фромм з гіркотою підкреслював: “... більшість людей вагається між різними системами цінностей і тому ніколи не розвиваються повністю в тому чи іншому напрямку. У них нема ні особливих чеснот, ні особливих вад” [10, с. 289].

Освоєння означених цінностей відбувається через освіту. Предметом особливої турботи має стати ціннісно-орієнтаційна структура індивідуальності молодшої людини – педагога, вчителя початкової школи: спрямованість, сталість і дієвість цінностей як найвищої диспозиційної під системи особистості.

Реалізація засобами освіти означеної мети передбачає передусім виявлення індивідуальності молодшої людини, збалансованість її фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку; формування компетентної особистості; виховання громадянськості як інтегральної характеристики особистості, що зумовлює характер її взаємодії з державою, суспільством загалом. Виконання

освітою цих завдань, формування у молоді відчуття межі між демократією і анархією, міжособистою свободою і правилами громадянського співжиття; розуміння цінності людської свободи можливе лише на основі загальнолюдських гуманістичних та демократичних цінностей, а також національних цінностей як складової загальнолюдських та основи національного менталітету громадянина української держави.

За умов, коли освіта має забезпечити європейський вибір України шляхом виховання молоді в дусі європейських цінностей особливо важливо оцінювати її не лише за обсягом отриманих знань і вмінь, а й за результативністю їх трансформування в світоглядні пріоритети й ціннісні настанови, а також – у відповідні рівні компетенцій. Серед них політична й соціальна компетенції розкриваються в умінні брати участь у виробленні спільних рішень, регулювати конфлікти ненасильницьким шляхом, брати відповідальність на себе, бути активним у функціонуванні та поліпшенні діяльності демократичних інститутів; економічна – забезпечує передумови для повноцінної життєдіяльності в сфері матеріального виробництва, розподілу та споживання матеріальних ресурсів; мовна ж стосується опанування усним і письмовим мовленням державною, рідною та іншими мовами; культурна компетенція формує здатність до діалогу, взаємоповагу між громадянами, вміння жити у злагоді з представниками інших культур, мов і релігій; інформаційна забезпечує засвоєння нових технологій, вміння їх застосовувати; екологічна спрямована на гармонізацію відносин людини з природою тощо.

Вимоги суспільства до вчителя початкової школи надзвичайно високі, оскільки його діяльність надто важлива у процесі формування особистості молодшого школяра – члена суспільства, громадянина України, людини сучасної цивілізації. Завданням закладу вищої освіти, що провадить професійну підготовку є формування ціннісних орієнтацій учителів початкової школи.

Література

1. Вишневський О. На тернистому шляху до себе / О. Вишневський // Рідна школа, 1995. – №5. – С. 3-8.
2. Исаев И.Ф. Аксиологический и культурологический подходы к исследованию проблем педагогического образования в научной школе В.А. Слостенина / И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов //Профессионализм педагога: сущность, содержание, перспективы развития: Материалы юбилейной

- Международ. научно-практ. конференції, приуроченій к 10-літтю МАНПО. – М.: МГПУ, 2005. – Ч. 1. – С. 249.
3. Ковальчук Т. Особливості формування єдиного культурного простору об'єднаної Європи / Т. Ковальчук // Віче, 2009. – №3. – С. 15.
4. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї. Людина. Освіта. Соціум. – К.: Грамота, 2007. С. 559.
5. Кучерявий О.Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навчальний посібник / О.Г. Кучерявий. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2014. – С. 36.
6. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір [колективна монографія] / За ред. Е.М. Лібанової. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ України, 2008 – 367с.
7. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / М.И. Михальченко. – К., 2001. – С. 255.
8. Молодиченко В.В. Ціннісний контекст духовного світу сучасної студентської молоді// Мультиверсум: філософ. альм.: зб. наук. пр./ гол. ред. В. В. Лях. – 2009. – Вип. 80. – С. 207-217.
9. Ружмон Д. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців. [пер. з фр.]. – Львів, ЦГД Львівського університету ім. І.Франка, 1999. – С. 174.
10. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М., 1993. – 289 с.

МОЖЛИВОСТІ СЕРВІСУ «LEARNINGAPPS» В РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ

Ірина Остополець¹, Ганна Варіна², Сніжана Степанова³

¹Донбаський державний педагогічний університет, м. Слов'янськ, Україна

*²Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

*³Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу
«Донбаський державний педагогічний університет», м. Бахмут, Україна*

Annotation. The article discusses the possibilities and benefits of interactive exercises developed with the help of the LearningApps.org web service. Described features of resource use, sequence of stages of creating training exercises. Examples of developed interactive exercises in psychology are given.

Key words: information technologies, educational resources, WEB 2.0 technologies, LearningApps.org, interactive exercises

На сучасному етапі розвитку суспільства фактично не можна уявити навчання студента без використання інформаційно-комунікативних технологій. У «Білій книзі національної освіти України» зазначено, що пріоритетом розвитку освіти є впровадження сучасних комп'ютерних технологій, які забезпечують доступ до мережі високоякісних баз даних, розширюють можливості до сприйняття складної інформації [3]. Це здійснюється шляхом побудови індивідуальних навчальних програм різних рівнів складності, залежно від конкретних потреб та особливостей використання можливостей Інтернету.

Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям сьогодні в нас є більше можливостей використовувати новітні сервіси у власній викладацькій діяльності та більш ефективно організувати індивідуальну і групову роботу студентів. Застосування сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі вищого навчального закладу стимулює зміни у методиці викладання навчальних дисциплін. Сьогодні майже всі комп'ютерні пристрої мають

підключення до мережі Internet та використовують браузерні технології, що автоматично робить їх користувачами хмарних технологій і створює можливість вільного доступу до необхідних ресурсів.

LearningApps (<http://learningapps.org/>) – сервіс Web 2.0 для підтримки процесів навчання та викладання за допомогою невеликих інтерактивних модулів [2]. Ці модулі можуть використовуватись безпосередньо як навчальні ресурси та засоби для самостійної роботи студентів, в тому числі і для самооцінювання. LearningApps є конструктором для розробки, зберігання інтерактивних завдань з різних предметних дисциплін, за допомогою яких студенти можуть перевірити і закріпити свої знання в ігровій формі. Метою сервісу є також збір інтерактивних вправ і можливість зробити їх загальнодоступними [5].

Досвід нашої роботи зі студентами у вивченні психологічних дисциплін в педагогічному виші показав ефективність впровадження сервісу LearningApps.

Перш ніж почати роботу з цим сервісом, треба зареєструватися. Сервіс має зрозумілий користувацький інтерфейс на 20 мовах світу, в тому числі і українською. В ньому є галерея загальнодоступних завдань, яка включає понад тридцять видів шаблонів різноманітних інтерактивних вправ. Тут можна вибрати любую вправу, яка сподобалася і сконструювати свою, використавши функцію «Створити вправу». Для цього можна ввести свої дані (питання, відповіді, зображення та ін.) і зберегти вправу вже під своїм ім'ям. На сервісі відразу ж створюються адреса веб-посилання та QR-Code. Ці дані можна вислати студентам для виконання вправи.

Для зручності завдання класифіковані на декілька груп: «Послідовність», «Розподіл», «Вибір», «Онлайн-ігри», «Інструменти» та ін. Особливу популярність у студентів викликають такі типи вправ як: «Знайти пару», «Класифікація», «Просте упорядкування», «Вільна текстова відповідь», «Вікторина», «Заповніть пропуски», «Перший мільйон», «Пазл», «Кросворд», «Вгадай слово», «Скачки», «Парочки» та ін.

Кожен викладач за своїм бажанням може сконструювати папку групи студентів у власному акаунті, створити профіль для кожного, задати пароль для входу і надіслати кожному члену групи [1]. Сервіс також надає можливість вести статистику виконання вправ студентами, контактувати з кожним

студентом онлайн через смс-повідомлення, оцінювати правильність виконання завдань різного рівня складності.

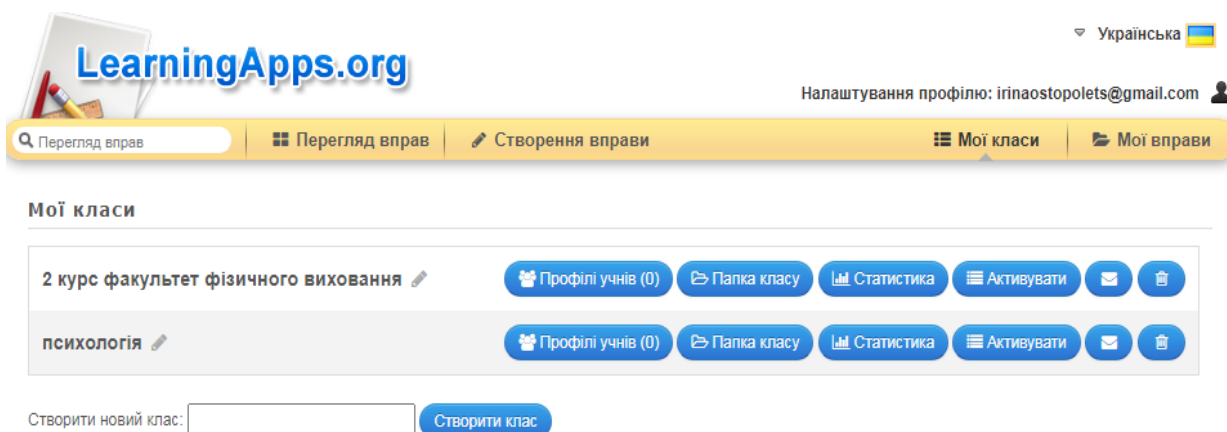

Рис.1. Створення папки групи студентів та статистика виконання вправ

Щодо переваг, які надає інтерактивний додаток LearningApps (<http://learningapps.org/>) для освітньої діяльності, можна зазначити такі:

- він може стати інструментом формуючого оцінювання (підтримує навчання та самостійність студента);
- може доцільно використовуватися для організації різних конкурсних/змагальних заходів з навчальних дисциплін чи виховної роботи;
- є засобом активізації пізнавальної діяльності студентів;
- виступає середовищем для створення та редагування завдань в режимі он-лайн, використовуючи різні шаблони;
- надає можливість створення акаунта для студентів та організації спільної роботи щодо виконання чи розробки тренувальних вправ з різноманітних навчальних дисциплін.
- цей сервіс є бібліотекою готових вправ, що легко вбудовуються у блоги чи сайти та ін.;
- сервіс LearningApps є безкоштовним.

Сервіс LearningApps є одним із ефективних методів організації активної групової роботи з психології. Студенти можуть виконувати вправи, які пропонує викладач та створювати їх самостійно. Інтерактивні завдання можна конструювати і в результаті групової взаємодії, що є дуже корисним не лише для розвитку пізнавальної активності студентів, а й формування професійно

важливих компетенцій майбутніх фахівців. Наведемо приклади деяких різновидів вправ, які ми використовуємо під час вивчення психології в педагогічному виші.

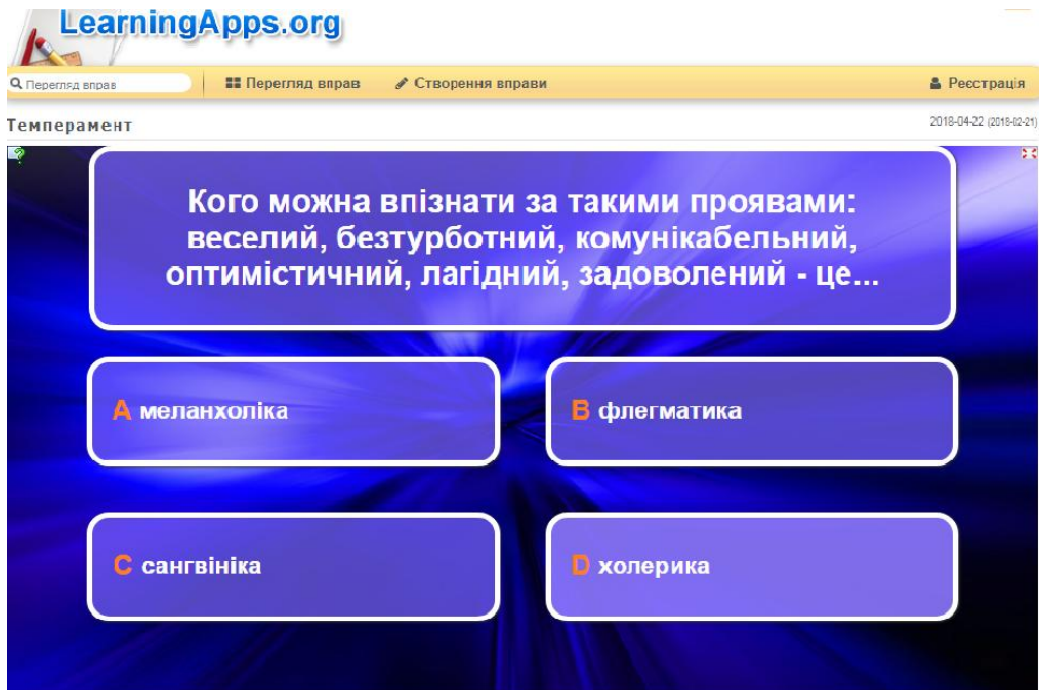

Рис.2. Вправа «Поведінкові прояви людей з різним типом темпераменту»

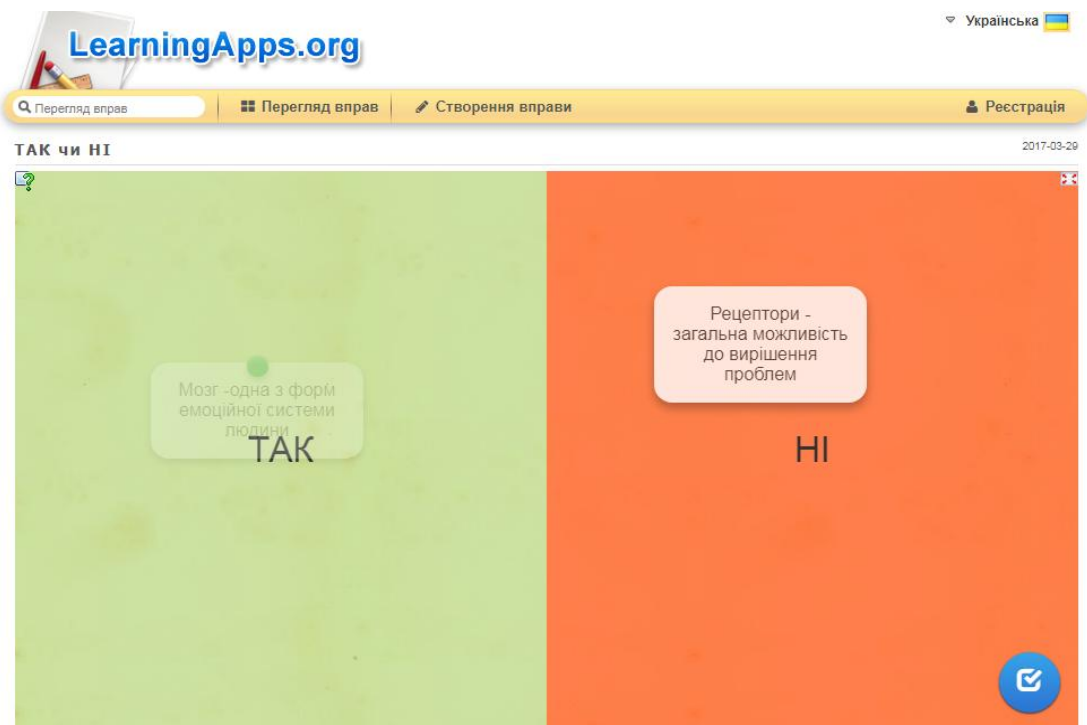

Рис.3. Вправа «Мозок і психіка»

LearningApps.org Українська

Перегляд вправ | Перегляд вправ | Створення вправи | Реєстрація

Закінчити речення 2019-06-09 (2019-05-25)

особливий клас психічних станів, які відображають ставлення людини до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе та до результатів своєї діяльності називається

зосередженість діяльності суб'єкта в певний момент часу на якомусь реальному або ідеальному об'єкті - предметі, події, образі, міркуванні тощо називається

можливість людини запам'ятовувати, зберігати, відтворювати і забувати інформацію власного досвіду називається

психічний процес створення нового у формі образу, подання або ідеї називається

Рис.4. Вправа «Форми психічного відображення»

LearningApps.org Українська

Перегляд вправ | Перегляд вправ | Створення вправи | Реєстрація

Спілкування. Особливості педагогічного спілкування. 2019-03-24 (2019-03-04)

ЕМПАТІЯ
ПОРОЗУМІННЯ
ЕМПАТІЯ

Рис.5. Вправа «Особливості педагогічного спілкування»

Отже, LearningApps – це зручний у роботі онлайн-сервіс, який може використовуватися для виконання і створення інтерактивних вправ в процесі едукації у вищій школі. Використання викладачем завдань інтерактивного характеру дає змогу суттєво підсилити активізацію розумової діяльності студентів під час сприйняття та засвоєння навчального матеріалу. Це досягається за рахунок збільшення ступеня наочності, проблемності викладу найбільш важливих положень теорії і практики, активної позиції студентів та їх високої мотивації і зацікавленості процесом виконання завдань.

Таким чином, використання сучасних інноваційних технологій, зокрема технології інтерактивного навчання, відкриває широкі перспективи поглиблення теоретичної бази знань, посилює мотиваційну спрямованість до вивчення навчальних дисциплін і, зокрема, психології, забезпечує оволодіння навичками саморозвитку особистості, можливістю думати, творчо розвиватися, конструювати нове. В результаті систематичної роботи з сервісом LearningApps.org в своїй навчальній діяльності студенти виробляють власний індивідуальний стиль його використання, побудови вправ, що надає процесу творчого характеру, сприяє розвитку індивідуальної неповторності і креативу. Отже, наш досвід роботи з означеним сервісом підтвердив доцільності його використання в освітньому процесі.

Література

1. Аман І.С. *Інтернет-сервіси в освітньому просторі*. Кіровоград: КЗ «Кіровоградський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського». 2016.
2. Аман І.С. *Інтернет-сервіс мультимедійних дидактичних вправ LearningApps* [Електронний ресурс] – URL: <http://internet-servisi.blogspot.com/p/learning-apps.html>.
3. *Біла книга національної освіти України*. Акад. пед. наук України. За ред. В.Г. Кременя. Київ : 2009.
4. Коваленко А. Б. *Особливості застосування методів активного навчання у ВНЗ* [Електронний ресурс]. Психологія: реальність і перспективи. 2013. Вип. 1. С. 13-16. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2013_1_7.
5. Никитина Е. В. *«Применение сервиса LearningApps.org при обучении бакалавров педагогического образования»*, Молодой ученый, № 18, 2018. [Електронний ресурс] – URL: [https://moluch.ru/archive/204/49974/!](https://moluch.ru/archive/204/49974/)

ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЯК СКЛАДНИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Сергій Рик, Ярослава Василькевич

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, Україна

Annotation. The reasons and tendencies of formation of the new system of values and norms of modern academic integrity are analysed. The specifics, mechanisms and methods of their implementation in the practice of scientific and pedagogical activities are considered. The level of students' awareness of the problem of academic integrity is revealed. The purpose and features of teaching of ethical disciplines at the university are determined, and the main priorities and functions of moral and ethical courses are substantiated. The superiority of moral and ethical over economic and political scientific criteria in the assessment of scientific and pedagogical activities is justified. The modern academic paradigm of integrity and its main characteristics are formulated in general features.

Key words: academic integrity, professional education, code of ethics, academic community, values, norms.

Проаналізовано причини і тенденції формування нової системи цінностей і норм сучасної академічної доброчесності, а також розглянуто специфіку, механізми і способи їх втілення в практику науково-педагогічної діяльності. Виявлено рівень обізнаності студентів з проблематикою академічної доброчесності. Визначено мету та особливості викладання етичних дисциплін у ЗВО, обґрунтовано основні пріоритети та функції морально-етичних курсів. Показано перевагу морально-етичних критеріїв у оцінці науково-педагогічної діяльності над економічними і політичними. У загальних рисах сформульовано сучасну парадигму академічної доброчесності та наведено основні її характеристики.

Ключові слова: академічна доброчесність, професійна підготовка, етичний кодекс, академічна спільнота, цінності, норми.

Сьогодні етично-педагогічні проблеми стали предметом широкого обговорення академічно-педагогічної громадськості, гострих науково-

професійних дискусій, прийняття колективних рішень, законодавчих актів, кодексів і декларацій [1; 2; 3; 4]. Творчі взаєностосунки людей регулюються переважно етичними, естетичними, психолого-емоційними чинниками, а не правовими нормами. І хоча морально-етичні цінності не мають сили закону в освітньо-педагогічній сфері, вони встановлюють значний ступінь згоди і довіри в науково-педагогічних колективах, тому необхідно всіляко підтримувати та розвивати перспективу безпосереднього впливу педагогічно-етичної думки на нормотворчий процес, який відбувається в нашій державі в освітній галузі. Саме тому, «університети не можна розглядати як установи, вільні від цінностей. Ті цінності та етичні стандарти, яким вони слідують, будуть не тільки найістотнішим чином впливати на науковий, культурний та політичний розвиток їх академічного персоналу, студентів та співробітників, а й допоможуть у формуванні морального стану суспільства в цілому. Загалом, університети повинні прийняти на себе пряму відповідальність і всіма силами добиватися дотримання найвищих етичних стандартів» [1].

Таким чином, уся система формування публічної політики у сфері освіти сьогодні повинна підлягати прискіпливому аналізу та експертизі з погляду етичних і моральних наслідків, адже реформа національної системи освіти і науки, зміст навчальних курсів і дисциплін, освітньо-наукова інноватика, правила прийому до вишів, проблеми незалежного оцінювання якості знань, розширення сфери освітніх послуг, профорієнтаційна та рекламна діяльність ЗВО, нові форми менеджменту, правила конкурсного відбору перспективних наукових проєктів, міжнародна співпраця, охорона інтелектуальної власності, сфера освіти дорослих, елітні школи – політика в цих сферах не може не зачіпати фундаментальних питань академічної доброчесності.

У сфері академічної доброчесності важливим пунктом є сама процедура прийняття морального рішення. Тому слід звертати увагу насамперед на коректність не стільки нормативного, скільки процедурного застосування академічної етики. Щоправда, дотримання процедури, за допомогою якої приймається рішення, є важливою частиною етики, але це не головна її властивість. Навіть у випадку морально обґрунтованої і правильно виконаної процедури можуть бути прийняті суперечливі рішення, які не можуть дати позитивний результат, тому що в морально-етичній колізії завжди наявний суб'єктивний фактор.

Сьогодні основи академічної доброчесності, курси професійної етики неформально чи формально викладаються практично в усіх університетах у взаємодії з іншими культурологічними і гуманітарними дисциплінами. Однак академічна етика ще не займає належне місце в системі безперервної освіти, перепідготовки і підвищення кваліфікації науково-педагогічних працівників. Метою викладання цієї дисципліни в більшості ЗВО є необхідність підвищення розуміння студентами етичної проблематики, оволодіння навичками здійснення етико-методологічного аналізу й оцінки, ознайомлення студентів із фаховою класичною і новітньою літературою; допомогти студентам глибше зрозуміти моральні цінності – як свої власні, так і своїх колег, партнерів, друзів; навчити розрізняти педагогічне добро і зло, врегульовувати і вирішувати моральні конфлікти; сформувати у свідомості освітян переконання, що педагогіка – це форма етики, а етика – форма педагогіки.

З метою визначення рівня обізнаності студентів з проблематикою академічної доброчесності нами проведено опитування студентів 1–6 курсів педагогічних університетів. За результатами опитування було виявлено, що 83 % студентів знайомі зі статтею 42 «Академічна доброчесність» Закону України «Про освіту» та 97 % опитуваних вважають, що потрібно поглиблювати знання щодо академічної доброчесності. Поняття «академічна доброчесність» студенти визначають як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими повинні керуватися учасники освітнього процесу» (79 %), «сумлінне виконання своїх учбових зобов'язань» (4 %), «свідоме та добросовісне ставлення до виконання, підготовки, здачі академічного матеріалу» (2 %), «чесність у навчанні» (2 %), «вміння самостійно здійснювати науково-педагогічну діяльність без плагіату та фабрикації» (2 %). Отримали інформацію про це поняття студенти з інтернету (50 %), в університеті (17 %), у школі (10 %), від викладачів (17 %), зі ЗМІ (2 %), із закону України «Про освіту» (4 %).

На питання «З якими порушеннями академічної доброчесності студенти зустрічалися в навчальній діяльності?» отримано відповіді: зі списуванням (38 %), з плагіатом (25 %), з хабарництвом (5 %), із фабрикацією (4 %), із фальсифікацією (5 %). Не зустрічалися з жодними порушеннями 23 % студентів. Вирішити проблему недоброчесності, на думку студентів, можна у такі способи: поширення інформації про академічну доброчесність та її наслідки (17 %), профілактичні бесіди зі студентами (17 %), зміцнення мотивації в

отриманні якісних знань (17 %), зміцнення самооцінки студентів (7 %), притягнення до академічної відповідальності (11 %), створення скриньок довіри (2 %), справедливе ставлення до студентів (10 %).

Враховуючи моральний плюралізм думок сучасного студентства, на передній план у викладацькій роботі виходять аналітичні, методологічні, світоглядні, а не нормативно-дисциплінарні функції етики. Фахівців не полишає надія, що такі курси дієво вплинуть на морально відповідальну поведінку та сприятимуть підвищенню моральної аналітики у науково-педагогічних колективах. Без сумніву, це посилить сприйняття студентами проблем академічної доброчесності та навчить їх мистецтву моральної оцінки. Але, як відомо, вивчення курсів з етики, складення іспитів або тестів з цієї дисципліни ще не гарантує етичної поведінки на практиці.

Вектори змін визначає сама дійсність. По-перше, існує припущення, що на рівні всього суспільства буде дуже складно досягти згоди з важливих питань, поставлених академічною етикою стосовно фундаментальних проблем людського життя, його сенсу, цінності, змісту, добра і зла, людської діяльності, науки, освіти, виховання тощо. Тому вже можна помітити чітку тенденцію до зменшення обсягу загально визнаних обов'язків суб'єктів суспільних взаємин один перед одним та зростання плюралізму професійних кодексів і настанов у сьогоденному світі. Загальноприйнятим імовірніше всього буде те, що витікає із самої природи науково-педагогічної діяльності – її «внутрішня моральність». Збережуть свою актуальність такі властиві їй принципи, як обов'язок бути компетентним, інтелігентним, толерантним, інтелектуальним, поміркованим, доброзичливим, творчо здобувати наукові знання. До них органічно доповниться повага до автономії та свободи особистості, розширення основ для формування освітньої політики, демократизація суспільного діалогу, рівні права, нові стандарти соціальної справедливості, нові форми солідарності, прискіпливий контроль і самоконтроль за компетентністю працівників освіти і науки тощо.

Звичайно, на цьому не закінчиться плюралізм поглядів і позицій. Виникатимуть нові цінності, утверджуватимуться модерні етичні імперативи, але питання, чи буде створено універсально прийнятий набір норм академічної доброчесності, довго залишатиметься відкритим. Відповідь на нього дасть саме життя. Адже життя та науково-педагогічна практика підказують, що при виборі вчителів, викладачів, шкіл та університетів для навчання учні, абітурієнти та

їхні батьки все більше уваги звертають не лише на їхню педагогічну компетентність, рівень акредитації, кадровий склад, фахову майстерність, технічну оснащеність закладу, а й на моральні уподобання, моральний клімат і атмосферу, які панують у тому чи іншому науково-педагогічному колективі. Отже, кожна група педагогів і кожний навчальний заклад, будь-якого рівня акредитації, змушені будуть виступати з публічною декларацією своїх моральних принципів, яких вони будуть неухильно дотримуватися у своїй роботі та ні за яких обставин їх не порушуватимуть. Це єдиний шлях оприлюднення своїх моральних пріоритетів, про які молоді громадяни, бажаючи отримати сучасну освіту, повинні знати, щоб орієнтуватися в тому, чого їм чекати, з ким мати справу, на що надіятися, чого і кого уникати.

Першим таким кодексом став «Етичний кодекс ученого України». Його метою є «формулювання загальних етичних принципів, яких кожен з науковців і викладачів має дотримуватися у своїй роботі. Кодекс регулює відносини науковців між собою та із суспільством. Він установлює основні засади для оцінки вченими своєї власної роботи та діяльності колег під моральним кутом. Закріплені тут принципи мають слугувати основою для етичної підготовки молодих науковців. Основним завданням Кодексу є надання пріоритету моральним вимірам науки та соціальної відповідальності спільноти вчених та кожного вченого зокрема» [2, с. 2]. Етичний вимір розвиває та активізує фізичні й духовні сили людини. Особливо яскраво цей процес проявляється в тих професіях, яким притаманна висока питома вага творчості та об'єктом впливу є сама людина. Саме до цих професій належать професії вченого і педагога. Для представників цих професій моральні якості відіграють особливу роль, тому що у цій сфері практично не існує протилежності між дією і вчинком, адже є дуже мало дій, нейтральних за своїм моральним змістом. До того ж професійна належність впливає на ієрархію моральних цінностей. Так, вищою цінністю для вченого є істина, а для педагога – формування особистості його вихованців.

Науково-професійна діяльність також формує в людини відповідні якості: від манери триматися і говорити до способу мислення та поведінки. А науково-педагогічна діяльність неухильно ставить людину в таку ситуацію, яка постійно вимагає від неї відповідних моральних якостей, необхідних для належного виконання свого професійного обов'язку. На людину також впливає вже сформований кодекс моральних вимог до неї, як представника науково-педагогічної професії. Однак не можна вважати, що вплив на людину з боку її

професійної діяльності лише позитивний. Цю думку легко може підтвердити, посилаючись на негативний досвід авторитарної педагогіки.

Окрім «природного» впливу науково-педагогічної діяльності на моральність особистості, можлива ще й цілеспрямована дія на моральну свідомість ученого і педагога відповідно до його морально-професійного кодексу шляхом: 1) викладання основ академічної доброчесності та професійної етики у профільних навчальних закладах, які здійснюють підготовку фахівців; 2) здійснення громадськими організаціями контролю за виконанням професійно-етичного кодексу науково-педагогічними працівниками та їх самоконтролю; 3) проведення просвітницько-інформаційної роботи у формі конференцій, дискусій, круглих столів на теми академічної доброчесності серед представників науково-педагогічних професій.

Сьогодні в атмосфері зростаючого морального плюралізму, розкнутості суспільної свідомості, відсутності жорстких ідеологічних схем, за якими належало «розвивати» педагогічну науку, етика покликана стати життєвченням, привабливим і цікавим кожній вільній людині. Відродження академічної етики в якості життєвчення – не абстрактне побажання, а потреба у посиленні її ролі у функціонуванні педагогічно-виховної теорії. Академічна етика в якості активної педагогіки завжди служила справі високої моральності. Дуже проблематична можливість морального зростання людини лише на підґрунті сприятливих економічних і політичних перетворень. Оздоровлення моральності навряд чи може бути наслідком матеріального добробуту та демократичного ладу. Дійсне домінування моралі можливе лише за постійного духовного впливу на особистість. Педагогічне застосування засобів етики – один із способів такого впливу та самовпливу. Педагогіка, використовуючи моралістику, покликана частково замінити релігію в її функції утвердження добра словом проповіді. Педагогіка це робить шляхом просвітництва. Релігія у своїй проповіді апелює до віри, а педагогіка у просвітництві – до розуму. Віруюча людина потребує чудес для підтвердження своєї віри, а вільно мисляча людина звертається до логіки, яка разом з досвідом та експериментом виступає опорою її думки.

Роль академічної доброчесності в науково-педагогічних розробках проблем виховання викристалізувалася сьогодні в один з актуальних напрямів розвитку педагогічної теорії. Не тільки академічна етика усвідомлюється фахівцями як наука, генетично поєднана з педагогікою, але й педагоги

розглядають етику як органічну частину своєї теорії. Більше того, саме етика надає головного сенсу педагогіці та значущості педагогічній діяльності. Вона особливим чином організовує педагогічний процес, наповнює його гуманістичним змістом, близьким і зрозумілим особистості. Ця діяльність вимагає від суб'єкта високої моральної самосвідомості та самовіддачі, що й складає основу становлення парадигми академічної етики.

До характерних рис сучасної парадигми академічної етики, безумовно, належить вимога фаховості та професіоналізму, здатності суб'єкта педагогічної діяльності систематично працювати над своїм моральним і професійним удосконаленням, підвищенням власної компетентності та кваліфікації впродовж життя, готовності до саморозвитку, уміння діяти в умовах нестійкого, переповненого не прогнозованими ризиками світу. Сучасний вчений-педагог повинен досконало володіти інноваційними технологіями, постійно «шліфувати» свою педагогічну майстерність, доводити її до рівня свободи, творчої самореалізації, конкурентоспроможності. Методологією вирішення етико-педагогічних проблем сучасності є науковий світогляд, філософія освіти, принципи людиноцентризму, цінності гуманізму та гідності.

Виходячи з парадигми сучасної педагогічної етики, педагог повинен уміти вільно вести діалог у полікультурному просторі, водночас толерантно ставитися до національних коренів, традицій, культур, бути максимально відкритим світові. Тільки дотримуючись імперативів професійно-етичної парадигми, сучасний педагог здатен досягти істин високої духовності, загальнолюдської моралі, світоглядної культури, глибокого пізнання дійсності та розуміння національної ідеї. Тільки на принципах сучасної моральної парадигми можна виховати нову генерацію вчених, учителів, професійних наставників благородних справ, вихователів майбутніх поколінь. Саме від них залежатиме майбутнє України, від змісту тих цінностей, які закладатимуться у світогляд молодих людей, та від того, якою мірою імперативи моральності і духовності стануть основою їхніх життєвих переконань. Особливі надії в цьому плані покладаються на педагогічні університети та їх працівників, адже представники педагогічної науки в майбутньому складатимуть і повноцінно формуватимуть ядро української інтелігенції, яка плекатиме національну самосвідомість, культуру, науку, освіту, знання, мистецтво для свого народу і зрештою для всього людства.

Література

1. Бухарестская декларация по этическим ценностям и принципам высшего образования в Европейском регионе (2004). (The Bucharest Declaration on ethical values and principles of higher education in the Europe region) CEPES, Бухарест. URL: http://www.naric.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=40--2004&catid=6-2011-06-04-17-13-03&Itemid=16&lang=ru.htm/ (дата звернення 15.06. 2020).
2. Етичний кодекс ученого України. *Бюлетень Вищої атестаційної комісії України*. № 2 (124). 2010. С. 2-5.
3. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII зі змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
4. The Fundamental Values of Academic Integrity (2nd edition). T. Fishman. International Center for Academic Integrity, Clemson University. 2012. URL: http://www.academicintegrity.org/icai/assets/AUD_Integrity_Quotes.pdf

**ВИКОРИСТАННЯ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ
ПІД ЧАС ВИКЛАДАННЯ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОГО ТА СПЕЦІАЛЬНОГО ДІЛОВОДСТВА»
ПРИ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ПРАЦІВНИКІВ
ДЕРЖАВНОЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ**

Ірина Стеценко

Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

Annotation. The concepts of distance learning, distance learning technology are considered in the article. The procedure for lectures, seminars and practical classes during distance learning while teaching academic discipline "Fundamentals of General and Special Clerical Correspondence" is outlined. Different types of distance learning technologies are given.

Key words: distance learning, distance learning technologies, training future employees of the State Criminal and Executive Service of Ukraine.

У зв'язку із введенням в Україні карантину, пов'язаного із запобіганням поширенню COVID-19 виникла необхідність проведення навчальних занять з дисципліни «Основи загального та спеціального діловодства» з використанням технологій дистанційного навчання для підготовки майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби України.

Під дистанційним навчанням розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [1].

Положенням про дистанційне навчання затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466 визначено мету, яка полягає у наданні освітніх послуг шляхом застосування у навчанні сучасних інформаційно-комунікаційних технологій за певними освітніми або освітньо-

кваліфікаційними рівнями відповідно до державних стандартів освіти; за програмами підготовки громадян до вступу у навчальні заклади, підготовки іноземців та підвищення кваліфікації працівників.

Аналіз публікацій, що присвячені використанню елементів дистанційного навчання для формування знань у майбутніх фахівців з діловодства показав, що у переважній їх більшості науковці звертають увагу не на дистанційне навчання, а на використання різного роду презентацій, або програм, що використовуються для передачі та зберігання інформації. Так, науковцями розглядалися: методика навчання діловодства майбутніх педагогів професійного навчання із застосуванням цифрових технологій (Д. Чумаченко, 2018) [3]; напрями застосування інтернет-технологій та сервісів у системі навчання за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність» (Л. Філіпова, 2011) [4]; використання інноваційного підходу при викладанні дисципліни «Діловодство» майбутнім учителям технологій (Н. Титова, 2012) [2], тощо. У той же час залишилися мало дослідженими питання, що стосуються технологій дистанційного навчання під час підготовки майбутніх працівників Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) до вивчення навчальної дисципліни «Основи загального та спеціального діловодства».

Під технологіями дистанційного навчання розуміють комплекс освітніх технологій, включаючи психолого-педагогічні та інформаційно-комунікаційні, що надають можливість реалізувати процес дистанційного навчання у навчальних закладах та наукових установах [1].

Враховуючи ситуацію, яка склалася в Україні у зв'язку з карантином та переведенням навчання здобувачів вищої освіти на технології дистанційного навчання, постала гостра потреба в перебудові підходів до подання нового матеріалу, його закріплення та контролю за рівнем засвоєння з навчальної дисципліни «Основи загального та спеціального діловодства» з використанням різних он-лайн платформ.

Зокрема, лекції, семінарські та практичні заняття для майбутніх працівників ДКВС України проходили із застосуванням он-лайн платформи «Всеосвіта» та платформи «Zoom». Заразом курсантам надавалася можливість регулярно спілкуватися з викладачем через мережу Інтернет (чат, електронні скриньки), отримувати методичні та дидактичні матеріали до навчальних занять, консультації і практичні завдання для самостійної роботи.

Для проведення лекцій викладачем готувалися мультимедійні презентації, які використовувалися під час он-лайн трансляції. Це давало можливість курсантам більш детально пояснити заповнення різних видів документів. На семінарських заняттях відбувалося опитування курсантів відповідно до навчальних питань, які виносилися на опрацювання. Зворотній зв'язок між викладачем та курсантом здійснювався за допомогою тестування на он-лайн платформі Всеосвіта. По завершенню опитування курсанти мали можливість консультуватися з незрозумілих для них питань.

Для практичних занять готувалися приклади зразків документів та методичні роз'яснення, щодо їх заповнення. Наприклад, під час проведення в режимі он-лайн практичного заняття за допомогою платформи «Zoom» на екран виводився зразок плану соціально-виховної роботи із засудженим та методичні рекомендації для його підготовки (додатково кожному учаснику заняття зразки документів направлялися на електронні скриньки для зручності опрацювання). Курсантам необхідно було за встановленою формою та дотриманням реквізитів підготувати документ. Також треба було врахувати релігійні та державні свята тощо. На допомогу курсантам надсилалися методичні рекомендації щодо складання плану. Викладач визначав час, який необхідний для підготовки та обговорення. Увага зверталася на якість підготовки та правильність розміщення реквізитів в документі. Курсанти мали можливість задавати викладачу уточнюючі запитання. По завершенню виконання завдання бажаючі отримували можливість продемонструвати свій план соціально-виховної роботи із засудженим шляхом демонстрації його на екран. Відбувалося обговорення, всі мали можливість висловити власну думку або доповнити відповідь доповідача. У кінці заняття виокремлювалися моменти на які курсантам треба було звернути увагу. Оцінювання курсантів здійснювалося за перевіреними роботами, які надходили на електронну скриньку викладачу в кінці заняття.

Таким чином, застосування технологій дистанційного навчання під час вивчення навчальної дисципліни «Основи загального та спеціального діловодства» потребують врахування таких моментів, як: підготовленість викладача до організації занять в режимі он-лайн; розробка методичних і дидактичних матеріалів, які дозволяють систематизувати та унаочнити навчальний матеріал, здійснити контроль рівня засвоєних знань та сформованих вмінь; наявність у курсантів доступу до Інтернету; забезпечення

зворотного зв'язку між викладачем та курсантом навіть тоді, коли це виходить за межі розкладу навчальних занять з метою надання консультативної допомоги; своєчасне оцінювання курсантів та повідомлення загальної суми набраних балів з метою мотивації до навчання.

Література

1. Положення про дистанційне навчання: затв. наказом М-ва освіти і науки України від 25.04.2013 р. № 466. *Офіційний вісник України*. 2013. № 36. Ст.1288.
2. Титова Н. Використання інноваційного підходу при викладанні дисципліни «Діловодство» майбутнім учителям технологій. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. № 6(3). С. 118–122. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_6\(3\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2012_6(3)_19) (дата звернення: 14.05.2020).
3. Чумаченко Д.В. Методика навчання діловодства майбутніх педагогів професійного навчання із застосуванням цифрових технологій : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ, 2018. 20 с.
4. Філіпова Л.Я. Напрями застосування інтернет-технологій та сервісів у системі навчання за спеціальністю «Документознавство та інформаційна діяльність». *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2011. № 3. С. 48–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bdi_2011_3_11 (дата звернення: 14.05.2020).

ПРО ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТСТВА

Людмила Чекаленко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

Annotation. The author of the article shares her own experience of teaching the university subject "Foreign Policy of Ukraine" in the Diplomatic Academy of the Ministry of Foreign Affairs of Russia in 2010-2012. At the same time, author expresses her views on the need to educate Ukrainian youth in the spirit of patriotism and respect for their country.

Author believes that this should be done due to ideological shifts in the conceptual dimension of today, returning to school and university curricula the necessary modern disciplines: Russia's war against Ukraine, Russian information fakes, anti-Ukrainian policy, etc. Author convinces of the need to revise a number of humanitarian curricula of higher education institutions, which often do not meet the needs or state of Ukraine and are far from the requirements of today's practice of society and modern security challenges of our state.

Key words: educational programs, patriotism, ideology, students.

У свій час, ще до війни, у 2010-2012 роках на запрошення керівництва Дипломатичної академії МЗС Російської Федерації (МИД России) в Москві викладала навчальну дисципліну «Зовнішня політика України». Студенти денного відділення, що слухали мої лекції, писали письмові роботи – есе – на теми: «Відносини України і Росії», «Зовнішня політика України». І вже тоді в багатьох відповідях йшлося про «неправильну» політику України, про наші і російські помилки тощо.

Ознайомлення з концептуальним наповненням російської вищої освіти, навчальними дисциплінами, що викладаються у вищій школі дипломатії РФ, свідчить про значні прогалини в російському інформаційному просторі щодо України, про перекручування теоретичних засад і неправдиве подання фактів із

зовнішньої політики, економіки та історії. До того ж і про упередженість і стереотипи, що часто подаються в російських ЗМІ про Україну.

Письмові опитування студентів в Дипломатичній академії МЗС Російської Федерації (МИД России) склали певне уявлення про набуті молоддю знання. Зазначимо, що більшості з наведених нижче міркувань майбутніх російських дипломатів, на наш погляд, з огляду на відсутність достатньої поінформованості щодо України бракує об'єктивності і реалістичності в оцінках існуючого рівня двосторонніх відносин України і Росії. Це – з однієї сторони. З іншої, така критична налаштованість студентів Росії щодо України демонструє той багаж упереджених знань, що був вкладений в їхні голови. Підкреслю: вірогідно лекції проф. Чекаленко Л.Д. – завідувачки кафедри Дипломатичної академії України МЗС України, були першими і мабуть, зважаючи на сучасні реалії, залишаться останніми високопрофесійними, що чули студенти про зовнішню політику України в стінах своєї академії.

Студенти і слухачі денного і заочного відділень, які приходили на лекції навіть з інших факультетів, були відверто вражені теоретичним підґрунтям зовнішньополітичної діяльності України; тією інформацією, що прослухали про історію і сьогодення Української держави, оскільки подібного навчального курсу в них не було, а підручники з даної тематики повністю відсутні. З палких обговорень, сперечань, доведень, вивчення оригінальних документів, презентаційних виступів познайомила з доволі добре обізнаними і активно запитливими молодими людьми. На значну кількість запитань: що, де, як і чому? – треба було давати не просто пояснення, а пояснення з доказами і обґрунтуванням, розтлумаченням...

Особливо гострі і критичні питання торкалися правонаступництва Росії після СРСР, зокрема і місця в Раді Безпеки ООН, що викликало у російських студентів неоднозначні міркування; висловлювалось критичне ставлення до «колиски» походження трьох народів (Київська Русь), що до сьогодні заповнює всі російські підручники середньої і вищої школи; про геноцид і голодомор; про дотримання засад міжнародного права, яких Росія дозволяє собі НЕ дотримуватись; про договірно-правову основу двосторонніх відносин України і Росії. Двосторонні документи якої Росія повністю ігнорує і не дотримується їхніх положень.

Жваве обговорення викликали спірні питання щодо мотивації і результатів II Світової війни, терору сталінізму, історії Вітчизняної війни СРСР і в цій

площині – 8-9 травня, як День Перемоги, чи День Європи, чи день втрати країнами ЦСЄ незалежності....

Працювати, відверто, було важко, але цікаво, оскільки розкривала неофітам непізнане і для них невідоме, відтворювала впевнену позицію нашої держави з безлічі питань в зовнішньополітичній царині, що спирається на засади міжнародного права. Як говорили майбутні російські дипломати: в них відкрилися очі навіть на нашу українську історію та історію відносин не тільки двох держав, а всього пострадянського простору, Європи і світу. Були серед слухачів дипломати з Киргизії і Казахстану, з інших зарубіжних країн, що традиційно навчаються в російській Дипломатичній академії.

Подарувала Дипломатичній академії МЗС Росії весь комплект своїх підручників і монографій – кілька красиво і гідно виданих книжок – із зовнішньої політики України і дипломатії, історії СНД, Європейської інтеграції і НАТО (*інформацію див. на персональному сайті Л.Д. Чекаленко: <https://lyudmilache.at.ua/>*).

В бібліотеці академії сформувалась довжелезна (понад 50 осіб) черга за моїми книжками (наведені нижче).

Рис.1. Книги проф. Чекаленко Л.Д.

Оскільки приймала екзамени онлайн, студенти повідомили, що мої книги через два тижні «несподівано» стали недоступними, а пізніше вони просто ...зникли. Вірогідно, потрапили до (дуже) закритого фонду. Однак, дехто встиг скопіювати перший підручник з зовнішньої політики України і плаєм зробити неякісний переклад російською, розмістити в мережі. Періодично зустрічаю дуже знайомі свої тексти з моїх же книжок тільки російською мовою.

Така політика цензурування в Росії свідчить про жорсткий відбір «потрібної» інформації, «потрібної» історії, «потрібних» фактів. Дозована

інформація, яка повністю відповідає концептуальним засадам фейкової новітньої історії і політики сучасної Росії, нині формує молоде покоління Росії. Пишуться нові підручники, з яких вилучається навіть радянська сотні раз перевірена цензурою історія і видаються на замовлення влади переважно необ'єктивні, штучні і упереджені варіанти подій.

Наприклад: московські історики і політологи буквально «вчепилися» в концепцію, озвучену Михайлом Грушевським щодо історичного розвитку Київської Русі в Литовсько-польсько-руську державу. І називають сьогодні цю концепцію «галицьською» концепцією.

Запитую, чому? У відповідь: а тому, що це – ідеї із Західної України, які вам, східнякам, нав'язали, ..., тобто з Галичини, тому й «галицьська». І тому подібне...

Знову ж таки інший приклад: «три народи – російський, український і білоруський – з однієї колиски» (чим грішать і наші українські «науковці»). Запитую: де ви бачили в українських хатах трьох дітей в одній колисці, що підвішувалась за крюк у стелі посеред хати для розгойдування?

У відповідь – мовчать. Тобто мовчки погоджуються, що троє дітей не можуть бути в одній колисці, а от три народи – можуть! Стверджують московські історики і політологи.

І ще: з початку 2000-х років в наукових виданнях Росії йдеться про «фашизацію» України, страшений «націоналізм», який захопив все українське суспільство і може доповзти аж до далеких російських окраїн тощо. А де ж про російський фашизм і націоналізм, який за марксистсько-ленінською теорією названо шовінізмом?

Не зважаючи на те, що мої підручники «зникли» з трьох бібліотек вишів Москви і з Всеросійської бібліотеки – колишньої «ленінки», певна, що посіяні зернини дали й дадуть російським студентам паростки сумнівів щодо правильності й об'єктивності інформації, якою їх «годуєть» хамелеони-викладачі за вказівкою російських можновладців.

Нижче наводимо мовою оригіналів деякі спостереження і висловлювання російських студентів – сучасних і майбутніх дипломатів Росії, яким, хто мене пам'ятає і чув, передаю побажання не складати інтелектуальної зброї, не публікувати нісенітницю щодо України і вашої російської війни проти нас, інакше потім, наприкінці життя, буде ніяково і

соромно...за зраду цінностей, зраду історії, невігластво і людську негідність, що врешті віддзеркалиться на самій Росії.

Фейкові судження.

«Российская Федерация будет прилагать усилия для обеспечения выполнения взаимных обязательств по сохранению и приумножению в государствах – участниках СНГ общего культурного наследия».

«Отмечается стремление Киева к введению в отношении российских граждан более жестких условий пограничного режима».

Характеристика стану відносин (до війни).

«Я считаю, что выстраивать отношения надо с учетом позиций Киева и в зависимости от предпринимаемых решений украинскими властями шагов. Российско-украинский договор о дружбе вступил в силу десять лет назад и в документе отражено все то положительное, что вопреки проблемам постепенно «пробивало» дорогу в межгосударственных отношениях. Россия и Украина сумели найти оптимальный подход к решению вопроса о судьбе ядерного оружия и Черноморского флота. Выделяя позитивное в российско-украинских отношениях, стоит отметить, что они проходят через очень нелегкие испытания и далеки от совершенства».

«Если Запад рассматривает Украину как возможный буфер между Европой и Россией – не создаст ли это не комфортные условия для самой Украины. Более того, когда речь идет об изменении геополитической ситуации в регионе, и в этот процесс вовлекается большое количество стран, в числе которых и Россия, то совершенно ясно, что не учитывать позицию России недопустимо».

«Отношения с Украиной для России более важны, чем отношения с Евросоюзом и США. Для России это вопрос ее будущего, ее роли в международных отношениях. Необходимо использовать все возможности, чтобы Украина была – союзной страной. Так как это слишком сложная система приоритетов, можно говорить о том, что российско-украинские отношения имеют как собственную динамику, так и некоторые функции отношений России с Западом. России необходимо определить, как строить европейскую безопасность, и какую роль для Украины она видит в этом».

«На данном этапе необходимо понимать, что Украина – это самостоятельное государство, которое, как и Россия, стоит еще в начале пути становления государственности».

«В этих условиях актуальной представляется задача организации отношений между Украиной и Россией не на основе заявлений о братстве, близости двух народов и дешевом газе, а на основе взаимовыгодных (взаимозависимых) связей. Т.е. механизм функционирования двусторонних отношений должен минимально зависеть от политической конъюнктуры».

Важливість партнерства України і Росії.

«Состояние российско-украинских отношений проецируется на процессы на всем пространстве СНГ и на европейском континенте в целом».

«Согласно концепции внешней политики России – приоритетным региональным направлением внешней политики России является обеспечение соответствия многостороннего и двустороннего сотрудничества с государствами – участниками Содружества Независимых Государств (СНГ), что отвечает задачам национальной безопасности страны».

«Украинско-российские отношения определяются как отношения «особого партнерства». Безусловно, этот пункт полностью себя оправдывает. Однако, говорить об этом, становится возможно, только лишь с момента начала президентства Виктора Януковича, с момента подписания Харьковских соглашений о российском Черноморском флоте, а также с предоставлением 30% скидки на газ со стороны России».

Щодо кордонів.

«Территории (України і Росії), которые разделяются на современном уровне внутренними государственными границами в пределах российской социо-культурной системы». «Само понятие государственной границы России и Украины, все еще является в высшей степени непривычным».

«Большей частью современные территориальные споры, теперь уже между двумя независимыми государствами основываются на, мягко сказать, неоднозначном и непродуманном решении главы советского государства Н. Хрущева передать *историческую область* Крым под юрисдикцию Украины. Данное решение объяснялось в большей степени единоличным желанием советского лидера «сделать щедрый подарок» Украине по случаю 300-летнего юбилея воссоединения с Россией, нежели реальными потребностями оптимизации народно-хозяйственных связей между тогдашней Украинской ССР и Крымской областью».

«Остается неурегулированной проблема навигационно-гидрографического обеспечения мореплавания в Черном и Азовском морях. Согласно российско-

украинским соглашениям крымские гидрографические объекты находятся в ведении ЧФ России и могут использоваться также до 2017 года. Однако в Киеве эти объекты считают собственностью Украины».

«Но так или иначе, уже в новейшей истории взаимоотношений двух государств были подписаны Договор между РСФСР и УССР от 19 ноября 1990 г. и так называемый «Большой договор» или Договор о дружбе, сотрудничестве и партнерстве между Российской Федерацией и Украиной от 31 мая 1997 г., в которых стороны признавали территориальную целостность друг друга в «существующих границах».

«Тем самым вопрос о статусе Крыма фактически был снят с повестки дня, несмотря на продолжающие появляться демагогические заявления некоторых партийных лидеров и общественных деятелей в российском политическом эстеблишменте».

«Подводя итог всему вышесказанному можно констатировать, что в настоящее время во взаимоотношениях между двумя странами вопрос о пересмотре статуса Крыма и Севастополя в пользу России, окончательно снят с повестки дня. Немногочисленные призывы к этому, раздающиеся со стороны ряда российских политических деятелей, носят скорее демагогический характер. Изначально они имели под собой весьма зыбкую юридическую почву, но были «девальвированы» подписанием Соглашений по Черноморскому флоту (1997), Большого Договора (1997) и Договора о границах (2003), в соответствии с которыми окончательно подтверждался суверенитет Украины над Крымом и Севастополем».

Поради політикам.

«Значительно более приемлемым с точки зрения интересов Украины является второй вариант внешней политики – постоянный нейтралитет, гарантированный крупными государствами».

«Одной из перспективных форм многостороннего приграничного сотрудничества на российско-украинском направлении являются еврорегионы».

«Я не сторонник часто используемой некоторыми официальными лицами России формулировки «братские народы» – на мой взгляд, она не вполне соотносится с реалистическим взглядом на международные отношения, – но, должен заметить, что сложно было не предвидеть отрицательную реакцию восточной части Украины на стремление руководства страны вступить в НАТО.

Это акцентировало и без того довольно сильное разделение Украины по оси запад-восток. Это стало ошибкой президента В.Ющенко».

«Таким образом, представляется важным принятие нового базового документа внешней политики Украины, который бы однозначно отражал основные приоритеты и цели деятельности Украины на международной арене».

«Мне кажется, что Россия должна наращивать усилия на этом направлении и руководствоваться, прежде всего, своими национальными интересами, в числе которых должны быть пункты, закрепленные в концепции внешней политики и некоторые другие:

1. Укреплять и создавать новые возможности для сотрудничества между российскими и украинскими предприятиями, которые смогут объединять экономики наших стран.

2. Развивать сотрудничество в области культуры, гуманитарное сотрудничество, а именно увеличивать обмены профессурой и студентами (предоставлять в большей мере возможность обучения студентов, прохождения практики, проведение научных конференций, форумов и т.д.).

3. Эффективно использовать экономическое сотрудничество и увеличивать экономическую интеграцию (на уровне мелкого предпринимательства).

4. Не исключать возможность предпринятия шагов, которые могут оказать поддержку украинскому и российскому народу. (Создание на территории двух стран большего количества школ, культурных центров, совместных культурных мероприятий разного вида).

Главная цель этих мер – не допустить роста антироссийских и антиукраинских настроений, сохранить симпатию и дружелюбие украинцев к русскому народу и наоборот».

Політика Росії.

«Россия использовала, официально этого не признавая, «газовую карту» с целью воздействовать на враждебный режим и продемонстрировала, что при желании может сильно осложнить жизнь подобным режимам в Украине в будущем. Собственно об этом: игнорирование Россией 17 статьи Конституции Украины, выражающееся в попытках продлить пребывание ЧФ в Севастополе, что, безусловно, обижало многих жителей последней, было вызвано, в том числе, позицией ряда украинских политиков по вопросу вступления в НАТО.

Пока значительная часть российской элиты пребывает в бурном восторге от «дипломатической победы», хотелось бы отметить ряд отрицательных

аспектов підписаних 21 апреля главами України і Росії Харківський соглашений.

Во-первих, это соглашение вполне может сплотить сейчас довольно разрозненную українську опозицію на антиросійській основі.

Через один или два срока власть в Україні сменится и, учитывая юридическую не безупречность уже ратифицированных соглашений, никто не гарантирует их денонсации. Стало быть, уже через 4–8 лет (а не в 2042 году) может быть поднят вопрос о дислоцировании ВМФ Росії в Севастополі. Так что Харківські соглашения скорее представляют собой отсрочку решения, нежели само решение проблемы.

Во-вторых, два десятилетия російсько-українських отношений показали, что политика уступок – речь о ценах на газ – малоєфективна и может проводиться только в период перебування у влади «проросійських» сил до их поразення на наступних виборах. К тому же в последнее время російсько-білоруські отношения показывають, что льготные цены на газ не являются гарантией взаєморозуміння, более того часто воспринимаються как нечто само собой розуміющеся и не ціняться».

Думки російських студентів, що наведені вище, були висловлені ще до війни. Цікаво, що б вони відповіли сьогодні...

А як висвітлюються подібні проблеми в освітній системі України?

В Україні вже стільки років триває війна, що розв'язала Росія. Сформувався нове покоління громадян часів війни... Чудово, що ми встигли видати свої українські об'єктивні підручники, хоча дехто і зараз їх критикує. Повернімося до освітніх проблем. На наше переконання: **студентську молодь необхідно готувати до об'єктивного сприйняття подій, навчити орієнтуватись у непростих подіях українського сьогодні.** Однак, привертає увагу перелік дисциплін вищих навчальних закладів. Ми не бачимо серед програм поглибленого вивчення питань сучасної війни, сучасних відносин України і Росії, питань загарбницької політики Російської Федерації... Відсутні також дисципліни щодо інформаційної війни Росії проти України і розвінчання історичних, інформаційних фейків нашого східного сусіди щодо історичного минулого і сьогодні як України, так і Росії. Подібні програми можуть потрапити тільки в нішу вибіркового дисциплін. Однак, і тут перепони. Всі пропозиції щодо введення таких курсів одразу відмітаються з поясненням:

«молодь не бажає вивчати ці питання» (!). І крутяться застарілі дисципліни, щорічно забираючи навчальний час/години, як застарілі платівки...

З цієї площини виникає питання: кого ми виховуємо? І кого маємо виховувати вищою освітою, навчальними дисциплінами? Осіб бездержавників? Далеких від почуття поваги до держави, до державних проблем. Далеких від патріотизму, спостерігачів за подіями, що вирують навколо них і безпосередньо навколо держави. В результаті маємо безініціативних і некреативних особистостей.

Наступне. Освітня система є неоперативною.... Щоби увести нову навчальну програму в дію, за вимогами міністерства необхідно майже два роки. Замисліться, скільки може змінитися за цей колосально довгий період! Довгий у вимірі освітянської підготовки, у вимірі життя людини і врешті життя країни. Необхідно вже давно подумати, як зробити систему навчання оперативною, яка б відповідала на сьогоднішній запит ідеології, політики, економіки і культури. Давно вже пора подумати, а не говорити про ідеологію, про прищеплення патріотизму сучасній молоді. Чому ми боїмося цього слова і цього поняття? Зверніть увагу на інші держави: хто подбав про таке – мають зцементоване суспільство з вірними державі громадянами... А хто не має, там падає рівень освіти, молодь дедалі розчаровується, пустопорожніє і... виїжджає за кордон, тобто голосує «ногами». На жаль.

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ЛІКАРІВ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ЗАГРОЗ

Володимир Шпортюко

Українська військово-медична академія, м. Київ, Україна

Annotation. The article highlights the presence of the greatest threats to Ukraine's national security, including the continuation of the Russian-Ukrainian war, the spread of COVID-19 pandemic and their consequences, which cause significant economic losses to the state. Under the influence of the world and domestic economic crisis, Ukrainian state institutions and society are adjusting to work in conditions of «turbulence». Military medical education has moved to new working conditions of «turbulence». The author substantiates the organization and pedagogical conditions that need to be created in the system of military medical education for the development of professional culture of future military doctors in order to establish quality training in the face of existing threats.

Key words: modern threats, turbulence, professional culture, organizational and pedagogical conditions, military doctors.

Серед визначених термінів, які впливають на національну безпеку України, окреслено такі, як захищеність інтересів людини, громадянина, суспільства, держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, запобігання і нейтралізація реальних загроз національним інтересам у різних сферах життєдіяльності держави і суспільства, зокрема, оборони, охорони здоров'я, освіти та науки, культурного розвитку населення [1]. Загрозами національній безпеці визначені наявні та потенційно можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [1].

Сучасні загрози національній безпеці України, а саме, російсько-українська війна і світове поширення пандемії COVID-19, актуалізували важливість питання підготовки майбутніх військових лікарів у медичних університетах України, оновлення змісту їх навчання, всебічної модернізації, вдосконалення форм і методів підготовки і потребують створення належної

моделі розвитку їх професійної культури. Наявність існуючих загроз прискорило затвердження у 2018 році нової військово-медичної доктрини, а на початку 2020 року – створення Командування Медичних сил ЗС України.

Серед загроз національній безпеці України слід також виокремити ведення гібридної інформаційно-ідеологічної війни з боку Російської Федерації, поглиблення світової та внутрішньої державної економічної кризи і наслідків пандемії COVID-19. В складних умовах сьогодення військова освіта, зокрема, військово-медична, проходять випробовування на міцність і швидко перелаштовуються за існуючих викликів і обставин.

В останнє десятиліття з'явилися наукові розробки і публікації, які розглядають процеси, що відбуваються в Україні і суспільстві, через вплив сучасних загроз, змін у ритмі функціонування держави, її інституцій і суспільства в цілому, через «турбулентність». Авторська публікація висвітлює погляди щодо розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів у системі військово-медичної освіти в умовах «турбулентності».

Відомо, що визначення «турбулентність» розглядається як явище у природничих науках, медицині, економіці та суспільному житті. Початок застосування терміну «турбулентність» прийнято вважати із опису характеру рухів рідини, яку ще використав Леонардо да Вінчі, але у науковій літературі використання його пов'язують також із ім'ям Вільяма Томсона (лорда Кельвіна). Із латинського, «Turbulentus» може перекладатися як бурхливий, хаотичний, невпорядкований.

Слід згадати видатного вченого-лікаря Абу Алі Ібн Сіну, відомого Бухарського, Хорезмського, а пізніше і Іранського мислителя і науковця, який змінив «турбулентність» філософських і медичних поглядів до більш послідовної теорії і практики у період Середньоазійського Відродження. Природничі і філософські твори Ібн Сіни широко відомі у країнах Сходу і Європи, його праці «Книгу зцілення» і особливо «Канон лікарської науки» стали посібниками у підготовці лікарів у подальші 500 років. Як дослідник, вчений робив наголос на практичну спрямованість, звільнення від схоластики і догматизму. Абу Алі Ібн Сіна використав експеримент у медицині як метод пізнання [2].

О.А. Панченко розглядає турбулентність на рівні визначення категорії «турбулентність мислення», що формується в структурі інформаційно-психологічної безпеки особистості і здійснюється як цілеспрямована дія з боку

держави і суспільства, направлена на формування інформаційної культури [3]. Визначення феномену «турбулентності» в різних аспектах прояву є важливим з точки зору запобігання деструктивним явищам в соціумі, в цілому, і щодо особистості, зокрема [3].

Якісна професійна підготовка лікарів в сучасний «турбулентний» період існування України неможлива без розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів в системі військово-медичної освіти і залежить від створення належного рівня організаційно-педагогічних умов. У законі України «Про освіту» наголошується на необхідність культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, що є запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [4].

Під педагогічними умовами формування професійної культури лікарів ми розуміємо відповідні сприятливі умови в системі військово-медичної освіти, які створюються протягом навчально-педагогічного процесу, направленого на професійну готовність майбутніх лікарів до виконання своїх обов'язків.

Обґрунтування та створення належних організаційно-педагогічних умов розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів в системі військово-медичної освіти має як теоретичне, так і практичне значення.

Сучасні дослідження у галузі педагогіки достатньо широко трактують термін «педагогічні умови», які стосуються різних аспектів і складових процесу навчання і підготовки. Проблемі визначення педагогічних умов присвячені праці В. Андрєєва, В. Белікова, А. Галєєва, О. Гури, К. Дубич, М. Зверєва, А. Зубко, Н. Кузьміної, А. Литвина, І. Підласного, С. Рубіштейна, В. Ягупова та інших науковців.

Існує багато підходів у визначенні педагогічних умов в залежності до різних сфер застосування. Наприклад, з урахуванням теорії причинно-наслідкового зв'язку, до умов включають причину, яка породжує певне явище, яка відзначається більшою активністю впливу, відносною незалежністю дії та іншими характеристиками [5]. У залежності до сфер застосування та розглядуваних закономірностей розрізняють різні типи умов: необхідні і достатні, об'єктивні і суб'єктивні, загальні і специфічні.

У теоретичному плані, є велика потреба наукового осмислення терміну «педагогічні умови» саме у контексті розгляду умов формування професійної культури майбутніх військових лікарів, у зв'язку із недостатньою розробкою

визначеної категорії у організаційно-педагогічній площині, як напрямку дослідження пов'язаного з аспектами вдосконалення освітньої системи.

Слід погодитись із думкою А.В. Литвина, який під педагогічними умовами розуміє сукупність різнопланових (зовнішніх і внутрішніх) соціально-педагогічних і дидактичних чинників, необхідних і достатніх для виникнення та раціонального стійкого функціонування певної педагогічної системи [6]. Педагогічні умови забезпечують цілісність навчання та виховання в інформаційно-освітньому середовищі навчального закладу відповідно до вимог суспільства та запитів ринку праці, сприяють всебічному гармонійному розвитку особистості та створюють сприятливі можливості для виявлення її задатків, врахування потреб і формування загальнолюдських і професійно важливих якостей, ключових кваліфікацій, загальних і професійних компетенцій [7, с. 56].

В той же час, педагогічні умови піддаються регулюванню, що визнають більшість дослідників. У залежності від педагогічної взаємодії вони підвищують або утруднюють досягнення професійної підготовки спеціалістів. Формуючи професійну культуру майбутнього військового лікаря слід застосовувати освітні технології [8], які є продуктом діяльності педагогічних колективів.

Серед наукових досліджень педагогічні умови частіше розрізняють як: дидактичні, психолого-педагогічні, організаційно-педагогічні і соціально-педагогічні. Враховуючи те, що у системі військово-медичної освіти ефективність навчання залежить від організації освітнього процесу, ефективності роботи як загально-медичних кафедр, так і кафедр військово-професійного напрямку, поетапного підвищення кваліфікації, ефективності роботи педагогічних колективів, є нагальна потреба розглянути саме організаційно-педагогічні умови формування професійної культури майбутніх військових лікарів.

А.В. Литвин, аналізуючи останні педагогічні наукові дослідження, схематично розподіляє педагогічні умови на три групи [7, с.52].

Перша група – це умови, що мають переважно емпіричний характер.

Друга група, де у якості педагогічних умов подають завдання власного дослідження, наприклад, розроблення моделі досліджуваного процесу, методики, тощо.

Третя група, у якій дослідники виділяють педагогічні умови шляхом моделювання освітнього процесу, спрямованого на формування (розвиток, становлення, підготовку та ін.). Цей підхід у розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів видається оптимальним.

Розвиток професійної культури майбутніх військових лікарів є об'єктом авторського дослідження. Предметом дослідження – організаційно-педагогічні умови розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів в системі військово-медичної освіти.

Які організаційно-педагогічні умови розвитку професійної культури слід створити для якісної підготовки майбутніх лікарів:

- Організований навчальний процес, як фактор успішності підготовки.
- Оновлення та покращення матеріально-технічної бази.
- Підвищення когнітивної-орієнтованої технології підвищення кваліфікації лікарів.
- Усвідомлення значення теоретичних знань щодо здоров'я людини з подальшим застосуванням їх у практичній діяльності.
- Оволодіння деонтологічними знаннями.
- Обмін інформацією, формування професійної комунікації та вивчення іноземних мов.
- Використання віртуальних методів навчання, із застосуванням інформаційних технологій, дистанційного навчання, особливо умовах розповсюдження пандемії COVID – 19.
- Створення сприятливого освітнього і виховного середовища для підвищення мотивації щодо удосконалення загально-культурних знань, інтересу до занять фізичною культурою, мотивування й налаштування студентів на образ лікаря, як носія культури здоров'я.
- Проведення активної агітаційно-роз'яснювальної роботи у напрямі заохочення студентів за досягнуті результати і активність у навчанні.
- Стимулювання студентів за розвиток соціально-духовних цінностей та національно-патріотичну позицію.
- Системний моніторинг і контроль процесу формування професійної культури.

Аналіз досліджень останніх років дає можливість зробити висновок, що реалізація педагогічних умов розвитку професійної культури майбутніх

військових лікарів у системі військово-медичної освіти має на меті: забезпечення організаційно-педагогічного супроводу професійної підготовки майбутніх військових лікарів, вдосконалення професійного навчання, визначення форм і методів процесу формування професійних умінь лікарів в мирних час і умовах війни а також участі у миротворчій діяльності.

На підставі аналізу досліджень, публікацій щодо формування і розвитку професійної культури майбутніх військових лікарів слід припустити, що авторське дослідження буде більш ефективним, якщо врахувати наступні педагогічні умови:

- організація педагогічного процесу спрямованого на формування професійних умінь майбутніх військових лікарів;
- поетапність формування професійних умінь;
- наявність належного рівня матеріально-технічного і інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу;
- використання імітаційних форм навчання із застосуванням інформаційних технологій;
- застосування особистісно-орієнтованого підходу підготовки;
- створення доброзичливої атмосфери викладацького та адміністративного складу медичних учбових закладів;
- створення надійної системи кадрового супроводження випускників медичних університетів та Української військово-медичної академії, подальшого їх працевлаштування та кар'єрного росту.

Виклики сьогодення, пов'язані із розповсюдженням пандемії COVID-19, показали реально існуючі проблемні питання, пов'язані із медициною в цілому як у організаційній площині, так і матеріально-технічному забезпеченні медичних установ та лікарів, їх професійного рівня і культури. Підготовка лікарів стає не тільки суто внутрішнім завданням медичних університетів, а також державним завданням. Вона потребує додаткових матеріальних витрат, належної навчальної бази, а також якісного підвищення професіоналізму педагогічного складу. Професійна культура лікарів в умовах «турбулентності» розвитку країни потребує її якісного покращення. Актуальними залишаються питання підвищення рівня викладання військових і військово-спеціальних дисциплін, фахової і методичної підготовки професорсько-викладацького складу [9].

Особливі умови підготовки лікарів в умовах продовження російської агресії та поширення пандемії COVID-19 внесли зміни у плануванні, удосконаленні методів навчання, форм роботи із студентами медичних університетів. Значна частина предметів, особливо теоретичного курсу, перемістилась у дистанційні форми навчання із застосуванням створених цільових інтернет-платформ, інші форми навчання та спілкування запропоновані на інтернет-ресурсах. Складні умови роботи у «режимі турбулентності» вимагають додаткових зусиль як викладацького складу, так і студентів щодо якісного опанування і використання нових форм навчання, досягнення результативності у навчанні.

Проблема формування професійної культури військових лікарів досліджена ще недостатньо, потребує її подальшої наукової розробки та удосконалення з метою створення належних організаційно-педагогічних умов формування професійної культури майбутніх військових лікарів у вищих медичних закладах та Українській військово-медичній академії.

Створення організаційно-педагогічних умов підготовки майбутніх військових лікарів в умовах існуючих загроз національній безпеці України, роботи у «режимі турбулентності» потребує проведення нових досліджень, напрацювання і обґрунтування медико-організаційних пропозицій із нормативно-правового, структурно-організаційного, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення, а також критеріїв оцінки освітньої діяльності кафедр університетів, спрямованих на удосконалення підходів до підвищення якості підготовки військових лікарів для Збройних Сил України.

Література

1. Закон України. Про основи національної безпеки України. [Електронний ресурс] / Відомості Верховної Ради України, 19.06.2003. Ст. 351. С.1.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
2. Дупленко Ю.К. Медична спадщина Ібн Сіні та її соціальне значення. [Електронний ресурс] / Ю.К. Дупленко. 2008. С.113:
URL:
http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/419/Dyplenko_Ibn_Sina.pdf
3. Панченко О.А. Турбулентність мислення в структурі інформаційно-психологічної безпеки особистості. Психологія і особистість: [Електронний ресурс] / orcid.org/0000-0001-9673-6685 URL:
<http://doi.org/10.5281/zenodo.2559615>. С. 41, 42.

4. Закон України. Про освіту. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 38-39, ст.380. [Електронний ресурс] /
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
5. Философская энциклопедия // Академик. – [Електронний ресурс]: –
URL: dsc.academic.ru/dic.nsf/enc_philosophy/7523.
6. Литвин А.В. Педагогічні умови інформатизації навчально-виховного процесу в ПТНЗ будівельного профілю / А.В. Литвин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2010. – №5. – С.65-78.
7. Литвин А.В., Мацейко О.В. Методологічні засади «педагогічні умови» [Текст]: на допомогу здобувачам наукового ступеня / А.В. Литвин, О.В. Мацейко: Методологічні засади поняття «Педагогічні умови». УДК 37.015.3 – Львів : СПОЛОМ, 2013. – С. 56, С. 52.
8. Скородумова Н.П., Коваленко Т.И., Гончарова Л.А. и др. Новый век – новые проблемы в обучении студентов-медиков // Актуальні питання педагогіки вищої школи : зб. наук. праць. – Донецьк, 2004. – С. 58–62.
9. Пасько В.В. Наукове обґрунтування сучасної системи підготовки кадрових ресурсів військової медицини в Україні : дис. доктора мед. наук: 14.02.03 / В.В. Пасько. – Київ, 2002. – 380 с.

НАУКА ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ ЯК ЧИННИК СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Любов Юрченко¹, Андрій Міносян², Олексій Варипаєв²

¹Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

²Харківський державний університет харчування і торгівлі, м. Харків, Україна

Annotation. Modern post-classical science is characterized by certain features that leave their mark on the formation and development of modern education. The spread of ideas and methods of synergetics – the theory of self-organization and development of systems of any nature opens a wide methodological range of education. The assertion of the paradigm of integrity forms an awareness of the need for a global view of the world. The formation of a new understanding of nature as an organic whole enhances the interaction of natural sciences and humanities. Widespread application of the ideas of coevolution covers the picture of global evolutionism and actualizes the wider use of philosophy and its methods in all sciences, the so-called methodological pluralism.

Key words: post-classical science, synergetics, global evolutionism, coevolution.

Синергетика як нова стратегія наукового пошуку в сучасній науковій і навчальній методології набуває все більшого поширення. Вона включила в себе нові пріоритети сучасної турбулентної картини світу: концепцію нестабільного, нерівноважного світу, концепцію невизначеності та багатоальтернативності розвитку, ідею виникнення порядку із хаосу, доцільність малих толерантних впливів [1].

Основна ідея синергетики про нерівноважність глобального світу розглядається як джерело нової організації тобто порядку. Ряд досліджень, які надали проблемі взаємовідношення порядку та хаосу нового сенсу, породили уявлення про дисипативну систему. Найбільш суттєва особливість дисипативної системи у тому, що в ній співіснують порядок і хаос. Вони доповнюють один одного, не можуть існувати один без одного. Хаос

розглядається як перехідний стан від одного рівня впорядкованості до іншого, більш високого рівня гармонії [2].

Дисипативні системи досліджуються не тільки в науковому полі але і в сучасній освітній галузі та вирізняються такими властивостями як відкритість, нерівно важність, нелінійність. Відкритість систем освіти означає спосіб обміну із зовнішнім середовищем. Це може бути обмін інформацією навчальним та викладацьким контингентом. Нерівноважність передбачає наявність макроскопічних процесів обміну речовиною, енергією та інформацією між елементами самої дисипативної системи. Особливе значення має нелінійність, здатність до самодії. Через відсутність такої здатності лінійні системи реагують на зовнішні впливи пропорційно останнім: малі впливи приводять до малих змін, великі – до великих. Саморух (самодія) порушує вказану пропорційність, малі впливи тут можуть призводити до великих наслідків, а великі – до незначних.

Дисипативні системи здатні формувати такі ж феномени більш високого рівня. Ієрархія дисипативних систем формує підґрунтя для формування різних ступенів синтезу порядку і хаосу. І подібно до того, як існують переходи між різними видами порядку, різними видами хаосу і між різними видами порядку і хаосу, аналогічно можливі переходи між дисипативними системами з неоднаковою ієрархічною структурою. Між ними є такий перехід, який відповідає принципу максимальної сталості. Цей перехід і утворює те, що з точки зору дисипативних систем називається розвитком. Розвиток – це зростання синтезу порядку і хаосу, зумовлений прагненням до максимальної сталості [2]. Поняття розвитку в такому сенсі має універсальний характер, тобто може застосуватись як у сфері неорганічної природи, так і біологічних і соціальних явищ.

Так, освітня одиниця, як і будь-який організм, є типовою дисипативною системою, яка може існувати фізично і духовно тільки за умови постійного обміну із середовищем речовиною, енергією, інформацією. Ці різні освітні одиниці утворюють ту чи іншу соціальну організацію або корпорацію (клас, школа, університет і ін.). Кожна з них є також дисипативною системою, тому що існує завдяки обміну із середовищем речовиною, енергією, інформацією. Корпорація одного рівня утворює дисипативні системи більш високого рівня у результаті чого формується ієрархічна дисипативна структура.

Як витікає із законів діалектики, розвиток є нічим іншим як подоланням протилежності між порядком і хаосом через принципову несталість як впорядкованих, так і хаотичних структур.

В складних системах, що включають природу, техніку, технології і соціум, постає питання: як відбувається розвиток і чому він відбувається? Якщо припустити, що розвиток – це зростання синтезу порядку і хаосу, зумовлений прагненням до максимальної сталості, то тоді для пояснення треба розглянути три фактори: система, з якої відбувається відбір для синтезу, оператор, що його здійснює, і принцип відбору. Ці фактори в певній мірі описуються знову ж таки в теорії синергетики. Перший фактор називають тезауром, другий – детектром, третій – селектором. Тезаурус передає множинність варіантів відбору [1].

Чим більша множина, тим більше шансів знайти найбільш відповідний варіант. Параметр біфуркації свідчить про природу її елементів. Кожна дисипативна система має свої специфічні величини, які характеризують фундаментальні властивості цієї системи. Кожний параметр має свої критичні значення, при досягненні яких в кількісній еволюції системи відбувається якісний стрибок – точка розгалуження еволюційної лінії, яка отримала назву біфуркації. Відбувається мовби розгалуження вихідної якості на нові властивості. Число гілок, що виходять із цієї біфуркаційної точки, визначає дискретний набір нових можливих дисипативних структур, у кожен з яких стрибком (сальтацією) може перейти наявна структура. Тому біфуркація визначає набір можливих шляхів розвитку.

Слід зазначити, що вибір варіантів не є справою випадку, відповідальність за вибір лягає на взаємодію між елементами системи, яка і відіграє роль детектора. Подібна взаємодія у загальному випадку є зіткненням протидіючих причин, частина з яких знаходиться в стані конкуренції, а інша – кооперації. Конкуренція означає діяльність в різних і навіть протилежних напрямках, тоді як кооперація – діяльність в одному напрямі. Кінцевий результат відбору буде визначатись не одним із взаємодіючих факторів, а результируючим вектором взаємодії всіх впливів. Звісно, цей відбір у соціальній системі освіти – досить складна і непередбачувана процедура, яка обумовлюється багатьма протидіючими факторами.

Третій фактор, необхідний для відбору – селектор – це керівна база, на основі якої здійснюється вибір за певним правилом. Таким правилом є принцип

сталості в дисипативних системах. Пошук сталості відіграє роль природного відбору системи. Селекторний відбір – це визначення такого стану, за якого система повинна перейти у максимально сталий стан.

Таким чином, загальна картина дії відбору синергетичної технологічної системи така:

- випадкові кількісні зміни, накопичуючись і досягаючи критичного максимуму, створюють для відбору новий у якісному відношенні матеріал (біфуркаційні структури);

- взаємодія (боротьба) протидіючих причин здійснює саму процедуру вибору конкретних елементів із цього матеріалу;

- закон сталості, якому ця взаємодія підпорядкована, здійснює попереднє сортування матеріалу, відіграючи роль селекційого фільтра;

- результатом відбору є реалізація однієї із біфуркаційних структур.

Механізм відбору в синергетичній системі досить складний. Він ще більше ускладнюється, коли ми переходимо до складних соціальних дисипативних систем, якими є системи освіти.

Таким чином, синергетику можна розглядати як теорію утворення нових якостей. Підставою для цього є та обставина, що синергетика пояснює математично (за допомогою систем нелінійних диференціальних рівнянь), як відбувається розгалуження старої якості на нові (теорія біфуркацій). Механізм біфуркацій робить зрозумілим механізм переходу кількісних змін і якісно новий вибір. Стратегію наукового пошуку для синергетичних систем можна уявити як деревоподібну гіллясту графіку, яка відтворює альтернативність розвитку. Вибір майбутньої траєкторії розвитку залежить від вихідних умов, елементів, що входять до системи, локальних змін, випадкових факторів і енергетичних впливів.

На основі синергетичного підходу можна сформулювати такі основні методологічні ідеї вдосконалення соціальної системи освіти:

- складноорганізованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації;

- нестійкість є однією із умов стабільного і динамічного розвитку, а турбулентність є креативним початком, конструктивним механізмом еволюції;

- неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи;

- для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку;
- складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфуркації), у яких відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації;
- знаючи тенденції самоорганізації системи, можна прискорити її еволюцію;
- ефективно спрямовувати розвиток систем можливо лише в точках їх біфуркації переважно за допомогою легких поштовхів.

Важливою за умов високої турбулентності сучасного світу стає проблема “коеволюції”, запропонована ще у 80-х роках ХХ ст. М. Мойсеєвим [3]. Дана наукова концепція означає узгоджене існування природи і соціуму, що особливо є актуальним в полі виховання та освіти. Її реалізація вимагає ретельного системного дослідження біосфери, у результаті якого встановлюється залежність характеристик біосфери від активної діяльності людини. Парадигма коеволюції – необхідна умова для забезпечення майбутнього людства і має бути внесена до освітніх програм.

Необхідною умовою сучасного розвитку науки і освіти є осмислення взаємозв'язків наукових і соціальних цінностей. Складнощі та суперечності високотурбулентного світу зумовили існування різних, навіть полярних, оцінок ролі науки в суспільстві – від сцієнтизму до антисцієнтизму [4]. Прихильники сцієнтизму стверджують, що наука сама по собі є абсолютною цінністю і здатна розв'язати всі суспільні проблеми: економічні, політичні, соціальні, культурні тощо. При цьому заперечуються соціальні та гуманітарні дисципліни як такі, що не мають позитивного значення. Усупереч сцієнтизму виник антисцієнтизм, як філософсько-світоглядна позиція, яка різко критикує науку, її нездатність забезпечити прогрес. Абсолютизуючи негативні наслідки НТР, ця течія інколи взагалі заперечує науку і техніку, вважаючи їх ворожими людині.

Сьогодні наукове товариство підійшло до чіткого усвідомлення того, що сучасні наукові відкриття, освоєння навколосемного космічного простору, створення інформаційної спільноти й глобальних інформаційних мереж потребує зовсім іншого рівня інтелектуальної підготовки всього людства до нового «способу життя». Ця підготовка повинна цілковито спиратись не тільки на природничі знання, а й, передусім, на соціально-антропологічні та гуманітарні – як основу прийняття рішень, котрі забезпечуватимуть виживання людства.

Проблема цінностей у сучасній науці і освіті дискусійна і недостатньо розроблена. Які цінності є домінуючими – пізнавальні чи етичні? Якими є пріоритети науки – досягнення об'єктивності чи прогрес людства, відкриття законів дійсності чи зростання добробуту людства і його безпеки?

Однозначну відповідь дати важко, тим паче, що науки є фундаментальні, а є і прикладні. І якщо, на перший погляд, для перших метою є пошук істини, яка сама по собі є цінністю, то для інших першочергового значення набуває практичне втілення, і саме тут виникає найбільше моральних проблем. Серед них – проблема засобів досягнення мети. В даному випадку – методів і способів дослідження, які в умовах експериментальної науки вимагають великої операційної роботи, що припускає маніпулювання об'єктом вивчення – будь-то природа чи людина.

У розв'язанні цих складних проблем існують дві тенденції, що мають давню історію. Ще до Нового часу в науковому полі існував погляд про необхідність обмеження науки.

Інша традиція проголошує, що наукове пізнання не може бути обмежене ніякими зовнішніми обставинами. Наука вільна від цінностей [4]. Учені, таким чином, можуть здобувати істину, не переймаючись можливими негативними наслідками для суспільства.

Сучасні філософи науки – М. Полані, Т. Кун, Е. Агацці та інші, неодноразово підкреслювали необхідність переосмислення ролі цінностей у науковому пізнанні [5-7]. Наукове пізнання, на їх думку, регулюється не тільки механізмами інтелектуальної діяльності, але й соціальними, етичними нормами. Навіть у чистій науці, як зазначає Е. Агацці, учений керується певним набором правил: не маніпулювати даними, бути готовим сприйняти критику, визнавати свої помилки і чужі пріоритети [7].

Визнання сучасною постнекласичною наукою значної ролі суб'єктивного фактора з великою гостротою поставило проблему відповідальності людини за навколишній світ. Проникаючи глибоко в таємниці світобудови, людина все більше стає внутрішнім фактором природних процесів. Причому втручання людини починається не тільки на стадії практичного застосування наукових знань. Таке втручання відбувається вже в процесі пізнання, і наслідки його можуть бути непередбачувані, тому що реакція об'єкта на пізнавальні операції суб'єкта наперед невідома. Цей феномен яскраво демонструється в полі

досліджень з ядерної фізики, молекулярної біології, генетики, медицини, психології тощо.

Отже, особливості постнекласичної науки в турбулентному світі поставили перед людством складну проблему: на якому шляху можливе досягнення такого наукового прогресу, який не був би загрозливим для людини і природи. Чи треба обмежити бажання до нескінченного пізнання, і якщо так, то які дослідження треба обмежувати?

У сучасних умовах формується особлива галузь філософського знання – етика вченого. До наукового обігу входить поняття «етос науки», що позначає сукупність сталих, загальноприйнятих у науковому товаристві установок, вимог, ціннісних орієнтирів, моральних імперативів, норм, що зумовлюють діяльність учених. Це поняття запропонував Р. Мертон [8]. На його думку, етос сучасної науки базується на чотирьох основних імперативах:

- універсалізму, який вказує на демократичний характер науки і рівність усіх дослідників у пошуку істини, незважаючи на звання, титули, релігійну, расову, національну чи ідеологічну приналежність;

- колективізму, який вказує, що результати наукових досліджень належать науковому товариству і людству в цілому, хоча й передбачає визнання здобутків ученого та вимогу обов'язкових посилань на його праці;

- безкорисливості, чесності, порядності, вільного доступу до наукового знання, недопустимості використання науки у власних інтересах, обману, маніпулювання даними;

- організованого скептицизму, який означає те, що у суспільстві не може бути закритих тем, об'єктів, сфер, якщо навіть є вже сформовані погляди, знання, ідеологічні установки на ті чи інші речі.

Етос науки включає в себе як когнітивні цінності, тобто ті, що зумовлюють і регулюють внутрішній розвиток науки, так і соціальні, тобто світоглядні орієнтири, вимоги, методологічні установки і норми, методику проведення досліджень, оцінку наукових досліджень, моральні імперативи наукового товариства.

Соціальні цінності характеризують соціальні умови, рівень свобод, у тому числі свободи творчості, законність і порядок, вони забезпечують стабільність існування суспільства, пріоритети його розвитку і тим самим зумовлюють спрямованість наукових досліджень. Головною ознакою соціальних цінностей є соціальна відповідальність вченого перед суспільством.

Соціальні цінності впливають на когнітивні цінності, перш за все, на світоглядні орієнтири, філософську картину світу, які, у свою чергу, зумовлюють стиль мислення і наукову картину світу. І те, і інше забезпечується філософською дисципліною в освіті фахівця. Наука сьогодні існує в тісній єдності зі світоглядною культурою взагалі. Для сучасної постнекласичної науки соціокультурний вимір її досліджень і результатів стає пріоритетним.

Таким чином, сучасна постнекласична наука надає освітянській парадигмі такі риси:

- широке розповсюдження ідей і методів синергетики – теорії самоорганізації та розвитку систем будь-якої природи;

- утвердження парадигми цілісності, тобто усвідомлення необхідності глобального всебічного погляду на світ, що проявляється у цілісності суспільства, біосфери, ноосфери, світобудови; у формуванні нового розуміння природи як органічної цілісності; у взаємозалежності природничих і гуманітарних дисциплін;

- застосування ідеї (принципу) коеволюції, тобто взаємообумовлених змін систем або частин у середині цілого, поняття коеволюції охоплює сьогодні узагальнену картину всіх еволюційних процесів – глобальний еволюціонізм.

- ліквідація розриву між об'єктом і суб'єктом дослідження;

- широке використання філософії та її методів у всіх науках, методологічний плюралізм.

Література

1. Князева Е., Курдюмов С. Основания синергетики. Синергетическое мировоззрение. – Изд-во: Либроком, 2014. – 256 с.
2. Пенроуз Р. Новый ум короля. – Изд-во: УРСС, ЛКИ, 2011. – 504 с.
3. Моисеев Н.Н. Логика динамических систем и развитие природы и общества // Вопросы философии. – 1999. – № 4 – С. 3-11.
4. Рассел Б. Человеческое познание. Его сфера и границы / Б. Рассел – М. : Институт общегуманитарных исследований, 2007. – 560 с.
5. Полани М. Личностное знание. – Из-во: Книга по требованию, 2012. – 342 с.
6. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с.
7. Агацци , Э. Ответственность – подлинное основание для управления свободной наукой / Э. Агацци // Вопросы философии. – 1992. – № 1. – С. 30–40.
8. Мертон Р. Социальная теория и социальная структура / Р. Мертон. – М.: АСТ, Москва, 2006. – 880 с.

SECTION 2
FINANCIAL AND ECONOMIC ISSUES OF SOCIETY
DEVELOPMENT
IN THE TURBULENCE CONDITIONS

MAIN DIRECTIONS OF IMPROVEMENT OF MANAGEMENT OF
DEVELOPMENT OF RURAL GREEN TOURISM ENTERPRISES

Iryna Romaniuk, Natalia Babko, Tetiana Kviatko
Kharkiv Petro Vasylenko National Technical University of Agriculture
Kharkiv, Ukraine

Annotation. It is determined that rural green tourism is a specific form of recreation in private farms in rural areas using the property and labor resources of a personal, subsidiary or farm, natural and recreational features of the area and the cultural, historical and ethnographic heritage of the region. Factors that have a positive impact on the development of national enterprises of rural green tourism are substantiated. The main problems that stand in the way of development of rural green tourism enterprises in Ukraine are indicated. The strategic goal of development of rural green tourism enterprises is defined.

Key words: enterprises of rural green tourism, improvement, management, development, features, factors.

The current level of economic development of rural areas in Ukraine requires the search for new forms of management in rural areas and their management. One of these forms can be small business, since it maximally unites the interests of both producers and consumers of products and services. In addition, all segments of the population, especially rural ones, are interested in the development of this sector of the economy. Providing employment for a significant part of the population,

thereby forming the “middle” class, they become the Foundation for the formation of a modern paradigm of socio-economic development of the village. Rural green tourism is a promising manifestation of entrepreneurial initiative in rural areas.

Rural green tourism is an activity of the rural population that is related to the rural environment, rural home, yard, and occupation. The focus is on nature and man. Rural green tourism does not have a harmful impact on the environment, unlike mass tourism, and at the same time makes a significant contribution to regional and local development. It allows you to use the existing housing stock and does not require significant financial, investment and labor-intensive costs.

Determining the features of the functioning of rural green tourism entities as an important form of entrepreneurial activity in rural areas, justification of state regulation, support and management of their development in the future is a strategic theoretical and practical task [1, p. 182]. Modern practical experience and scientific research show that the accelerated development of small enterprises in rural green tourism can play the role of a catalyst for structural adjustment of the economy, ensure demographic stability and solve socio-economic problems in rural areas.

In rural regions of the country, there is a sharp decrease in the population, an increase in unemployment and mass migration of the working-age population. Therefore, it is a strategic task for the country to overcome the gap in this area in a short period of time and realize the existing large tourist potential by implementing a clear policy of state regulation and support. To do this, it is necessary to create an effective model for managing rural green tourism with the involvement of public organizations, territorial communities, and local authorities.

In modern conditions, rural green tourism has a multi-level structure. It is developed at the national, regional and local levels. Professional associations and associations also influence the development of rural green tourism enterprises [2, p. 25]. The relationship between state and non-state regulation varies and changes under the influence of political, socio-economic, demographic, psychological and other factors.

The long-term impact of small enterprises of rural green tourism on the development of the economy of certain regions is shown in the multiplicative effect. Attracting investment for the development of rural green tourism infrastructure contributes to the development of enterprises in related industries: construction, agriculture, light and food industries, folk crafts, culture and art, and so on. This creates the basis for increasing employment, increasing the level of well-being of

the population, and preserving the cultural and historical heritage of our nation. The importance of rural green tourism development for the national and regional economy is determined by its state regulation. Therefore, at these levels, it is necessary to eliminate a number of problems that significantly hinder the development of this important type of activity in rural areas.

Rural green tourism is a new form of business activity. It can be attributed to the sphere of small business, which forms the market environment in the domestic agro-industrial complex, or rather, in the rural economy. The development of industry enterprises contributes to the creation of new jobs in rural areas, the introduction of scientific and technological progress in small forms of agricultural production and is an important source of formation of local budgets and budgets of peasant families [3, p. 178]. They, in turn, become a buffer zone that reduces the risks of destroying the potential of the former large-scale agricultural production and the development of large agricultural holdings.

Rural green tourism can be considered an enterprise, since the owners of estates create additional jobs, thereby reducing unemployment in rural areas (for example, one bed provides work, on average, 6-7 local residents). They provide services related to accommodation and food, as well as attractions related to the ordinary life of a rural resident (baking bread, collecting mushrooms, fishing, campfire dinners, participation in field work and celebrations) for a fee, which is a profit for the owners of this estate.

Rural green tourism is a specific form of recreation in private farms in rural areas using the property and labor resources of a personal, subsidiary or farm, natural and recreational features of the area and the cultural, historical and ethnographic heritage of the region. This type of tourism involves tourists staying in their own residential house of the rural owner, a separate (guest) house or on the territory of a personal farm [4, p. 141].

In almost all countries of Europe and the world, certain benefits and state support are provided for small rural green tourism enterprises. Small enterprises of rural green tourism will not be able to exist competitively, develop and strengthen their positions in the emerging market without effective state support. They will not be able to resist the monopoly position of resource suppliers, as well as intermediaries who establish full control over the market, prices, and quality of products, often to the detriment of consumers.

Today, the owners of rural estates rely on the Law “On personal farming” (№ 742-IV of 15.05.2003) [5], according to which the rural owner, who is not a business entity, has the right to provide services in the field of rural green tourism using the property of a personal farm. The provisions of this law do not disclose the full range of responsibilities in the field of rural green tourism. This hinders the development of this sphere, so for the priority development of rural green tourism, it is necessary to have and implement the Law “On rural green tourism” [6].

This approach is necessary because tourism activities in the field of rural green tourism differ from tourism activities in General. The subjects of these services are not professionals, but owners of personal and farm farms that rely on local resources. The provisions of this law should define the General legal, organizational, and socio-economic principles for implementing the state policy of Ukraine in this area and help attract the rural population to this type of business.

Currently, only attempts have been made to provide legal and organizational support for the formation of small tourism businesses in rural areas [7, p. 35]. There is no system for stimulating the formation of small tourism enterprises, nor is there any economic mechanism for monitoring, supporting and accounting for them. The only information about the functioning of rural green tourism in rural areas is the form of reporting on tourist fees, but only in cases when a private estate is registered as a private enterprise or as a mini-hotel. Therefore, it is advisable to include the reception of data on alternative types of tourism in statistical offices, where all information about these types of tourism will be received. The competitive development of small businesses in rural green tourism depends significantly on the socio-economic environment in which they operate. Its negative components may be a dangerous criminal state, corruption of local officials, raiding, and the shadow economy. This significantly complicates or even negates the actions of the entrepreneur. Even worse, it creates despondency in people about the possibility of honest work and a decent life.

The real risks of causing harm (damage) to business entities are replaced by the priority task of ensuring economic security [8, p. 25]. Many issues of business activity are regulated and provided by civil, administrative, criminal and other legislation. However, as practice shows, it is not possible to solve all the problems associated with ensuring economic management by means of legal regulation alone.

In the modern competitive environment (especially in the context of the existing corruption of fiscal control functions of state bodies), a set of problems arises related

to ensuring the security of not only individuals and legal entities, their property, but also business (commercial) information as a type of intellectual property. To protect business information flows from various types of attacks, both legal and special measures are used, and in necessary cases, their integrated application.

The set of statistical and economic data that is circulating in business activities, for the purpose of understanding them, can be conditionally grouped in the following areas [9, p. 102]:

- business (commercial) information system (information about the state of the economic system, factors that positively or negatively affect the sphere of business and Commerce in which the entrepreneur operates);

- legal information system (information about the current legislation regulating and protecting the activities of rural green tourism enterprises);

- specially-operational information system (information about ways and means of ensuring business information from access by third parties).

The use of special measures aimed at protecting intellectual property depends primarily on the owner of the information. In turn, there may be a question about the need to ensure the external and internal security of structural forms of small business. Rural green tourism has its own characteristics, among which the most important are: environmental protection; social justice; democracy; aesthetic harmony.

The following factors have a positive impact on the development of rural green tourism in the country: the growth of demand for recreation in rural areas; the unique historical and ethnographic heritage of Ukrainian villages; rich recreational resources; environmental cleanliness of the countryside; availability of free labor resources to serve tourists; traditional hospitality of hosts and affordable prices for recreation; the ability to provide a complex of additional services for excursions, fishing, berry and mushroom picking, horse riding, etc. [10, p. 174].

The development of national enterprises of rural green tourism becomes possible due to the following factors: priceless natural and historical heritage; 15 unique nature reserves; favorable climate, different from the climate of many countries of the world; identity of ethnic heritage; more than 4 million people who are not employed or partially employed in agriculture; 6,4 million homes can potentially be used for rural tourism; 2/3 of agricultural products are produced in private farms and have problems with their sales, etc. The main problems facing the development of rural green tourism in Ukraine are: lack of effective legal support for the development of

rural green tourism; lack of a mechanism for rational and environmentally balanced use of natural and historical and cultural potential for tourism needs; lack of marketing policy in the field of rural tourism; low level of personnel support for activities in rural tourism [11, p. 215].

The strategic goal of the development of rural green tourism enterprises in Ukraine should be: creating a competitive national product not only for the domestic market, but also for the world, which is able to satisfy the fastidious consumer; expanding the market for domestic services; ensuring the comprehensive development of recreational areas and tourist centers, taking into account the socio-economic interests of their population. Rural green tourism is a relatively new activity. It is useful for both vacationers and owners of rural residents, businesses, rural communities, regions and the state as a whole. Rural green tourism contributes to the development of many related sectors of the economy, the preservation of Ukrainian spirituality, the popularization of Ukrainian culture, the dissemination of knowledge and information about the historical, natural, and ethnographic features of the country [12, p. 73]. This deserves every support from the state, public organizations, and large agribusiness.

In the future, to ensure the development of rural green tourism enterprises in Ukraine and their effective management, it seems appropriate: to improve the legal framework for rural tourism activities, both at the state and regional levels; to constantly monitor the development indicators of rural green tourism enterprises and study the needs of the market for its services; to create an infrastructure of state financial and credit, institutional support for the development of rural green tourism entities in the field.

References

1. Darchuk V.H. (2013). Analiz rozvytku sil's'koho (zelenoho) turyzmu v Ukrayini [Analysis of the development of rural (green) tourism in Ukraine]. *Ekonomika Krymu*, vol. 1, pp. 179-184.
2. Romaniuk I.A. (2016). Stratehichne upravlinnya rozvytkom haluzi turyzmu na zasadakh formuvannya korporatyvnoyi kul'tury turystychnykh pidpryyemstv [Strategic management of tourism development on the basis of formation of corporate culture of tourist enterprises]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*, vol. 2 (34), pp. 24-27.
3. Luzhans'ka T.Yu. (2014). Stratehiyi rozvytku rehional'nykh turystychnykh destynatsiy [Strategies for the development of regional tourist destinations]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu*, vol. 2(2), pp. 175-180.

4. Byrkovych V.I. (2008). Sil's'kyy zelenyy turyzm – priorytet rozvytku turystychnoyi haluzi Ukrayiny [Rural green tourism is a priority for the development of the tourism industry of Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, vol. 1 (6), pp. 138-143.
5. Law of Ukraine “Pro osobyste sil's'ke hospodarstvo [On Personal Agriculture]” № 3108-IV of 17.11.2005 and amendments of 25.12.2008 № 799-VI. URL: http://www.tourlib.net/zakon/pro_selgosp.htm
6. Law of Ukraine “Pro sil's'kyy zelenyy turyzm [On Rural Green Tourism]”. URL: http://derazhnia-rda.gov.ua/docum/2012/zakon_ukrajini_pro_silskij_turizum.pdf
7. Ignatenko M.M. Marmul' L.O., Sarapina O.A. (2016). Sotsial'no-ekonomichnyy potentsial sil's'kykh terytoriy yak osnova rozvytku pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu na zasadakh innovatsiynosti [Socio-economic potential of rural areas as a basis for the development of rural green tourism enterprises on the principles of innovation]. *Ekonomika i menedzhment kul'tury*, vol. 2, pp. 32-38.
8. Kobernichenko T.O., Vasyl'yev V.P. (2005). *Sil's'kyy zelenyy turyzm* [Rural green tourism]. Kyiv, Ahrarna osvita, Ukraine.
9. Grynychuk J., Romaniuk I. (2018). Development of Rural Green Tourism in the Regions of Ukraine on the Basis of European Integration. *Baltic Journal of Economic Studies*, 4(4), 100-105.
10. Rutyns'kyy M.I., Zin'ko Yu.V. (2007). *Sil's'kyy zelenyy turyzm* [Rural green tourism]. Kyiv, Znannya, Ukraine.
11. Nikitina O. M. (2016). Osoblyvosti vprovadzhennya marketynhovykh komunikatsiy v turystychni posluhy [Features of introduction of marketing communications in tourist services]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka: Ekonomichni nauky*, no 174, pp. 212-218.
12. Romaniuk I.A., Yarovyv V.F. (2017). Sotsial'no-ekonomichna efektyvnist' funktsionuvannya pidpryyemstv sil's'koho zelenoho turyzmu ta haluzi turyzmu zahalom [Socio-economic efficiency of rural green tourism enterprises and the tourism industry in general]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu*. no 4 (40), pp. 72-75.

RISKS AND BENEFITS OF CROWDFUNDING IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Olena Shevchenko¹, Lesia Rudych²

¹National University “Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic”

*²Higher Educational Establishment of Ukoopspilka “Poltava University of
Economics and Trade”, Poltava, Ukraine*

Annotation. The article clarifies the participants in the crowdfunding process, reveals the benefits of using this type of funding from the standpoint of each participant. The main types of risks associated with the use of crowdfunding have been identified. The state of the Ukrainian crowdfunding market has been studied and the reasons that hinder its effective functioning have been identified. The main directions of minimizing the risks of crowdfunding and its further development in the conditions of digital transformation of the economy of Ukraine are offered.

Key words: crowdfunding, digitalization, benefits, risks, project developers, investors, crowdfunding platform; market of crowdfunding.

At the present stage, the main trend in the global economy is digitalization, which is the process of spreading digital technologies in all aspects of business. Ukraine is also actively involved in the processes of globalization of the digital economic space and carries out the transformation of the economy from analogy to digital in accordance with the Concept of development of the digital economy and society of Ukraine for 2018-2020 [1].

In the conditions of digital transformation of economy there is a transformation of mechanisms and forms of financing of business, there are new, using digital technologies and social networks. Digital technologies allow you to create new tools for business financing, significantly reducing transaction costs. One of the tools to attract financial resources of private investors to finance business in order to implement digital economy projects, as evidenced by world practice, is crowdfunding. However, the introduction of a modern innovation tool is associated with significant investment and operational risks.

The term “crowdfunding” is formed from two English words “crowd” and “funding”. The term crowdfunding is thought to have co-emerged with the term crowdsourcing in 2006 and was coined by Jeff Howie [2].

Crowdfunding is an innovative tool that allows you to attract money from the Internet from a large number of people (private investors) to implement ideas and projects of the digital economy [3].

Three agents take part in the crowdfunding process: developers, investors, and Internet platforms. For project developers, the advantages of using this type of financing are low cost of capital, access to a large amount of information. For individual investors, there are several factors that can motivate them to invest through crowdfunding: more open and accessible to understand and use compared to other traditional financing options; the ability to invest small amounts in absolutely any project, and therefore minor risks; opportunities for “global” search for projects that are not limited to a specific region; access to a new product before its official entry into the market; participation in the “community”, the opportunity to exchange views, ideas, as well as be part of innovative projects; support of creative ideas and projects [4, p. 147].

The main role in crowdfunding is played by specialized Internet platforms. Under the crowdfunding platform is understood a specially developed technological service, which allows the collection, processing, storage and transfer of large amounts of data, funds received from investors via the Internet. A typical crowdfunding platform is an intermediary in concluding agreements between investors and the author of the project. The activities of these platforms in different countries have their own characteristics, in accordance with the laws of each state. Some platforms conduct preliminary analysis of projects and elimination of dubious projects, others only bring together companies and investors, others, on the contrary, act as the sole owner of the share of investors in the funded enterprise. Some platforms make demands on their members. Such requirements are a certain citizenship or legal status [5, p. 25]. Among the advantages of crowdfunding platforms, researchers highlight the following: reducing the distance between the author of the project and the audience for which the project is developed; placement of projects of different orientation from technological to charitable; ensuring familiarization of a wide audience not only with a specific project, but also with its developer; performs the role of marketing research, tests potential demand, price and

demand for the product; formation of client base; assistance in promoting the project through the media [6, p. 280].

Although crowdfunding has many benefits for each entity in the crowdfunding process, it also carries some risks that both investors and project developers must consider.

Analysis and study of the scientific literature shows that the risks of raising funds through crowdfunding include the following:

1. Risk of fraud and theft of the project idea. The small size of the investment weakens the incentives for potential investors to carefully study projects. Given the over-optimism of individual investors, this leads to a systematic underestimation of the risk of fraud. On the other hand, the cheapness and simplicity of online communications greatly simplifies the creation of fraudulent web pages that look like authentic crowdfunding companies. There is a risk for entrepreneurs that innovative ideas voiced on crowdfunding platforms, especially those related to the implementation of technology projects, may be borrowed by other companies and implemented at their own expense. At the same time, the early protection of intellectual property rights, which was desirable in this case, is complicated by the fact that the patenting process is long and expensive.

2. The choice of investment, which is that there are difficulties in calculating the amount of investment in the business project and the inability to predict the return on product sales. The usual practice is to set the developer the amount needed to implement the project, before the process moves from the point. But this amount may not match the practically necessary and the business will need additional investment.

3. No guarantee of return on investment. Unlike traditional funding models, crowdfunding does not usually use forms of reimbursement, such as collateral or suretyship.

4. High management costs. Since the project is not presented to professional investors, but to a wider audience – end users, a wide range of marketing and management knowledge is required to successfully interact with them. In cases of successful project development, many sponsors will be involved in the business at one level or another. They can provide the project developer with advice on product promotion: its form, markets and market price. But at the same time, they expect some feedback from the entrepreneur to whom they entrusted their funds. Decision-making on the further development of the project is a common process. Many

individual investors may be out of geographical reach, making it impossible to meet and jointly decide on further project promotion [7].

5. Asymmetry of information. In the process of crowdfunding, a potential investor is exposed to the risk of information asymmetry, as it depends entirely on the information provided to him by the project developer and is not able to perform additional verification [8, p. 42].

6. Conflict of interest. As you know, the project management involves not only the entrepreneur but also investors, so there may be conflicts of interest regarding the ways of business development.

We believe that in order to minimize the risks associated with the use of crowdfunding, it is necessary to create optimal conditions for the regulation of the collective financing market. Therefore, in the field of crowdfunding it is necessary to carry out effective state regulation in such key areas as protection of investors' rights, guarantees to those who attract investments and development of civilized rules for crowdfunding platforms.

As for the Ukrainian crowdfunding market, it is in its infancy. For Ukraine, crowdfunding is a new phenomenon, underdeveloped, due to both the small number of active platforms and investors, and the lack of established approaches to its regulation by government agencies. Among the main reasons that hinder its development in Ukraine, the following should be singled out: lack of legal framework in the field of crowdfunding; ignorance of the population about this funding instrument; low level of investment and technological literacy of non-professional investors; lack of flexible conditions for small business development, so there are not enough project developers for crowdfunding platforms; most innovators do not know how to present their projects, are not able to correctly identify the target audience and communicate with it; low level of mutual trust between project authors and investors.

As the crowdfunding market in Ukraine is only in its infancy, it is necessary to promote the formation of a culture of collective financing based on information support, awareness of the general public in order to create a positive image of crowdfunding, as well as legislation and the legal field in crowdfunding.

Thus, we believe that the current risks that arise in the process of raising funds through crowdfunding are only temporary phenomena due to the lack of special mechanisms and laws governing this market in Ukraine. These problems can be addressed through the creation of national legislation and regulations, as well as the promotion of crowdfunding among the population. Improving the efficiency of the

crowdfunding market in Ukraine will provide a solid foundation for long-term growth of Ukraine's economy and ensure the digitalization of business and society as a whole.

References

1. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018) "Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the Concept for the Development of the Digital Economy and Society of Ukraine for 2018-2020 and approval of the plan of measures for its implementation"". Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80>. (Accessed 11 May 2020) (in Ukrainian).
2. Hau, Dzh. (2012) Kraudsorsing. Kollektivnyj razum kak instrument razvitija biznesa [Crowdsourcing Collective intelligence as a business development tool], Al'pina Pabliher, Moscow (in Russian).
3. Shevchenko O.M., Kazak O.O. (2019) Rozvytok kraudfandynhu v umovakh tsyfrovoi transformatsii ekonomiky Ukrainy [Crowdfunding development in the conditions of digital transformation of Ukraine's economy]. *Effective Economy*, vol. 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/> (accessed 12 May 2020) (in Ukrainian).
4. Kovalchuk K.F., Kozenkova N.P. (2017) Merezhevi metody finansuvannia diialnosti innovatsiinykh pidpriemstv [Network methods of financing activities of innovative enterprises]. *Ekonomichnyj visnyk*, vol. 4, pp. 142–153 (in Ukrainian).
5. Shhetinina E.A. (2016) Aktsionernyy kraudfanding kak al'ternativnaya model' finansirovaniya biznesa na rannem etape razvitiya i startapov: mezhdunarodnye podkhody [Shareholder crowdfunding as an alternative model of business financing at an early stage of development and start-ups: international approaches]. *Jekonomicheskij vektor*, vol. 1, pp. 22–27. (in Russian).
6. Otlivanskaja G.A. (2017) Akcionernyj kraudfanding kak al'ternativnaja model' finansirovaniya biznesa na rannem jetape razvitija i startapov: mezhdunarodnye podhody [Prospects and opportunities for the use of crowdfunding in the investment activities of enterprises of Ukraine]. *Problemi ekonomiki*, vol. 2, pp. 276–281. (in Russian).
7. Guseva D.E., Malyhin N.V. (2014) Kraudfanding: sushchnost', preimushchestva i riski [Crowdfunding: the nature, benefits and risks]. *Sovremennaja nauka: Aktual'nye problemy teorii i praktiki. Serija Jekonomika i Pravo*, vol. 9–10. URL: <http://www.nauteh-journal.ru/index.php/---ep14-09/1278-a> (Accessed 15May2020) (in Russian).
8. Tkachev A., Batalko V. (2018) Vozmozhnosti i riski kraudfandinga i R2R-zaymov [Opportunities and risks of crowdfunding and P2P loans] *Bankovskiy vestnik*, vol.5, pp. 37–44 (in Russian).

FORECASTING THE PRICE OF PRODUCTS OF MACHINE-BUILDING ENTERPRISES DEPENDING ON THE SHARE OF COSTS

Olena Chukurna, Anna Davydova

Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

Annotation. The article presents the results of regression analysis of the unit price for products of machine-building enterprises. It was determined a methodical approach to improving costly methods of marketing pricing is proposed. The influence of the most important cost factors in the price structure. It was proposed to combine the specific price method with the results of correlation-regression analysis. This approach allows you to objectively separate the specific factors that occur in different subsectors of mechanical engineering and take them into account when forming the price of their products.

Key words: specific price, regression analysis, cost pricing methods, pricing factors.

З метою вдосконалення методичних підходів щодо маркетингового ціноутворення машинобудівних підприємств в даному дослідженні було проведено аналіз впливу на кінцеву ціну структури витрат на виробництво та збут машинобудівної продукції за допомогою кореляційно-регресійного аналізу. Передбачається формування нового методичного підходу щодо маркетингового ціноутворення, який базується на визначенні питомої ваги кожного фактора ціноутворення в структурі кінцевої ціни за допомогою кореляційно-регресійного аналізу.

Сьогодні в концепції маркетингового ціноутворення застосовуються два окремих метода: метод регресійного аналізу та метод питомої ціни. Але застосування методів регресійного аналізу та методу питомої ціни в маркетинговому ціноутворенні має дуже обмежений характер. Вони використовуються виключно при ціноутворенні на новий або модифікований товар в контексті групи нормативно-параметричних методів.

В умовах розвитку глобальної економіки та формування впливу нових факторів глобального порядку на методи ціноутворення постає питання визначення факторів найбільшого впливу на процес встановлення ціни. В цьому механізмі найбільш надійну інформацію можна отримати при використанні методів регресійного аналізу, який надає можливість отримати прогнозну інформацію щодо факторів, які мають найбільший вплив та питому вагу в структурі ціни. Таким чином, методичні підходи щодо маркетингового ціноутворення в контексті прогнозування цін на готову продукцію, змінюються.

Згідно з існуючою класифікацією методів маркетингового ціноутворення метод регресійного аналізу передбачає, що продавець встановлює ціни за формулою регресійної залежності рівня ціни від значень техніко-економічних параметрів виробів того параметричного ряду, до якого належить новий товар. Ціна виступає як функція зростаючих техніко-економічних параметрів нового товару. В загальному вигляді регресійна залежність між змінами факторних (x_n) і результативної (P) ознак визначається за наступною формулою:

$$P = f(x_1, x_2, x_3, \dots, x_n), \quad (1)$$

де: P – ціна товару, грн.; $x_1, x_2, x_3, \dots, x_n$ – техніко-економічні параметри.

За рівнянням регресії продавець отримує розрахункові значення цін всіх товарів певного параметричного ряду. При розрахунках найчастіше використовують такі функції: лінійну, лінійно-ступеневу, логарифмічну, ступеневу, показову, гіперболічну. Тіснота кореляційного зв'язку між ціною та сукупністю параметрів оцінюється за допомогою коефіцієнта множинної кореляції. Чим ближче значення коефіцієнта до одиниці, тим тісніший зв'язок параметра і ціни.

Застосування цього підходу до маркетингового ціноутворення обмежується розрахунком ціни товарів певного параметричного ряду. В свою чергу, метод питомої ціни використовується для визначення ціни товару, якість якого характеризується одним домінуючим техніко-економічним параметром.

Ціна розраховується за наступним алгоритмом.

1. Розраховується питома ціна основного техніко-економічного параметра еталонного товару за наступною формулою:

$$P_{num} = \frac{P_E}{\Pi_{E_j}} \quad (2)$$

де: P_{num} – питома ціна основного техніко-економічного параметра еталонного товару, грн.; P_E – ціна еталонного товару, грн.; Π_{E_j} – значення J техніко-економічного параметру еталонного товару;

2. Розраховується ціна нового товару за наступною формулою:

$$P_H = P_{num} \times \Pi_{H_j} \quad (3)$$

де: P_H – ціна нового товару, грн.; Π_{H_j} – значення J техніко-економічного параметру нового товару.

Класичний підхід щодо використання цих методів при ціноутворенні на продукцію машинобудівних підприємств в умовах глобальної економіки можливий тільки до нового товару.

Пропонується використовувати метод регресійного аналізу при встановленні прогнозованого рівня ціни на будь-які види продукції машинобудування. Основна ідея використання цього підходу полягає в тому, що кореляційно-регресійний аналіз дозволяє визначити вплив різних факторів в складі та структурі ціни та передбачає інструменти розрахунку питомих витрат в структурі ціни. Таким чином, метод кореляційно-регресійного аналізу дозволяє гнучко виявляти питому вагу витрат та значущість різних факторів, які впливають на кінцеву ціну, та швидко пристосовуватися до них в умовах глобального ринку.

Адаптований підхід щодо методів маркетингового ціноутворення на основі використання кореляційно-регресійного аналізу був апробований в розрахунках ціни машинобудівних підприємств. Фактором, який є найбільш підконтрольним при ціноутворенні, є витрати, тому при проведенні розрахунків були використані дані про склад та структуру витрат на підприємствах, які аналізувалися.

Об'єктом аналізу була середньозважена ціна на машинобудівну продукцію чотирьох великих українських вагонобудівних підприємств та підприємств, які виробляють сільськогосподарську техніку та енергетичне обладнання та прилади. Аналіз проводився за період з 2008 по 2017 рр. з метою побудови

моделей прогнозування цінових трендів та їх співставлення з реальною ціною динамікою, що дасть можливість зробити висновок щодо актуальності й точності такого підходу.

Виходячи з результатів попередніх розрахунків та виявлення кореляційних зв'язків між факторами впливу на процес ціноутворення, для проведення регресійного аналізу були обрані наступні фактори: собівартість реалізованої продукції, витрати на збут та адміністративні витрати. Ціна на підприємствах машинобудівної галузі встановлюється виключно на основі витрат, тому для виявлення зміни середньозваженої ціни за допомогою рівняння регресії були взяті саме ці три фактори.

Кореляційний аналіз впливу на середньозважену ціну таких факторів, як собівартість реалізованої продукції, витрати на збут та адміністративні витрати на українських машинобудівних підприємствах представлено в табл. 1.

Таблиця 1 – Кореляційний зв'язок та вплив витрат на середньозважену ціну продукції підприємств українського машинобудування (джерело: власна розробка)

Підприємство	коефіцієнт кореляції		
	Собівартість реалізованої продукції (X1)	Витрати на збут (X2)	Адміністративні витрати (X3)
ПАТ "Азовзагальмаш"	0,91	0,69	0,84
ПАТ "Дніпровагонмаш"	0,70	0,66	0,73
ПАТ "Крюковській вагонобудівний завод"	0,67	0,68	0,67
ПАТ "Стахановській вагонобудівний завод"	0,53	0,41	0,51
ПАТ "Уманьфермаш"	0,94	0,95	0,98
ПАТ "Спецавтоматика"	-0,84	-0,66	-0,88
Телекартприлад	0,74	0,79	0,77

Проведені розрахунки підтверджують, що підприємства машинобудування орієнтуються на витратний підхід, оскільки для всіх характерним є високий вплив собівартості на середню ціну. Виключенням є тільки ПАТ «Азовзагальмаш», де спостерігається зворотній вплив, тобто ціна впливає на собівартість, причому на незначному рівні. Витрати на збут мають високий вплив на ціну тільки на ПАТ «Уманьферммаш» ($R = 0,95$). Вплив на ціну збутові витрати є також високим на ПАТ «Азовзагальмаш» ($R = 0,69$), ПАТ

«Дніпровагонмаш» ($R = 0,66$) та ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» ($R=0,68$).

Найбільший вплив адміністративних витрат на середньозважену ціну спостерігається в ПАТ «Уманьферммаш» ($R = 0,98$) та ПАТ «Азовзагальмаш» ($R = 0,84$) й середній вплив вони мають також на ПАТ «Дніпровагонмаш» ($R = 0,73$) та ПАТ «Крюковський вагонобудівний завод» (та $R = 0,67$). (рис. 1).

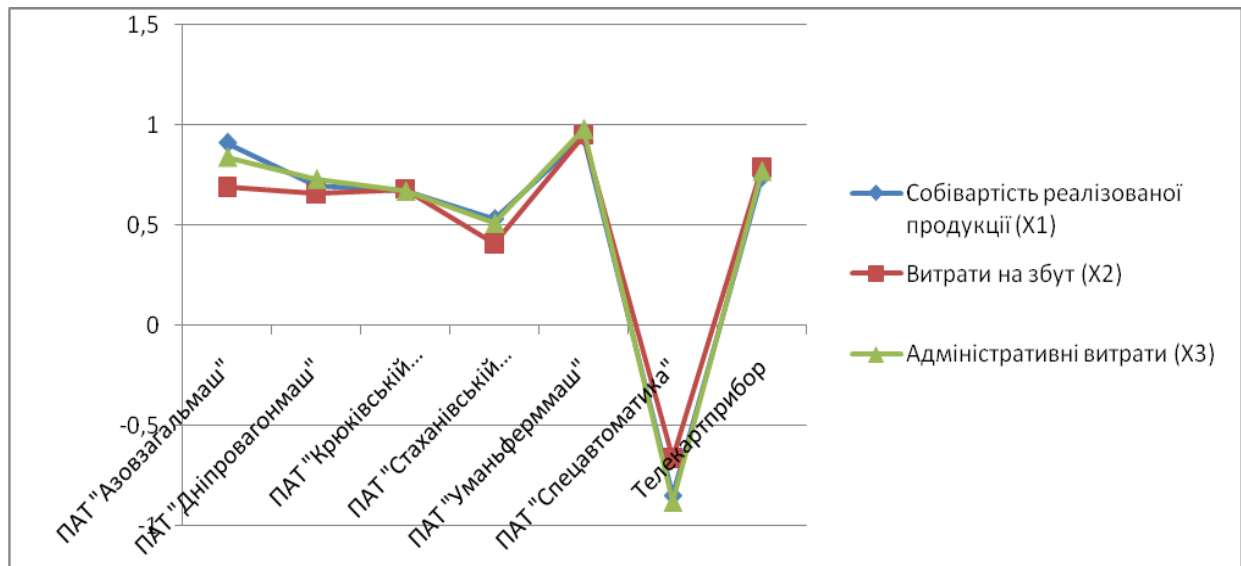

Рис. 1. Кореляція основних факторів у структурі ціни на продукцію машинобудування (джерело: власна розробка)

Для порівняння показників рентабельності в структурі ціни на продукцію машинобудування була складена табл. 2.

Згідно з розрахунками за даними фінансової звітності підприємств машинобудування, рівень рентабельності у підприємств однієї підгалузі машинобудування є різним. У ПАТ «Азовзагальмаш» спостерігається найбільший рівень рентабельності серед підприємств вагонобудівної галузі. Серед підприємств інших підгалузей машинобудування лідером є ТОВ «Телекарт-Прилад». З табл. 2 видно, що рівень рентабельності продукції ПАТ «Азовзагальмаш» має показник від 6% до 99%. Це свідчить про те, що підприємство має значні переваги по витратах та має в асортименті унікальні види продукції, які не мають аналогів на товарних ринках. У ПАТ «Дніпровагонмаш» та ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод» рентабельність знаходиться на одному рівні, але має значні коливання за період, який аналізується. Найнижчий рівень рентабельності серед підприємств

машинобудування спостерігається у ПАТ «Стахановський вагобудівний завод».

Таблиця 2 – Рівень рентабельності в структурі середньозваженої ціни на продукцію підприємств машинобудування (%) (джерело: власна розробка)

Рік	ПАТ "Азовзагальмаш"	ПАТ "Дніпровагонмаш"	ПАТ "Крюківський вагонобудівний завод"	ПАТ "Стахановський вагонобудівний завод"	ПАТ "Уманьферммаш"	ПАТ "Спецавтоматика"	Телекарт Прилад
2008	29,7	24,9	27,5	12,07	19,3	4,29	99,93
2009	37,01	12,1	8	-1,59	15,5	-8,04	99,90
2010	29,09		18,9	7,83	17,3	2,01	99,78
2011	6,11	26,9	21	3,00	19,8	-19,35	99,67
2012	-8,87	34,7	14,2	-7,17	19,3	-18,18	94,27
2013	98,80	0,7	10,5	-504,79	38,9	219,69	95,74
2014	94,95	40,8	0,94	-259,37	49,7	232,93	96,53
2015	53,07	61,74	32,9	-	6,61	150,5	96,5
2016	19,84	45,2	45,6	-	10,6	150,5	96,4
2017	19,2	40,1	42,0	-	10,1	120,1	95,1

Зведена таблиця з рівняннями багатофакторної регресії для прогнозування цін підприємств машинобудування представлена в наступному вигляді (табл. 3).

За допомогою рівнянь багатофакторної регресії були отримані прогнозні значення ціни на майбутній період для підприємств машинобудування, які аналізувалися та представлені в табл. 4.

Таблиця 3 – Регресійні рівняння для розрахунків зміни ціни для підприємств українського машинобудування

Підприємство	Регресійні рівняння для розрахунків ціни
ПАТ "Азовзагальмаш"	$Y = 0,051 * X_1 + 1,5 * X_2 - 0,32 * X_3 + 755,645$
ПАТ "Дніпровагонмаш"	$Y = 0,060 * X_1 + 1,07 * X_2 - 0,98 * X_3 + 765,53$
ПАТ "Крюківський вагонобудівний завод"	$Y = 0,11 * X_1 + 18,63 * X_2 + 8,75 * X_3 + 585,49$
ПАТ "Стахановський вагонобудівний завод"	$Y = 817,98 + 8,87 * X_1 - 0,0085 * X_2 - 0,0019 * X_3$
ПАТ "Уманьферммаш"	$Y = 396,6 * X_1 + 11267,3 * X_2 + 6828,36 * X_3 - 7961,33$
ПАТ "Спецавтоматика"	$Y = 553,49 - 0,12 * X_1 + 34,10 * X_2 - 1,29 * X_3$
Телекарт- Прилад	$Y = 2924,492 - 236,8 * X_1 - 370,563 * X_2 + 2813,023 * X_3$

Джерело: власна розробка

Проведені розрахунки та аналіз структури ціни за допомогою багатofакторного аналізу дозволили отримати рівняння регресії для формування прогнозних значень ціни на продукцію машинобудування з врахування факторів впливу на ціноутворення.

Таблиця 4 – Зміна середньозваженої ціни на продукцію підприємств машинобудування за допомогою формул, отриманих в результаті регресійного аналізу (тис. грн.)

Рік	ПАТ "Азов-загаль-маш"	ПАТ "Дніпро-вагон-маш"	ПАТ "Крюков-ський вагонобудівний завод"	ПАТ "Стахановський вагонобудівний завод"	ПАТ "Умань-ферммаш"	ПАТ "Спец-автоматика"	Телекарт Прибор
2008	500	391,5	500	500	37452		
2009	550	281,99	600	600	49043,93	387,5	1978,5
2010	590	400,5	700	650	70657,18	465,09	2525,2
2011	590	450,8	800	690	74352,57	517,6	2735,6
2012	600	480,5	800	700	83274,87	573,04	2555,4
2013	620	480,5	900	710	95766,11	584,5	2793,6
2014	650	728	980	728	143649,16	701,4	2978,3
2015	1339,9	557	1523	888,78	163616,4	1052,1	3374
2016	779,83	738	3352,3	897,64	209728,94	701,4	2978,3
2017	868,03	821,4	4844,1	906,5	233094,46	1052,1	3374
2018	768,006	767,03	887,88	915,25	195453,53	816,93	2703,7
2019	771,857	767,18	915,37	924,3	213945,79	849,86	2971,7
2020	804,648	766,97	942,91	-	231438,05	882,79	3239,6

Джерело: власна розробка

Проведений аналіз дозволив зробити висновок, що підприємства машинобудування при встановленні ціни використовують витратні методи ціноутворення. В результаті використання кореляційного аналізу було визначено ступені впливу різних економічних факторів на структуру собівартості продукції машинобудівних підприємств в контексті застосування витратних методів ціноутворення. Кореляційний аналіз структури собівартості дозволив виявити ті види операційних витрат, які мають найбільшу вагу при формуванні собівартості. Результатом проведеного дослідження стало вдосконалення методології ціноутворення з використанням розрахунку питомої ціни, який базується на визначені питомій вазі кожного фактора в структурі ціни. Цей підхід дозволив враховувати специфічні фактори ціноутворення, які

притаманні різним галузям машинобудування та враховувати їх при формуванні ціни на продукцію.

Таким чином, проведений регресійний аналіз питомої ціни на продукцію машинобудівних підприємств дозволив розробити методичний підхід до вдосконалення витратних методів маркетингового ціноутворення. В процесі проведення кореляційно-регресійного аналізу були виявлені три основних витратних фактора, які мають найбільший вплив в структурі ціни на продукцію українських підприємств машинобудування. Визначено вплив найбільш вагомих витратних факторів в структурі ціни. Запропоновано поєднати метод питомої ціни з результатами кореляційно-регресійного аналізу. Цей підхід повинен базуватися на виявленні найбільш вагомих факторів в структурі ціни та розрахунку питомій вазі кожного фактору в структурі прогнозованої ціни. Цей підхід дозволяє об'єктивно відокремлювати специфічні фактори, які мають місце в різних підгалузях машинобудування та враховувати їх при формуванні ціни на свою продукцію.

References

1. Balabanova L.V., Sardak O.V. Price policy of a trading company in terms of marketing orientation: [Text] Monograph / L.V. Balabanova, O.V. Sardak – Donetsk: DonDUET them. M. Tugan-Baranovsky, 2003. - 149 p.
2. Marketing Technologies for Economic Growth [Text] / M.A. Oklander, O.I. Yashkina, I.L. Litovchenko et al. [edit] M.A. Oklander]. - Odessa: Astroprint, 2012. 376p.
3. Oklander M.A., Chukurna O.P. Marketing pricing policy: [Text] Tutorial (with MES stamp). – Kyiv: TsUL, 2012. 240 p.
4. Tarasevich V.M. Price policy of the enterprise: [Textbook for universities]. 3- ed. / Tarasevich V.M. - St. Petersburg: Peter, 2010. 320 p.
5. Chukurna O.P. Methodology of price risk management in the marketing system // Economist. 2013. № 4. p.55-59.
6. Yankovy O.G. Mathematical-statistical methods and models in enterprise management. Odessa: ONEU, 2014. 250p.
7. Yashkina O.I. Management of price risks in the conditions of elastic demand // Marketing in Ukraine, 2010. № 2. p. 68-70

REAL ESTATE PORTFOLIO FORMATION AND MANAGEMENT IN CONDITIONS OF UNCERTAINTY

Liubov Niekrasova, Marharyta Stepanenko
Odessa National Polytechnic University, Odessa, Ukraine

Annotation. The article considers the essence and objectives of real estate portfolio management in conditions of uncertainty. Based on their analysis, the authors emphasize the dependence of investors' goals on: the availability of own funds; desire to earn income in the short or long term; desire to do business. Sources of financial return and motivational aspects of various real estate market participants are considered: developers, banks, brokers, consultants and appraisers, foreign investors and investment funds. Different types of real estate portfolios are given depending on the developed strategy. Approaches to asset diversification to manage profitability and risk management are proposed.

Key words: real estate portfolio, investments, asset diversification, real estate portfolio profitability, risk level.

Formation of the real estate market as one of the branches of the state economy is an independent type of activity aimed at providing objective and reliable as well as accessible information to the persons making decisions on carrying out certain market operations. Real estate as an investment object has distinctive features that allow it to be classified as the most attractive and economically beneficial sphere of investment [1]. With the development of international and national economies, more and more investors are concluding that investing in real estate leads to the desired result, namely, income. If we talk about the investment attractiveness of real estate, its level is determined by the investment potential and investment risk. The peculiarity of the real estate sphere is that the time lag from the beginning of the project realization to the moment when the object is put on the market reaches several years, during which the market situation can change significantly. Real estate portfolio is a set of real estate objects formed to generate income at different stages of

portfolio existence in market conditions. Real estate portfolio management – activities to manage the totality of real estate assets constituting the owner's portfolio, aimed at generating a return on invested capital and increasing the value of the portfolio in the long term. The purpose of management in this case is to maximize income from the entire portfolio of real estate assets while minimizing the risks associated with owning the portfolio. Market participants play different roles that are based on different goals (table 1) [2].

Table 1 – Real estate market participants and their roles

Real estate market participants	Source of financial return	Motivational aspects
Developers	Own funds generated by the value added of real estate. Development fee	Leverage
Banks and other credit institutions	Principal payments and interest	Search for borrowers (developers) with a good credit history and collateral
Brokers	Operations commissions	Carrying out the maximum number of transactions
Consultants and evaluators	Hourly or fixed payment for services	Gaining and maintaining its reputation in terms of identifying all possible risks of projects
Mutual Investment Funds	A certain percentage of the total value of managed assets	Expanding the asset base, attracting additional capital and additional investors

In relation to the objects of the real estate portfolio, the following goals can be formed [3]:

- a steady flow of income through the purchase of facilities and their lease;
- income from the acquisition of facilities and the organization of business on them;
- receiving income from the acquisition of the object, its improvement and subsequent sale or lease;
- income from the sale of constructed new facilities in parts or in general through realtors;
- income from financing the construction of facilities through the issuance of securities;
- income in the long run due to the construction or acquisition of the object, its operation with subsequent implementation;
- protection of capital from inflation through investment in real estate;

- obtaining tax benefits.

The goals of investors depend on: the availability of own funds; desire to earn income in the short or long term; desire to be engaged in business - to manage a real estate portfolio and others.

The developer's success depends primarily on its ability to attract financial capital at a price that allows it to increase returns and asset value in the current period and in the long term. Proceeding from the specifics of investment activity on the real estate market, we can conclude that the lack of adequate technology for making financial investment decisions is one of the main factors restraining the growth of investments in the real estate market. In this connection, let us consider the technology of investment real estate portfolio formation. Real estate investment portfolio is a set of real estate objects formed taking into account the balance of liquidity characteristics, return on invested capital, cash flows, access to capital, its value and risk.

The risk level of investments in real estate on investments in other assets is determined by the following features of this asset [1]:

- capital investment needs;
- tight dependence of the real estate income stream on the situation in the region and its development prospects;
- low liquidity coupled with high commodity support costs.

Real estate portfolio management is first of all the art of disposing of a set of different types of real estate with diversification by location of real estate and financial structure of invested capital, i.e. to use different tools for investing in real estate.

Depending on the developed strategy, different types of real estate portfolios are formed:

- growth-oriented portfolio is formed with the expectation of long-term (short-term depending on the macro-situation) increase in the value of assets;
- income-oriented portfolio, the assets of which are selected in such a way as to ensure the receipt of current income streams (dividends, interest or rent).

The practice of real estate portfolio formation shows that in order to reduce the level of managed risk, it is necessary that the number of portfolio assets be not less than eight and not more than twenty, as this number of assets allows to diversify managed risk. Asset diversification is necessary to manage profitability and risk.

Diversification involves a set of real estate, taking into account: the type of objects; locations of objects; methods of capital investment; preferences of the manager or the company; economic development of the region; supply and demand in the real estate market; level of development of financial instruments used in the region, and others [4].

Location is determined by the area of real estate in the city; availability and development of infrastructure; development and type of industry; landscape characteristics of the location; demographic composition of the population; income level, and others.

Investment methods are the ability to raise loans; availability of equity; mortgage development; financing with the use of securities; self-financing, options, and others.

Preference of the manager, investor or creditor - doing business without risk; risky portfolio capital management; receiving income in the short term; income in the long run; the advantage of renting or organizing a business (restaurants, hotels, workshops, gas stations, shops, supermarkets, etc.); use of own or borrowed funds; use of securities, options; construction of new facilities or use of existing ones; reconstruction, restoration and sale of old objects, and others.

Economic development of the region – prospects for the development of the region; availability of different types of industry, different types of facilities and developed infrastructure, as well as the availability of developed financing using modern methods and financial instruments; the size of the settlement or city; population; demographic composition, contacts and remoteness from foreign regions and cities; economic rating of the region; income level of the population.

Demand and supply of real estate – the presence and development of the real estate market, information support; presence of competition, and others.

Investing in several large markets is not enough to fully diversify the real estate portfolio. Trends in demand or supply of real estate often coincide in markets with different geographies and types of real estate. Successful investors understand the drivers of supply and demand in real estate markets, as well as the value of diversification (by geographical principle and by type of ownership) as a tool to neutralize risks.

The strategy of achieving a high rate of return on invested capital in real estate involves the participation of investors in those markets that [5]:

- provide the most favourable conditions of supply and demand;
- large enough for diversification (by type of real estate) and efficient use of investor assets;
- allow the investor to neutralize risks by benefiting from geographical and economic diversification.

Thus, real estate portfolio management is a set of processes of formation of management decisions which provide the maximum efficiency from the strategy and tactics carried out by the owner on the most rational use of assets. The main principles of portfolio formation are: diversification of assets in order to manage the rate of return and the level of risk; selection of assets whose rates of return are in antiphase. In relation to the real estate portfolio, the diversification of managed risk is achieved through the type of real estate, location of real estate and financial structure of invested capital. With regard to the diversification of location, when forming a real estate portfolio, it is necessary to assess the investment attractiveness of the regions. The main purpose of portfolio management is to invest and get the maximum return on investment. This return should be considered in conjunction with possible investment risks.

References

1. Niekrasova L.A., Stepanenko M.V. (2019) The main aspects of investment analysis of real estate development projects. Problems of system approach in economy. B.1 (69). no.2, pp.12-18.
2. Prokopenko V.Y. (2011) Institutional structure of the real estate market: participants, institutions, relations. Scientific Bulletin of ChDIEU. Series "Finance. Banking". no. 3 (11), pp. 205–209.
3. Asaul A.M., Brizhal I.A., Chevganova V.Y. (2004) Economics of real estate: [monograph]. Kyiv.
4. Pavlov K.V. (2013) Regulation of investment and housing relations in Ukraine: [monograph]. Exactly: NUVGP.
5. Strishnets OM, Pavlov KV (2016) Features of competitive relations in regional real estate markets. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Economics series. no. 1 (47). T. 2, pp. 35–38.

STAGES OF PROCESS ORIENTED MANAGEMENT

Tadeusz Pokusa

The Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland

Annotation. The article considers the process approach to the organization of organization management. Particular attention is paid to research the changes in the organization after the orientation process.

Key words: management, process approach, logistics.

Today, the process approach has a much broader dimension than in its original form and plays a significant role in the integrated management. Process management takes place at all levels of decision-making, from operational to strategic, and not as it used, only for operational. It therefore includes the full sequence of the management process, namely: processes planning (identification and analysis), organization and control (implementation and improvement) and process control. The main tasks facing management processes is primarily to improve the effectiveness of the company through the structuring operations for the creation of added value, with a particular focus on the preferences and needs of the customers and appropriate description and configuration of business processes, in accordance with criteria of time and space¹. It's about understanding and proper integration of activities, decisions and information flow in dynamic processes, than positioning the course of each process in the organizational structure and the appointment of persons responsible for the successive stages.

Determinant of these activities is a holistic treatment of the organization as a set of dynamic processes aimed at creating value. All processes cross traditional realm of functional business and are directed towards offering and creating expected benefits and values to customers, suppliers and internal clients of company (employees, investors, owners) – check Figure 1. It is therefore apparent that the process design of

¹ Skowronek Cz., Saryusz-Wolski Z., *Logistyka w przedsiębiorstwie*, PWE, Warszawa 2012, s.109.

organization, as opposed to vertically oriented features, representative its structure from the horizontal perspective.

The starting point for process management is to build an organization according to the criterion of processes. But this is not an easy task to do, because it requires overcoming entrenched in the enterprise trend to rigid division of functions and, according to M. Hammer, practically re-definition of the term "organization"².

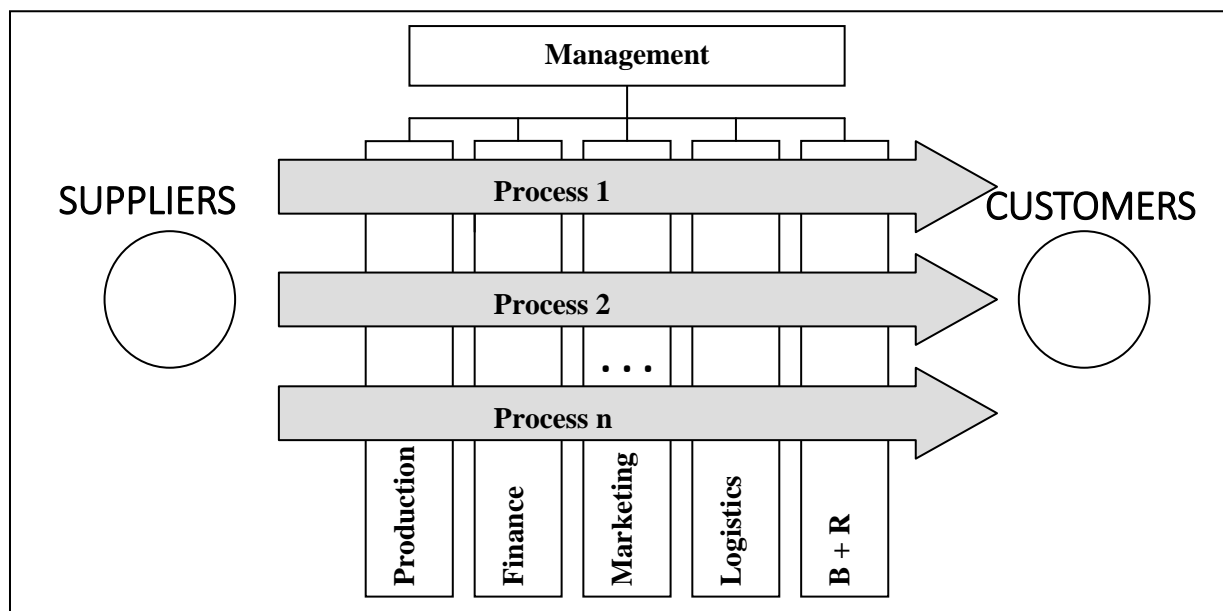

Figure 1. Process' approach on organization

Source: Based on: Tomaszewski A., Problemy i metody w zarządzaniu organizacjami czyli jak sprawnie zarządzać organizacjami, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 209.

Preliminary guidance for modeling process structure of organization provides systems theory, which makes the following assumptions for organizing complex structures³:

- in order to understand the organization, you need to describe the entry process, the process itself, its output and customers,
- all activities are relevant only from the point of view of the entire system,
- change in one subsystem causes changes in its other sub-systems, but optimization of one of the components of the organization doesn't lead to optimizing the functioning of the entire organization,
- organization behaves as a system, regardless of whether it is managed as a system.

²Szaban J.M., Zarządzanie zasobami ludzkimi w biznesie i w administracji publicznej, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 136-136

³ Maśloch P., Restrukturyzacja przedsiębiorstw w Polsce w dobie transformacji i globalizacji, Wyższa Szkoła Bankowa w Toruniu, Toruń 2011, s. 124

Regarding the above premises on land management processes, you can define the guidelines of the process shaping of organization structure. It is a basic and yet fundamental moment for the quality of future functioning of the organization, and therefore should be carefully and precisely define the purpose of the implementation of the process orientation and act in accordance with its rules. According to M. Hammer, these rules are⁴:

- processes should be organized around activities and tasks which – alongside the objectives – are the basic criteria for creating process structures,
- users of results of process should be its organizers – including processes clients into shaping structures,
- distributed resources should be combined with each other – the central allocation of resources to processes,
- integration of information and transformation processes,
- instead of integrating tasks simultaneously, combining actions for their fulfillment,
- decisions are made at the place of their execution. This is achieved by organization of process teams.

In the light of these principles may be noted that the shaping process-oriented organization relies on integrating the operations according to priority of tasks, and not, as so far, in combining tasks in the functional departments. Another workflows and processes after grouping become pervasive processes, starting their course with suppliers and ending with final recipients. From that moment, they should be considered from the point of view of the whole process and its objectives and the overarching goals of the company.

The concept of process management uses a completely new approach to modeling the organizational structure of the company. According to it, the organization design must be adequate to exist in the process, so it should have horizontal rather than vertical layout, resulting in improved communication with the environment: customers and suppliers, which are elements of horizontal linkages in a market. The structure of the organization is based on strategic processes that form the basis of creating values desired by customers and are important from the point of view of business objectives and at the same time determine its position on the market.

⁴These principles were formulated in 1993 by M. Hammer on the needs of the theory of reengineering business processes, por. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie, pod red. J. Licharski, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław 2007, s. 294 – 295.

Medium-sized organization is the most able to distinguish about twenty major processes, of which approximately five are key processes. The most important in this context is the realization of organizational customer orders, or customer service process⁵, which for them is the most important and creates the highest value.

In the process-oriented structure also are changing existing organizational roles⁶, which is caused by the necessity of moving work from places where it was traditionally performed to the areas where its exercise makes more sense. It plays a huge role to ensure coupled cooperation of all functions of the company for the smooth operation of the whole process of creating and delivering value. The reorganization of the company organizational roles is aimed at reducing the number of middle-level managers and the appointment of an inter-functional teams under the leadership of "owners" of processes, that will govern processes, monitor their progress and will be responsible for their results. As a result, the process organizational structure is flatter than functional.

It is worth mentioning that not all authors agree with the superiority of the process structure over functional. For example, G. Rummler and A. Brache believe that "pure", based only on processes, structure isn't free from defects characteristic of functional separation⁷. The horizontal process perspective eliminates the lack of coordination and competition for resources between the various functional departments in the enterprise, but also induces the same adverse events between procedural teams. As an optimal solution they propose a structure that allows selection of the most efficient execution of processes and on efficient change management. This may mean organizing cooperation processes within the existing function. In this case, made only identification of processes key steps, from the point of view of existing enterprise departments and up to co-ordinate all contacts between functions on the road course of individual processes. The fact whether the organizational structure is adequate, decide a lot of internal (in the company) and external (in the environment) factors You can include, among others: the company's strategy, its system of values, size, spatial distribution, adaptability to changes in the environment or customer friendliness.

⁵ Bitkowska Agnieszka i inni, Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie. Aspekty teoretyczno-praktyczne, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 52

⁶ In the functional layout it's rather called 'positions'.

⁷ Bitkowska A., Zarządzanie procesowe we współczesnych organizacjach, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 120

Process management, as part of the overall concept of integrated management in the enterprise, requires harmonization of objectives, functions and responsibilities at all levels of decision-making. The above described in detail issues, bringing down the essence of process management to observation and design of organizations at three levels of its structure, namely: organizational (normative level), processes (strategic level) and positions (operational level). Each level has a different methodological premise according to the designated purposes, the organizational structures and management – check Table 1.

Table 1 – Features and functions of process management at three levels of organization

	GOALS AND STRATEGY COORDINATION	ORGANIZATION STRUCTURE	MANAGEMENT FEATURES
NORMATIVE LEVEL (ORGANIZATION)	<ul style="list-style-type: none"> determining and communicating strategy of organization relating the strategy of their competence and strategic resources determining and communicating desired effects of activities 	<ul style="list-style-type: none"> construction of such a formal structure of the organization, which supports the strategy and increases the efficiency of the company providing adequate and flexible information flows between functions (processes) appointing missing features (processes) eliminating of unnecessary features (processes) 	<ul style="list-style-type: none"> determining appropriate goals for functions (process) developing performance measurement systems a suitable combination and redistribution of resources active and conscious management of cross-functional flows ensuring the interoperability of all features for achieving organizational goals
STRATEGIC LEVEL (PROCESS)	<ul style="list-style-type: none"> integration of key processes goals with the strategic goals of the organization 	<ul style="list-style-type: none"> ensuring such structure of the process that is most appropriate for achieving its objectives 	<ul style="list-style-type: none"> determining appropriate sub-targets for processes measuring efficiency of processes allocating sufficient resources to processes coordinating transitions between the various stages of the process
OPERATIONAL LEVEL (ORGANIZATION ROLES - EMPLOYEES)	<ul style="list-style-type: none"> connecting effects and performance standards with the goals of the processes 	<ul style="list-style-type: none"> adaptation of work to the requirements of the processes providing a logical sequence of stages of work creating suitable working procedures 	<ul style="list-style-type: none"> familiarizing employees with the objectives of the positions and their role in the process and the standards and desirable effects of their work employing of relevant skills for proper positions rewarding employees for achieving the desired results (achieving goals) informing employees about results achieved by them

Source: Based on: Rummler G. A., Brache A. P., Podnoszenie efektywności organizacji, PWE, Warszawa 2000, s. 55.

Considering the level of process management in the enterprise, we should pay attention to another very important fact. Full implementation of the process orientation occurs when process management has an over-organization level. I refer to the process management across the whole creating and delivering value network: from suppliers to end users, not only the processes occurring in the enterprise. In fact, the process begins with the first supplier, and end with the final recipient of the product. The company is just one of the links in this network, and processes occurring in it are partial processes of whole network. Therefore, only look at processes from the point of view of supply chain guarantees a real improvement in the form of creating appropriate values (benefits) for the customer service levels and increase the efficiency and effectiveness of flows in the enterprise and supply network as a whole. The organization should shape in detail only the processes occurring in it, but their action in this regard must submit to the purposes and effects of the overall processes.

Active management process doesn't end with construction of process-oriented structure of the organization (network) because this concept also implies continuous improvement of existing processes. The key objectives of process management in this regard may include classification and verification of processes from the point of view of such criteria as⁸:

- reduction of time processes,
- enhancing the quality of processes,
- limiting the number of roads on which decision and implementation processes run,
- reducing the number of persons involved in the process,
- rationalization of process costs,
- reduction of the financial and physical resources involved in processes.

Process improvement usually occurs by performing a detailed inspection and analysis according to the above criteria, the requirement for continuous improvement of processes at the same time imposes the need for permanent monitoring. This means that, in addition to the fixed periodic inspection and mapping process, an ad hoc monitoring during the process is used. Capturing errors in handling and decision-making of each process is the responsibility of the participating employees. They can

⁸ Tomaszewski A., Problemy i metody w zarządzaniu organizacjami, czyli jak sprawnie zarządzać współczesnymi organizacjami, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 260

at any time interrupt the process, if there is a risk of appearance of misconduct. The management reserves only the right to review decisions. An important feature of the organization of work with processes is precise determination of the duties, powers and responsibilities for each employee, as opposed to the functional division of the organization, where the range was vague, and nobody was responsible for the final results.

Bearing in mind the current characteristics of the process approach, you can formulate general methodology of implementation and realization of management according to the criteria of the process perception of organization. It includes the following steps:

1. Identification of the needs of customers and suppliers (analysis, diagnosis, prognosis situation in the environment),
2. Defining the mission and purposes of implementing the orientation processes (the objectives and strategies of the organization from the point of view of the processes implemented or intended to be implement),
3. Identification and isolation of the main processes in the company (analysis, diagnosis organization),
4. Mapping the main processes and assessing their effectiveness at all levels of detail (analysis, diagnosis and prognosis functioning of the main processes),
5. Processes re-mapping, allocating resources, organizing teams of process – the actual implementation (execution of the program),
6. All these activities should be subject to permanent supervision with the ability to make changes at any stage (controlling – feedback).

The above diagram shows ‘blurring’ of the traditional course (phases) of management. New, suitable for process, phase structure of management includes: strategic level – process management (process map), tactical level – control of organizational roles (map roles), the operational level – managing organizational actors (map decisions and actions)⁹. The specified division is conventional, because in fact these planes coincide with each other.

In this system, the implementation of orientation processes entail a change in paradigms of setting goals and developing strategies and development organization. In the process management objectives and strategies are determined on

⁹The first two planes relate to management of intangible assets, the last: HRM, check Gitling M., Człowiek w organizacji. Ludzie – struktury – organizacje, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2013, s. 81.

the basis of key processes. The new model of feasible strategies is presented by M. Hammer. These are¹⁰:

- Intensification – process improvement for better service of existing customers,
- Expansion – using strong processes to enter new markets,
- Growth – using strong processes to provide current customers with additional services
- Conversion – use of key process to pursue it as a service for another organization,
- Innovation – the use of key processes for creating and delivering new goods and services,
- Diversification – creating new processes to deliver new products / services.

Summarizing the above considerations, we can conclude that the orientation process introduces a revolutionary change in the way the organization is seen, which in turn has significant repercussions in all its areas – check Figure 2.

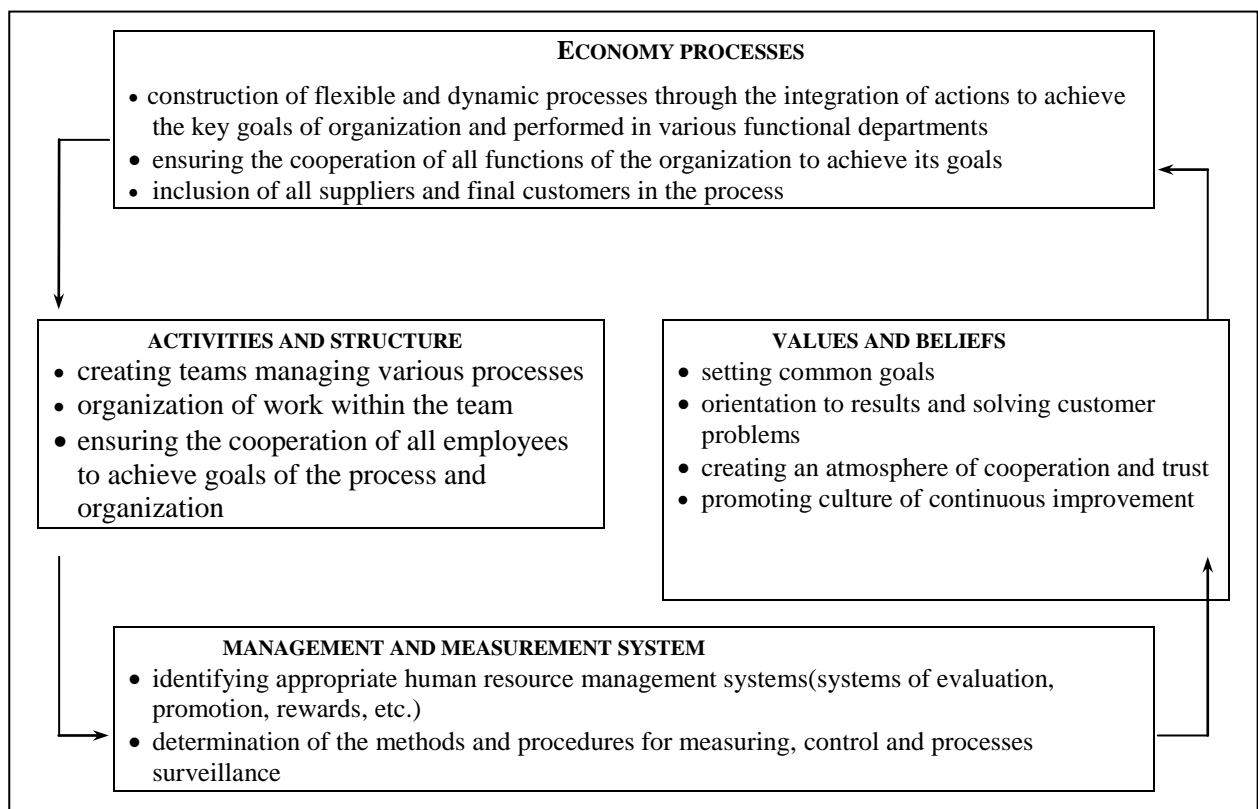

Figure 2. Changes in the organization after the orientation process

Source: own work based on: Karaszewski R., Skrzypczyńska K., Zarządzanie jakością, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2013, s. 285-287 and Bitkowska A. i inni, Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie. Aspekty teoretyczno-praktyczne, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 21.

¹⁰ Bernais Jolanta, Ingram Jolanta, Krasnicka Teresa, ABC współczesnych koncepcji i metod zarządzania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2007, s. 58.

Activities and organization of work determine the choice of specific systems of process management and methods for measurement and control processes. Adopted management systems and procedures shape the values and beliefs of employees. Eventually, values and beliefs should be compatible with the existing in organization process structure and should support it. The system is dynamic, because the processes are dynamic and vary over time, depending on their requirements forcing successively changes in other areas. For a company to operate smoothly and efficiently, elements of its economic system should be harmoniously matched to each other and to the environment.

The literature promotes various processes management concepts, each of which has mostly its own methodology and rules. Due to the fact that the quality of process management is determined by an appropriate choice of methodology for the implementation and realization of the course evaluation and comparison will be conducted from the point of view of their usefulness for the development of the general theory of management oriented on processes, and with that also for the M-LM concept. The conclusions of the analysis will be important for the further course of the deliberations, especially in the case discussed in the third chapter problems of identifying and logistics and marketing processes shaping. Picked up problem of comparison and evaluation of the process management concept is also important because of sometimes vicious narrowing of its ideas for different methods of this management, which is why it's necessary to clarify the above relationships.

A significant part of process management theory is rooted in the concepts of reengineering, or remodeling of business processes. Issuing in 1993 by M. Hammer and J. Champy book entitled "Reengineering the Corporation. A Manifesto for Business Revolution "contributed significantly to the dissemination of orientation of process management. Process orientation is of course the foundation of the concept of reengineering, and its creators first presented the essence of the whole process aspect of organization and formulated the recommendations of its development. Reengineering, however, is in a sense an extension of the concept of process management, because it indicates an additional appropriate, according to the authors, orientation of that management (radical reconstruction processes). From the point of view of the current state of process theory, this orientation can be considered as a specific method of managing processes, mainly used for the implementation of the processes orientation in the organization.

It's worth mentioning that, since the inception of BPR concept, there are also several other interpretations of the theory of reengineering. They differ in character (radical and evolutionary), and the scope of the proposed changes – check Table 2.

Table 2 – Radical and revolutionary concepts of process management

Concept character	Representatives	Concept
RADICAL	M. Hammer, J. Champy	Business Process Reengineering
	H. J. Johansson	Business Process Redesign
	N. Venkatraman	Core Process Redesign, Business Network Redesign, Business Scope Redefinition
EVOLUTIONARY	T. H. Davenport	Process Innovation
	J. M. Short	Business Reengineering
	V. D. Hunt	Reengineering – Integrated Product Development

Source: Based on: Bitkowska A. i inni, Zarządzanie procesami w przedsiębiorstwie. Aspekty teoretyczno-praktyczne, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2011, s. 21.

Due to the large importance of the concept of reengineering in process management, we should bring the essence of the most important radical and evolutionary theories.

The most popular among the radical concepts of reengineering is a first one: *Business Process Reengineering* (BPR). According to the definition of its creators – M. Hammer and J. Champy – it consists re-thinking everything and radical makeover of business processes

The aim is to achieve a significant improvement in the primary (critical) determinants of performance, such as quality, cost, service and speed¹¹. Reengineering is therefore a method of recasting the entire organization: the processes occurring in it, the procedures and management systems (informatics, social and cultural) and its organizational structure. These actions are aimed at achieving a radical improvement in all the criteria which determine the productivity, efficiency and flexibility of the company, increasing the value delivered to the customer, improving its level of service and obtaining more favorable competitive position on the market. By analyzing the properties of reengineering, it can be said that the most important element differentiating it from other methods of business improvement is the extreme radicalism manifested in the rejection of all

¹¹ Strumiłło J., Koncepcje: reengineering and benchmarking [w:] Koncepcje zarządzania. Podręcznik Akademicki, pod red. nauk. M. Czerska, A. Szpitter, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 194

conventional ways of action and organization of work around the new dynamic processes rather than static functions¹².

The basis of the theory of reengineering is a cross-cutting approach to the structure of the company, and its keynote is the processes organization¹³. Key business processes of company are the focus. Reengineering is focused on increasing importance of the creating added value processes and eliminating others, wherein calls for the design of completely new processes adapted to the needs and requirements of the final customer, and not improving existing ones. Program of process reconstruction should be carried out quickly because the long wait for the results discourages for changes.

The process of radical reengineering is carried out in the following sequence¹⁴:

1. Selection of process for reconstruction,
2. Working team selection,
3. Understanding of process,
4. Reconstruction of process,
5. Implementation of reconstruction.

Reengineering attaches great importance to the use of IT (databases, expert systems, telecommunication networks, etc.), which are regarded as a prerequisite for the effective and efficient conduct of radical changes. Mapping of the entire organization and individual processes is proposed as a design tool. It is also a new approach to people management and active change management in order to eliminate the negative accompanying effects. Inherent feature of reengineering is striving to reduce the number of overall controls, because of their high costs and negative social effects (worsening of relations between employees and management). In return, the fine-tuning of processes projects is proposed.

Summarizing the above considerations, we can conclude that the theory of reengineering consists two planes: the treatment of the structure of the organization as a network of processes and guidelines for its thorough transformation. So it's based on the concept of process management, but in contrast to the process improvement, is a one-off program. It doesn't discretize its usefulness. It seems to be

¹²Maśloch P., *Restrukturyzacja przedsiębiorstw w Polsce w dobie transformacji i globalizacji*, Wyższa Szkoła Bankowa w Torunie, Toruń 2011, s. 126

¹³Karaszewski R., Skrzypczyńska K., *Zarządzanie jakością*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2013, s. 285.

¹⁴Tomaszewski A., *Problemy i metody w zarządzaniu organizacjami czyli jak sprawnie zarządzać współczesnymi organizacjami*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 207-209

particularly applicable for situations where a company is divided into inefficient functional departments and doesn't yet have the structure of the process. Reengineering can then be the best way to change the unfavorable orientation and source of obtaining significant improvement resulting from the modernizing conversion of the organization. Much wider possibilities of application have – in my opinion – evolutionary process management concepts, because they may become permanent philosophy of thinking and acting of companies. This is what "moderate" approach to management of process structure of the organization is currently the most widely disseminated, which is demonstrated by its application in all modern tools and concepts of management and should be implemented along with M-LM concept.

From the point of view of the time you can say that M. Hammer and J. Champy's manifesto contributed primarily to the spread of processes orientation, and to a lesser extent for use of radical solutions in enterprises. Eventually, even it's authors came to the conclusion that the most important element of the theory of reengineering is not radicalism but the process¹⁵.

After interpretation of the essence and the basic assumptions of management oriented on processes remains the most important task, namely to identify effects possible to obtain by adopting this approach in the organization. For the actual confirmation of the validity of the examination of the M-LM concept in the context of the orientation process, it's necessary to identify potential benefits and areas of interoperability of these components in the integrated management system. It should be added that, while an improvement in results at the operating level (rationalization of work processes, cut costs, improve cooperation between the organizational actors) is mentioned quite often, it's ignored or left in default, the results of the strategic resulting from the introduction of process orientation to management system. Therefore taken in this section attempts to identify possible outcomes, will be focused in particular on the strategic dimension.

Current discussions clearly indicate the necessity of organizing and managing the operations of companies from the point of view of the processes occurring in them. This is primarily reflected in wide use of orientation processes in modern tools and concepts of management. Large importance of proper processes shaping and controlling is strongly emphasized in modern management concepts. The reason for this is the desire to achieve a number of important benefits and effects to optimize

¹⁵ Bernais Jolanta, Ingram Jolanta, Krasnicka Teresa, ABC współczesnych koncepcji i metod zarządzania, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, Katowice 2007, s. 62.

value for customers, increase efficiency of the organization and improve its market position, ensure the long-term competitive advantage and long-term development. These benefits are two-dimensional, because they are the source of the properties of the same orientation process and the possibilities of its potential use as an instrument to assist in the implementation and use of the advantages of modern management concepts – check Table 3.

Table 3 – The potential effects of the implementation of processes orientation

SOURCE OF EFFECTS	EFFECTS OF PROCESS ORIENTATION IMPLEMENTATION
<i>Primary properties</i>	<ul style="list-style-type: none"> • increase customer satisfaction through better identification of their needs and optimizing the structure of added value for customers and improving service levels • general improvement of the efficiency and effectiveness of the organization and the entire supply chain through increased transparency, flexibility, responsiveness and improved internal and external coordination • adjusting organizational structure to the requirements of the environment (horizontal relationships in a market) • connecting the goals of the organization with the goals of employees and limiting conflicts • strengthen and improve cooperation within supply chain • building long-term and diversified competitive advantage based on unique processes • using and creating new synergistic and strategic effects
<i>Support of modern management processes</i>	<ul style="list-style-type: none"> • laying foundation for the effective implementation of the concept • the possibility of making better use of concept values • simultaneous use of several (or all) of the concept and the combined use of the selected configuration of their effects • a general increase in the efficiency of the enterprise (supply network) management

Source: own work

When it comes to primary effects, they result from the previously discussed basic characteristics of process orientation, or recognition of the absolute superiority of the customer and the natural integration and coordination properties of this concept. The last two properties for the sake of their nature, may be considered as a synergistic potential of process management. The right mix of activities in a holistic, dynamic processes determines the overcoming of load coordination with which we are dealing in traditional functional organization of work and contributes to the transparency and flexibility of the organization to respond to changes in the environment, resulting in an overall increase in the efficiency of its operations. These activities are directed to the use of existing effects and benefits through

implementing the synergies. Coordination features of processes orientation are revealed also in the sphere of interpersonal relations within the organization, reducing the number of conflicts by setting common objectives, working in teams, the precise definition of responsibilities, competences and responsibilities.

In addition to these features, the process approach also has advantages stemming from the creative transformation of the company¹⁶. They relate mainly to the concept of reengineering processes, which can be introduced into the overall concept of process management in the enterprise as an ad hoc instrument for the reconstruction of obsolete processes in the event of an unforeseen changes in the environment or organization. So extended enterprise management system can be optimized path to permanent modernization of management by overcoming the limitation of opportunities to improve existing processes.

Innovative transformation of the company is focused on building a sustainable competitive advantage and creating future strategic outcomes (success potentials) that determine long-term development of the company. Strategic position based on key and effective processes is in fact unique and difficult to imitate for competitors than the advantage resulting from focusing on one area of activity.

Effects dimension, which largely determines the universality of the process orientation, is the potential of supporting modern management concepts (M-LM, TQM, TBM, LM and ECR). First of all, in each of these concepts, as a prerequisite for implementation, comprehensive and practical orientation on business processes is given, for process orientation is the actual condition of fuller use of their advantages. In the various theories, depending on the fundamental principles and objectives (orientations on quality, cost, service level, time), there are little differences in perceiving roles of process management, but all of them use it. Rather strategy of continuous improvement of processes (evolutionary approach) is suggested, than reengineering (radical approach).

Moreover, the implementation of process orientation may allow organization the simultaneous use of several selected concepts. Selection of specific concept obviously depends on the desired configuration effects that the company wants to achieve, given the key determinants of success in the industry (for example quality and time: TQM and TBM). This is particularly important for opportunities to develop unique, compared to the competition, combination of knowledge and skills

¹⁶Integration, coordination and creative features on processes orientation lists P. Blaik: Blaik P., Logistyka. Koncepcje zintegrowanego zarządzania, PWE, Warszawa 2010, s. 147-150.

(competencies). All these factors contribute to the overall efficiency of management in the enterprise. That way, process orientation, as a component of enterprise management system, binds the system, creates new areas of strategic potentials and provides significant benefits to all levels of management.

To sum up this part of our considerations, it's worth noting that renowned logistics specialists say, that, among the new management concepts, M-LM shows the greatest possible use of the aforementioned integration, coordination and implementation of creative values of processes orientation¹⁷. The main argument is the fact, that propagated from the beginning in logistics flows orientation, expressed in the cross-sectional logistics organization, treated as a function penetrating horizontally all other functions in the enterprise, is practically equivalent to the process orientation. Used as example may be, presented by D. Kisperska-Moron, decomposition logistics management model, which is convergent in its logic with the process approach¹⁸. Given the above, I would argue that rather the recognition of the strategic importance of logistics, than the subsequent increase of reengineering popularity, has forced earlier the need of process perception for the companies.

Another argument can also be the priority goals of the M-LM concept and the range of potential outcomes achieved by their implementation. Unlike the other modern management concepts, which most often strategically optimizes one or several factors (eg. TQM – quality, TBM – time), it seeks to improve virtually all key factors for success, namely: quality, cost, service level, time, space, information flows and the quality of relationships with suppliers and customers. Implementation of a process-oriented M-LM can, in this sense, through natural convergence of the process orientation (integration and coordination) and optimization of competence structure (power management), lead to achieving much broader range of benefits and synergistic and strategic effects. This is mainly due to the larger than in other concepts, possibilities to create variants of diverse and unique innovation, and, with that, to achieve long-term competitive advantage.

¹⁷ Check: Blaik P., *Logistyka*, op. cit., s. 333-335.

¹⁸ Check: *Logistyka*, red. nauk. D. Kisperska-Moroń, S. Krzyżaniak, Instytut Logistyki i Magazynowanie, Poznań 2009, s. 42-52

ТУРБУЛЕНТНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО СЕРЕДОВИЩА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Марта Дергалюк, Анна Мєсропова, Софія Вишницька

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», м. Київ, Україна

Annotation. The relevance of the article itself is based on the analysis of the economy of the state and the world in the conditions of economic instability. It is no secret that economic development is inevitable and cyclical. This indicates the imminent emergence of crises in the world. At the beginning of the 21st century, the economy has been transformed into a renewed economic environment, where the main characteristics are serious shocks, which are associated with a large number of previously unknown phenomena and processes: transformation of economic systems, formation of post-industrial society, etc.

Key words: turbulence, economy, global economic turbulence, financial system, capital, Ukrainian economy, economic development, economic equilibrium.

Постановка проблеми: аналіз нестабільності економіки на території України та закордоном.

Аналіз останніх досліджень і публікацій проведено за статтями С. Кулицького, І.А. Дем'янчука, О.В. Мостіпаки, В.А. Вергуна, О.І. Ступницького, І. Штогрін, П. Нетяги та інших економічних діячів та таких політично-економічних діячів як І. Бураковський та О. Устенко. Також було взято висловлювання Г. Журавльова, Ф. Котлера, Дж. А. Касліоне.

Мета статті – визначення шляхів розв'язання проблеми турбулентності економіки; розкриття природи та першопричини всемасштабної економічної турбулентності, а також визначити місце України у цих процесах.

Формування економіки не відбувається без злетів та падінь в економічному циклі. Але, говорячи за умови турбулентності, розвиток фінансово-економічного стану треба розглядати з декількох сторін:

з теоретичної сторони питання, зі сторони держави, де проживаєш та зі сторони світового масштабу.

Перш за все треба зазначити, що ж таке турбулентність економіки. Щоб розібратися з найбільш точним тлумаченням явища "турбулентність" в економіці, можна порівняти його з антонімом – стійкість. Стійкість у сфері економіки – це збалансованість процесів у господарській системі, де економічний суб'єкт здатен виконувати всі свої функції, зберігаючи власні параметри, але за умов встановлених норм та врахування всіх внутрішніх та зовнішніх факторів.

За своєю природою турбулентність мало пов'язана з кризою, адже це дещо різні явища, де друга вважається загрозою для життєздатності у навколишньому середовищі на рівні соціально-економічної системи, а перша, як зазначає В. Бурлачков: "Це поступова зміна ролей та правил гри у міжнародному економічному просторі".

Турбулентність – такий собі кризовий момент в економіці, «стряска», нестабільність глобальної економіки. Г. Журавльов вважав, що турбулентність – це «особливо складна траєкторія руху і національної економіки». Це явище являється загрозливим для всіх систем від економічних і до реального життя.

Ф. Котлер розширив думку про економічні потрясіння. На його думку, основні фактори – це:

- Постійне поповнення нових технологій;
- Деякі прориви в економіці та науці;
- Розвиток економіки країн «низьких за економічним рангом»;
- Гіперконкуренція;
- Інвестиційні фонди, що знаходяться на території держави;
- Екологічна ситуація країни;
- Управління виробників споживачами.

Подолати турбулентність до кінця просто неможливо, бо для впливу на економічний розвиток чи деградацію у держави є обмежена кількість інструментів.

Яскравою складовою турбулентності є здатність людей жити «в борг», тобто виплачувати позику, ренту, кредити за все підряд. Але все те ж саме відбувається на рівні держав, тобто якась держава взяла у іншої в борг величезну суму, а потім не може виплатити цей борг (яскравий приклад, Україна).

Кажучи вже про ринкову турбулентність, треба зазначити, що вона визначається змінами в ринковій кон'юктурі. Формування ринкової турбулентності залежить від глобальної турбулентності, яка, в свою чергу, залежить напряду від макроекономічного середовища і навпаки. За словами Н.М. Розанової, що натякає на вплив фондових ринків на економіку, що ринок дає змогу з легкістю продавати та купувати права власності на активи компанії.

Часто можна почути про глобальну економічну турбулентність, що це «стабільність нестабільності», як, в принципі, і вся турбулентність економіки в цілому. Перші спроби більш широко поглянути на цю проблему вже робили в XVII столітті, коли масовий «гармидер» сколихнув одночасно декілька держав Європи та Азії.

Аналізуючи інформацію та ситуацію в світі, треба зазначити, що велику роль відіграють глобальні дисбаланси та нагромадження неявних системних ризиків, і не в найкращу сторону. Ці два, на перший погляд, не сильно важливі фактори впливають на безперспективність економічного потенціалу країни. Задля забезпечення стабільності та взаємовигідності механізмів міжнародного фінансово-економічного обміну і співпраці, треба прийняти для себе як країни деякі рішення.

В першу чергу, необхідно налаштувати з менеджерами формат праці, направити їх в русло прибутковості праці саме в довгостроковому періоді, а не хвататись за будь-яку роботу, яка принесе прибуток швидко та одноразово. Так як люди до сих пір працюють за старими правилами торгівлі та менеджменту, відбувається процес сповільнення процесу розвитку бізнес-структури. Це спричинено ще й тим, що новітнім технологіям управління заважає відсутність або недостатня кількість економічної компетентності. Завдяки інноваційному підходу під час глобальної турбулентності зусилля якоїсь конкретної компанії спрямовані на отримання вигоди по новому принципу існування.

Друга річ яку потрібно звернути увагу, це формування набору вимог до країн-емітентів: на підставі інтересу до глобального розвитку і співпраці, розробити статистичну систему регулювання фінансових (валютних) ринків, маючи на меті контролювання ризиків, і яку можна втілити в життя за допомогою зниження спекулятивної валюти. Такі дії будуть вигідними як на рівні держав, так і на рівні компанії.

Третя, і не менш важлива річ – це право проведення з емітентами валютних свопів. Цей пункт дозволить одержати «дешеву ліквідність»

в достатній кількості для держави, тим самим вирівняти вартість капіталу. Про світовий банк: його функцією в усьому цьому було б формування обов'язкових резервів світових резервних валют. Це б суттєво розширило кредиторські можливості інвестиційних проектів світових масштабів. Для зниження турбулентності на глобальному фінансовому ринку краще було б ввести податки на валютно-обмінні операції, гроші з яких можна направити на допомогу бідним, лікарням для боротьби з потенційно важкими хворобами або малозабезпеченим сім'ям.

Четверте, і, напевно, найважливіше зі всього списку- це введення єдиних правил на світовому ринку всіх товарів від матеріальних і до розумових, тобто єдині правила оцінки якості: для кожної сфери свої нормативи і правила регулювання обороту інтелектуальної власності тощо.

Останній пункт –розробка міжнародних стандартів визначення рейтингів, забезпечення уніфікованого їх міжнародного регулювання з залученням МВФ, та на рівні цієї організації організувати ліцензії та інші стандарти якості.

Українська економіка не є винятком в плані турбулентності економіки. На сьогодні через війну з Росією та зосередженістю виробництва на європейські країни відбувся масштабний відтік капіталу, девальвація гривні та інфляція за 2014-2017-ті роки у 100%.

Протягом першого півріччя 2017 року Україна відчула на собі наслідки ще однієї характерної риси епохи турбулентності – життя у борг. Цьому явищу характерні такі події у державі: внутрішні та зовнішні позики, поповнення грошима у державній економіці за рахунок взяття їх у борг з міжнародних банків та фінансових організацій. Тож, вже 1го липня 2017 року зовнішній борг України зріс майже на півтора мільярди доларів і становив близько 115 мільярдів.

Зараз ситуація в країні не краща. На період карантинних дій Україна знову приблизилась до стану дефолту. Прогнози українського уряду невтішні. Пандемія сповільнить зростання економіка майже вдвічі або взагалі зупинить його. До початку «кінця» зростання ВВП держави 2020 року очікувалось на рівні 3,6%, але коронавірус вирішив все за нас. Найскладніше буде малому бізнесу, який з самого початку страждав. На прикладі звичайного селянського магазину комбікормів. Люди пройшли декілька етапів: повне закриття, підпільна праця на базарі, напади поліції. І в увесь цей час роботи майже не

було. Лише зараз, коли карантин послабили, у цих людей почав з'являтися хоч якийсь прибуток. Але і це не те, що було минулого року.

На сьогодні більше ніж 70% капіталу великих власників поповнюють офшори, адже недосконалість програми розвитку внутрішніх джерел грошових пропозицій загалом склала ситуацію нефункціонування цих джерел автономно.

І нині жодна з діючих систем не здатна вивести економіку України з фінансової дестабілізації. Ця залежність знайшла своє відтворення вже у нових формах, як наслідок якої з'явилась енергосировинна залежність при загальній гіпертрофії сировинного комплексу української економіки, а окрім того і абсолютної переваги іноземного капіталу на фондовому ринку та офшоризація економіки.

Ці зміни у боргових зобов'язаннях української держави та самої доби турбулентності у всьому світі, на думку О. Мостіпаки, матимуть не тільки руйнівний та нищівний характер, а і синергетичний. Це змусить людство відшукувати нові стежки задля розвитку і відновлення соціально-економічної рівноваги, а отже, і розширить потенціал економіки.

«Третя світова» впливає на весь світ, і економіка України теж входить в ряд країн, що попадають під гарячу руку бойових дій. Як говорила 1 серпня 2019 року Світлана Рекрут: «Криза обійшлась державі, крупним вкладникам та бізнесу приблизно в 190-200 млрд гривень», що являється не такою ж і маленькою сумою для країни, яка колись близилась до дефолтного стану.

Можливою умовою зниження фінансової турбулентності є створення нової основи світової архітектури, що складається з наступних критеріїв:

- частка певної країни у світовому валовому внутрішньому продукті по паритету купівельної спроможності, яке по суті своїй є середнім за певний час (кількість років);

- частка території країни у загальносвітовій;

- частка самої країни у світовій торгівлі;

- частка її населення у світових показниках населення;

- питома вага держави у поточній фінансовій системі на рівні світу, вимірювана параметрами резервів країни і використанням її валюти у міжнародних розрахунках і резервах. Дотримання МВФ лише останнього критерія призводить до неефективності фінансової системи, адже, щоб правильно інтегрувати усі вище перераховані пункти, потрібно усвідомити усю серйозність цього науково-практичного завдання.

Фінансова система України ослабла у зв'язку з тим, що вона певний і досить довгий період часу генерувала гроші під "приплив" іноземної валюти на умови обміну їх на енергоресурси і сировину РФ як іноземних інвестицій.

На жаль, у світі не існує методу подолання турбулентності в економіці, адже держава має обмежений обсяг інструментів впливу на економічний розвиток. Про це свідчить стан передових економічних галузей в Україні у період 2013-2017 років. Обмеженість капіталу у підприємствах відповідних секторів, завищена у порівнянні з рентабельністю у цих сферах ставка рефінансування примушували вітчизняні банки і підприємства брати запозичення за кордоном.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі: дослідження показало, що турбулентність економіки завжди була і буде в економіці як всередині держави, так і у світі.

Нами були розглянуті деякі можливі фактори, які позитивно вплинуть на макро- та мікроекономічні ситуації.

Також були виявлені економічні проблеми України за 2013-2017 та 2019-2020 роки, та фактори, які негативно впливали на економічний стан держави та які негативно впливають зараз.

Література

1. Кулицький С. Проблеми розвитку української економіки у контексті загрози дестабілізації міжнародних фінансових ринків / С. Кулицький // Україна: події, факти, коментарі. – 2015. – № 21. – С. 36–58.
2. Дем'янчук І.А. Природа і особливості виникнення економічної турбулентності / І.А. Дем'янчук // Інвестиції: практика та досвід. – 2012. – № 5. – С. 88-92.
3. Мостіпака О.В. Синергетичне управління соціально-економічною системою України в умовах турбулентності та хаосу / О. В. Мостіпака // Університетські наукові записки. – 2017. – № 64. – С. 170-183.
4. Бурбан О.В., Кривов'язюк І.В. «Вплив турбулентності зовнішнього середовища на прийняття інвестиційних рішень»/ О.В. Бурбан, І.В. Кривов'язюк // Причорноморські економічні студії. – 2018. – № 27. – С. 29-33.
5. Нетяга П. Глобальная турбулентность // [Електронний ресурс] / П. Нетяга // 2017. –
URL: https://nackor.org/ru/global-na-turbulentnist?__cf_chl_jschl_tk__=0586da47bf1ba1824aac9a009465f95a7b78619c-1590587787-0-AeWUvvQbUV4II_K3voOWAbcgh2tkEUh90VygIjMb0smCBYapFYDZiOdCgjNwvJWTpl9W-a0O2KKEkbpAYVFqE_5MdF4nBxo-l0_eD8pRcEOo

20aRexAgm8R03gmnZ1VI7-
AzJzVM3cyawcfanLQkjnuqJUNhntjuuHvhW7zVYV
ozeGqpgpg7ERHehyMN7e_At05UCaPG6GD1NMwsH1R000qjPm6T6Q2fT5t8tcYd
JPim-QOHfWRHe87uDgn6mXKRItYGJBRiUAgi0JE1W
fC8_Q3KEoYRkImNavA0XR7s OXCa2rA_P8i7d77x9N2viN8mw

6. Рибінська І. «Життя після пандемії: що буде з економікою України» // [Електронний ресурс] / І. Рибінська // 2020. – URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/24/statija/ekonomika/zhyttya-pislya-randemiyi-bude-ekonomikoju-ukrayiny>

7. Вергун В.А., Ступницький О.І. Турбулентність світового фінансового ринку в умовах переходу до шостого технічного укладу / В.А. Вергун, О.І. Ступницький // Особливості розвитку світового господарства та МЕН. – 2013. – С. 71-80.

8. Поснова Т.В. Україна в умовах глобальної економічної турбулентності: теоретичний підхід / Т.В. Поснова // Науково-практичне видання «Незалежний АУДИТОР». – 2017. – С. 37-42.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Володимир Дубницький, Олександра Нефедова
Державний вищий навчальний заклад «Український державний хіміко-технологічний університет», м. Дніпро, Україна

Annotation. Two basic descriptions of modern public and economic life are considered in the article. There are turbulence and digitalization. Their determinations are given. The positive and negative consequences of their further development are analyzed. The basic types of vulnerability for an enterprise are certain. Their influence on the enterprise competitiveness is given. Influence of digital economy on an environment and enterprise competitiveness is shown.

Key words: turbulence, digitalization, accountability, competitiveness, enterprise.

Поточний 2020 рік виявився без сумніву зламним для всіх сфер діяльності. Кожна з них мала свої виклики і отримала свій привід для перегляду поточного стану справ і свій поштовх до розвитку. За порівняно короткий час економісти і соціологи отримали багатий різноплановий матеріал для досліджень, потенціал яких важко переоцінити. Осягнути всі напрямки разом складно, тому зосередимо свою увагу лише на деяких з них.

Сучасним тенденціям в економіці присвячено такі роботи [7, 8, 9, 10]. Питання конкурентоспроможності розглядаються у [1, 4, 5, 7]. Але несподівані карантинні заходи по всьому світу внесли свої корективи у всі раніше зроблені прогнози. Проводячи аналіз підходів до оцінки конкурентоспроможності (КС) суб'єкта ринкової діяльності, Баженов Ю. В. наголошує на тому, що нові підходи повинні враховувати вплив на КС економічного суб'єкта зовнішнього середовища, що динамічно розвивається [5]. Ускладнення і прискорення умов господарювання, підвищення турбулентності зовнішнього середовища фірм, на думку Клековкіна Л. І., вимагає усе більш глибокого і наукового осмислення роботи організацій. Підвищення турбулентності об'єктивно призводить

до ускладнення усіх господарських процесів, а це, у свою чергу, змушує ускладнювати систему управління в організації [6].

Метою даної статті є визначення впливу на конкурентоспроможність підприємства таких характеристик сучасної економіки як турбулентність і цифровізація

Для реалізації цієї мети сформульовано наступні задачі:

- окреслити основні характеристики сучасного світового розвитку;
- визначити їхній зміст;
- виявити їхній вплив на КС підприємства.

Останнім часом двома найбільш вагомими характеристиками сучасності є турбулентність і цифровізація. Пронизуючи всі аспекти суспільного життя, вони позначаються і на економічних процесах. Для виявлення характеру їхнього впливу на формування конкурентоспроможності підприємства розглянемо їх детальніше.

Наведемо деякі визначення турбулентності:

– турбулентність розглядається як характеристика зовнішнього середовища, як властивість економіки, породжена дією різних чинників, характеризується непередбачуваністю зовнішнього середовища [1, с. 44]

– турбулентність розуміють і як особливо складну траєкторію руху і національної економіки, і окремої фірми в «вихровому потоці» різноманітних змін, в якому їм доводиться постійно виживати і забезпечувати поступальну ходу вперед. Турбулентність означає крайню міру нестабільності глобальної економічної системи, коли вірогідність досягнення точки її біфуркації і/або зламу надзвичайно висока. Турбулентність характеризується всепроникним ризиком в різних секторах – фінансовому і реальному, здатним викликати деградацію і навіть руйнування цієї системи, новою конфігурацією переділу глобального світу, ресурсів окремих країн, посиленням конфлікту різних культур, розв'язуванням регіональних озброєних конфліктів [3, с. 4];

– під турбулентністю ми розуміємо динаміку змін світопорядку, що характеризується перманентною або такою, що періодично повторюється нестабільністю, амбівалентністю і невизначеністю процесів, частково контрольовану окремими акторами світової політики [8, с. 245];

– турбулентність зазвичай трактується як нерегульований рух, для якого характерні швидка зміна ринкових тенденцій і сильні коливання економічних показників. Турбулентний стан економічної системи обумовлений розривами

в темпах протікання взаємопов'язаних процесів, таких як попит і пропозиція, виробництво і споживання, збереження й інвестування [2]

На основі наведених визначень можемо виділити характерні риси турбулентності: нестабільність; амбівалентність; невизначеність; нерегульованість; непередбачуваність; всюдипроникність; складність.

Означені риси турбулентності для окремого підприємства проявляються у зростанні його уразливості для дії зовнішнього середовища (рис. 1). Оскільки чинники зовнішнього середовища впливають на КС підприємства прямо й опосередковано (через всі види ресурсів і взаємодій). З огляду на те, що підприємство є відкритою системою, зазначені види уразливості підлягають врахуванню і постійному моніторингу з боку підприємства. Важливо не допускати зростання вразливості підприємства у двох і більше напрямках одночасно.

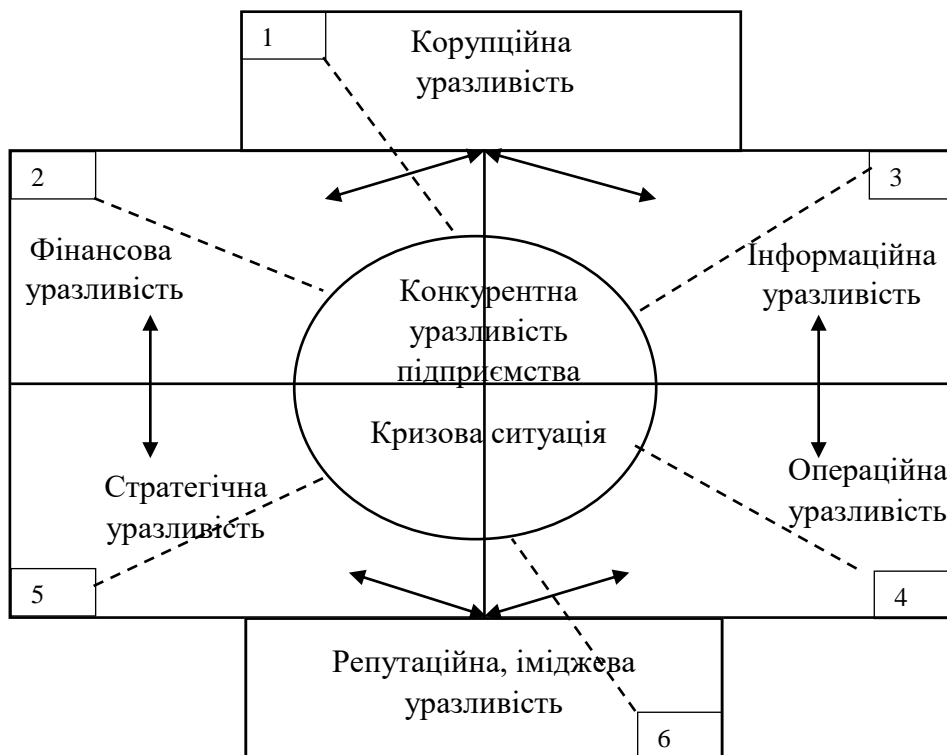

Рис. 1. Види уразливості підприємства

Джерело: розроблено авторами

Розглянемо всі зазначені види уразливості детальніше. Інформаційна уразливість з боку конкурентів проявляється через можливий витік внутрішньої конфіденційної інформації і через загрозу «споживання» недостовірної інформації про стан оточення. Обидві загрози можуть бути різної інтенсивності і мати різні за характером і силою впливу наслідки як у короткій, так і у довгій

перспективі. В ситуації одночасної дії обох видів загроз підприємство стає критично уразливим і повністю відкритим для атак, що негативно позначається на перспективах його КС. Фінансова уразливість має свій прояв у втраті фінансової стійкості і незалежності підприємства, або у нестачі достатніх обсягів його фінансування. Це, в свою чергу, негативно позначається на розвитку підприємства і зменшує його конкурентний потенціал. Корупційна уразливість за умови одночасного настання двох попередніх видів уразливості може виявитися критичною. Особливої актуальності цей чинник набуває в соціально нестабільних умовах. Сьогодні репутаційна уразливість завдяки високому рівню загальної інформатизації набуває як ніколи значної актуальності. І основним чинником тут виступає швидкість розповсюдження інформації. Важливо, що широкий розголос небажаної (правдивої чи ні) інформації досить швидко позначиться як на операційній, так і на стратегічній діяльності підприємства, підіймаючи обидва види уразливості. Перший стосується всього спектру складових поточної діяльності підприємства, другий – його перспективного розвитку. Будь-яка загроза розвитку підприємства може перетворитися на критичну, тому підлягає підвищеній увазі. Кожний з розглянутих видів уразливості створює загрозу КС підприємства і може перетворитися на кризову ситуацію. В умовах турбулентності всі види уразливості окремо, а тим більше разом створюють небезпеку КС підприємства і загрозу його існуванню. Тому підлягають постійному моніторингу і швидкому реагуванню.

Головними причинами виникнення турбулентності, на думку Журавльової Г.П. і Манохіної Н.В. є наступні [3]:

- «плинність» і безвідповідальність фінансового капіталу, чийі потоки переміщуються по світу практично миттєво, супроводжуючись зміною потоків робочої сили, матеріалів й енергії;

- зростаюча запеклість ресурсних війн;

- глобальна соціально-екологічна криза, що проявляється як масштабне використання ресурсоємних технологій масового виробництва, що забруднюють довкілля;

- глобальний демографічний перехід, що полягає в значній трансформації закону зростання загальної чисельності населення Землі – демографічні зміни нерівномірні по різних регіонах (різні держави, етноси на різних демографічних стадіях);

– глобальні кліматичні зміни, що є результатом взаємодії природних чинників і діяльності людини.

Як бачимо, турбулентність викликає причини не лише економічного, але і неекономічного порядку. Зростаюча цифровізація економічного і суспільного життя є однією з таких причин.

Термін «цифровізація» сьогодні використовується у вузькому і широкому сенсі. Під цифровізацією у вузькому сенсі розуміють перетворення інформації у цифрову форму, яке у більшості випадків веде до зниження витрат, появи нових можливостей і т. д. Цифровізацію в широкому сенсі можна розглядати як тренд ефективного світового розвитку тільки у тому випадку, якщо цифрова трансформація інформації відповідає наступним вимогам: вона охоплює виробництво, бізнес, науку, соціальну сферу і звичайне життя громадян; супроводжується лише ефективним використанням її результатів; її результати доступні користувачам перетвореної інформації; її результатами користуються не лише фахівці, але і пересічні громадяни; користувачі цифрової інформації мають навички роботи з нею [9, с. 47].

Усталеного визначення цифрової економіки наразі ще не існує, деякі визначення наведемо нижче [10, с. 12–13]:

– економіка, залежна від цифрових технологій [European Commission, 2014];

– складна структура, що складається з декількох рівнів / шарів, пов'язаних між собою практично нескінченною і постійно зростаючою кількістю вузлів [European Parliament, 2015];

– цифрова економіка характеризується опорою на нематеріальні активи, масовим використанням даних, повсюдним впровадженням багатосторонніх бізнес-моделей і складністю визначення юрисдикції, в якій відбувається створення вартості [OECD, 2015];

– ринки на основі цифрових технологій, які полегшують торгівлю товарами і послугами за допомогою електронної комерції в Інтернеті [Faauyaz, 2018];

– форма економічної активності, яка виникає завдяки мільярду прикладів мережевої взаємодії людей, підприємств, пристроїв, даних і процесів. Основою цифрової економіки є гіперпов'язуваність, тобто зростаюча взаємопов'язаність людей, організацій і машин, що формується завдяки Інтернету, мобільним технологіям і Інтернету речей [Deloitte, 2019].

– діяльність зі створення, поширення і використання цифрових технологій і пов'язаних з ними продуктів і послуг;

На думку Бабкіна О.В. і Чистякової О.В. [7, с. 4092], цифрова економіка – це:

– тип економіки, що характеризується активним впровадженням і практичним використанням цифрових технологій збору, зберігання, обробки, перетворення і передачі інформації в усіх сферах людської діяльності;

– система соціально-економічних і організаційно-технічних стосунків, заснованих на використанні цифрових інформаційно-телекомунікаційних технологій;

– це складна організаційно-технічна система у вигляді сукупності різних елементів (технічних, інфраструктурних, організаційних, програмних, нормативних, законодавчих та ін.) з розподіленою взаємодією і взаємним використанням економічними агентами для обміну знаннями в умовах перманентного розвитку.

Цифровізація прийшла на зміну інформатизації і комп'ютеризації, коли йшлося в основному про використання обчислювальної техніки, комп'ютерів і інформаційних технологій для вирішення окремих економічних завдань. Великі можливості цифрового подання інформації призводять до того, що вона (цифровізація) формує вже цілісні технологічні середовища «мешкання» (екосистеми, платформи), у рамках яких користувач може створювати для себе потрібне йому дружнє оточення (технологічне, інструментальне, методичне, документальне, партнерське і т. п.) з тим, щоб вирішувати вже цілі класи завдань [9, с. 47].

У технологічному аспекті при формуванні цифрової економіки можна виділити чотири тренди [7, с. 4089]: розвиток і практичне застосування мобільних технологій, бізнес-аналітика, використання хмарних обчислень, соціальні медіа; у глобальному плані – соціальні мережі, такі як Facebook, YouTube, Twitter, LinkedIn, Instagram і ін. З кожним роком ростуть сфери реалізації цифрової економіки і нині можна виділити найбільш розвинені наступні: електронний бізнес; інтернет-банкінг; соціальна сфера; освіта; телекомунікації; інформаційні системи; промисловість.

Якщо узагальнити всю наведену інформацію, стає зрозумілим, що цифрова економіка здійснює вплив на зовнішнє середовище трьома способами: змінює (надає новий вигляд), адаптує (прилаштовує наявне) і створює (нове, чого раніше не було) – рис. 2.

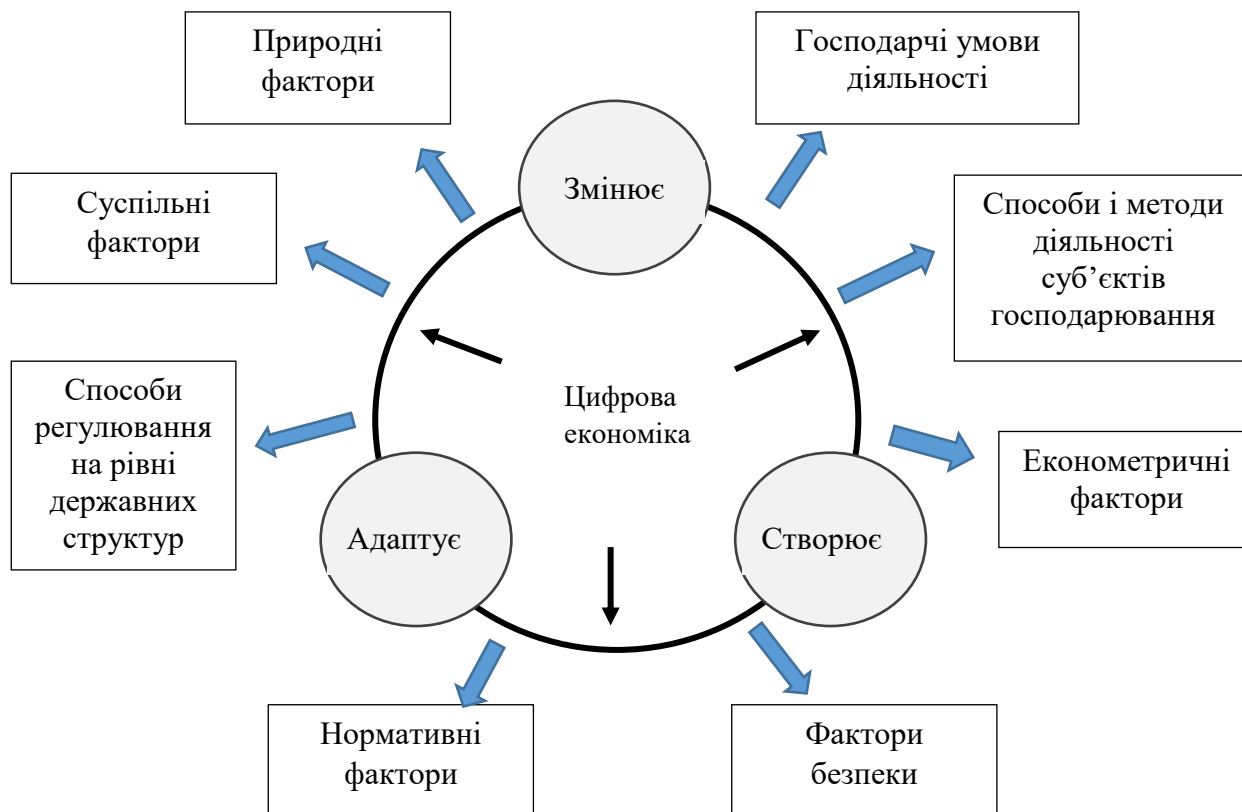

Рис. 2. Восьмифакторна модель зміни елементів зовнішнього середовища

Джерело: розроблено авторами

Зовнішнє середовище при цьому узагальнено демонструють вісім основних груп факторів: господарчі умови діяльності, способи і методи діяльності суб'єктів господарювання; економетричні фактори, фактори безпеки, нормативні фактори, суспільні фактори, природні фактори і способи регулювання на рівні державних структур. Тобто зміна, адаптація чи створення нового відбувається у кожній групі факторів, надаючи поштовх решті ін.

Серед переваг зростаючої цифровізації для підприємства можна назвати (на основі [7]):

- застосування методів аналізу великих обсягів даних для отримання нових знань і ухвалення ефективних управлінських рішень;
- дозволяє скоротити кількість працівників середньої і низької кваліфікації;

– Інтернет речей дозволяє підвищити якість експлуатації устаткування, збільшити продуктивність праці, підвищити енергоефективність;

– установка облаштувань моніторингу в промисловому устаткуванні разом з методами поглибленої аналітики забезпечує його ефективнішу експлуатацію і обслуговування;

– сприяє підвищенню прозорості, а отже – підвищує внутрішньо фірмовий контроль;

– дозволяє оптимізувати витрати, збільшити прибутковість активів і підвищити доходність нових інвестицій.

До цього, на нашу думку, слід додати:

– сприяє скороченню технологічних ланцюгів, що веде до зниження виробничих витрат;

– застосування «big data» і методів моделювання дозволяє створювати повністю відповідну запитам споживачів продукцію;

– використання «доданої реальності», «віртуальної реальності», і їх поєднання («мішана реальність») спрощує тестування вироблених моделей і тестових зразків.

Ефекти виникатимуть за рахунок автоматизації існуючих процесів, впровадження кардинально нових бізнес-моделей і технологій, у тому числі цифрових платформ, цифрових екосистем, поглибленої аналітики великих масивів даних, технологій «Індустрії 4.0», таких як 3D-друк, роботизація, інтернет речей та ін. [7, с. 4089]. Основним недоліком цього тренду для підприємства є значна загроза його інформаційній безпеці.

Конкурентні можливості підприємства, що різнопланово і раніше за ін. використовує переваги цифровізації, зростають, прискорюючи підвищення його конкурентоспроможності. Але впровадження новітніх можливостей має супроводжуватись аналізом їхньої результативності і гуртуватись на попередньому аналізі можливих загроз. З одного боку вказані переваги цифровізації можуть бути перетворені на конкурентні переваги підприємства, а з іншого – стати джерелом його конкурентної уразливості.

В результаті проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

– підприємство є відкритою системою, а тому зовнішня нестабільність позначається на його внутрішніх можливостях і конкурентному потенціалі;

– турбулентність сучасного світу несе різнопланові загрози операційній і стратегічній діяльності підприємства, підвищуючи його уразливість до дії

різних груп чинників;

–цифровізація є невідворотною і несе багато переваг, найбільшу користь отримають підприємства, що скористаються ними швидше за ін.

Література

1. Масленникова Е.В. Эволюция теоретических подходов к исследованию конкурентоспособности человеческих ресурсов в контексте турбулентности экономики [Текст] / Е.В. Масленникова // Вестник Челябинского государственного университета. – 2018. – № 12 (422). Экономические науки. Вып. 63. – С. 40–48.
2. Бурлачков В. Турбулентность экономических процессов: теоретические аспекты [Текст] / В. Бурлачков // Вопр. экономики. – 2009. – № 11. – С. 90–97.
3. Журавлёва Г.П., Манохина Н.В. Новые правила игры в условиях экономической турбулентности [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru>
4. Маслюк Е.В. Формирование стратегических шагов повышения конкурентоспособности машиностроительных предприятий Украины в условиях экономической турбулентности [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru>
5. Баженов Ю.В. Методические подходы к оценке конкурентоспособности предприятия: значимость информационных факторов в условиях турбулентности окружающей среды [Текст] / Баженов, Ю. В. // 2019. – Современная конкуренция. – Том 13. – № 4(76)
6. Клековкин Л.И. Использование теории самоорганизации для повышения эффективности управления конкурентоспособностью организации [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru>
7. Бабкин А.В., Чистякова О.В. Цифровая экономика и ее влияние на конкурентоспособность предпринимательских структур [Текст] / А. В. Бабкин, О.В. Чистякова // Российское предпринимательство. – 2017. – Том 18. – № 24. – С. 4087–4102.
8. Полулях Д.С. Турбулентность как характеристика современного миропорядка [Текст] / Д.С. Полулях // 2017 Political science (RU), Special issue.
9. Халин В. Г. Цифровизация и ее влияние на российскую экономику и общество: преимущества, вызовы, угрозы и риски / В.Г. Халин, Г. В. Чернова. [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsifrovizatsiya-i-ee-vliyanie-na-rossiyskuyu-ekonomiku-i-obschestvo-preimuschestva-vyzovy-ugrozy-i-riski/viewer>
10. Абдрахманова Г.И. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение Ч-80 [Текст] : докл. к XX Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апр. 2019 г. / Г. И. Абдрахманова, К. О. Вишневыский, Л. М. Гохберг и др.; науч. ред. Л. М. Гохберг ; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2019. – 82, [2] с. – 250 экз.

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕПОЗИТНОЇ ПОЛІТИКИ БАНКІВ

Людмила Зверук

Київський кооперативний інститут бізнесу і права, м. Київ, Україна

Annotation. The variability of the financial environment and the deteriorating economic situation in the world require special attention to the development of the banking sector in terms of improving deposit policy on an innovative basis. The formation of deposit policy is determined by a number of factors, the study of which allows you to regulate and manage the relationship between the bank and customers. Reconciliation of interests of all subjects of deposit relations is carried out on the basis of construction of such model of deposit policy which will allow to increase a client share of bank in the financial market. A study of the deposit policy of Oschadbank JSC showed that its model is based on the task of maximizing profits, ensuring the stability of the resource base and a sufficient level of its liquidity, flexibility of assortment and pricing policy and the use of modern innovative approaches. The Bank actively uses innovative payment solutions (Apple Pay, Garmin Pay, transport cashless projects, digital cards); the UnitedData data centralization project is being implemented; centralized functions of back office, IT, information protection, risk management, currency control and mortgage property management. Taking into account the credit risk management standards of Basel Accords and the best world practices, a new risk management system was introduced; a modern system of personnel development has been introduced, a new corporate culture has been formed. Improving the deposit policy of banking institutions on an innovative basis is possible with the introduction of a system of comprehensive services to economic counterparties, creating mechanisms to harmonize this system with international practice and significantly improve its quality through the introduction of new banking products and technologies.

Key words: innovative approaches, deposit policy model, complex service, resource base, marketing tools.

Нестабільність фінансового середовища вимагає особливої уваги щодо процесу формування банківських ресурсів, оптимізації їх структури й якості та управління джерелами їх формування. В умовах конкуренції між банками зростає необхідність залучення якомога більшої кількості клієнтів, вкладників, кошти яких є джерелом поповнення ресурсної бази банку. Тому, окреслення проблематики та перспектив розвитку депозитної політики потребує особливої уваги. В умовах турбулентності на фінансових ринках зростає потреба у інноваційних підходах до управління депозитними операціями з метою забезпечення стійкості й надійності ресурсної бази банків.

Депозитну політику банку можна розглядати як систему заходів із формування портфеля депозитних послуг, різноманітних форм і методів здійснення цих заходів, визначення його конкурентних позицій на даному сегменті ринку та забезпечення стійкості і надійності ресурсного потенціалу [1]. Депозитна політика передбачає визначення необхідної комбінації депозитів за видами, термінами, вартістю для того, щоб в рамках управління процесом залучення грошових коштів сформувати депозитний портфель, який надалі забезпечуватиме ефективне використання наявних у розпорядженні банку коштів. Доцільно також зазначити, що депозитна політика банку на сучасному етапі, має включати [2]:

а) стратегію діяльності банку у сфері залучення депозитних ресурсів, яка має базуватися на ґрунтовному дослідженні ринку, а саме зовнішнього середовища, ринку депозитів, місця і ролі банків на цьому ринку;

б) формування тактики банку щодо розробки і просування нових банківських продуктів. Депозитна політика банку повинна будуватися за маркетинговими складовими, а отже, її можна поділити на чотири підвиди: продуктову політику (формування асортименту депозитів та визначення їх співвідношення); процентну політику банку за депозитами; політику продажу депозитних продуктів; комунікаційну політику;

в) реалізацію розробленої стратегії і тактики;

г) моніторинг діяльності банку із залучення депозитних ресурсів;

д) контроль реалізації депозитної політики та оцінку її ефективності.

Депозитна політика банку ґрунтується на дослідженні досягнутого рівня депозитних відносин і націлена на їх подальше удосконалення. Напрями врахування інтересів всіх суб'єктів депозитних відносин відображає модель формування депозитної політики, що представлена на рис. 1.

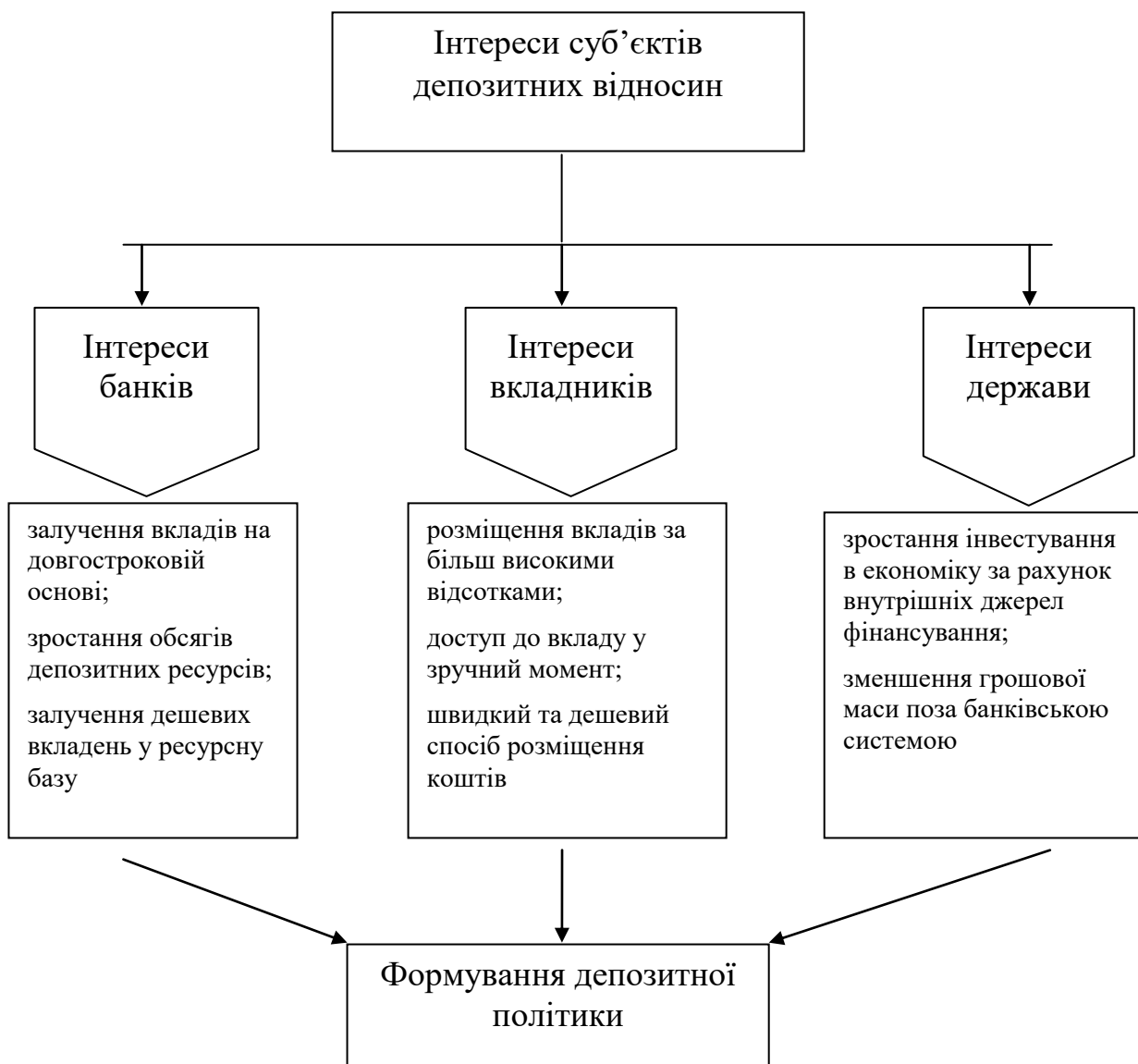

Рис. 1. Модель формування депозитної політики з урахуванням всіх суб'єктів депозитних відносин

Побудована модель засвідчує, що інтереси всіх учасників відносин у процесі формування депозитних ресурсів банків частково суперечать одні одним. Глобальним завданням, яке стоїть перед банківською системою і державою є узгодження всіх цих інтересів і зведення їх у загальносистемну політику. На сьогодні банки та вкладники вже досить успішно узгоджують свої інтереси в процесі реалізації депозитної політики банку, проте із впливом держави на інтереси учасників депозитних відносин дещо складніше.

Сьогодні вкладники під час ухвалення рішення про розміщення ресурсів враховують насамперед такі фактори:

– рівень процентної ставки по вкладах, Чим надійніше банк, тим менше процентна ставка по депозитах, і навпаки: маловідомі банки пропонують

максимально високі ставки, щоб захопити лідерство і забезпечити себе ресурсами для здійснення кредитної діяльності;

– спектр депозитних продуктів. Сьогодні виникають «гібридні» рахунки, що об'єднують властивості різних видів депозитів, наприклад рахунків до запитання і строкових вкладів;

– мережа установ банку та якість обслуговування клієнтів. Розгалуженість мережі філій у сполученні з високим рівнем сервісу, витрати часу на обслуговування одного клієнта, надання можливості користуватися електронними системами розрахунків і платежів, широкий спектр операцій позитивно впливають на вибір клієнтом банку [3].

У процесі співпраці між клієнтами і банками особливістю є те, що вкладники тут відіграють активну роль. Адже мова йде про залучені ресурси, а тому в процесі розробки депозитної політики банком, важливо врахувати інтереси вкладників (рис.1). Тобто, при побудові депозитної політики комерційний банк повинен враховувати низку факторів, які спроможні допомогти йому розширити частку клієнтського ринку. До таких факторів варто віднести: врахування рівня інфляції та доходів населення; виконання вимог регулятора; стан соціального середовища; вивчення інтересів існуючих та потенційних клієнтів; впровадження новітніх форм співпраці із клієнтами, особливо щодо виконання депозитної угоди; постійне та систематичне зниження рівня ризику (рис. 2).

В умовах турбулентності фінансового середовища важливим фактором залучення нових клієнтів є комплексний підхід в обслуговуванні, а саме: поєднання депозитних послуг з розрахунковими послугами, операціями з цінними паперами, здійснення зовнішньоекономічної діяльності та консультаційних послуг. Особливо актуальним стало розміщення депозитів онлайн, адже це одна з найдоступніших та якісно реалізованих функцій, представлених в онлайн-послугах банків.

Отже, визначальними чинниками, що впливають на рішення клієнтів розміщувати ресурси в тому чи іншому банку, є процентна ставка по вкладах, спектр інноваційних депозитних продуктів і послуг та якість обслуговування. Високі процентні ставки, різноманітність зручних та доступних депозитних продуктів, високий рівень сервісу загалом позитивно впливають на вибір клієнтом банківської установи. Натомість здешевлення джерел поповнення ресурсної бази залишається пріоритетом для банківської установи.

Рис. 2. Фактори впливу на формування депозитної політики банку

Дослідження особливостей депозитної політики системно важливого банку України, зокрема АТ «Ощадбанк» показало, що ефективність його поточної бізнес-моделі та депозитної діяльності підтримується низькою вартістю клієнтської ресурсної бази, у порівнянні з середньозваженими показниками ринку банківських послуг. Цього було досягнуто в основному за рахунок роздрібного сегменту так як АТ «Ощадбанк» має одну з найнижчих процентних ставок по депозитах та поточних рахунках. Впродовж останніх років АТ «Ощадбанк» поступово знижував процентні ставки за вкладами клієнтів у національній валюті. Найбільше зменшилася дохідність депозитів на 1 місяць – на 7,0% річних. За вкладами на триваліші терміни банк знизив ставки на 3,36% – 5,04% річних. АТ «Ощадбанк» з березня 2016 р. по квітень 2018 р. зменшив проценти у доларах США, у середньому, в 2,0–2,5 рази. Найбільше знизилися ставки на півроку – на 3,98% річних. Найменше – на 3 місяці – на 2,74% річних. За останні два роки проценти у європейській валюті були знижені найбільше. Зокрема, на три місяці – на 4,75% річних, тобто більш ніж утричі. На інші терміни відсотки зменшились на 2,48% – 2,50 % річних[4].

Загалом в основу депозитної політики АТ «Ощадбанк» покладено завдання максимізації прибутку, забезпечення стійкості ресурсної бази та достатнього рівня її ліквідності, гнучкість асортиментної і цінової політики та використання сучасних інноваційних підходів. Нині банк посідає друге місце за розміром активів та обсягом чистого кредитного портфеля, являється найбільшим в Україні за пасивами в корпоративному секторі та другим за пасивами в

роздрібному секторі. Депозитний портфель на 62% складається з коштів фізичних осіб і на 38% – з коштів юридичних осіб. Найбільшу частку у депозитному портфелі складають депозити клієнтів роздрібногo бізнесу (86,6% у 2017 році, 94,8% у 2018 році), далі в структурі розміщені вклади корпоративного бізнесу (49,3% у 2017 році, 39,9% у 2018 році). Портфель депозитів в сегменті малого і середнього бізнесу становить 16,7 млрд грн, і на цій основі портфель кредитів малого і середнього бізнесу тільки за 2018 рік зріс на 67%, або на 1,4 млрд грн, і перевищив 3,5 млрд грн. Для покращення роботи у даному сегменті було запущено мобільний додаток CorpLight, що дозволило підприємцям перенести бізнес у смартфон та керувати ним у режимі 24/7.

Оцінка депозитної діяльності банку в сегменті роздрібногo бізнесу показала, що Ощадбанк вийшов у лідери за динамікою приросту депозитів фізосіб і майже втричі збільшив свою частку на ринку – з 7,12% у 2014 році до 21,92% на кінець 2018-го. Тільки за 2018 рік динаміка збільшення частки на ринку становила 2,31%. Банк став другим на ринку в картковому бізнесі, довівши кількість активних карток до 6,1 мільйона [4].

В сучасних умовах банк здійснює розвиток установи та депозитної діяльності, зокрема, на основі впровадження інноваційних підходів. Так, створено новий бізнес-напрямок з підтримки малого і середнього бізнесу – профільну програму «Будуй своє»; активно використовуються інноваційні платіжні рішення (Apple Pay, Garmin Pay, транспортні cashless-проекти, цифрові картки); запущено проект з централізації даних «UnitedData»; проведена централізація функцій бек-офісу, ІТ, захисту інформації, управління ризиками, валютного контролю та управління заставним майном. З урахуванням стандартів управління кредитним ризиком Basel Accords та кращих світових практик було запроваджено нову систему ризик-менеджменту; впроваджено сучасну систему розвитку персоналу, сформовано нову корпоративну культуру [5].

Отже, АТ «Ощадбанк» нині займає 22% ринку депозитів від населення, при цьому вартість залучення коштів нижча від ринкової. Клієнти банку майже вдвічі частіше користуються інформаційно-платіжними терміналами, а частка платежів населення через інтернет зросла до 56%. Зростання депозитної бази дозволило банку продовжити поступове оновлення та диверсифікацію корпоративного кредитного портфеля, залучаючи позичальників з низьким

рівнем ризику. На перспективу менеджментом банку планується запровадження єдиного МФО та перехід на нову технологічну сходинку – запуск повної діджиталізації всіх процесів, реалізація масштабного інноваційного проекту Integra, розробленого спільно з компанією «Делойт»; розширення інвестування в IT-платформи та інформаційну безпеку [4].

Оцінюючи сучасну проблематику формування депозитної політики та факторів впливу на діяльність кредитних установ, що визначають ресурсну політику кожного окремого комерційного банку, можна виокремити критерії оптимальності стратегії формування ресурсного потенціалу. При формуванні депозитних і кредитних портфелів потрібно визначати:

- ступінь ризику, ліквідність та прибутковість позичальників;
- диверсифікація банківських вкладів для мінімізації ризиків;
- оптимальне співвідношення найбільш стабільних та нестабільних ресурсів, при збільшенні довгострокових вкладень при ризику неліквідності.

Специфічні критерії оптимальності роботи банку з формування ресурсів кожен банк визначає індивідуально залежно від його розміру, кваліфікації персоналу, собівартості операцій та послуг.

У процесі управління залученими ресурсами вітчизняні банки переважно використовують цінові методи управління, тоді як неціновим методам приділяється недостатньо уваги. Тому депозитна політика банку обов'язково має включати такі маркетингові інструменти як реклама, зв'язки з громадськістю (PR) та інформаційний супровід. Сьогодні банкам необхідно сконцентрувати увагу на імідж-рекламі, основним завданням якої є формування у споживача позитивного іміджу банку. Серед інновацій маркетингу виділяють неформальні канали комунікації, мобільні додатки, геймеризацію, соціальні мережі [6].

Отже, розробка і реалізація депозитної політики банківськими установами на інноваційних засадах забезпечить впровадження системи комплексного обслуговування економічних контрагентів, створить механізми гармонізації цієї системи з міжнародною практикою та істотно підвищить її якість. Відтак, до основних напрямів підвищення ефективності депозитної політики вітчизняних банків доцільно віднести:

- активне використання процентної політики задля стимулювання розміщення коштів на різноманітні види депозитів;
- створення іміджу надійної універсальної установи;

–застосування прийомів маркетингу для підвищення конкурентоспроможності банківських депозитних продуктів;
–гнучка цінова та асортиментна політика банківських установ;
–упровадження новітніх банківських продуктів та технологій;
–застосування досвіду зарубіжних банків щодо введення рахунків клієнтів з різноманітним режимом функціонування.

Література

1. Еш С.М. Депозитна політика комерційного банку та напрями її вдосконалення в умовах економічної кризи / С.М. Еш, К.О. Тютіна // Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті : програма і матеріали 79-ї міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів, (15–16 квітня 2013 р.). – К.: НУХТ, 2013. – Ч. 4. – С. 212–213.
2. Рисін В.В. Реалізація ресурсної політики банків в умовах фінансової нестабільності : монографія / В.В. Рисін. – К. : УБС НБУ, 2012. – 390 с.
3. Золотарьова О.В. Модифікація депозитної політики комерційних банків України / О.В. Золотарьова, Ю.В. Півняк, О.В. Гурбич // Економіка та держава. – 2015. – № 2. – С. 65–69.
4. Консолідована фінансова звітність та звіт незалежного аудитора за рік, що закінчився 31 грудня 2018 року ПАТ «Державний ощадний банк України». – [Електронний ресурс]. – URL: https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/2019-05/SSBU_18fsu_consolidated_0.pdf
5. Консолідований звіт про управління АТ «Ощадбанк» на 31.12.2018. – [Електронний ресурс]. – URL: https://www.oschadbank.ua/sites/default/files/2019-04/oschadbank_report-0426_new_2in1.pdf
6. Заславська О.І. Інноваційне забезпечення ефективності депозитної політики банків / О.І. Заславська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія економіка. – 2018. – Вип.2(52). – С.166-170.

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СУБРЕГІОНУ: СТРАТЕГІЯ ТА ІНСТРУМЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ

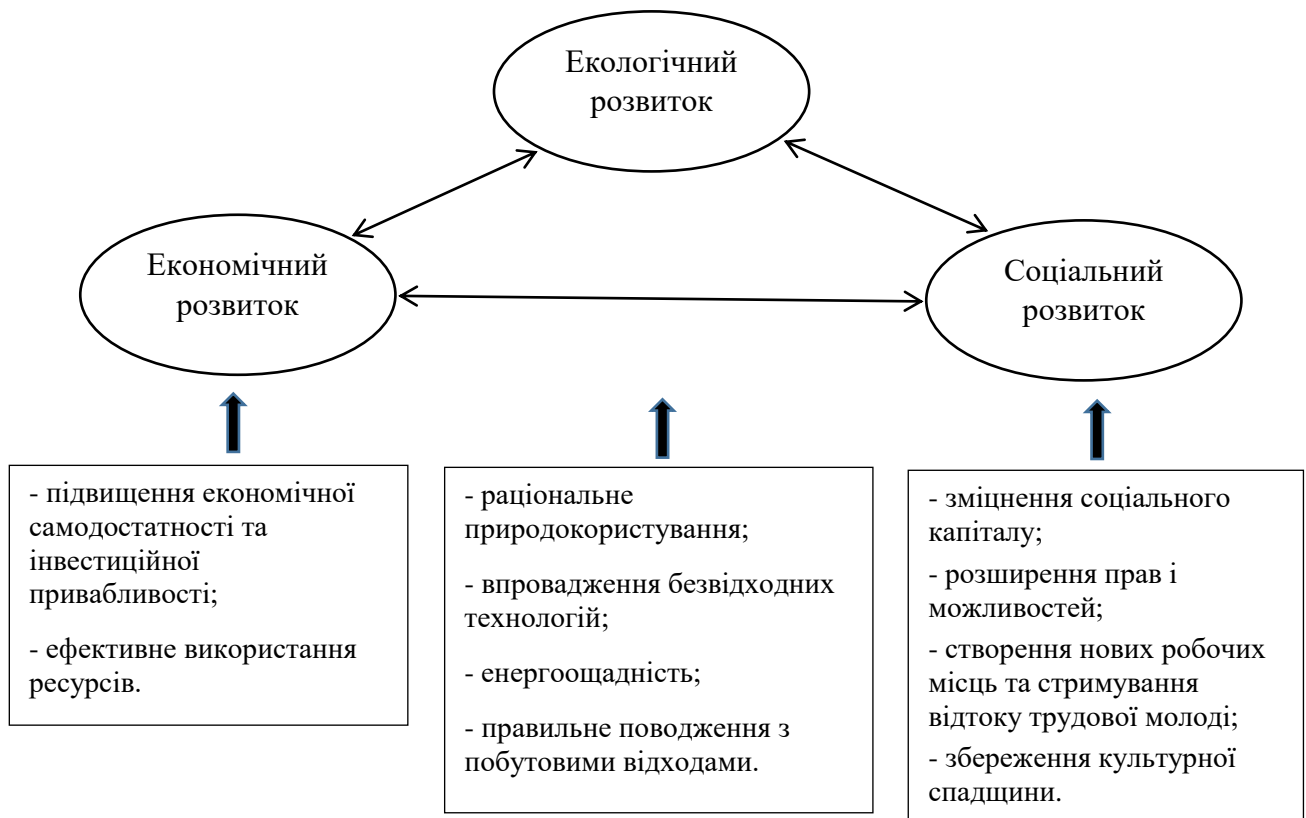
Володимир Осипов, Ганна Граматік, Олександр Паларієв

*Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України
м. Одеса, Україна*

Annotation. The scientific article considers the formation of the conceptual foundations of sustainable development. The interpretation of the essence and components of the sustainable development of the territory is given. The basic principles of sustainable development of the subregion in modern Ukrainian realities are determined. The need for further research of the economic parameters of development is emphasized, taking into account the emergence of new factors of influence in changing environmental conditions, the processes of which are in a state of constant movement and turbulence.

Key words: region, subregion, sustainable development, economic development, principles of development.

Сталий розвиток субрегіону – це розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Концепцію сталого розвитку можна інтерпретувати по-різному, але за своєю суттю це підхід, який функціонує для збалансування різних конкурентних потреб – екологічних, соціальних та економічних – не тільки регіону, а й для розвитку субрегіону (рис. 1). Слід зазначити особливу важливість проблем сталого розвитку на базовому рівні місцевого самоврядування (субрегіону) в сучасних умовах господарювання, що зумовлюється недостатністю ресурсного забезпечення, на що акцентується урядами багатьох держав, громадськими організаціями, вченими, пересічними громадянами. Потрібне формування нової парадигми субрегіонального розвитку, яка має бути комплексно пов'язана з регіональною політикою, що враховує минулий досвід і відповідає сучасним реаліям.

*Рис.1. Складові сталого розвитку субрегіону
(джерело: розробка авторів)*

Досягнення сталого розвитку – одна з найбільш актуальних проблем, що стоять перед усіма країнами світу. Стійкість економічного розвитку субрегіону має бути забезпечена за рахунок стратегічної єдності території та бізнесу при активній підтримці місцевої влади та наукового капіталу. Сталий розвиток економіки в окремому субрегіоні поряд із загальними законами функціонування і розвитку має специфічні особливості, які визначаються умовами виробництва, ресурсним потенціалом, менталітетом населення тощо. При цьому слід зазначити, що досягнення підйому економіки має свою ціну і певні негативні наслідки. У зв'язку з цим досягнення стійкості полягає у виборі оптимальних пріоритетів і відповідної стратегії досягнення мети.

Для реалізації конкурентних переваг конкретного субрегіону необхідна розробка стратегії сталого розвитку. Стратегія передбачає прогнозування цілей розвитку та інструменти їх досягнення, а також реалізацію декількох проєктів, що фінансуються різними джерелами: як бюджетними, комерційними, так і грантовими. Необхідною умовою розробки такої стратегії є формування ініціативної групи, до складу якої повинні входити проєктні менеджери з різних

соціальних груп громади, влади, науки та бізнесу. Іншими словами, це «бачення» комплексу узгоджених стратегічних цілей і завдань, розроблених і реалізованих у межах конкретного субрегіону, виходячи з темпів розвитку, пропорцій, масштабів та індивідуальних особливостей і орієнтується на досягнення сталого (інтегрованого) розвитку. Формування стратегії розвитку субрегіону передбачає ув'язку довгострокових цільових орієнтирів як по вертикалі (окремі території, поселення), так і по горизонталі (підприємства різних галузей економіки). При цьому особлива увага приділяється дотриманню інтересів суб'єктів підприємництва та місцевої громади.

Генератором і інструментом розробки та реалізації стратегії сталого розвитку субрегіону має бути створення Агенції Субрегіонального Розвитку (АСР) на рівні ОТГ. Впровадження такого підходу дозволить громадам контролювати склад АСР, залучати Агенції Регіонального Розвитку (АРР), задіяти науковий та адміністративний потенціал.

Формування АСР дозволить досягти наскрізного управління стійким розвитком з урахуванням унікальності територій, історичних, економічних, екологічних, етнічних і соціально-культурних особливостей громади та конкурентних переваг місцевості.

Таким чином, цілями і завданнями АСР є: формування комплексного бачення розвитку субрегіону; підвищення конкурентоспроможності субрегіону і регіону в цілому; залучення інвестицій для сприяння сталому економічному розвитку територій; підтримка інноваційного розвитку; підвищення конкурентоспроможності малого та середнього бізнесів; брендинг і просування субрегіону на зовнішніх ринках.

Дана концепція реалізована в агро-еколого-рекреаційному кластері «Фрумушика-Нова», що розташовується на території Веселодолинської сільської ради Тарутинського району Одеської області. На території кластера реалізується ціла низка важливих заходів. Дослідження показали, що транскордонний агро-еколого-рекреаційний кластер «Фрумушика-Нова» є унікальним прикладом міжгалузевого кластеру не тільки на Одещині, а й в Україні в цілому, який поєднує в собі субрегіональний кластер «Вівчарство», секторальний кластер «Лаванда», виноградно-виробничий кластер, регіональний кластер «Рекреація і туризм», та забезпечує конкурентні переваги підприємствам-учасникам кластеру, територіально-виробничого субрегіону Весела Долина та Одеської області в цілому. Важливість даного кластеру для

економіки Одеської області підтверджена включенням кластеру «Фрумушика-Нова» до Регіональної програми розвитку агропромислового комплексу Одеської області на 2019-2023 роки «Аграрна Одещина».

Створення національного природного парку «Тарутинський степ» – одне з головних завдань проекту «Сприяння сталому розвитку сільських громад у віддалених районах через раціональне використання природних ресурсів, історичної та культурної спадщини».

Кластер «Фрумушика-Нова» є учасником програми гастромаршрута «Дороги вина та смаку». Гастромаршрут – інноваційний для України вид туризму, який має великий потенціал впливу на розвиток сільських територій.

Одеська область укріплює свої позиції щодо виноградарства та виноробства з наукової, технічної, технологічної та організаційної точок зору, в тому числі шляхом створення профільних асоціацій для захисту, впровадження і супроводу географічних найменувань. Тому навесні 2019 року була зареєстрована Асоціація виноградарів і виробників вина під назвою «Тарутинетеруар», яка покликана вивести місцеву продукцію на європейський і світовий ринки та загалом покращити рівень життя населення.

Отже, реалізація державної політики щодо сталого розвитку субрегіону має ґрунтуватися на відповідності стратегії довгострокового характеру, основу якої складає стратегічне планування. В подальшому такий підхід призведе до економічного зростання в Одеському регіоні та дозволить прогнозувати розвиток територіально-виробничих утворень в умовах нестабільності.

Література

1. Osipov V., Gramatik A., Palariev A. Clustering in the context of inclusive development of regions. Міжнародна науково-практична конференція “РЕГІОН-2019 – стратегія оптимального розвитку”. Харків. ХНУ ім. В.Н. Каразіна, № 27. 2019. С. 5-12.
2. Захарченко В.І., Осипов В.М., Паларієв О.А. Кластерна форма територіально-виробничої організації: монографія. Рига, Латвія: «Baltija Publishing», 2019. 400 с.
3. Геєць В.М. Наслідки демографічних викликів для економічного зростання в Україні. Демографія та соціальна економіка. 2011. № 1(15). С. 3–23.
4. Квятковська Л.А. Реалізація принципів концепції сталого розвитку в діяльності підприємства. Вісник соціально-економічних досліджень. 2013. № 1. С. 85–89.

5. Національна парадигма сталого розвитку України за заг. ред. Б.Є. Патона. К.: Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с.

«ЗЕЛЕНЕ» ІНВЕСТУВАННЯ РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ: СВІТОВА ПРАКТИКА

Наталія Трушкіна

Інститут економіки промисловості НАН України, м. Київ, Україна

Annotation. Modern business conditions require the implementation of a mechanism for financial support for the transformation of transport and logistics systems using non-traditional sources of funding, including «green» investments. The key instruments of «green» financing of modernization of transport infrastructure, which are effectively used in different countries, include: «green» bonds, «green» loans, grants, guarantees, technical assistance, funds of «green» investment funds. As a result of the research it is established that in the Ukrainian realities it is expedient to apply the advanced international experience of realization of the mechanism of «green» financing of infrastructure projects. This will successfully transform the national transport and logistics system in the context of the circular economy and achieve sustainable development of transport infrastructure.

Key words: transport and logistics system, «green» investment, tools, environmental protection, circular economy, world experience.

На даний час «зелена» модернізація транспортно-логістичних систем у світі є одним із стратегічних напрямів розвитку циркулярної економіки. Це обумовлено тим, що транспортна й логістична діяльність, з одного боку, негативно впливають на довкілля (третє місце в світі за обсягами викидів вуглекислого газу в атмосферу), а, з іншого, – мають значний потенціал для реалізації моделі «зеленого» зростання [1, 2].

Щорічно загальний збиток від негативних наслідків транспортної сфери становить 7-10% ВВП. Наприклад, транспортні засоби генерують близько 25% сукупного обсягу парникових викидів у Європейському Союзі. За офіційними даними Євростату, забруднення атмосфери від автомобільного транспорту спричиняє щорічно понад 400 тис. передчасних смертей. Тому країни ЄС активно впроваджують масштабні програми інвестування з метою модернізації

транспорту й інфраструктури шляхом їх «екологізації» задля мінімізації негативного впливу на довкілля та збереження конкурентних позицій. Такі програми, як правило, базуються на технологіях третьої й четвертої промислової революції. До вагомих переваг третьої промислової революції можна віднести «озеленення» транспортних систем за рахунок переходу на водневий та електричний транспорт, що сприяє кардинальному поліпшенню якості довкілля. У Транспортній стратегії ЄС передбачено скорочення викидів парникових газів приблизно на 20% від їх рівня у 2008 р., а загалом до 2050 р. – на 80-95% нижче рівня 1990 р. [3].

У зв'язку з цим сучасні умови господарювання вимагають реалізації механізму фінансового забезпечення трансформації транспортно-логістичних систем з використанням нетрадиційних джерел фінансування, серед яких «зелені» інвестиції.

«Зелене» інвестування визначається як фінансування інвестицій, які забезпечують екологічні вигоди у широкому контексті екологічно сталого розвитку різних сфер економічної діяльності. Згідно з експертними оцінками, лише 1% глобальних облігацій промарковані як «зелені», при цьому 1% капіталовкладень інституціональних інвесторів відноситься до категорії «зелених» інфраструктурних активів [4].

На сьогодні серед дослідників і практиків не визначено єдиного підходу до класифікації інструментів фінансування «зелених» проектів, у тому числі у транспортній сфері. Так, S. Venugopal, A. Srivastava, C. Polycarp, E. Taylor [5] розділяють інструменти фінансування і механізми, які заохочують залучення приватного капіталу, на 2 групи: механізми громадської підтримки; громадські інструменти фінансування (кредити, акціонерний капітал, інвестиційні інструменти, які виключають ризики).

Німецька вчена N. Lindenberg [6] пропонує систематизувати інструменти фінансування для реалізації «зелених» проектів за 3 категоріями: інструменти, через які здійснюється безпосереднє фінансування (акції, кредитні лінії, кредити та гранти); інструменти, які не передбачають безпосереднього фінансування, а можуть передати знання або зменшити ризики (гарантії та технічна допомога); інструменти, які використовуються для залучення додаткових приватних ресурсів, що передаються до «зелених» проектів через один із зазначених вище інструментів (зелені облігації та структуровані фонди).

Науковцями М. Voica, М. Panait, I. Radulescu [7] виділено дві основні форми зелених інвестицій: зелені акції та зелені облігації.

У роботі [8] вченими на підставі узагальнення різних наукових точок зору до інструментів інвестування «зелених» проектів віднесено: зелені облігації, зелені акції, зелені кредити та інструменти бюджетного фінансування.

О. Никифорок, Н. Кудрицька, I. Дульська в науковій доповіді «Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки» [9] серед оптимальних інструментів фінансування транспортної інфраструктури вказують оподаткування, інфраструктурні (корпоративні або муніципальні) облігації, механізм концесійних відносин, сек'юритизацію активів, краудінвестинг (роялті, народне кредитування, акціонерний краудфандінг).

Отже, до ключових інструментів «зеленого» фінансування модернізації транспортної інфраструктури, які ефективно використовуються у різних країнах світу, можна віднести:

«зелені» облігації – облігації будь-якого типу, надходження від розміщення яких спрямовані виключно на повне або часткове фінансування або рефінансування нових і розпочатих «зелених» проектів, які відповідають встановленим вимогам (Франція, Бразилія, Китай);

«зелені» кредити – кредити будь-якого типу, що надаються виключно на повне або часткове фінансування або рефінансування нових і розпочатих «зелених» проектів, які відповідають встановленим вимогам;

кошти «зелених» інвестиційних фондів – пайовий інвестиційний фонд або інший інвестиційний механізм, що передбачає інвестиції тільки в компанії, які вважаються суспільно свідомими з точки зору здійснення своєї господарської діяльності або безпосередньо сприяють розвитку соціальної відповідальності з використанням стандартизованих «зелених» активів (Франція, Швейцарія, Велика Британія).

У 2017 р. здійснено 1500 випусків «зелених» облігацій на суму 173,6 млрд дол. США, що на 98,6% більше порівняно з 2016 р. У 2018 р. обсяг світового ринку «зелених» облігацій досяг 175 млрд дол. США. Їх випущено в 37 країнах світу, а саме: Бельгія, Гонконг, Індонезія, Кенія, Нігерія, Марокко, Швеція, Франція, Польща тощо. При цьому темпи зростання обсягу сталих облігацій за 2017-2018 рр. становили 51%. Частка цих облігацій збільшилася за цей період на 6 відсоткових пункти або з 12 до 18% загальносвітового обсягу «зелених» облігацій (табл. 1).

Таблиця 1 – Світовий ринок «зелених» облігацій

Роки	Обсяг «зелених» облігацій, млрд дол. США	Обсяг сталих облігацій, млрд дол. США
2017	173,6	20,8
2018	175,0	31,4

Джерело: ESG Debt: a User's Guide to Ever-Growing Menu of Bonds and Loans. – Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-16/esg-debt-a-user-s-guide-to-ever-growing-menu-of-bonds-and-loans>

Такий інструмент, як «зелені» позики широко розповсюджено у США, Великій Британії, Іспанії, Індії, на які припадає понад 40% світового ринку «зелених» кредитів. Світовий обсяг «зелених» позик зріс у 2018 р. порівняно з 2017 р. на 30,5%, а позик, що пов'язані зі сталим розвитком, – у 8,4 рази. Питома вага обсягу позик, які пов'язані зі сталим розвитком, збільшилася на 59,2 в. п. або з 10,9 до 70,1% загального обсягу «зелених» позик у світі (табл. 2).

Таблиця 2 – Світовий ринок «зелених» позик

Роки	Обсяг «зелених» позик, млрд дол. США	Обсяг позик, які пов'язано зі сталим розвитком, млрд дол. США
2017	45,9	5,0
2018	59,9	42,0

Джерело: ESG Debt: a User's Guide to Ever-Growing Menu of Bonds and Loans. – Bloomberg, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-10-16/esg-debt-a-user-s-guide-to-ever-growing-menu-of-bonds-and-loans>

Статистичний аналіз показує, що глобальний обсяг активів сталого фінансування збільшився за 2016-2018 рр. на 34,1%, у тому числі в Європі – на 17,5%, США – на 37,9%, Канаді – на 54,5%, Австралії та Новій Зеландії – на 40%. Найбільша частка активів сталого фінансування припадає на Європу (45,9% глобального обсягу активів) і США (39,1%) (табл. 3).

Таблиця 3 – Глобальний розподіл активів сталого інвестування, трлн дол. США

Регіони	Роки	
	2016	2018
Європа	12,0	14,1
США	8,7	12,0
Японія	0,5	2,2
Канада	1,1	1,7
Австралія та Нова Зеландія	0,5	0,7
Всього	22,9	30,7

Джерело: 2018 Global Sustainable Investment Review – Global Sustainable Investment Alliance. URL: http://www.gsi-alliance.org/wp-content/uploads/2019/03/GSIR_Review2018.3.28.pdf

При цьому, як зазначено в аналітичній доповіді [10], в європейських країнах найбільше застосовується інвестиційний підхід «негативний скринінг»; у США, Канаді, Австралії та Новій Зеландії – «інтеграція ESG-факторів»; у Японії – «корпоративна взаємодія та акціонерні дії».

Варто відмітити, що модернізація національної транспортно-логістичної системи в Україні має здійснюватися в рамках європейської транспортної політики TEN-T, спрямованої, в першу чергу, на ефективне використання ресурсів і скорочення викидів парникових газів. Це відповідає главі 7 «Транспорт» Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» (реформа транспортної інфраструктури та Програма збереження навколишнього природного середовища) і Цілям сталого розвитку України на період до 2030 року (створення стійкої інфраструктури).

Відповідно до Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року необхідно враховувати таку світову тенденцію розвитку транспортної сфери, як використання «зелених» видів транспорту, пріоритетність потреб охорони навколишнього природного середовища та збереження цінних природоохоронних територій під час розвитку транспортної інфраструктури. У стратегії заплановано зменшення обсягу викидів парникових газів в атмосферне повітря від пересувних джерел до 60% рівня 1990 р.

Однак, слід зазначити про скорочення частки капітальних інвестицій і поточних витрат на охорону атмосферного повітря і попередження змін клімату. За даними Державної служби статистики України, питома вага капітальних інвестицій на охорону атмосферного повітря знизилася за 2010-2018 рр. на 6,5 в.п. або з 41,3 до 34,8% загального обсягу капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища. Частка поточних витрат на охорону атмосферного повітря зменшилася на 0,8 в. п. або з 12,7 до 11,9% загального обсягу поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища (табл. 4).

Питома вага обсягу капітальних інвестицій в очищення збільшилася в 2018 р. порівняно з 2010 р. на 23,9 відсоткових пункти або з 60,3 до 84,2% загального обсягу капітальних інвестицій на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату, а в інтегровані технології, навпаки, знизилася на 22,7 в. п. або з 37,4 % до 14,7% (табл. 5).

Таблиця 4 – Динаміка капітальних інвестицій і поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища (у фактичних цінах, млн грн)

Роки	Капітальні інвестиції		Поточні витрати	
	всього	у тому числі на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату	всього	у тому числі на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату
2010	2761,5	1139,9	10366,6	1314,8
2015	7675,6	1422,9	16915,5	1519,8
2016	13390,5	2502,8	19098,2	1760,6
2017	11025,6	2608,1	20466,4	2104,3
2018	10074,3	3505,9	24318,0	2897,7

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 172, 175.

Таблиця 5 – Динаміка обсягу капітальних інвестицій на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату (у фактичних цінах, млн грн)

Роки	Всього	У тому числі	
		в очищення	в інтегровані технології
2010	1139,9	687,3	426,3
2012	2462,7	1331,4	1113,2
2013	2411,9	1290,8	1094,4
2014	1915,1	1476,2	428,9
2015	1422,9	975,9	436,8
2016	2502,8	1961,1	528,9
2017	2608,1	2302,5	300,3
2018	3505,9	2950,4	514,4

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 173.

За цей період частка інвестицій на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату майже не змінилася і становила в 2018 р. 37,7% загального обсягу інвестицій на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення (табл. 6).

Таблиця 6 – Динаміка обсягу інвестицій на капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення (у фактичних цінах, млн грн)

Роки	Всього	У тому числі на охорону атмосферного повітря і проблеми зміни клімату
2010	498,0	189,0
2015	484,9	182,8
2016	612,6	181,8
2017	1142,6	295,2
2018	1214,5	458,1

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 176.

Виявлено, що питома вага обсягу капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища у сфері транспорту й складського господарства є незначною і становила лише 1,7% загального обсягу цих капітальних інвестицій за всіма видами економічної діяльності. Частка обсягу поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у сфері транспорту й складського господарства збільшилася за 2015-2018 рр. з 1,5 до 2,4% загального обсягу цих поточних витрат за всіма видами економічної діяльності (табл. 7).

Таблиця 7 – Динаміка капітальних інвестицій і поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у сфері транспорту й складського господарства (у фактичних цінах, млн грн)

Роки	Капітальні інвестиції		Поточні витрати	
	за всіма видами економічної діяльності	у тому числі у сфері транспорту й складського господарства	за всіма видами економічної діяльності	у тому числі у сфері транспорту й складського господарства
2015	7675,6	59,5	16915,5	250,7
2016	13390,5	96,7	19098,2	722,9
2017	11025,6	65,3	20466,4	511,0
2018	10074,3	168,2	24318,0	574,1

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 191, 193.

Згідно з даними Державної служби статистики України, обсяги викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від пересувних джерел забруднення скоротилися за 2000-2018 рр. на 30,3%, а їх частка в загальному обсязі викидів забруднюючих речовин збільшилася з 33 до 35,1% (табл. 8).

Таблиця 8 – Динаміка викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря пересувними джерелами

Роки	Загальний обсяг викидів, тис. т	У тому числі пересувними джерелами, тис. т
2000	5908,6	1949,2
2005	6615,6	2151,5
2010	6678,0	2546,4
2011	6877,3	2502,7
2012	6821,1	2485,8
2013	6719,8	2424,7
2014	5346,2	1996,2
2015	4521,3	1663,9
2016	4498,1	1420,0
2017	3974,1	1389,2
2018	3866,7	1358,4

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 30.

За досліджуваний період обсяг викидів оксиду вуглецю в атмосферне повітря від автомобільного транспорту знизився на 43%, діоксиду азоту – на 23,9%, діоксиду сірки – на 11,1% (табл. 9). Це зменшення пов'язано, у першу чергу, з тим, що з 2014 р. дані наведено без урахування тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим, м. Севастополя, частини Донецької і Луганської областей.

Таблиця 9 – Викиди окремих забруднюючих речовин в атмосферне повітря від автомобільного транспорту

Роки	Діоксид сірки, тис. т	Оксид вуглецю, тис. т	Діоксид азоту, тис. т
2010	19,8	1782,7	206,1
2015	16,3	1092,0	152,9
2016	16,6	1071,2	152,6
2017	16,9	1045,1	153,8
2018	17,6	1016,8	156,9

Джерело: Довкілля України за 2018 рік: стат. збірник. Київ: Державна служба статистики України, 2019. С. 31.

Отже, результати попередніх досліджень [11-13] і проведений статистичний аналіз свідчать про неефективну модернізацію транспортно-логістичної системи в Україні в контексті циркулярної економіки. Це обумовлено насамперед обмеженим обсягом фінансування у створення об'єктів транспортної інфраструктури і недостатнім впровадженням зелених технологій.

Таким чином, виходячи з вищевикладеного можна дійти висновку про доцільність застосування в сучасних українських реаліях передового світового досвіду реалізації механізму «зеленого» інвестування інфраструктурних проєктів. Це дозволить успішно трансформувати національну транспортно-логістичну систему в контексті циркулярної економіки й досягти сталого розвитку транспортної інфраструктури за рахунок впровадження інвестиційно привабливих «зелених» проєктів.

Література

1. Устойчивое развитие: Новые вызовы / под общ. ред. В.И. Данилова-Данильяна, Н.А. Пискуловой. Москва: Аспект Пресс, 2015. 336 с.
2. Доповідь про зелену трансформацію в Україні на основі показників зеленого зростання ОЕСР. Київ: Міністерство економічного розвитку і торгівлі України, 2016. 60 с.

3. Бѡлая кннга – Транспорт. Стратегический план для единой европейской транспортной зоны: в направлении к конкурентоспособной и ресурсоэффективной транспортной системе. Люксембург: Бюро официальных публикаций Европейского Союза, 2011. 28 с.
4. G 20 Green Finance Study Group. Green Finance Synthesis Report. 2016. URL: <http://g20.org/English/Documents/Current/201608/PO20160815359441639994.pdf> (дата звернення: 21.04.2020).
5. Venugopal S., Srivastava A., Polycarp C., Taylor E. Public Financing Instruments to Leverage Private Capital for Climate-Relevant Investment: Focus on Multilateral Agencies. Working paper. World Resources Institute, 2012. 63 p.
6. Lindenberg N. Public Instruments to Leverage Private Capital for Green Investments in Developing Countries. Discussion Paper. German Development Institute, 2014. 50 p.
7. Voica M.C., Panait M., Radulescu I. Green Investments – between Necessity, Fiscal Constraints and Profit. *Procedia Economics and Finance*. 2015. Vol. 22. P. 72-79.
8. Kazlauskiene V., Draksaite A., Melnyk L. Green investment financing alternatives. *Proceedings of the 2017 International Conference Economic Science for Rural Development (27-28 April 2017)*. Jelgava, LLU ESAF, 2017. No. 46. P. 250-257.
9. Никифоруk O.I., Кудрицька H.B., Дульська I.B. Оптимальні інструменти фінансування транспортної інфраструктури. *Розвиток транспорту з метою відновлення і зростання української економіки: наук. доповідь / за ред. O.I. Никифоруk; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України»*. Київ, 2018. С. 77-90.
10. Маркевич К., Сіденко В. «Зелені» інвестиції у сталому розвитку: світовий досвід та український контекст: аналіт. доповідь / Центр Разумкова. Київ: Заповіт, 2019. 316 с.
11. Трушкіна H.B. Еколого-економічні проблеми сталого розвитку транспортно-логістичної системи України. *Економіка та розвиток*. 2019. № 1(1). С. 111-123.
12. Трушкіна H.B. Трансформація транспортно-логістичної системи в Україні на засадах зеленої логістики. *Економічний вісник Донбасу*. 2019. № 2(56). С. 151-161. [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2\(56\)-151-161](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2019-2(56)-151-161).
13. Trushkina N. Features of sustainable development of the transport and logistics system in Ukraine [Особливості сталого розвитку транспортно-логістичної системи в Україні]. *Mechanisms for Ensuring Sustainable Development of Society: monograph / Edited by T. Nestorenko, A. Ostenda; Katowice School of Technology*. Katowice: Wydawnictwo WST w Katowicach, 2019. P. 128-139.

SECTION 3
SOCIAL ASPECTS OF SOCIETY STABILIZATION
AND DEVELOPMENT IN THE TURBULENCE CONDITIONS

СФЕРА ЗАЙНЯТОСТІ ТА РИНОК ПРАЦІ УКРАЇНИ ПІД ВПЛИВОМ
НАСЛІДКІВ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ

Лариса Богуш

*Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи НАН України, м. Київ, Україна*

Annotation. The problems and prospects of the Ukraine' employment sphere and labor market functioning under the influence of the coronavirus pandemic consequences (as a topical factor of society turbulence) are studied. The situation on the quarantine introduction eve is covered; thematic measures within the emergency situation and their consequences are analyzed. Forecasts of the Ukraine' employment sphere and labor market dynamics are generalized, priorities for solving urgent problems are substantiated.

Key words: employment sphere, labor market, coronavirus pandemic, Ukraine.

Господарство, сфера зайнятості і ринок праці України в останні роки, що передували світовій і національній кризі, спричиненій пандемією коронавірусу COVID-19, перебували під потужним впливом глобальної фінансово-економічної та регіональної суспільно-політичної нестабільності, характеризуючись низкою негативів, пов'язаних із недостатньою автономізацією, незбалансованістю, значною тінізацією національного господарства, домінуванням його ресурсно-сировинної орієнтації, що, підкріплюючись ситуативними політичними кон'юнктурами, продовжує перешкоджати гідній реалізації переробного, обслуговуючого і наукоємного

секторів на світових ринках.

Рівень та динаміка оплати праці в Україні в останні роки активно сприяли як деформаціям ринку праці, так і усталенню територіальних, економічних (секторальних, галузевих), професійно-кваліфікаційних, інших соціально-статусних диспропорцій та асиметрій (в тому числі у сферах вирівнювання стартових умов конкурентоспроможності, оптимізації механізмів і середовища соціального залучення вразливих груп населення).

Заробітна плата в Україні не виконує відтворювальної функції, дозволяючи значній частині населення задовольняти лише частину базових (життєвих) потреб, без урахування повноцінного обсягу відповідної суспільно необхідної складової споживання. Ситуацію із цією важливою складовою формування і реалізації економічного потенціалу національного господарства характеризують дані Держстату, згідно з якими мінімальну заробітну плату та близьку до неї в останні роки отримувало приблизно 40% працівників (власне мінімальну зарплату отримувало до 10% штатних співробітників, зокрема, в 2017 р. їх частка склала 6,6%).

Нагальними гострими проблемами формування ефективної зайнятості в економіці України експерти вважають як недостатній ступінь мобільності трудових ресурсів у межах професій, галузей, регіонів, спеціальностей, підприємств, так і також відсутність суттєвих змін у якості трудового та інших сфер життя навіть за умови достатнього рівня трудових переміщень працівників.

Доволі висока внутрішньодержавна мобільність робочої сили в умовах порівняно низьких масштабів створення нових робочих місць не забезпечує помітного удосконалення параметрів зайнятості у галузевому і територіальному аспектах. Цей висновок підтверджують найбільші коефіцієнти обороту працівників, зареєстровані в галузях із високою тимчасовою, сезонною і неповною зайнятістю – будівництві, торгівлі та громадському харчуванні, зв'язку.

Вагомим чинником функціонування національного ринку праці та сфери зайнятості залишається структурне безробіття. Підґрунтям поступового і тривалого зростання міжгалузевих та професійно-кваліфікаційних диспропорцій, втілених зокрема в нарощуванні масштабів прихованого безробіття і вивільнення працівників, є невідповідність сформованої структури суспільного виробництва динамічним (у т. ч. глобально генерованим) змінам

умов ефективного використання ресурсів. Ознакою негативних змін є створення в низці сервісних видів економічної діяльності робочих місць з низькими вимогами до якості робочої сили, а також істотне збільшення кількості зайнятих у найпростіших професіях.

За даними Федерації профспілок України, в січні – лютому 2020 р. кількість осіб, які скористалися послугами Державної служби зайнятості, порівняно з відповідним періодом 2019 р. збільшилася на 8%. Станом на 1.02.2020 р. кількість зареєстрованих безробітних склала 373 тис. осіб.

З іншого боку, в січні 2020 р. Мінекономіки, орієнтуючись на дані Державної служби зайнятості, прогнозувало зростання впродовж року кількості зареєстрованих вакансій на 6% порівняно з 2019 р. [1]. Ці очікування почасти підтверджувалися зниженням рівня безробіття, зафіксованим у перші місяці 2020 р. Спостерігалася також позитивна динаміка зростання рівня оплати праці.

Наприкінці січня 2020 р. Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття повідомляв про збільшення обсягу видатків на активні програми сприяння зайнятості на 500 млн грн, чого в тому числі вдалося досягти за вдяки збалансуванню бюджету Фонду та очікуванням щодо перевищення доходів над запланованими видатками [2].

З початку лютого 2020 р. стартувала програма для малого бізнесу «Доступні кредити 5-7-9%», якою, за очікуваннями Уряду, впродовж поточного року могло скористатися приблизно 50 тис. позичальників, що мало привести до створення 90 тис. нових робочих місць. Значною мірою ця програма (під робочою назвою «Повертайся та залишайся») призначалася для працевлаштування в Україні вітчизняних транскордонних трудових мігрантів.

Сукупність висвітлених проблемних рис суттєво ускладнили функціонування сфери зайнятості та ринку праці України в умовах запровадження режиму надзвичайної ситуації внаслідок пандемії коронавірусу, тоді як державні заходи в її рамках, спрямовані на захист найманих працівників і самозайнятих, підтримку національної економіки в умовах звуження ринків збуту, запобігання та пом'якшення негативів безробіття, виявились обмеженими, безсистемними й недостатньо послідовними.

Так, згідно з ухваленими Верховною Радою антикризовими законопроектами, спрямованими на подолання наслідків пандемії: карантин

може стати підставою для отримання допомоги з часткового безробіття; підприємці були звільнені від сплати ЄСВ терміном на 2 місяці.

Однією з перших нормативних ініціатив, яка регламентувала встановлення нових правил реєстрації безробітних та призначення допомоги по безробіттю, стало прийняття законопроекту № 530 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 17.03.2020.

Згідно із рішеннями Уряду:

– на час карантину за працівниками (як держслужбовцями, так і зайнятими у приватному секторі) зберігалися трудові права і оплата праці, відтак звільняти їх заборонялося. За інформацією міністра юстиції [3], Кабмін рекомендував державним органам, органам місцевого самоврядування, підприємствам, установам і організаціям усіх форм власності та державним банкам на час карантину: не звільняти співробітників, що працюють вдома, а також тих працівників, які пішли у відпустку за свій рахунок; утриматися від застосування звільнень громадян, передбачених пунктами 1, 3, 4 ст. 40 Кодексу законів про працю, що регламентують реорганізацію, ліквідацію, а також прогул, тобто підстави, які об'єктивно можуть виникнути у зв'язку з обставинами карантину і надзвичайної ситуації;

– особам, яких скоротили з роботи через карантин, мала виплачуватись державна допомога;

– була спрощена процедура отримання допомоги із безробіття на період карантину (реєстрація безробітних мала проводитись з першого дня після подання відповідної заяви до Центру зайнятості; з першого дня реєстрації так само має здійснюватись і призначення виплати);

– особам, які втратили роботу через карантин, було надане право на отримання субсидій на комунальні послуги.

З метою врегулювання правовідносин та уникнення несприятливих наслідків для роботодавців і зайнятих в умовах, що склалися (карантин та обмежувальні заходи), останні зміни у законодавстві передбачили право роботодавця у період дії зазначених обставин доручити виконання роботи працівнику на певний період вдома або за заявою працівника надати йому відпустку без збереження заробітної плати. Особам, які доглядають за дитиною віком до 14 років, відпустка без збереження заробітної плати мала надаватись

в обов'язковому порядку на весь термін запровадження карантину.

Зважаючи на рекомендації Уряду щодо організації власне трудового процесу, багато підприємств у період карантину не скорочували персонал, відправляючи робітників у оплачувані чи неоплачувані відпустки, або переводячи на дистанційний режим роботи. Як «дистанційна» робота, так і надання відпустки, оформлювались наказом роботодавця, з яким працівник мав бути ознайомлений.

Постанова КМУ «Про затвердження розміру, порядку надання та повернення коштів, спрямованих на фінансування допомоги по частковому безробіттю на період карантину» від 22.04.2020 р. визначила розмір допомоги по частковому безробіттю за кожну годину, на яку працівникові було скорочено тривалість робочого часу, із розрахунку двох третин тарифної ставки, але не більше розміру мінімальної зарплати.

Згідно з цим нормативним актом, допомога по частковому безробіттю на період карантину мала надаватись територіальним органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, працівникам у разі втрати ними частини заробітної плати внаслідок вимушеного скорочення передбаченої законодавством тривалості робочого часу у зв'язку із зупиненням (скороченням) діяльності за зверненням роботодавця для її виплати працівникам. Виплата працівникам допомоги по частковому безробіттю на період карантину здійснювалась роботодавцем, з яким оформлено трудові відносини; такий роботодавець не повинен мати боргів з ЄСВ за останні 6 місяців. Допомогу передбачалося надавати також суб'єктам малого і середнього підприємництва, у т.ч. ФОП. Суму допомоги по частковому безробіттю на період карантину передбачалось надавати роботодавцям на строк зупинення (скорочення) діяльності, а також протягом 30 календарних днів після завершення карантину. Право на допомогу мають усі працівники, з якими роботодавцем оформлено трудові відносини (окрім осіб, які отримують пенсію).

Розмір допомоги по частковому безробіттю на період карантину визначається виходячи з фінансових можливостей Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття і не може перевищувати розміру мінімальної заробітної плати, встановленої законом. Допомога по частковому безробіттю на період

карантину не надається працівникам, які отримують оплату часу простою, а також при освоєнні нового виробництва (продукції) відповідно до ст. 113 КЗпП.

Поряд з цим Уряд здійснив низку організаційних заходів щодо повернення співвітчизників, які офіційно або на неформальних засадах працювали на території інших держав світу та висловили бажання повернутися (в тому числі через втрату роботи під час пандемії, побутову невлаштованість в країні працевлаштування, побоювання за здоров'я і життя власне та членів своїх сімей).

Згідно із заявою Президента України від 1.05.2020 р.: державні структури планували виділити ресурси для отримання підприємцями, які не працювали під час карантину, дешевих банківських кредитів сумарною вартістю у 30 млрд грн; ще 6 млрд грн мало бути спрямовано на збільшення мінімальної допомоги по безробіттю, а також на надання працедавцям, які внаслідок пандемії коронавірусу зупинили діяльність, державних компенсацій, призначених для виплати зарплат працівникам за відповідний період [4].

Загалом, оскільки сценарій падіння економіки на початку 2020 р. урядовими структурами не розглядався, а політика в сфері наповнення державного бюджету залишала бажати кращого, то соціальні виплати, передбачені заходами в межах надзвичайної ситуації, вже набули і надалі матимуть суттєве навантаження на державний бюджет та позабюджетні фонди соціального забезпечення.

Фонд загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, зокрема, втратить частину очікуваних на початку року доходів внаслідок звільнення підприємців від сплати ЄСВ на 2 міс., а також призупинення діяльності або ж ліквідації цілої низки малих і середніх суб'єктів господарювання, спричинених різким обмеженням споживчого попиту і втратою прибутків у період карантину.

Брак фінансування зумовив більш ніж скромний обсяг виплат по безробіттю на період карантину для осіб, які зареєстровані у Державній службі зайнятості: розмір мінімальної допомоги було підвищено з 650 до 1000 грн, максимальна допомога складає 1800 грн.

Що стосується вітчизняних реалій звільнення працівників у період карантину, то, зважаючи на чинні юридичні підстави [5]:

– в разі згоди роботодавця і працівника трудовий договір може бути

припинений за угодою сторін (ст. 36 КЗпП України) або розірваний за власним бажанням працівника (ст. 38 КЗпП України);

– незалежно від введення карантину або обмежувальних заходів трудовий договір може бути розірваний за ініціативи роботодавця у випадку, наприклад, ліквідації підприємства, скорочення чисельності або штату працівників (п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України), невідповідності працівника займаній посаді внаслідок недостатньої кваліфікації або стану здоров'я (п. 2 ч. 1 ст. 40 КЗпП України), прогулу (п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України) та в інших подібних випадках.

Підставою для юридичних колізій може слугувати також факт, що такі поняття як «робота вдома» або у «віддаленому режимі» чинним законодавством нині не регулюються.

На жаль, за інформацією директора Державного центру зайнятості України від 30.03.2020 р. [6], роботодавці майже не вживали заходів, пов'язаних із збереженням трудових відносин; багато з них уже на першому тижні карантину обговорювали з працівниками можливість припинення трудових відносин за згодою сторін, намагаючись оптимізувати витрати та не виплачувати працівникам вихідну допомогу. Подекуди складалася абсурдна ситуація, коли роботодавці приходили зі своїми працівниками до центрів зайнятості та вимагали зареєструвати їх як безробітних. Наявність у роботодавців об'єктивних підстав для таких рішень, особливості чинної практики реалізації ними інших заходів для утримання працівників (різного роду відпусток, скорочень робочого часу, оголошень простою тощо) можливо буде з'ясувати з величезної, як очікується, кількості судових позовів про поновлення на роботі.

Численні громадські активісти висловлювали ініціативи притягати роботодавців до кримінальної відповідальності за звільнення працівників під час карантину за ст. 172 ККУ «Грубе порушення законодавства про працю», однак, на думку фахівців ДЦЗУ, такі факти складно довести юридично.

Результати економічної діяльності, в тому числі обсяги збитків ланок економіки та окремих підприємств України в умовах введення обмежувальних заходів з подолання пандемії коронавірусу (як національного рівня, так і в широкому колі країн світу), серед іншого пов'язаних із соціальним дистанціюванням працівників, заборонаю на низку безпосередніх контактів персоналу із споживачами товарів і послуг, різким скороченням можливостей, а відтак попиту на послуги пасажирського транзиту, іншу продукцію

з підвищення комфорту життєдіяльності, проведення й урізноманітнення дозвілля на внутрішньому і зовнішніх ринках, безпосередньо залежать від масштабів та напрямів залучення суб'єктів господарювання до забезпечення цілісності держави та суспільної стабільності, наповнення бюджету (в першу чергу фінансування захищених статей видатків та заходів з підтримання національної безпеки).

Отже, ключовими чинниками ефективної економічної діяльності підприємств України в умовах карантину стали:

- рівень їх експортоорієнтованості в разі спеціалізації на виробництві стало затребуваної на зовнішніх ринках сировини і напівфабрикатів (наприклад, на видобуванні та переробці ільменіту, поліметалів, дорогоцінних металів тощо);

- участь у проектах міжнародної кооперації з виробництва машин, обладнання, приладів;

- залучення до матеріально-технічного постачання протиепідемічних й інших карантинних заходів (транзиту і продажів оптом, насамперед за договорами, а також у роздріб медичного обладнання, комплектуючих, витратних матеріалів), у тому числі за кошти державного і місцевих бюджетів, фондів державних позабюджетних і некомерційних;

- приналежність до ланок критичної інфраструктури (виробництво і постачання енергії та газу, забезпечення функціонування залізниць, казначейська діяльність, пошта, окремі види зв'язку, телетрансляція і радіомовлення в рамках суспільного замовлення), а також інших галузей із задоволення загальносуспільних та життєво необхідних потреб (будівництво та утримання мережі шляхів сполучення і профільних споруд, комунальне господарство, в тому числі утримання прибудинкових територій; виробництво і постачання продуктів харчування, бутильованої питної води, продукції санітарно-гігієнічного призначення, їх складування і зберігання; підприємства роздрібної торгівлі та громадського харчування, які у період надзвичайної ситуації та певних секторальних і регіональних карантинних заходів отримали дозвіл на окремі форми обслуговування споживачів – оптове, роздрібне, з правом відкриття торгових приміщень або за попереднім замовленням; банківська діяльність);

- організація дистанційованого доступу до споживчих товарів і послуг

(електронна торгівля, надання відповідних посередницьких та супровідних послуг, у тому числі з комплектації та доставки замовлень фізичних і юридичних осіб).

Оцінюючи перспективи розвитку сфери зайнятості і ринку праці України (як його легального, так і тіньового сегментів) у 2020 р., експерти сходяться у висновках щодо очікуваного зростання рівня безробіття в результаті вітчизняної економічної кризи як частини відповідного глобального явища, спровокованого падінням виробництва і споживання (в тому числі скороченням їх ресурсів на рівні держави, суб'єктів господарювання – від крупних до малого бізнесу, а також домогосподарств), обмеженнями транзиту товарів, послуг і населення (туристичних потоків, легальної і нелегальної робочої сили) внаслідок пандемії коронавірусу COVID-19.

Додатковим фактором розширення обсягів пропозиції робочої сили на ринку праці України є подальше збільшення тривалості страхового стажу, необхідного для виходу на пенсію.

Приріст контингенту безробітних пришвидшується. За інформацією президента Торгово-промислової палати України від 20.03.2020 р. [7], роботу через карантин зупинили приблизно 600-700 тис. підприємств, малих підприємств та установ сфери освіти, де працевлаштовано 3,5-4 млн осіб. За повідомленням Державної служби зайнятості України, станом на 23.03.2020 р. на обліку налічувалося 354,5 тис. зареєстрованих безробітних, що практично відповідало показнику минулого року. Впродовж березня кількість офіційно зареєстрованих безробітних зросла на 22% у порівнянні з аналогічним періодом 2019 р., станом на 13 квітня сягнувши 387,5 тис. осіб, з яких 71,4 тис. – стали на облік у період карантину (для порівняння, станом на 7 квітня 2020 р. по допомогу через безробіття до центрів зайнятості звернулись 364 тис. осіб, або на 13% більше, ніж на відповідну дату 2019 р.).

Відтак, згідно із нещодавно відкоригованими Урядом економічними показниками на 2020 р., за підсумками року прогнозують підвищення рівня безробіття з очікуваних на його початку 8,1% до 9,4% [1]. Пік безробіття, як очікує Кабмін, припаде на перше півріччя поточного року, тоді як у другій половині спостерігатиметься поступове відновлення економіки та покращення ситуації. Більш песимістичні у прогнозах масштабів безробіття підприємці; за оцінками експертів низки бізнес-асоціацій та громадських організацій, його рівень лише у легальному сегменті економіки в 2020 р. може сягнути 12% [1].

Рівень середньої зарплати, за прогнозами уряду, в 2020 р. скоротиться з 12 тис. до 11 тис. грн на місяць.

За даними Мінфіну, станом на 24.04.2020 р. в рамках програми для малого бізнесу «Доступні кредити 5-7-9%» було видано 369 кредитів на суму 232 млн грн, що відповідає лише 0,7% запланованого Урядом потенційного контингенту позичальників (50 тис. осіб) [8]. За оцінками експертів, на ці кредити було створено приблизно 600-700 робочих місць із передбачених 90 тис. Відтак, у випадку збереження досягнутих темпів реалізації програми на пільгові кредити, які отримає приблизно 1,5 тис. позичальників, буде створено лише 2,5 тис. нових робочих місць, що практично не вплине позитивно на стабілізацію сфери зайнятості в Україні, особливо з урахуванням висловлюваних Урядом орієнтирів працевлаштування вітчизняних транскордонних трудових мігрантів, що повернулися внаслідок пандемії COVID-19.

Зазначені вище негативи та їх несприятливий вплив на сферу зайнятості і ринок праці із високою вірогідністю дедалі посиляться через численні проблеми у функціонуванні національної і світової економік, що мали місце на початку поточного року. Серед них, насамперед, слід відмітити:

- значний дефіцит державного бюджету України та скорочення надходжень вітчизняних підприємств – експортерів внаслідок необґрунтованого зниження валютних курсів;

- доволі низький, особливо у порівнянні із сусідніми країнами та розвинутими державами далекого зарубіжжя, рівень оплати праці кваліфікованих працівників і фахівців у поєднанні із значним незадоволеним попитом на них у широкому спектрі ланок;

- скорочення попиту на сировинну продукцію на світових ринках;

- посилення очікувань потужної кризи фондових ринків та економік окремих розвинутих країн, зокрема, внаслідок завищеної капіталізації їх сукупних ринкових активів (акцій національних суб'єктів господарювання) у порівнянні з квартальними та річними обсягами ВВП.

Переважаюча ресурсно-сировинна орієнтація вітчизняної економіки обмежує перспективи достатньо динамічної диверсифікації сфери зайнятості та помітного розширення попиту на гідно оплачувану робочу силу на національному ринку праці.

Разом з тим, рівень загальної і професійної освіти, кваліфікація та підприємливість співвітчизників – пошукачів формальної і неформальної зайнятості продовжують забезпечувати дедалі зростаючий попит на їх працю та, відповідно, конкурентоспроможність цього сегменту робочої сили України на ринках розвинутих держав Європи (зокрема, у ланках, що потребують значних обсягів некваліфікованої праці (передусім, сільському господарстві, будівництві), та обслуговуючих видах економічної діяльності у Великобританії, Фінляндії, низці країн ЄС – Німеччині, Польщі, Чехії тощо). Нещодавнє послаблення карантинних заходів у низці країн Європи дозволяє реалізувати відповідний потенціал частини українських заробітчан, що підтверджують запити від іноземних фірм та агенцій з працевлаштування щодо виїзду працівників, які уклали з цими суб'єктами економічної діяльності контракти на збір врожаю ранніх сільськогосподарських культур, роботу в сфері обслуговування тощо.

Зважаючи на стан вітчизняної економіки, посткарантинне відновлення транскордонних трудових міграцій сприятиме деякому поліпшенню ситуації із зайнятістю та оплатою праці в Україні, адже повернення трудових мігрантів, за очікуваннями експертів, мало суттєво посилити конкуренцію на внутрішньому ринку праці, стимулюючи зниження звичних зарплат.

Водночас перспективи стабілізації та подальшого розвитку сфери зайнятості України у посткарантинний період тісно взаємопов'язані із системними заходами щодо підвищення купівельної спроможності населення за магістральними напрямками:

- поживлення та інноваційної модернізації реального сектору економіки (зокрема, його експортно-орієнтованих ланок);
- підвищення мінімального рівня оплати праці, безпосередньо узгодженого із соціальним прожитковим мінімумом;
- реалізації адресних програм підтримки безробітних, а також активних програм стимулювання зайнятості та самозайнятості.

Відтак урегулювання проблем зайнятості в Україні насамперед потребує:

- ефективних програм підтримки малого і середнього бізнесу як заходу, що забезпечуючи відродження та збереження численних робочих місць, сприяє помітному зниженню соціальної напруги, запобігає маргіналізації й транскордонному відтоку робочої сили. Зокрема, за прикладом США компанії

та підприємці, які не звільняли персонал під час карантину, могли б отримати: додаткові преференції в разі звернення за кредитами; зниження відсоткових ставок за ними; «кредитні канікули» або списання нарахованих відсотків за певний період;

– підтримки вітчизняного виробника, створення умов для модернізації його матеріально-технічної бази, зокрема, в рамках:

– державних закупівель (відповідні сумарні середньорічні витрати останнім часом складають приблизно 700 млрд грн [8]);

– реалізації інфраструктурних проєктів, у тому числі довготривалих (програм розбудови дорожньої мережі, критичної інфраструктури різних видів, інфраструктури туристичної індустрії), з урахуванням мультиплікативного впливу відповідних видів діяльності на суміжні ланки промисловості, транспорту, будівельної індустрії, сфер матеріально-технічного постачання й послуг;

– інноваційної та сервісно-орієнтованої диверсифікації національної економіки як ефективного доповнення її ресурсно-сировинної та аграрної спеціалізації в умовах реалізації стратегії усталення темпів розвитку та підвищення конкурентоспроможності на світових ринках.

Література

1. Радчук О. Карантин та криза: яких змін на ринку праці очікувати українцям у 2020 році. *Слово і діло*. 31.03.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/31/kolonka/aleksandr-radchuk/ekonomika/karantyn-ta-kryza-yakux-zmin-rynku-praczi-ochikuvaty-ukrayincyam-2020-roczj> (дата звернення 29.05.2020).
2. На понад 500 млн грн збільшено видатки на активні програми сприяння зайнятості на випадок безробіття на 2020 рік. *Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України*. 03.02.2020. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?id=366495fc-67f9-4d3a-aaae-3242aeabe07b> (дата звернення 29.05.2020).
3. Уряд заборонив звільняти співробітників під час карантину. *Слово і діло*. 25.03.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/03/25/novyna/suspilstvo/uryad-zaboronyv-zvilnyaty-spivrobitnykiv-karantynu> (дата звернення 29.05.2020).
4. Зеленский пообещал раздать бизнесу 30 миллиардов дешевых кредитов под 2-5%. *Страна.ua*. 1.05.2020. URL: <https://strana.ua/news/264783-zelenskij-zajavil-cto-biznes-poluchit-30-milliardov-deshevykh-kreditov-pod-2-5.html> (дата звернення 29.05.2020).
5. Морозова Г. Звільнення під час карантину: як відстояти свої права. *Економічна правда*. 30.03.2020.

URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658675/> (дата звернення 29.05.2020).

6. Макогон О. Чи зросте безробіття через карантин. *Економічна правда*. 30.03.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2020/03/30/658665/> (дата звернення 29.05.2020).

7. Через карантин зупинили роботу близько 700 тисяч підприємств. – ТПП. *Економічна правда*. 20.03.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/03/20/658327/> (дата звернення 29.05.2020).

8. Скаршевский В. Главной проблемой Украины становится безработица. *Страна.ua*. 1.05.2020. URL: <https://strana.ua/opinions/264681-hlavnoj-problemoj-ukrainy-stanovitsja-bezrobotitsa.html> (дата звернення 29.05.2020).

ПРИЧИНИ ТА УМОВИ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНІВ ЗАСУДЖЕНИМИ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧИХ УСТАНОВАХ ЗАКРИТОГО ТИПУ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ігор Боднар, Євгеній Красковський, Олексій Леоненко
Академія Державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна

Annotation. The article states that the specificity of committing crimes in closed criminal-executive institutions has much influence on the study of its reasons and conditions of committing crimes, which, in our opinion, should be divided into internal and external ones. Internal reasons of criminal behavior of convicts in closed criminal-executive institutions have criminogenic motivation, which is expressed in maintaining their own prestige among convicts, and internal conditions are in the features of the mental and psychophysiological environment of convicts. External causes of criminal behavior of convicts in closed penitentiary institutions are expressed in the conflict criminogenic situation between convicts, administration and other entities, and external conditions – in the micro-environment in which a convict finds himself while serving a criminal sentence in the form of imprisonment.

Key words: judgment, cause malignancy, think malignancy.

Питання визначення змісту поняття причин та умов злочинності складне і дискусійне. Так, поряд з термінами «причини злочинності», «умови злочинності», «детермінанти злочинності» в наукових джерелах вживаються терміни «обставини» та «фактори» злочинності. Під обставинами вчені розуміють об'єднувальний термін для причин та умов. Слово «фактор» вживається у різних значеннях, а саме: це історична, рушійна сила процесу, що розглядається і визначає його характер, окремі риси; це група причин, які об'єднані якою-небудь головною ознакою; це проста підміна категорій «причина», «умова», «обставини» поняттям «фактор» [1, с. 47].

Разом з тим, не дивлячись на наявність певних суперечливих моментів, можна зробити висновок, що причини злочинності – це сукупність соціальних

явищ, процесів, які у взаємодії з обставинами, що виступають як умови, детермінують існування злочинності як соціального явища. Умови не породжують злочинність, а лише сприяють вчиненню злочинів [2, с. 93]. Це визначення характерне як для загальносоціальної злочинності, так і для групи злочинів, що вчиняються в установах виконання покарань закритого типу, але останні мають свої специфічні особливості.

Враховуючи багаторівневий підхід до виявлення причин та умов вчинення злочинів в установах виконання покарань, вітчизняні кримінологи поділяють причини і умови злочинної поведінки засудженого у виправній колонії на внутрішні і зовнішні (об'єктивні та суб'єктивні) [3, с. 653].

Внутрішньою причиною пенітенціарної злочинної поведінки є криміногенна мотивація. Перш за все це насильницька, корислива та корисливо-насильницька мотивація злочинної поведінки з метою завоювання, підтримання авторитету та неформального статусу в середовищі засуджених. Велике значення в мотивації злочинної поведінки у виправних колоніях є прагнення ухилитись або порушити порядок та умови відбування кримінального покарання. Крім того, в багатьох випадках при вчиненні злочинів в установах виконання покарань закритого типу виділяється мотивація, що передбачає бажання завоювати лідерство, що виявляється в прагненні продемонструвати силу, нав'язати свою волю іншим, використовуючи, перш за все, свої організаторські здібності. У багатьох випадках вказана мотивація виражається в злісних порушеннях режиму утримання, насильницьких діях стосовно інших засуджених [4, с. 25].

Меншу, але все ж значну частку займає мотивація злочинної поведінки, що проявляється в бажанні не допустити та припинити стосовно себе різного роду насильницькі дії, особливо принизливого та сексуального характеру, що проявляються в статевих ексцесах засуджених, та виражаються в сексуальних злочинах; статевих збоченнях – гомосексуалізмі, скотоложстві, ексгібіціонізмі, фетишизмі, проституції тощо [5, с. 237]. Це обумовлене різними чинниками як об'єктивного так і суб'єктивного характеру.

При дослідженні внутрішніх детермінант злочинної поведінки засуджених, поряд з мотивацією злочинної поведінки, необхідно звернути увагу на ціннісні орієнтації засудженого, що впливають на мотивацію індивідуальної злочинної поведінки. В умовах ізоляції від суспільства ці специфічні ціннісні орієнтації

виражаються в наступному: схвалення і дотримання субкультури в середовищі засуджених; позитивне відношення до засуджених, що продовжують протиправну поведінку під час відбування кримінального покарання; негативне відношення щодо дотримання режиму відбування покарання; негативне відношення до заходів соціально-виховної роботи, яке, перш за все, пов'язане з невмілим та неякісним її проведенням; негативне відношення до суспільно-корисної праці, що виражається як у відкритій відмові від неї, так і в неякісному її виконанні; негативне відношення до загальноосвітнього і професійно-технічного навчання.

На підставі викладеного можна зробити висновок, що внутрішні причини злочинної поведінки засуджених у виправних колоніях полягають в криміногенній мотивації, яка виражається в підтриманні власного престижу в середовищі засуджених, внутрішні умови – в особливостях психічного і психофізіологічного середовища засуджених.

Поряд з внутрішніми причинами та умовами злочинної поведінки засуджених значну роль відіграють і зовнішні. Розглянемо їх детальніше.

Зовнішні причини злочинної поведінки засуджених в установах виконання покарань закритого типу виражаються в конфліктній криміногенній ситуації між засудженими, адміністрацією та іншими суб'єктами, а зовнішні умови – в особливостях мікросередовища, в якому опинився засуджений під час відбування кримінального покарання у виді позбавлення волі.

Зовнішні умови злочинної поведінки, що полягають в особливостях мікросередовища, які сприяють або перешкоджають розвитку конфліктної криміногенної ситуації, а також в безпосередньому вчиненні злочинів в установах виконання покарань закритого типу. Фактично вони виражаються в різних недоліках діяльності структурних підрозділів виправних колоній, а саме: відсутність ефективної системи інформаційного забезпечення кримінально-виконавчої діяльності, включаючи її профілактичну діяльність; недоліки в організації загальнокримінологічного прогнозування в установі та прогнозування індивідуальної злочинної поведінки засуджених; проблеми в організації контролю за діяльністю співробітників структурних підрозділів по забезпеченню реалізації управлінських рішень, направлених на попередження злочинів в виправних установах; неналежна робота по підготовці та відбору кадрів до виправних установ; недосконалість системи професійної підготовки співробітників виправних установ.

Вчинення злочинів та порушень режиму утримання в виправних колоніях, обумовлені також недоліками організації різних напрямів діяльності, що здійснюються структурними підрозділами виправних колоній. Розглянемо їх більш докладно. Так, до них належать: низька ефективність виховної роботи з засудженими, що відбувають покарання у виправних установах; недотримання вимог режиму в виправній колонії; неналежний нагляд за засудженими в виправних колоніях; недоліки в діяльності оперативних підрозділів виправних колоній; виведення засуджених на виробничі об'єкти без надання належних обсягів роботи; низький рівень організації діяльності структурних підрозділів щодо виявлення і перекриття джерел і каналів надходження до засуджених заборонених предметів.

Саме на останньому компоненті слід більш детально зупинитись. Наявність каналів надходження до засуджених грошей, спиртних напоїв, наркотиків, засобів мобільного зв'язку, знарядь нападу, інших речей, вилучених з цивільного обороту негативно впливає на стан оперативної обстановки в установі, а саме незаконний обіг грошових коштів у виправних колоніях обумовлює реалізацію кримінальних задумів засуджених; суспільна небезпека наявності у засуджених спиртних напоїв та наркотичних речовин полягає в тому, що засуджені, які знаходяться в стані наркотичного або алкогольного сп'яніння неадекватно реагують на зовнішні подразники, імпульсивні, при виникненні конфліктної ситуації намагаються розв'язати її за допомогою силових методів; суспільна небезпека наявності у засуджених знарядь нападу полягає в тому, що вони можуть їх застосувати не тільки для розв'язання конфліктних ситуацій, а й для скоєння нападу на представників адміністрації; недоліки в організації охорони виправних установ [6, с.72-73].

В статті нами наведені найбільш типові причини та умови вчинення злочинів в установах виконання покарань, які характерні як до минулого, так і сьогодні. Проте проведені нами дослідження вказують, що до найбільш актуальних причин, на сьогодні, відносяться:

1. Відсутність можливості створення належних умов тримання засуджених (згідно мінімальних стандартних правил ООН щодо поводження з в'язнями «Правил Мандели» засуджені повинні триматись в нічний час в одиночних кімнатах або камерах), що призводить до існування кримінальної субкультури та впливу засуджених з негативною спрямованістю на інших засуджених і, відповідно, відсутність відчуття ними безпеки.

2. Неналежний рівень трудової зайнятості засуджених, що призводить до наявності у засудженого великої кількості вільного часу. До того ж внесені зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо усунення норми, яка визначала обсяг коштів, які міг витратити засуджений для придбання продуктів харчування та предметів першої потреби на гроші зароблені на виробництві установ виконання покарань, невілювали такий засіб виправлення та ресоціалізації як суспільно-корисна праця.

3. Відсутність дієвого механізму допомоги засудженим після звільнення від відбування покарання в їх соціальній адаптації.

4. Відсутність законодавчо закріпленої поступенітенціарної пробації як інституту соціальної адаптації та контролю за особами звільненими з установ виконання покарань, по закінченню строку відбування покарання, і за особами, які звільнені умовно-достроково.

5. Тиск на працівників установ виконання покарань зі сторони не виправдано великої кількості, на нашу думку, перевіряючих та контролюючих організацій які мажуть відвідувати установи виконання покарань для здійснення контролю та проведення перевірок.

Література

- 1 Колб О. Г. Установа виконання покарань, як суб'єкт попередження злочинності : монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006. 464 с.
2. Корнієнко М. В., Романюк Б. В., Мельник І. М. та ін. Курс кримінології: особлива частина: підручник. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 480 с.
3. Долгова А.И. Криминология: учебник для юридических вузов. Москва : Инфра–Норма, 1999. 779 с.
4. Гришин В. А. Борьба с тяжкими преступлениями против личности в ВТК Москва: ВНИИ МВД СССР, 1984. 44 с.
5. Кудрявцев В. Н., Эминов В.Е. Криминология : учебник. Москва: Юрист, 1997. 512 с.
6. Боднар І. В. Криминологічні засади запобігання вчинення злочинів у кримінально-виконавчих установах закритого типу: дис. к-та юр. наук: 12.00.08. Харків, 2012. 244 с.

ПРОБЛЕМИ ТА ПРОГРАМИ ПРОФІЛАКТИКИ ДИТЯЧОГО ОЖИРІННЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ ТА В СЛОВАЧЧИНІ¹

Івіца Гуляшова¹, Надія Дубровіна², Тетяна Несторенко³, Станіслав Філіп²

¹Трнавський університет, м.Трнава, Словаччина

*²Вища школа економіки та державного управління в Братиславі,
м. Братислава, Словаччина*

³Бердянський державний педагогічний університет, м. Бердянськ, Україна

Annotation. The paper examines the problem of the prevalence of overweight and obesity in children, health complications in children and adolescents due to obesity, methods of diagnosing obesity in children and adolescents and educational work related to weight loss and obesity in children and adolescents.

Key words: obesity, child, diet.

Медична освіта базується на підтримці позитивних та усунення негативних елементів із життя людини. В. Заводна, Д. Фаркашова та ін. наголошують, що медична освіта – це багатогранна навчально-просвітницька діяльність, орієнтована на формування свідомої й відповідальної поведінки та дій особистості чи групи щодо зміцнення, підтримки здоров'я (V. Závodná, 2005; D. Farkašová, H. Paďušáková та ін., 2018).

Медична освіта є постійною частиною забезпечення охорони здоров'я. Це невід'ємна частина роботи кожного медичного працівника (Баскова, 2009) та невід'ємна частина лікувально-профілактичної допомоги та, особливо, лікувального процесу (Негуї, 2011).

Важливою проблемою в медичній освіті є профілактика ожиріння. Частота надмірної ваги та ожиріння у дітей постійно зростає та поширюється на молодші вікові групи.

¹ **Acknowledgements.** Доповідь є результатом наукового проекту IGA 3/2020-M «Підвищення ефективності охорони здоров'я: нові тенденції та проблеми». (Фундатор: VSEMs vs IGA VSEMs – Вища школа економіки та державного управління в Братиславі)

Дослідження боротьби з ожирінням свідчать про те, що дитяче ожиріння – це сьогодні дуже швидко зростаюча дитяча епідемія, яку також називають найпоширенішим хронічним захворюванням (Obesity Action Coalition, 2017). Ця швидко зростаюча суспільна проблема зачіпає в різних аспектах все більшу кількість країн світу – чи то з міркувань профілактики, наслідків для здоров'я чи фінансових витрат (Rybanská, Vyskoč, 2019).

В Європі понад 14 мільйонів дітей страждають ожирінням і щороку є щонайменше 400 000 дітей із зайвою вагою, з яких понад 85 000 відповідають критеріям ожиріння. У деяких країнах (Мальта, Іспанія, Португалія, Італія) надмірна вага та ожиріння спостерігаються більш ніж у 30% дітей у віці від 7 до 11 років. У більшості інших країн Західної Європи поширеність зайвої ваги перевищує 20%.

У Словаччині проблема надмірної ваги та ожиріння є також дуже поширеною – надмірна вага спостерігається у 12,5% хлопців та 12,1% дівчат віком 7-18 років, з них 7,8% хлопців та 6,9% дівчат відповідають критерію ожиріння (Шевчикова та ін., 2009).

Метою даної роботи є опис проблем поширення явища надмірної ваги та ожиріння у дітей, ускладнень здоров'я у дітей та підлітків через ожиріння, методів діагностики ожиріння у дітей та підлітків та навчально-профілактичної роботи, пов'язаної зі зниженням зайвої ваги та ожиріння у дітей та підлітків.

1. Питання надмірної ваги та ожиріння у дітей у сучасному світі

Всесвітня організація охорони здоров'я визначила ожиріння як найбільшу проблему зі здоров'ям у світі та попереджає про глобальну епідемію. За оцінками, до 155 мільйонів дітей та підлітків у всьому світі мають зайву вагу або страждають ожирінням.

У 2005 р. ВООЗ класифікував ожиріння як хворобу з кодом Міжнародної класифікації хвороб: E66 (ВООЗ, 2005). У дітей та молоді ожиріння – це не лише проблема здоров'я, але й підвищений ризик для дорослого життя. Главата зазначає, що якщо у дитини є надлишковий жир в період зростання, то в зрілому віці це загрожує ожирінням, що є більш серйозною проблемою, ніж ожиріння, що виникло в зрілому віці (Hlavatá, 2007). Ожиріння негативно впливає на фізичний, розумовий та соціальний розвиток дитини і є небажаним для подальшого соціального життя.

Ожиріння – одне з найпоширеніших захворювань обміну речовин. Воно характеризується збільшенням жирової тканини в організмі. Ожиріння не означає надмірну вагу, але означає надмірне зберігання жирової тканини в організмі (D. Farkašová et al., 2018).

Ожиріння може бути основним компонентом клінічної картини (полігенний, моногенний або синдром ожиріння) або виникає вторинно. Причини вторинного ожиріння у дітей рідкісні і можуть бути спричинені гормональним шляхом (наприклад, гіпотиреоз, синдром Кушинга) або генетичним дефектом, що входить до складу синдромів (наприклад, синдром Прадера-Віллі, синдром Муна-Бієнда) тощо.

Переважає більшість випадків ожиріння у дітей виникає на полігенній основі, де ожиріння веде за собою генетично обумовлене зниження базального обміну, неконтрольований надмірний апетит та знижена швидкість оксигенації жиру (Урбанова, 2008). Генетичні, поведінкові та екологічні фактори спостерігаються у полігенному ожирінні. Важливим фактором ризику є сімейне виникнення ожиріння. Як стверджує Станік та ін., з генетичної точки зору в розвитку полігенного ожиріння беруть участь кілька генів – такі як FTO, MC4R, SH2B1, KCTD15, MTCH2, BDNF (Staník et al., 2015).

Факторами поведінкового ризику надмірної ваги та ожиріння у дітей є надмірне споживання продуктів з високою енергією, відсутність сніданку, недостатнє споживання фруктів та овочів, недостатня фізична активність, малорухливий спосіб життя, психологічні фактори (Křištofová et al., 2011; Hyska et al., 2014; Д. Фаркасова та ін., 2018).

Кожен період дитинства та юності має свій специфічний розвиток розвитку тіла та ваги, перелічених у таблиці 1.

Слід зазначити, що дитинство має свою специфіку визначення надмірної ваги та ожиріння. ІМТ (індекс маси тіла), що становить вагу (кг) / зріст² (м), оцінює адекватність стану харчування з огляду на вік, стать, а також частково пропорційність.

У той час як для дорослого населення нормою евтрофії є значення ІМТ в межах 18,5-25,0 кг / м², у дітей не можна використовувати цю категоризацію, оскільки в дитячому віці спостерігається повноцінне збільшення ваги, яке не викликається лише збільшенням жирової тканини, але також розвитком скелету та м'язової маси (D. Farkašová та ін., 2018).

Таблиця 1 – Період дитинства та специфіка фізичного розвитку та ваги

Період дитинства	Фізичний розвиток і вага
Неонатальний період (від народження до 28-денного віку) Немовляцтво (від 28 дня до кінця 1 року життя)	Інтенсивне зростання в довжину і набір ваги. За 4 місяці вона подвоюється, наприкінці першого року – втричі перевищує вагу при народженні.
Період малюка (2 та 3 роки)	Малюки, як правило, пухкі, мають відносно короткі ноги і велику голову, більш виражений поперековий лордоз і опуклий живіт. Малюк досягає вагу приблизно в 4 рази більше, ніж вага при народженні (13,5 – 14,5 кг), приріст ваги у віці від 1 до 2 років становить близько 2 кг / рік, між 2 і 3 роками життя – від 1 до 2 кг / рік. Між 1-м до 2-м роками малюк виростає в середньому на 11 см (середній зріст 87 см), у 3-му році – на 9 див.
Дошкільний період (вік 4 та 5 років)	По мірі зростання значно змінюється пропорційність окремих частин тіла. Дитина стрункіша, ніж малюк, тому що скоріше зростає (5-6,25 см / рік, за 5 років вона виростає до 100 см), ніж набирає вагу (3-5 кг / рік, вона досягають середньої ваги від 18 до 20 кг).
Шкільний період (від 6 до 12 років)	У 6 років вага хлопчиків становить близько 21 кг, приблизно на 1 кг більше, ніж дівчаток. Приріст ваги між 6 і 12 роками становить близько 3,2 кг / рік. І 6-річні хлопчики, і дівчата мають приблизно однаковий зріст 115 см і приблизно 150 см у віці 12 років. До статевого дозрівання обидві статі долають сплеск зростання, дівчатка віком від 10 до 12 років, хлопчики від 12 до 14 років. Дівчата можуть бути вище за хлопчиків у віці 12 років.
Підлітковий вік (від 12 до 18 років)	Підлітковий вік характеризується значним збільшенням росту і ваги, особливо до 16-18 років, коли часто молода людина вже схожа на дорослу людину. Згідно з дослідженнями у Словаччині, зріст 13-15-річних хлопчиків становить в середньому від 160 см до понад 170 см, вага від 50 до 60 кг, для дівчаток 13-15 років ріст становить 160-165 см, а вага в середньому 50-58 кг (Д. Фаркасова та ін., 2018).

Джерело: власна розробка на основі даних, наведених у А. Шагатові. Педіатричний догляд. Вибрані глави. Братислава, 2014 рік

Існує також питання встановлення норм щодо надмірної ваги та ожиріння у дітей. Наприклад, стандарт ВООЗ базується на стандарті США, і не підходить для використання в Європі, оскільки діти в США відрізняються від дітей в Європі за кількома критеріями. Міжнародний стандарт спеціальної групи з ожиріння був розроблений на основі даних Великобританії та інших країн і застосував чинний стандарт до власних таблиць. Національні стандарти або національні довідкові стандарти створюються на основі систематичного

моніторингу розвитку антропометричних параметрів населення в певній країні. У Словаччині застосовуються національні стандарти ІМТ для дітей віком 7-8 років. Вони містять відсоткові графіки для визначення правильного ІМТ по відношенню до віку та статі. Значення ІМТ вище 90% означає надлишкову вагу, значення вище 97% означає ожиріння (Національні стандарти, 2006, Кожучова, Башкова, 2013).

2. Принципи дієти дітей

Освіта щодо здорового способу життя відіграє важливу роль у навчанні населення та молоді про принципи режиму здорового харчування та наданні дітям більшої кількості інформації про здорове харчування дітей та виховання у дітей та підлітків правильних харчових звичок.

За словами Дж. Ліби (Liba, 2007), основними правилами правильного харчування є:

1. Кількість. Щоденний прийом їжі повинен покривати потреби організму.
2. Якість. Режим годування повинен бути складним і різноманітним, щоб забезпечити організм усіма необхідними макро- і мікроелементами.
3. Баланс. Кількість споживаної енергії має бути в правильному співвідношенні.

Правильне харчування в окремі періоди розвитку дитини забезпечує належний розвиток тілесних функцій та підтримку фізичного та психічного розвитку. Потреба в поживних речовинах постійно змінюється стосовно маси тіла та нерівномірного росту під час розвитку (Boledovicova, Kristofova, Padysakova, 2010).

У грудному віці потреби в енергії найвищі при народженні і поступово зменшуються протягом першого року. Протягом 6 місяців грудне молоко є «золотим стандартом» харчування новонароджених та немовлят. Здорова доношена дитина не потребує іншої їжі та пиття, крім грудного молока. Якщо немовля не можна годувати груддю, слід використовувати адекватну молочну суміш. Її вибір визначається віком дитини, енергетичними потребами або навіть хворобою дитини (Boledovičová et al., 2010).

Після першого року життя дитини в її раціон поступово вводяться страви, які споживає родина. Дитина в період малюка не може самостійно їсти та залежить від бажаної моделі харчування батьків / опікунів. Їх харчові звички можуть базуватися на невірній інформації, на них впливає рівень фінансового

доходу, народні звичаї, мода, релігійне, культурне чи етнічне походження. Для цього важливо навчити батьків щодо якості харчування малюка, режиму заходів, дати батькам орієнтовне меню та інформацію про харчування малюка. Наприклад, J. Nevoral та ін. пропонують орієнтовне меню малюка (табл. 2).

Таблиця 2 – Орієнтовне меню малюка

Блюдо	Розмір порції	Кількість порцій
Молоко та молочні продукти	125 мл	4-5
М'ясо, птиця, риба	30-60 г	2
Яйця	1	3-4 щотижня
Овочі: сирі варені	2-3 столові ложки 4-6 кусків	4-5
Сирі фрукти Консервовані фрукти Фруктові салати	½ – 1 шт. 2-4 ложки 100-120 мл	4-5
Бобові рослини	2 столові ложки	
Хліб з цільнозернового борошна	½ – 1 скибочка	3-4
Каша з зернових	25 g	1
Рис, макарони	3 столові ложки	1

Джерело: Boledovičová та ін. Педіатричний догляд. Мартін, 2010. с.38.

Годувати малюка потрібно 5 разів на день. Не рекомендується давати великі порції, оскільки вони знижують апетит, демотивують малюка, або, навпаки, є першим кроком до переїдання. Орієнтовний показник розміру порції дитини в цьому віці – ¼ порції дорослого, або у випадку твердої їжі – 1 столова ложка на один рік віку дитини. Необхідно виключити нераціональне пиття солодких напоїв та споживання солодошів.

Діти дошкільного віку мають різні прийоми їжі протягом дня, але їх щоденне споживання енергії постійне. Дитину не слід змушувати їсти, і батьки повинні розуміти, що це перехідний період, пов'язаний з розвитком дитини. Дитині слід запропонувати різноманітні страви з різними смаками, консистенцією та температурою. Діти дошкільного віку мають ємність шлунка і чергують апетит, тому їм слід їсти менші порції 5 разів на день.

Харчові звички школярів повинні бути принципово здоровими, якщо їм давати різноманітну дієту у достатній кількості. Регулярні та поживні сніданки дуже важливі. Важливо, щоб діти мали щоденний обід відповідно до певних норм харчування, оскільки це забезпечує їм приблизно 1/3 їжі від рекомендованої добової потреби. Доцільно відновити надання молока в школах.

Для швидкого росту та розвитку організму підлітки потребують адекватного харчування. Вони повинні отримувати достатню кількість поживних речовин і калорій. У школі позакласні заходи часто змушують дітей майже нічого не їсти протягом дня, а потім «доганяти» ввечері. Їжа в закладах швидкого харчування, вживання солодких напоїв є чинниками розвитку зайвої ваги та ожиріння у молоді.

Міністерство охорони здоров'я Словацької Республіки надає рекомендовані харчові дози для дітей різного віку (табл. 3).

Таблиця 3 – Рекомендовані харчові дози для дітей

Поживні речовини	Немовлята (місяці)		Діти, дошкільнята (років)			Школярі (років)		Хлопчики-підлітки (років)		Дівчата-підлітки (років)	
	0-6	7-12	1-3	4-6	7-10	11-14		15-18		15-18	
						хлопці	дівчата	студенти	підвищена фізична активність	студенти	підвищена фізична активність
Енергія, кДж	2300	3100	5000	6900	8800	10700	10300	12600	15500	10000	12100
Білки, г	12	16	25	35	53	64	62	75	90	60	70
Жири, г	29	36	48	63	78	87	82	100	125	82	97
Вуглеводи, г	60	91	161	236	297	378	367	450	554	354	437
Клейковина, г	1	3	10	14	17	20	18	22	25	18	22
Кальцій, мг	300	400	600	700	900	1200	1300	1300	1500	1200	1400
Залізо, мг	7	10	8	9	10	12	16	12	15	15	18
Вітамін А, мг	250	250	250	300	400	600	600	750	900	650	800
Вітамін С, мг	50	55	60	70	80	90	100	100	130	90	120

Джерело: D. Фаркасова та ін. Детермінанти здоров'я. Мартін, 2018. с. 62-63.

Важливим питанням усунення пандемії ожиріння є виховання дітей та їх батьків в дусі здорового харчування. Відповідно до стратегії запобігання ожирінню та сприяння здоровому розвитку дитини потрібно зосередити увагу на всіх вікових групах дітей – від пренатального періоду до дорослого віку. Освіта повинна бути одним із компонентів догляду за дитиною та молоддю.

Профілактичні заходи щодо проблеми надмірної ваги та ожиріння у дітей та підлітків полягають у навчальній діяльності лікарів, медсестер та інших медичних працівників цільовій групі дітей та їх батьків, молоді. Крістова зазначає, що контент-фокус – це сукупність інформації щодо адекватної дієти в окремих вікових групах (Kristova, 2012).

Освітою можна досягти поінформованості, зміни у ставленні, мисленні та діях, зменшення захворюваності на зайву вагу, ожиріння та супутні проблеми зі здоров'ям.

3. Програми фізичної активності та профілактики дитячого ожиріння в ЄС та Словаччині

Дітям та молоді здорове харчування та фізично активний спосіб життя можуть допомогти знизити ризик зайвої ваги та ожиріння у дорослому віці, а також сприяти здоровому зростанню та розвитку. Система фізичних навантажень відіграє важливу роль у запобіганні зайвої ваги та ожиріння. Сьогодні ми спостерігаємо тенденцію зменшення фізичних навантажень у дітей. Діти менше ходять, менше їздять на велосипедах, проводять все більше часу за телевизором, відеоіграми та комп'ютерами. Фізичні навантаження показані як профілактика та лікування ожиріння.

Найважливіший спосіб запобігання ожирінню – це застосування принципів раціонального харчування та загальне підвищення культури руху дітей та молоді.

Слід заохочувати фізичні навантаження через організовані гуртки, заняття аеробними видами спорту та щоденні заняття, такі як ігри з фізичними вправами, домашні роботи, садівництво, прогулянки на свіжому повітрі тощо.

Досвід декількох країн вказує на той факт, що успіх у профілактиці ожиріння та поведінкових змін у дитячому віці може бути досягнутий за допомогою поєднання заходів на національному рівні та місцевих підходів через школи та громадські програми (Z. Novakova, 2012).

Європейська Комісія відповіла на виклик зайвої ваги та ожиріння, прийнявши Білу книгу про стратегію Європи щодо проблем харчування, зайвої ваги та ожиріння 2007 (Робертсон, 2007). Ця стратегія охоплює дії у наступних пріоритетних сферах: більш обізнані споживачі, надання здорового вибору, сприяння фізичній активності, розробка доказової бази для підтримки розробленої політики, розробка політики на основі доказів для підтримки політики, систем моніторингу, спрямованості на дітей та молодь та групи з низьким соціально-економічним статусом. У 2012/2013 рр. Стратегія пройшла незалежну зовнішню оцінку з метою визначення її ефективності та вивчення її успіху у просуванні здорового способу життя (ЄС, 2013 р.). Результати цієї оцінки були позитивними та підтримували продовження Стратегії та її інструментів. Однак, результати показали, що потрібно більше уваги підтримувати фізичні навантаження. Постійна координація на рівні ЄС через Європейську Комісію вказує на подальшу потребу підтримки заходів щодо дітей та молоді.

Прикладами різних проектів ЄС щодо зміцнення здоров'я та запобігання ожиріння були такі програми:

1. **ToyBox** (багатофакторний підхід, заснований на конкретних поведінкових моделях для розуміння та пропаганди розваг, здорової їжі, ігор та політики профілактики ожиріння в ранньому дитячому віці), спрямований на побудову та оцінку рентабельних втручань у дитячих садках, сім'ях для запобігання ожиріння в ранньому віці, яка потенційно може бути розширена на європейському рівні.

2. **Хабіт** (визначення факторів та критичних періодів формування харчових звичок та зміна їх у ранньому дитинстві: мультидисциплінарний підхід).

3. **Раннє харчування (Early Nutrition)** вивчає вплив раннього харчування та способу життя на метаболічне програмування та його наслідки для ожиріння та здоров'я в подальшому житті.

У Словаччині був створений Національний план дій щодо профілактики ожиріння на 2015-2025 роки, який тематично базується на Національній програмі профілактики ожиріння. Намір Національного плану дій щодо запобігання ожирінню на 2015-2025 рр. полягав у посиленні заходів, що впливають із "Звітів про виконання Національної програми запобігання ожирінню в Словацькій Республіці на 2010-2014 роки", та створення соціально корисної системи, яка знизить захворюваність та поширеність надмірної ваги та ожиріння. у популяції та усуває епідемію зайвої ваги та ожиріння. У співпраці брали участь Міністерство освіти, науки, досліджень та спорту Словацької Республіки, Міністерство транспорту, будівництва та регіонального розвитку Словацької Республіки, Міністерство сільського господарства та розвитку сільської місцевості Словацької Республіки, Міністерство праці, соціальних питань та сім'ї Словацької Республіки, вищі територіальні одиниці та муніципалітети, засновники шкіл та шкільних установ, консультаційних центрів охорони здоров'я та підтримки при регіональних органах охорони здоров'я Словацької Республіки.

Є також інші міжнародні та національні програми спільноти, що підтримують здоровий спосіб життя та здоров'я в Словаччині. Наприклад, **Health 21 – Health for All in 21st Century**, Національна програма зміцнення здоров'я, Програма **CINDI** тощо.

Серйозним напрямком цих проектів була підтримка більш здорового середовища в школах та реалізація таких програм, як «Школа здоров'я», «Школи сприяння здоров'ю», «Здорові міста».

Здорове шкільне середовище є важливим елементом боротьби із зайвою вагою та ожирінням у дітей та молоді. З цих причин слід звернути увагу на те, щоб харчування, що входить до складу шкільного харчування, відповідало критеріям збалансованого харчування. Наприклад, у Словаччині підтримали програму «Шкільне молоко» та Програму «Шкільні фрукти» (NAPPO 2015-2025).

Важлива також підтримка фізичної активності та мета – збільшити регулярну участь дітей у спорті чи інших фізичних заняттях. У рамках шкільного розкладу слід підтримувати активні перерви, навчальні заходи на свіжому повітрі. Слід створити доступ до активних ігрових зон, таких як шкільний двір та спортивні зали для всіх дітей, а батьки повинні бути залучені до підтримки фізичних занять дітей.

Таким чином, тенденція зростання ожиріння дітей та молодих людей є особливо небезпечною, тому що ожиріння переноситься на доросле життя і тим самим створює зростаюче навантаження на здоров'я для наступного покоління.

Ожиріння стало складною глобальною проблемою, спричиненою поєднанням генетичних та екологічних впливів. Зміна умов життя та способу життя призвело до позитивного енергетичного балансу. Якщо постачання енергії протягом тривалого часу домінує над її витратами, розвивається ожиріння. Надмірне споживання продуктів, багатих енергією, і недостатній рух є найпоширенішими причинами його утворення.

Початок ожиріння завжди пов'язаний, хоча і опосередковано, з абсолютним або принаймні відносним переїданням. Це може статися двома способами: або споживання енергії занадто високе з точки зору віку, статі, фізичної активності та фізіологічних особливостей організму людини, або споживання енергії лише відносно збільшується, так що добова потреба не перевищує добову потребу за цими критеріями, а витрати енергії, фізична активність настільки низькі, що добова доза їжі стає надмірною.

Ожиріння – це не лише естетичне питання. Воно призводить до серйозних побічних ефектів для здоров'я. Воно впливає на обмін речовин, обтяжує кісткову, суглобну та судинну системи у дітей під час росту. До наслідків ожиріння можна віднести виникнення хвороб серцево-судинної та дихальної

систем, таких як. хвороби серця, гіпертонія, дегенеративні захворювання кісток і суглобів, захворювання хребта, цукровий діабет 2 типу, подагра, жовчнокам'яна хвороба, дисліпідемія, стеатоз печінки, психічні розлади ...

Ожиріння у дітей викликає не тільки фізичні труднощі, але й суттєво напружує їх соціально та психічно. Соціальна стигматизація в школі та на робочому місці поширена, ці діти часто стають жертвами цькування, виключення з діяльності, булінгу. Поліпшення профілактики ожиріння є суспільним завданням. Послідовна реалізація профілактики ожиріння, освіта для здоров'я дітей та молоді приведе до зниження захворюваності цивілізацією в майбутньому та приведе до кращої якості життя населення.

Література

1. BAŠKOVA, M. a kol. *Výchova k zdraviu*. Osveta, Martin, 2009. ISBN 978-80-8063-320-2.
2. BOLEDOVIČOVA, M. a kol. *Pediatrické ošetrovatel'stvo*. Osveta, Martin. 2010. ISBN 978-80-8063-331-8.
3. FARKAŠOVA, D. a kol. *Determinanty zdravia*. Osveta, Martin. 2018. ISBN 978-80-8063-461-2.
4. HEALTH 21: *The Health for All Policy Framework for the WHO European Region*. European Health for All Series; WHO, 2015, No.6. ISBN 92-890-1349-4.
5. HEGYI, L., OCHABA, I. *Výchova k zdraviu a podpora zdravia*. Herba. Bratislava, 2013. ISBN 978-8089-631-148.
6. HLAVATÁ, A. *Obézne dieťa v ambulancií praktického lekára*. *Pediatr Prax*. 2007; 8.
7. KRIŠTOFOROVÁ, E. *Obesity – nursing problem*. Wordviews on European Nursing Rzeszow: Resprint Publisher. Institute of Nursing and Health Sciences Medical Department University of Rzeszow, Poland. 2011. ISBN 978-836942-99-4.
8. LIBA, J. *Zdravie v kontexte edukácie*. Prešov. 2007. ISBN 978-80-8068-539-3.
9. NOVÁKOVÁ, Z. *Výchova k zdraviu ako primárna prevencia negatívnych civilizačných vplyvov*. *Scientific Bulletin of Chełm Section of Pedagogy*. No. 1/2012. s. 75-82.
10. ROBERTSON A, LOBSTEIN T, KNAI C. *Obesity and socio-economic groups in Europe: Evidence review and implications for action*. 2007. Work contracted by SANCO/2005/C4-NUTRITION-03, European Commission.
11. RYBANSKÁ D., VYSKOČ A. OBEZITA – ZDRAVOTNÝ PROBLÉM DETSKEJ GENERÁCIE. *Verejné zdravotníctvo*. [online]. 2019, roč. 15, č. 1, s. 1 – 60. URL: <http://casopis.fvszu.sk>. ISSN 1337-1789.
12. ŠAGATOVA, A. *Pediatrické ošetrovatel'stvo. Vybrané kapitoly*. Herba, Bratislava, 2014. ISBN 978-80-89631-30-8.
URL: http://ec.europa.eu/health/nutrition_physical_activity/docs/pheiac_nutrition_strategy_evaluation_en.pdf

ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ В ПЕРІОД СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Ганна Марчук, Наталія Марчук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

м. Івано-Франківськ, Україна

Annotation. The article investigates the main aspects of media development in the conditions of stabilization and development of society in the conditions of turbulence. Emphasis is placed on the importance of the role of the media in shaping public opinion, culture, worldview of the individual. The focus is on the need for filtering in the selection of information provided to society, especially in turbulent conditions.

Key words: mass media, mass media, turbulence, stabilization, society.

Не викликає заперечення той факт, що в умовах турбулентності суспільства інформаційна складова його розвитку вимагає корінного перегляду основ і підходів у всіх сферах державного розвитку. Особливого значення в цьому зв'язку набула проблема забезпечення доступу до інформації, оскільки інформаційна сфера охопила практично всі галузі життєдіяльності суспільства. Засоби масової інформації, будучи елементом масової комунікації, формують громадську думку, культуру, світогляд, тип особистості загалом, а інформаційні технології кардинально змінюють характер організації соціально-виробничих процесів. Роль ЗМІ безперервно зростає, а самі вони потребують фільтрації у відборі інформації, що надається суспільству, особливо в умовах турбулентності.

Дослідженню ролі ЗМІ в розвитку суспільства приділено багато уваги з боку як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників (В. Горовий, В. Даніл'ян, В. Недбай, Л. Новікова, М. Остапенко, О. Рашковська, О. Слободяник, А. Головка, К. Левін, М. Майофис, И. Панарин, Г. Почепцов та інші).

Метою статті є розкриття ролі засобів масової інформації в умовах стабілізації та розвитку суспільства і їх вплив на інформаційну безпеку особистості, суспільства і держави в епоху турбулентності.

В умовах стабілізації та розвитку суспільства в процесі формування системи суспільних та політичних цінностей засоби масової комунікації (ЗМІ) є чи не найвпливовішим засобом поширення, а відтак і продукування цих цінностей. Масова комунікація – це систематичне розповсюдження спеціально підготовлених повідомлень із застосуванням технічних засобів тиражування інформації (радіо, телебачення, преса, відео-, звукозаписи тощо), які мають соціальне значення і використовуються з метою впливу на установки, поведінку, думки й оцінки людей [1, с. 138–139]. ЗМІ не лише поширюють знання про дійсність і задовольняють потребу в отриманні відповідної інформації, але й мають освітньо-виховний характер, здійснюють соціальне регулювання і транслюють культурні цінності, але і можуть як сприяти консолідації суспільства, так і розмежовувати його окремі групи. Дослідниця М. Остапенко вказує на такі ознаки масової комунікації, як публічність, швидкість передавання, скороминучий характер інформації, організований (цілеспрямований) або стихійний характер [1, с. 138–139].

Термін «турбулентність», перейшовши з технічних наук у гуманітарні, став використовуватися як поняття в багатьох дослідженнях громадських, економічних, політичних, психологічних явищах. Отже, турбулентність – це невпорядкований рух, для якого характерна швидка зміна темпів різноманітних процесів. Турбулентність суспільства означає, щозміни в ньому відбуваються з високим ступенем невизначеності і непередбачуваності. В такому стані не можна однозначно визначити характер впливу ІС: чи є сприйняв та інформація корисною, нейтральною або шкідливою. Зони турбулентності характеризують вкрай нестійке положення, яке під впливом найменшого негативного впливу може втратити рівновагу і змінити свій стан [2, с. 97].

Засоби масової інформації виступають у якості необхідної цінності сучасної демократії, громадянського суспільства, ринкової економіки, і як культурна цінність сприяють затвердженню інформаційних обмінів на користь розвитку окремого індивіда і суспільства в цілому. На думку української дослідниці О. Рашковської, передумовами до цього є: «культура як система суспільних громадянських цінностей, уявлень, поведінкових кодів та мотивації, які упорядковують, регламентують загальну поведінку, та професійна

діяльність людей, суспільних і державних інституцій; вимога подолання «відокремлення» держави від суспільства (фактичне усунення тенденцій розділення держави і суспільства може відбуватися як неокорпоративське з позицій новонароджених корпорацій або солідарно громадянське «усуспільнення держави») та становлення правової держави [3, с. 14].

Розглянемо приклад друкованих ЗМІ. Незважаючи на значне падіння попиту на друковану продукцію і значне звуження читацької аудиторії, друковані ЗМІ залишаються практично єдиним загальнодоступним джерелом адресної інформації. До основних особливостей преси можна віднести: узагальненість і заглибленість коментарів; аналітичність інтерпретації подій; свобода вибору місця і часу для споживання інформації; можливість повторного звернення до першоджерела. На відміну від телебачення і радіо, орієнтованих більшою мірою на усередненого споживача, друковані видання адресовані певній частині аудиторії. Як наслідок, друк виступає як засіб ідентифікації читача з тією чи іншою соціальною, регіональною, релігійною спільністю. В цьому плані друковані ЗМІ можна визнати прямим каналом впливу на інформаційну складову особистості і окремих соціальних груп. Разом із тим необхідно звернути увагу на ті особливості друку, які можна віднести до негативних: відсутність належної оперативності в поданні інформації; – заангажованість у подачі інформації та інтерпретації подій; достатня дорожнеча видавничої діяльності; складність у сприйнятті інформації, яка вимагає певного рівня культури спілкування з друкованим джерелом, освіти, ступеня соціалізованості особистості [2, с. 99].

Телебачення, володіючи високою силою наочності, веде до посилення емоційних чинників сприйняття, що підвищує ефективність його впливу на формування установок особистості. Ця якість телебачення створює передумови для більшої переконливості, достовірності телевізійної інформації, в тому числі політичного характеру. Важливе значення має ефект миттєвості, причетності реципієнта до інформації, коли виховання людини здійснюється на матеріалах живих подій. Звідси і роль телебачення в системі джерел зміцнення інформаційної безпеки: за порівняно невеликий час, аж до декількох хвилин, телеглядач отримує велику і наочну інформацію, що дозволяє йому самостійно зробити висновки, прийти до якогось рішення, сформулювати уявлення і переконання, на що в іншому разі може знадобитися набагато більше часу [5].

Стрімкий розвиток мас-медіа призводить до віртуалізації суспільства, зменшення особистих контактів, переважання цінностей споживання над цінностями пізнання, сприйняття ідеалів, які тиражуються у мережі Інтернет, як власне бачення дійсності. Тому важливе регулювання рівня концентрації та монополізації ЗМІ, вдосконалення національного законодавства в частині гарантій свободи слова та інформації, вільного поширення масової інформації, недопущення поширення насильства і нетерпимості через ЗМІ.

У сучасному суспільстві ЗМІ виконують низку функцій, важливими серед яких є: комунікативна – спостереження за подіями і формування суспільної думки стосовно їх сутності; інформаційна – збирання, редагування, коментування та поширення інформації; ретрансляційна – відтворення певного способу життя з відповідним набором політичних, духовних, соціальних цінностей. Завдяки реалізації зазначених функцій ЗМІ справляють вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства, на соціально-психологічний і духовно-культурний розвиток кожного члена суспільства, тому що кожна нова інформація, що надходить по каналах ЗМІ, відповідним чином несе в собі багаторазово повторювані ціннісні орієнтації й установки, що закріплюються у свідомості людей.

Таким чином, інформаційне середовище постійно розширюється, особливо в період турбулентності, і темпи його постійно зростають. За таких умов, більшість членів суспільства не встигають виробляти власну думку з приводу подій, що відбуваються, тому швидше приймуть вже готову інтерпретацію запропонованої інформації, що негативно позначається на здатності сучасних людей до аналітичного, критичного мислення. ЗМІ перетворилися на «четверту» владу, від якої багато в чому залежать зміни, що відбуваються і тому мають бути готовими забезпечувати достовірну інформацію про соціально значимі події та сприяти вільному її поширенню.

Література

1. Остапенко М. (2012). Політична комунікація: теоретичні аспекти дослідження. *Політичний менеджмент*. С. 138–139.
2. Панченко О. (2020) Роль засобів масової інформації в системі держаного управління інформаційною безпекою. *Публічне управління та митне адміністрування*. С. 97-109.
3. Осипова Н.Г., Юрченко Е.И. Средства массовой информации в современном обществе: теоретико-методологический анализ новейших подходов. *Вестник*

Московского университета. Сер. 18. Социология и политология. 2010. № 1. С. 64–85.

4. Рашковська О. (2016). *Громадянська комунікація як стратегічний ресурс демократизації державного управління в Україні*. Автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. НАДУ при Президентові України. 20.

5. Почепцов Г. Логика пропаганды, или Новости без грима. Media Sapiens. 2015. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/trendslogika_propagandy_ili_novosti_bez_grima/

«ТЕАТРАЛЬНІ ТРАДИЦІЇ» ЯК ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МАТЕРІАЛЬНИХ ТА ДУХОВНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ СВІТОВИХ ЗМІН

Катерина Матвєєва

*Київський національний університет культури та мистецтв, м. Дніпро,
Україна*

Annotation. Today, in times of global restructuring raises the question of preservation of national spiritual and material values. The article discusses the types of traditions at an angle theatrical culture as a means of preserving national identity, consciousness, and culture of the Ukrainian people. Highlight the main functions of the theater traditions that not only awaken the national consciousness of the viewer, but also revive the relationship between generations and strengthens a person's confidence in the future that creates a holistic society. Also, the study made an attempt to form the concept of a "theatrical tradition" at the national theatre.

Key words: theatrical tradition; national identity; Ukrainian theater; cultural values.

Німецький філософ Гердер зауважував «де існує людина, там існує і традиція», повністю погоджуємось з цим твердженням [1,с. 9]. Оскільки традиції не виникають самі по собі, вони створені людством впродовж його історичного існування, і являють собою спосіб передавання духовних і матеріальних цінностей, досвіду, знань, а також звичаїв, норм та обрядів.

Поняття «традицій» під кутом культурології досліджували Арутюнов С., Безклубенко С.Д., Гадамер Г.-Г., Філіппєв М.Г., Філіппєва О.А., Шацький Є., Шестопап Р.Д. та інші науковці. Структуру традицій пропонують Арутюнов С., Кулічова К., Оборотов Ю., Філіппєв М.Г., Філіппєва О.А. Хочемо звернути увагу, що саме професор Безклубенко С.Д. знайшов своєрідний, нестандартний підхід до теми культурології, аналізу традицій, що вмщує всю широту, весь перелік національних глибин філософії цінностей українського суспільства, глобально об'єднавши в єдиний організм. Однак, не достатньо досліджене

поняття національних традицій під кутом театральної культури, а також не до кінця сформоване поняття «театральних традицій» щодо театру та театрів загалом, зі статусом як драматичних, так і музично – драматичних.

Ставимо на меті зробити спробу:

1. проаналізувати існуючі тлумачення поняття «традицій»;
2. висвітлити структури традицій, пропонувані всесвітньовідомими науковцями;
3. намагаємось об'єднати та зв'язати в цілісне поняття «театральні традиції», спираючись на існуючі дослідження провідних науковців.

«Саме слово «традиція» походить від латинської *tradition*, яке складається з двох частин – префікса *trans*, що відповідає нашому пере-, та дієслова *do* – давати, і в оригіналі означає передавання, переказування, заповідання, навчання тощо... Традиція – те, що передається попередніми поколіннями людей нині сущим та майбутнім. Свого роду спадщина. Йдеться не про скарбницю матеріальних цінностей, а про культурний скарб народу, «концентрат» народної мудрості; спадщину, хоча й не позбавлену матеріальних носіїв, однак винятково духовну за змістом – успадкування людьми культурних надбань нашого покоління, органічне наслідування того, що визначає спосіб життя даного народу (етносу) у суспільстві» [2, с. 217].

Аналізуючи існуючі теорії традицій дослідників в різних галузях науки, польський соціолог та історик Єжи Шацький виокремив такі різновиди понять традиція:

1. Функціональне, яке розкриває функції передачі з покоління в покоління тих або інших цінностей даної спільності.
2. Об'єктивне – пов'язане з переміщенням уваги дослідника з самого процесу передавання цінностей на характеристику цінностей, що повинні передатися.
3. Провідною функцією суб'єктивного поняття традицій є ставлення сучасного покоління до минулого, його згода, наслідування або протест.

Таким чином, загальне поняття традицій однобоке, тобто відокремлено від певних існуючих ознак традицій. Традиції, як складні процеси мають різні напрямки (культурні, політичні, релігійні традиції та ін.), тому виникає необхідність формування поняття, яке притаманне конкретній сфері діяльності, в якій і формується певна традиція.

Досліджуючи шляхи та засоби збереження національної театральної культури, розглянемо що є «традицією культурною». У словнику з культурології традиція культурна зазначена як «передача від покоління до покоління, збереження сталості досягнень, цінностей, зразків, норм культури» [11, с.160].

На думку Ганс-Георга Гадамера «...безумовної протилежності між традицією і розумом не існує ... Насправді традиція завжди є точкою перетину свободи та історії як таких. Навіть найбільш справжня та міцна традиція формується не просто природним шляхом, завдяки здатності до самозбереження того, що є в наявності, але вимагає згоди, прийняття, турботи... Таке збереження є актом розуму... Тому збереження старого є вільною установкою не меншою мірою, ніж переворот і оновлення» [4, с. 44]. Можемо навести приклад традицій театральної преси – програмки, що є допоміжним засобом для кращого розуміння глядачем вистави.

Таким чином, традиція постає одним з ключових понять культури. Вона не є абсолютною чи стабільною константою, а період її існування – являє собою рухливий процес, що має певні етапи розвитку – період зародження (витоки), утвердження, втрата стабільності і руйнування, що може супроводжуватися утворенням інновацій, а згодом і нових традицій.

«У культурологічному сенсі інновація – це процес доведення науково-мистецької ідеї або технічного винаходу до стадії практичного використання, що приносить дохід, а також пов'язані з цим процесом мистецькі та інші зміни в соціальному середовищі» [8, с. 246].

У своїх дослідження С. Арутюнов зазначає: «Будь – яка традиція – це колишня інновація, і будь – яка інновація – в потенції майбутня традиція. Справді, жодна традиційна риса не притаманна будь – якому суспільству споконвіку, вона має свій початок, звідки з'явилася, а отже, колись була чимось особливим. І те, що ми бачимо нині як інновацію, або не приживеться в культурі, відіме і забудеться, або приживеться і з часом перестане виглядати як інновація, а значить стане традицією» [9]. Наприклад, Курбас в 1923 році у виставі – інсценізації «Джиммі Хіггінс» за романом Сінклера, застосував екран у театрі, принцип німого кіно. В ті часи це було новаторство, сьогодні використання мультимедійних засобів вже не є інновацією, тому принцип поєднання кіно і театру, можна вважати театральною традицією.

Досліджуючи поняття «традиція», висвітлимо види та структури, запропоновані всесвітньовідомими науковцями з культурології, філософії, соціології та інших наукових галузей.

Український науковець з культурології, історії, філософії С. Безклубенко умовно виділяє 3 «аспекти» традицій:

1. «Це цілісна система світоглядних уявлень, що відтворює певну народну (національну, етнічну) картину світобачення.

2. Сфера почуттів, орієнтованих на ці уявлення, отже, – стереотипів сприймання довкілля (чи якихось його складових) за «шкалою оцінки»: добре – зле, гарно – погано, корисно – шкідливо і т.д.

3. Сфера практичних дій – жестів, рухів, церемоній, маніпуляцій, ритуалів, які відповідають світоглядним уявленням і спрямовані на задоволення почуттів, що супроводжують ці уявлення та їх підтримку й поглиблення, вироблення стереотипів поведінки» [2, с. 218].

Дослідники Філіппев М.Г., Філіппева О.А. своїй праці зазначає, що розрізняють жорсткі та пластичні традиції. Перші не допускають нововведень і відхилень у відтворенні, тобто залишаються незмінні. Відмінністю таких традицій є тривале існування і передавання наступному поколінню без змін. Інший різновид – пластичні або рухливі традиції, які можуть видозмінюватися з часом, доповнюватися новими нормами, правилами або прийомами, хоча в основі залишаються без змін. Такі традиції більш варіативні, що надає більшої свободи у виборі в різних обставинах. Оскільки жорстких явищ як таких бути не може, тому припускаємо, що конкретних «жорстких традицій» не існує, окрім театральної культури глядача – певних правил (аплодисменти, овації, вигуки «браво» артистам театру в знак захоплення акторською грою) або технічних засобів театру (освітлення, занавіс, передвиставні дзвінки), що стало традицією театру. Останні традиції можна назвати пластичними, наприклад, змінюється довжина вистав, розміщення глядачів, поява акторів на сцені або в залі.

«Ю. Оборотов поділяє традиції на великі та малі. Велика традиція є синонімом високої культури, свідомо культивується, систематизується і передається з покоління в покоління. Мала є синонімом повсякденної культури, не передається спеціальними способами та не піддана продуманим змінам. До малої традиції відносять перекази, вірування, народну мудрість та образотворчі засоби, що використовуються народом» [9]. Відносно театру,

велику та малі традиції можна розглянути як професійний український театр, наприклад, театр корифеїв та аматорські театральні колективи, що є малими традиціями, які сформувалися під впливом функціонування перших в містах, селах, на підприємствах тощо.

К. Кулічова розрізняє традиції позитивні і негативні. Під позитивними мається на увазі загальний досвід того, що приймається в успадкуванні (народні ігри, обряди), що можна побачити в українських традиційних виставах, наприклад «Сватання на Гончарівці» Квітки Основ'яненка у виконанні Івано-Франківського театру 2018 року. Під негативними розглядають об'єкти, які вважаються за непотрібними та не актуальними в сучасному середовищі. Деякі сучасні режисери, вважають традиції вже не актуальні. То може режисура теж не потрібна? Можна відмовитись від режисерів, розподілення ролей без конкретного реплік, така собі імпровізація акторів.

В статті «Покоління: успадковане та нове в культурі» автор пропонує наступні аспекти аналізу традицій – вертикальні та горизонтальні в різних напрямках. Вертикальний або діахронний аналіз являє собою дослідження послідовної зміни поколінь в історичному часі певної епохи, що дозволяє виявити цілісну картину культурного надбання, «долю відкриттів та втрат, продовження реформ, які започаткували минулі покоління, або їх критику, відмова продовжувати» [7]. Стосовно театру, розглядаємо кінець ХІХ – початок третього тисячоліття задля дослідження історичного шляху розвитку професійного українського театру та удосконалення нових методів акторської гри.

Горизонтальний або синхронний аналіз дозволяє дослідити покоління, які існують одночасно, наприклад принципи творчості театру корифеїв (1884-1906 роки) або творчій шлях реформатора та режисера Леся Курбаса (1920-1930 роки).

Відмінністю сучасного суспільства є прискорений ритм життя, великий об'єм інформації, який збільшується в геометричній послідовності, майже повністю заповнює життя людини, що впливає на «живу» комунікацію. Підміна духовний цінностей на матеріальні, змінює якість відносин між поколіннями в бік непорозуміння. І саме традиції, збережені у виставах та в самих театральних приміщеннях або під час комунікації між глядачами в антрактах, викликають відчуття спорідненості та підвищує емоційний стан людини. В залах та на стінах театральної будівлі можна розглядати фотографії

акторів і режисерів театру минулих літ, що ніби переміщує спостережливого глядача в часі, утворюючи зв'язок поколінь та інтерес до театрального мистецтва.

Пропонуємо розкрити зміст поняття «театральні традиції». З досліджених матеріалів можемо зробити висновки, що «театральні традиції» являють собою збереження національних матеріальних та духовних цінностей, звичаїв, обрядів, принципів культури суспільства та інших чинників, що є основою для утворення нових методів і способів розвитку культурної свідомості народу та мистецтва національного театру майбутнім поколінням. Саме театральні традиції несуть просвітницьку, освітню, естетичну, рекреаційну та розважальну функції. Всі ці моменти є висококультурною виховною роботою в суспільстві. Культурні традиції театру не тільки підтримують зв'язок поколінь, а й дають поштовхи для досягнення нових якостей в сучасному суспільстві, зберігаючи свою ідентичність.

Підсумовуючи вищевикладений матеріал, можемо сказати, що ми проаналізували поняття традиція, що являє собою культурні надбання певного народу, які передаються від попереднього покоління людям нині сущим та майбутнім. Окрім цілісного аналізу поняття «традицій» українським науковцем з культурології, історії та філософії С. Безклубенко, з'ясували такі їх види: жорсткі і пластичні, великі і малі, позитивні і негативні, горизонтальні і вертикальні. Зробили спробу сформуванню поняття «театральної традиції» на основі досліджень всесвітньовідомих науковців, а також, виявили функції «театральної традиції», які не тільки пробуджують національну свідомість глядача і народу в цілому, але й відроджують зв'язок поколінь та підсилюють впевненість людини у завтрашньому дні, що народжує цілісне суспільство.

Вбачаємо розвиток нашої теми у розподіленні «театральних традицій» на конкретні види та більш глибоке їх вивчення на прикладах конкретних національних театрів.

Література

1. Балабушка В. А., Яремченко В.Д. Деякі аспекти досліджень поняття «традиція» в структурі соціально – культурної сфери. *Культура України*. Випуск 62. 2018, с. 7-20.
2. Безклубенко С.Д. Антидзюбінг або «не все те золото, що блищить...» – Київ: Вид. центр КНУКіМ, 2018. 746 с.: іл.

3. Бобровський М.І. Зміст поняття традиція. Гуманітарний вісник ЗДІА.2012.№49
4. Дмитренко Віталій. Осмислення поняття «традиція» у світлі культурних теорій модернізації [електронний ресурс] – URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/5667/1/DmitrenkoV.pdf>
5. Корифеїв театр [електронний ресурс] – URL: http://librarychl.kr.ua/kn_in/kraeznavcha-abetka/koryfeiv-teatr.php
6. Куличкова Е.В. Концепт «традиция» в аспекте аналитики социокультурных трансформаций. Аналитика культурологи. Электронное издание – Тамбов: 2015. Выпуск 1 (31)
7. «Покоління: успадковане та нове в культурі» [електронний ресурс] – URL: <https://culture.wikireading.ru/61813>
8. Самчук О. Традиція та інновація у філософії мистецтва / О. Самчук // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Культурологія. – 2017. – Вип. 18. – С. 245-246. – URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoakl_2017_18_66.
9. Філіпп'єв М.Г. Традиція як механізм збереження і трансляції соціально – культурного та екологічного досвіду/ М.Г. Філіпп'єв, О.А. Філіпп'єва // Молодий вчений: наук. журн. Херсон. 2018. №12 (64). с.41-43. URL: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2018-12-64-11>
10. Шацкий Е. Утопия и традиция. – М., 1990. – С. 283 – 284. (Мурахтанов А.В., Воротилина Т.Л. Понятие традиции в социальных науках содержание, структура, значение)
11. Шестопад Р.Д. Словник – довідник з культурології. Навчальний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтв I – II рівнів акредитації. – Вінниця, ПП «Нова книга», 2007. – 184 с.

ОСВІТНІ ІННОВАЦІЇ І ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ МІГРАЦІЙНОЇ СЛУЖБИ ЯК ФАКТОР СТАБІЛІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Наталія Ткачова, Олена Казанська, Ольга Шевцова

Annotation. The article deals with the features of the functioning of the state migration service of Ukraine in modern conditions and the problems of formation of professional competencies of the state migration service as a factor of stabilization and development of society.

Key words: educational innovations, state migration, professional competencies, stabilization, development of society.

Процеси оновлення системи державного управління, зокрема модернізації державної служби України, що відбуваються на сучасному етапі державотворення, ставлять нові вимоги до професійних та особистісних якостей державних службовців, рівня їх професіоналізму та компетентності. Тому питання вдосконалення діючої нині системи підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації державних службовців та пошук механізмів міжвідомчої взаємодії в Україні, набуває особливого значення. Освіта як основа соціального, політичного, економічного, духовного та культурного розвитку суспільства проголошена державним пріоритетом. Як державний і громадський інститут вона передбачає відповідальність держави і суспільства за стан її функціонування. Освіта стає головним засобом соціальних змін без порушення структури економічного фундаменту. Інвестиції в освіту стають важливим чинником економічного і соціального прогресу (існує пряма залежність між рівнем освіти та продуктивністю праці людини).

На сьогоднішній день персонал державної служби недостатньо підготовлений до викликів сьогодення, інноваційної діяльності, здійснення суспільних реформ. Існуючі підходи до професійного навчання державних

службовців не повною мірою відповідають сучасним вимогам, європейським стандартам та пріоритетам нової державної кадрової політики.

З метою реалізації Постанови Кабінету Міністрів України (№ 560) від 27 жовтня 1995 р. «Про заходи по підвищенню кваліфікації державних службовців органів державної виконавчої влади» в Україні розпочалась підготовка магістрів за спеціальністю 8.150101 – «Державна служба».

Сучасні реалії існування України як незалежної держави потребують врахування прагнення країни реалізовувати національні інтереси у всіх сферах життєдіяльності суспільства. Слід відзначити, що країна зіткнулася з інтенсифікацією процесів нерегульованої (нелегальної) міграції та відсутністю ефективної системи державного регулювання міграційних процесів, які становлять пряму загрозу національній безпеці країни, сприяють зростанню криміналізації та утворенню організованих злочинних груп, сприяють загостренню соціальної напруги в суспільстві. Перед органами державної міграційної служби (ДМС) України постала гостра необхідність більш глибокого осмислення міграції як соціально-економічного феномену та активного пошуку якісно нових підходів до підвищення кваліфікації державних службовців, формування міграційної політики та контролю за територіальними переміщеннями населення.

Внаслідок того, що Україна одночасно є державою походження, призначення та транзиту мігрантів, територією різнохарактерних, різноспрямованих та різномасштабних міграційних потоків, забезпечення державного регулювання у сфері міграції є складним завданням, розв'язання якого потребує комплексного, системного підходу, належного фінансування, кадрового та наукового забезпечення, завдання і цілі у цій сфері є пріоритетними, визначаються та регламентуються Стратегією державної міграційної політики України на період до 2025 року.

Перед органами Державної міграційної служби постала необхідність підвищити професійні компетентності службовців, посилити контроль за дотриманням міграційного законодавства та взаємодіяти з іншими органами державної влади та місцевого самоврядування для забезпечення національної безпеки .

З урахуванням соціально-економічної ситуації, на сьогодні, міграційна привабливість України порівняно з іншими державами, які приймають мігрантів, є невисокою. Через низку факторів, поки що, Україна не стала

транзитною країною для мігрантів, які прямують до країн ЄС. Через війну на Донбасі та анексію Криму кількість мігрантів, які прибувають до України, зменшилася. Страх за безпеку та нестабільність економічної ситуації через воєнні дії загальмував потік мігрантів до України. Водночас, загальна міграційна криза у державах Європейського Союзу, цілеспрямовані дії держав – членів Європейського Союзу, щодо врегулювання міграційних потоків та вжиття заходів до встановлення обмежень в'їзду на свою територію, в тому числі, через перекриття кордонів, дає підстави стверджувати, що найближчим часом Україна може опинитися перед необхідністю швидко і гнучко реагувати на зростання інтенсивності міграційних потоків.

Слід зазначити, що велика колонія іноземців, які нелегально перебувають на території України, дестабілізує соціально-економічну ситуацію. За оцінками експертів, кожний нелегал коштує державі близько 600-800 дол. США на рік.

Сучасні підходи вимагають від органів ДМС не лише достатньої інституційної спроможності в рамках власної компетенції, але і якісної міжвідомчої взаємодії, співпраці та координації.

Формуванням та реалізацією міграційної політики в Україні займається низка органів державної влади. Проте, незважаючи на значну розгалуженість та значну кількість суб'єктів нелегальної міграції, основний тягар покладається на підрозділи Державної міграційної служби України, яка здійснює повноваження щодо державного контролю за дотриманням законодавства у сфері міграції (імміграції та еміграції), у тому числі протидії нелегальній (незаконній) міграції, реєстрації фізичних осіб, біженців та інших визначених законодавством категорій мігрантів, у випадках, передбачених законодавством, притягає порушників до адміністративної відповідальності. Однак, на ефективність діяльності із запобігання нелегальній (незаконній) міграції впливає неудоконалена система взаємодії ДМС України з іншими органами влади, а саме: з Міністерством внутрішніх справ України, зі Службою безпеки України, з Державним департаментом України з питань виконання покарань, з Державною прикордонною службою України, з Міністерством освіти і науки та ін.

Загальновідомо, що будь-яке явище або процес не мають практичного значення без діючого механізму їх реалізації. Взаємодія ДМС з органами державної влади також являє собою певний механізм. Взаємодія ДМС з органами державної влади та місцевого самоврядування проявляється в їх

спільній діяльності, яка здійснюється в рамках цієї системи. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 20 серпня 2014р. № 360 «Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України», ДМС під час виконання покладених на неї завдань взаємодіє в установленому порядку з іншими державними органами, допоміжними органами і службами, утвореними Президентом України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, громадськими спілками, профспілками та організаціями роботодавців, відповідними органами іноземних держав і міжнародних організацій, а також підприємствами, установами та організаціями.

З метою підвищення кваліфікації державних службовців, забезпечення ефективного захисту національних інтересів держави з протидії нелегальній міграції та відпрацювання взаємодії з правоохоронними органами для цілеспрямованої боротьби із злочинністю у сфері боротьби з торгівлею людьми та іншими злочинами, пов'язаними з незаконною міграцією на території України, в тому числі іноземців, які звільняються з місць позбавлення волі було ініційовано затвердження Плану спільних заходів ГУНП та УДМС України щодо протидії нелегальній міграції. Введення системи постійного моніторингу та обміну інформацією між ГУНП та УДМС дало змогу скоординувати дії, підвищити рівень професіоналізму та запровадити заходи з своєчасного виявлення іноземців, які звільняються з місць позбавлення волі та які під час відбування покарання не стали на шлях виправлення, також відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 30 січня 2018 року № 66 на території держави силами Національної поліції України, Державної міграційної служби України, Державної прикордонної служби України, за участі Служби безпеки України, проводяться навчальні та профілактичні заходи з нагляду та контролю за виконанням законодавства в міграційній сфері під умовною назвою «Мігрант».

За результатами дослідження, науковцями і практиками запропоновано створити у структурі Адміністрації ДМС Центр координації взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування у сфері протидії нелегальній міграції (далі – Центр координації), а, також, низка рішень, які стосуються процесу удосконалення професійних компетенцій та реформування системи професійного навчання державних службовців в Україні. Їх спрямованість – особистісно орієнтоване спрямування професійного навчання державних службовців у відповідності до існуючих завдань сьогодення.

Сьогодні, освіта державних службовців – це самоорганізована система, яка пристосовується до постійних змін, реагуючи на виклики часу. Але і вона вимагає переходу від традиційної освітньої моделі, що базується на пріоритеті простого засвоєння і відтворення інформації, до освітньої моделі як засобу всебічного розвитку та задоволення потреб особистості. Нові відносини, зумовлені суспільними, політичними, економічними, культурними змінами, глобалізацією, інформаційною революцією, вимагають революційних змін в освіті, зокрема, в управлінні цією сферою відповідно до розвитку демократії, ринкових відносин. Модернізація управлінських механізмів стає важливим засобом розвитку освіти державних службовців в Україні.

Державна освітня політика в сфері підготовки державних службовців – це планомірно організована діяльність та відповідно цілісна, комплексна система заходів державних інституцій щодо цілеспрямованого управління освітньою галуззю з метою її оптимізації, повноцінного функціонування та розвитку, це концентроване вираження ідеологічних та соціальних принципів, що визначають відношення держави до функціонування і розвитку галузі, визначають її роль в суспільстві.

Одним із інструментів удосконалення освіти державних службовців, який в силах вирішити багато з визначених проблем, є широке впровадження в Україні дистанційної освіти. Ще донедавна навчання на відстані відводилося другорядне місце, проте сьогодні дистанційне навчання стало розглядатися як найефективніший засіб забезпечення безперервної освіти, що знайшло своє відбиття у формуванні цілеспрямованої державної освітньої політики України, закріпленої в законах України «Про вищу освіту» та «Про Національну програму інформатизації», Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні, «Положенні про дистанційне навчання».

Дистанційне навчання представляє собою нову організацію освіти, що ґрунтується на використанні як кращих традиційних методів отримання знань, так і нових інформаційних та телекомунікаційних технологій, а також на принципах самоосвіти. На даному етапі освіти вже не можна уявити без дистанційного чи електронного навчання, яке базується на дистанційному курсі та дистанційному навчальному процесі. Дистанційне навчання дає змогу впроваджувати інтерактивні технології викладання матеріалу, здобувати повноцінну вищу освіту або підвищувати кваліфікацію і має такі переваги, як

гнучкість, актуальність, зручність, модульність, економічна ефективність, інтерактивність, відсутність географічних кордонів для здобуття освіти.

На практиці використовується вже три покоління дистанційної педагогіки, як три рівня навчання: когнітивістська / біхевіористська, яка сформувалась до 2000 р., соціальна конструктивістська (2000-2008 рр.) та коннективістська, яка з'явилась після 2008 р. і зараз знаходиться у стадії формування.

Таким чином, можна визначити, що подальший розвиток України безпосередньо залежить від якісної підготовки державних службовців, рівня їхніх знань. Забезпеченню високого інтелектуального рівня державних службовців може сприяти і впровадження технологій дистанційної освіти, яка відкриває широкі можливості для отримання освітніх послуг у необмеженому географічному просторі.

Література

1. Про затвердження Порядку організації підвищення кваліфікації державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування у навчальних закладах за державним замовленням Національного агентства України з питань державної служби // Наказ Національного агентства з питань державної служби №86 від 19.04.2017.
2. Реформування професійного навчання державних службовців в Україні: проблеми та перспективи : монографія / [С.М. Серьогін, Є.І. Бородін, Н.А. Липовська та ін.]. – К. : НАДУ, 2013. – 112 с.

SECTION 4
IT-TECHNOLOGIES AND THEIR SOCIAL IMPORTANCE
IN THE TURBULENCE CONDITIONS

ANALYSIS OF THE SIGNIFICANCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT
IN TURBULENCE CONDITIONS

Olga Savchenko, Ugur Turan

National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute", Kharkiv, Ukraine

Annotation. The purpose of this study is to observe the significance and evolution of sustainable development from past to present and draw attention to the position of crisis conditions. The Sustainable development goals of the United Nations are pioneering goals for each country in a perspective planned until 2030. As a result of the realization of these targets, it is expected to have a reliable structure in terms of economic, social, and environmental conditions under turbulence conditions. The significance of the rapidly developing energy concept in the 1970s and the sustainable development theory advanced in The Brundtland Report in 1987 has become vital notions of economies today. As a concept, the difference between development and sustainable development has been examined and it has been emphasized that there is a wider and more inclusive order in today's conditions.

Key words: Sustainable development, The Brundtland Report, Economic, Social and Environmental conditions

The study of scientific directions on global and local processes (globalization and local innovation systems) in combination with original views on the sustainable development of countries will be of great significance. There are many pillar dates that the world has experienced. One of the most significant of these is the industrial revolution. Facing many innovations in the 19th century, humanity has evolved

to another point with the industrial revolution. Examples of these are technological developments, the discovery of the new world, the development of transportation and communication, and the economic development of the world for several reasons [1]. At that time, with the increase in the means of production plus the rise in goods and capital, the developments that positively affected the growth established the economic basis of today's world. Although the two world wars experienced and the great depression in 1930 hit the economic growth of the world, it has increased regularly in the coming years [2]. However, in the 1970s, the problems of deterioration of ecological balance and environmental pollution came to the agenda and these problems caused the environmentalist flow. Yom Kippur War in 1973 is one of the dates that changed the balance of the world. The standing of this history is the emergence of problems in energy supply, such as energy security [3]. All these problems are called barriers to economic development.

It is known that the energy issue is the biggest economic focus in turbulent conditions. The main reason for this has been experienced in times of crisis that energy supply countries or economically and energy self-sufficient countries come out faster than crises. For instance, a crucial component for economic growth, energy has a noteworthy influence on the international economy. However, combating climate change, which is one of the new problems of the world, has been the beginning of radical changes in the energy field and has become the most vital focus of sustainable development goals. Ecological crises, global financial crises in 2008 and beyond, environmental and economic problems such as climate change have led to the emergence of concepts such as green growth, green economy, low carbon economy, sustainable production and consumption within the scope of sustainable development. While contributing to environmental sustainability with green growth, it is thought that it will contribute to economic development, income growth, employment, and poverty reduction. Correct structuring of economies at the time of crises is of great importance in combating turbulence conditions [4].

The 17 Sustainable Development Goals (SDGs) prepared by the United Nations have focused on many shortcomings and weak points of the countries. The position of these goals is worth the guide to tackling crisis moments. The main goal of SDGs is to make the world a more livable place economically, socially, and environmentally. In a more detailed way, it is about ending poverty, ensuring peace and prosperity, eliminating economic inequalities and combating climate change, etc. The SDGs came into force in 2016 and have a perspective for 15 years. The SDGs,

which are the continuation and extension of the Millennium Development Goals (MDGs) set by the United Nation in 2000, aims to make more economical, focused on common problems of countries in need, more inclusive and further economical. SDGs walk in the spirit of partnership and pragmatism to make the right choices today to sustainably improve life for future generations. It provides all countries with clear guidance and goals to adopt in accordance with their priorities and the environmental challenges facing the world. All these sustainable development goals are a positive development to improve the structures of countries and will play an influential role in the decision to be taken for turbulence conditions and justice. Given some examples of what Millennium Development Goals have achieved by 2015, it has played a role in reducing child mortality by half, and over 1 billion people have been saved from poverty compared to 1990. One end of all these developments is based on the economy and concerns the structural objectives of the countries. Decent work and economic growth target, which is the 8th target of sustainable development goals, is of great importance for the economy. Despite the lasting effects of the economic crisis and the global recession in 2008, the number of workers in extreme poverty has decreased drastically in the last 25 years. The middle class in developing countries now accounts for over 34% of total employment; this figure almost tripled between 1991 and 2015. However, as the world economy continued to improve, over the period considered earlier, it can be seen that growth slowed down, inequality increased, and employment opportunities did not increase at the same rate as the growing workforce. According to the International Labor Organization, more than 204 million people were unemployed in 2015. Sustainable Development Goals promote sustainable economic growth, higher levels of efficiency, and technological innovations. Encouraging entrepreneurship and job opportunities is key to this; Effective measures are also the key to eliminating forced labor, slavery, and human trafficking. The aim is to provide full and productive employment, decent work for all women and men, by 2030, keeping these goals in mind [5].

Nowadays, development has been a priority for all countries, especially for economic reasons. However, as a result of the negative impact of development on the resources and the environment, the management of the environment and the failure of the existing resources of the development to be sustainable, the necessity of re-evaluation of the environmental development emerged. The close relationship between development and the environment cannot be denied, and production factors

are fully met by nature. Natural resources, which form the basis of development, are regarded as free goods by the entrepreneurs in the world. However, the continuity of the resources should be ensured for the development to be continuous and to guarantee human life [6]. Sustainable development, which is handled within the framework of an approach related to the distribution of resources, is to provide the right solution to the environment-production problem, to ensure that growth continues at a pace that enables the use of resources in the future. A growth strategy, which is based on protecting natural resources in a way that will enable growth to continue in the future, is also to provide the most appropriate solution in the distribution of resources between production / consumption and the environment. Only in this way will a long-term growth be achieved between economic development targets and environmental policies, adhering to the ecological roots of economic policies, and guaranteeing the future and happiness of future generations. This approach requires the consideration of the environmental dimension in economic decisions, as well as the evaluation of the economic effects of environmental policies, especially all programs related to environmental protection [7].

From a historical perspective, the social actions against overuse of food, life, energy, and mine shafts, which began to be regarded as essential in the 1970s, and the subsequent researches against the environment and the disasters that occur in our environment has had a stimulating effect on humans. Until the 1970s, environmentalism in the dominant circles was considered as an enemy of industrialization and technological progress trying to reduce poverty [8]. Especially after some discussions at the Stockholm Conference in 1972 and at a conference organized by the World Bank in Nairobi a year later, the most apparent claim of the "ideology of development", which was on the global agenda as an official priority, was to eliminate poverty and unemployment, would be made a more prosperous world [9].

Many pieces of researches have shown that the 1980s were a rich breakthrough in development progressions, but in the 1990s and following years, a reorientation of the development economy took place. For a long time, industrialization and modernization became the dominant thought, with or without the assumption that environmental degradation attributed to human beings is not related to poverty. In such a period, a new claim has been made; It is an obvious fact that poverty can only be eliminated by development, but the environment can also be protected by a

new development strategy, besides, numerous countries required an organized innovative line in the development and application of strategic development spaces. The Brundtland Report, in which the aims of sustainable development are specifically addressed, has been presented to the world as a manifesto of this new situation. This Report and the subsequent developments have developed an approach that has been deemed significant for the first time with the Stockholm Conference to suggest that all countries reconsider their development, including environmental awareness, in the process following international attention [10]. After the publication of this report, the United Nations Rio Conference on Environment and Development, which was held in 1992, which was previously decided to be held after the aforementioned United Nations meetings, has been convened. Rio Conference, decisions were taken and intensity of attendance is an extremely chief conference. The reputation of the decisions taken at this conference is that it is revealed as an international program that has been named as "Agenda 21" to embody these initiatives until 2000 and to embody these initiatives [11].

The purpose of all these above developments and chief dates is to create a sustainable development structure and to make economic, social, and environmental development permanent. From the perspective of climate change, the Kyoto Protocol and the Paris treaty are the main historical turning points for tackling climate change on behalf of the countries and have the potential to overcome all problems with the right economic development models and innovation [12]. The energy economy acts as the locomotive of the countries in times of crisis and it is an imperative point for the countries to establish their policies permanently with the right structural development models.

In summary, sustainable development models of countries make a difference in times of crisis. First of all, to make this difference, it is necessary to understand that development and sustainable development are two different concepts. Development plays a role in increasing the welfare level of the society, contributing to the increase in the income of the countries and the development of the socio-economic structure. As the purpose of economic development, it plays a role in delivering complete goods and services to the growing population regularly and improving living standards [13]. Today, the term development takes its place in sustainable development because it has been observed over the years that the traditional development model is not a solution to social and environmental problems. As stated above, sustainable development is aimed at stable development

in different subjects. As identified in the 1987 Brundtland Report, this concept is now the key to moving into the future by optimizing the present with social and structural economic integrations in its target. Sustainable development concept, which will be integrated into the systems of countries and focused in all areas, will be the exit guide in times of crisis.

Sustainable development is divided into areas within itself. Such as economic achievement, environmental integrity, and social equivalence. It is vital to establish an economically sustainable structure, to eliminate the imbalance between sectors, and to make the right planning in terms of production and consumption. In the environmental dimension, it covers issues such as the correct use of resources, economic returns, and increased use of areas such as environmentally friendly renewable energy. Finally, in its social dimension, it focuses on the elimination of problems such as education, health, equality [14]. All the areas briefly mentioned above are concepts that include Sustainable Development Goals and that aim for a better future. It is observed that the importance of sustainable development with 17 SDGs of the United Nations and these goals will be guiding in any crisis. By drawing lessons from past experiences, organizing economic, social, and environmental structural reforms with a philosophy of sustainable development, countries can be prepared for turbulence conditions that may occur in the future.

References

1. Nuvolari A., 2019. Understanding successive industrial revolutions: A “development block” approach. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 32, pp.33-44.
2. Investopedia. 2020. *Economic Conditions That Helped Cause World War II*. [online] Available at: <<https://www.investopedia.com/articles/markets/022516/economic-conditions-helped-cause-world-war-ii.asp>> [Accessed 27 May 2020].
3. The Guardian. 2020. *Background: What Caused The 1970S Oil Price Shock?* [online] Available at: <<https://www.theguardian.com/environment/2011/mar/03/1970s-oil-price-shock>> [Accessed 28 May 2020].
4. Sustainabledevelopment.un.org. 2020. *Green Growth: Sustainable Development Knowledge Platform*. [online] Available at: <<https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1447>> [Accessed 28 May 2020].
5. UNDP. 2016. *Sustainable Development Goals / UNDP*. [online] Available at: <<https://www.undp.org/content/undp/en/home/sustainable-development-goals.html>> [Accessed 26 May 2020].

6. Katsoulakos N., Misthos L., Doulos I., Kotsios V., 2016. Environment and Development. *Environment and Development*, pp.499-569.
7. Elena Raluca Moisescu (Duican), 2015. Analysis of the Relationship Between Sustainable Development and Economic Growth. *International Conference on Marketing and Business Development Journal, The Bucharest University of Economic Studies*, vol. 1(1), pp. 138-143.
8. Martine G., Alves J., Martine G., Alves J., 2015. *Economy, Society And Environment In The 21St Century: Three Pillars Or Trilemma Of Sustainability?*. [online] Scielo.br. Available at: <https://www.scielo.br/scielo.php?pid=S0102-30982015000300433&script=sci_arttext&tlng=en> [Accessed 25 May 2020].
9. Linnér B., Selin H., 2013. The United Nations Conference on Sustainable Development: Forty Years in the Making. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 31(6), pp.971-987.
10. ARE, F., 2013. *1987: Brundtland Report*. [online] Are.admin.ch. Available at: <https://www.are.admin.ch/are/en/home/sustainable-development/international-cooperation/2030agenda/un-_-milestones-in-sustainable-development/1987--brundtland-report.html> [Accessed 25 May 2020].
11. Reid, David (1995). *Sustainable development : an introductory guide*. Earthscan, London.
12. DW, 2020. *Tackling Climate Change From Kyoto To Paris And Beyond | DW | 16.02.2020*. [online] DW.COM. Available at: <<https://www.dw.com/en/kyoto-protocol-climate-treaty/a-52375473>> [Accessed 27 May 2020].
13. Li K., Lin B., 2015. *Impacts of urbanization and industrialization on energy consumption/CO 2 emissions: Does the level of development matter?* *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 52, pp.1107-1122.
14. Shah M., 2008. *Sustainable Development*. *Encyclopedia of Ecology*, pp.3443-3446.

THE IMPACT OF BIG DATA TECHNOLOGY ON A TURBULENT SOCIETY

Li Yuheng

Sumy National Agrarian University

Sumy, Ukraine

Annotation. Human social unrest is a phenomenon in society. It is harmonious with society and stability constitutes two aspects of society. Historically, these two aspects are called chaos and governance. Nowadays, social harmony is a common pursuit of people, and he does not want to discuss too much to disrupt the “chaos” of stability. Ultimately, since social turmoil is a phenomenon in human society, science should not be avoided because of human likes and dislikes. There has always been a tradition of peace and danger in China. With the development of society, big data technology is becoming more and more mature, so analyzing and researching the application and importance of big data technology in a turbulent society, the timely use of big data technology has a certain help to promote social harmony and stability.

Key words: IT, Big data, turbulent society

In recent years, big data has rapidly developed into a hot spot of concern in the business and technology circles, and even governments around the world. *Nature and Science* have successively published special issues to discuss the opportunities and challenges brought by big data. Famous management consulting company McKinsey said “Data has penetrated into every industry and business functional area today, becoming an important production factor. People’s mining and application of big data herald a new wave of productivity growth and consumer surplus.” The US government began to deploy big data in 2012. The US government believes that big data is “new oil in the future.” A country’s scale of data and its ability to use data will become an important part of comprehensive national power. Control will become the new focus of competition between countries and enterprises. Big data has become the new focus of attention from all walks of life, and the “big

data era” has arrived. This article focuses on the research of big data technology based on the research of previous scholars and experts’ possible situations and problems in a turbulent society.

1. Definition of big data

It is generally believed that big data refers to a collection of data that cannot be captured, managed, and processed by conventional software tools within a certain period of time. From the perspective of the macro world, big data is the link between the physical world, the information space, and the human society. Because the physical world has a cyberspace (Internet space) through technologies such as the Internet and the Internet of Things) Reflects the big data, and the human society generates its own big data image in the information space by means of human-machine interface, brain-computer interface, mobile internet and other means. From the perspective of the information industry, big data is also a strong driving force for the new generation of information technology industry. The so-called new generation of information technology industry is essentially an information industry built on the third-generation platform, mainly referring to big data, cloud computing, mobile The Internet (social network) and so on. IDC (Internet Data Center) predicts that by 2020, the market size of the third-generation information technology platform will reach 5.3 trillion US dollars, and from 2013 to 2020, 90% of the growth of the IT industry will be driven by the third-generation information technology platform. From a socioeconomic perspective, big data is the core connotation and key support of the second economy.

1.1 The 4 Basic characteristics of big data

The Big data has 4 basic characteristics: The first is the huge amount of data. Data from the search engine Baidu indicates that its new homepage navigation needs to provide more than 1.5PB of data per day (1PB = 1024TB). If these data are printed, it will exceed 500 billion A4 sheets. According to information, so far, the data volume of all printed materials produced by humans is only 200PB. The second is the variety of data types. The current data types are not only textual, but also multi-type data such as pictures, videos, audios, and geographic location information. Personalized data accounts for the absolute majority. The third is fast processing speed. Data processing follows the “1 second law” and can quickly obtain high-value information from various types of data. Fourth, the value density is low. Take video as an example. In an hour of video, in an uninterrupted monitoring process, the potentially useful data is only one or two seconds.

Compared with traditional data, people can summarize the characteristics of big data into 5 Vs (shown in Figure 1), that is, large volume, fast speed, variety, and difficult to identify veracity) and high density and low value.

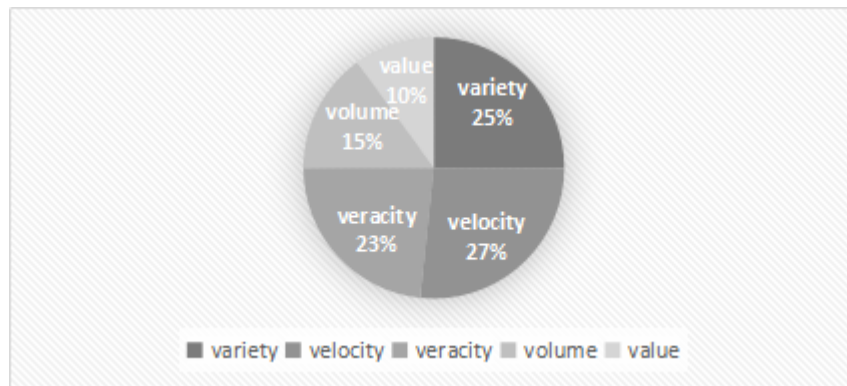

Figure 1. Five V characteristics of big data

Source: Organized according to published papers

However, the main difficulty of big data is not the large amount of data, because the expansion of computer systems can alleviate the challenges brought by the large amount of data to a certain extent. In fact, the challenges that big data is really difficult to deal with come from the variety of data types (Variety), prompt response (velocity) and data uncertainty (veracity). Because of the variety of data types, an application often has to deal with both structured data and text, video, voice and other unstructured data. This is difficult for existing database systems to deal with; in terms of rapid response, time is a benefit in many applications. In terms of uncertainty, the authenticity of data is the biggest challenge for big data applications. The pursuit of high data quality is an important requirement for big data, the best data cleaning methods are also difficult to eliminate the inherent unpredictability of certain data. In order to cope with the above difficulties and challenges brought about by big data, Internet companies represented by Google, Alibaba, Facebook, Microsoft, etc. have launched different types of big data processing systems in recent years. With the help of new processing systems, deep learning and knowledge Big data analysis technologies such as computing and visualization have also developed rapidly. They have been widely used in different industries and fields, and are gradually playing an increasingly important role in the production and development of social life.

1.2 Application scenarios of big data technology in social life

The Internet of Things, cloud computing, the Internet, and the Internet of Vehicles are all important sources of big data. Current batch data processing can

solve many decision-making problems in these areas and discover new problems. Therefore, batch data processing can be applied to more application scenarios. This article mainly selects the typical application scenarios of social applications in the field of big data, applications in the field of security, and applications in the field of public services during turbulent times.

In the field of security, volume data is mainly used for fraud detection and IT security. In financial services and intelligence, fraud detection has been a focus. Through the batch data processing, can trading and spot for the customer found the abnormal situation of judge, and there may be a fraud warning ahead of time. On the other hand, the enterprise through data processing machine, to identify malicious software and network attack model, so that the other security products determine whether to accept the communication from these sources.

Of course, batch processing of big data is not only applied to these fields, but also to mobile data analysis, image processing and infrastructure management, etc. With people's understanding of the value contained in data, there will be more fields to mine the value through batch processing of data to support decision-making and discover new insights.

2. The definition of Turbulent

Turbulence is a state of relative stability and calmness. Social turbulence refers to the human life order of a country or a region, which has deviated from the normal life track due to various reasons (for example, certain groups, groups or strata of society are in a sharp confrontation state), causing people to study, work, Entertainment, rest and other activities are seriously disturbed, and even forced to interrupt. In terms of manifestation, it can be large-scale disasters, wars, rebellions, demonstrations, marches, coups, party struggles, economic crises, etc.

2.1 Application of big data technology in turbulent society

In the context of the Internet era, it is common for citizens to perceive risks through Internet communication. In the process of the transformation of citizens' access to risk information from traditional channels to modern channels, the government, through the analysis and judgment of big data, grasps the citizens' risk perception level and its influencing factors in a timely and accurate manner, so as to effectively realize the risk pre-control of public risk events. And governance have a very critical role.

Peter Huber divides the risks in modern society into public risks and private risks. The concept of public risk is widely used in the fields of food safety, public

health and hygiene, animal disease transmission, public-private partnership projects, and online media. After the occurrence of public risk events, perceiving and avoiding the danger of the environment is one of the instinctive responses of organisms to survive. With the continuous development of big data and network technology, when the media conducts a large number of reports on the occurrence of risk events, it may enhance people's judgment on the probability of the risk event and the severity of the consequences, resulting in too high risk perception, triggering fear and helplessness. Psychological reactions such as anxiety, anxiety, and even group panic; and the lack of information or the asymmetry of the information transmission process may make people's risk perception too low, neglect to respond, and cause some unnecessary harm.

3. Technology is the best weapon to win the fight against COVID-19.

This section takes the citizens' perceptions of the public risk events in the COVID-19 (pneumonia epidemic) network, which has the widest impact and the most influence this year, as an example, to deeply study the influencing factors of citizens' risk perception during the turbulent society and their influencing mechanisms, citizens The spatiotemporal evolution of risk perception is of great significance to the government's risk management and control of citizens based on this spatiotemporal evolution.

Google engineers believe that the search keywords people enter represent their immediate needs and reflect the user's current situation. For example, during the outbreak of influenza, the number of searches related to flu-related symptoms and the number of visits to hospital pages have increased explosively. Every day, Google receives more than 3 billion search commands from all over the world. With the help of huge data resources, Google conducts follow-up monitoring of people who search for flu keywords, and instantly predicts the area where flu is about to break out. Big Data.

Google then launched a free online service called "Flu Trends", which can help people understand the flu outbreak in their country or region, so as to take preventive measures to avoid infection. Influenza trend monitors keywords related to influenza such as "cough" and "fever" and displays the trend of these keywords being searched in the corresponding area on the map. The more frequently keywords are searched, the greater the likelihood of an influenza outbreak in the area. Due to the strong correlation between such keywords and influenza, the reliability of the service is relatively high.

Global Epidemic Situation

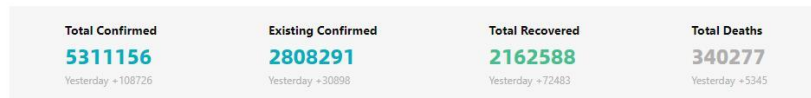

Figure 2. Alibaba Cloud Global Epidemic Situation

Source: Alibaba Cloud

Country/Area Epidemic Details

Country/Area	Existing Confirmed	Total Confirmed	Population	Number of Confirmed per 100,000	Recovered	Deaths
United States	1144470	1645353 +25401	329.1M	500	403228	97655
Russian Federation	223374	326448 +8894	143.9M	227	99825	3249
United Kingdom	215884	254195 +3287	67.00M	379	1918	36393
Brazil	175836	332382 +20803	212.4M	156	135430	21116
France	89721	182219 +393	65.50M	278	64209	28289
India	69597	125149 +6568	1369M	9	51824	3728
Peru	63606	111698 +2929	32.90M	340	44848	3244
Italy	59322	228658 +652	59.20M	386	136720	32616
Spain	56318	281904 +1787	46.40M	608	196958	28628
Netherlands	38778	44888 +188	17.10M	263	322	5788
Chile	35885	61857 +4276	18.30M	338	25342	630

Figure 3. Global epidemic data chart

Source: The global epidemic data is the summation statistics of China's epidemic source data and the source data of countries other than China)

The example of big data technology helping humans fight epidemic diseases also appeared in the event of fighting the COVID-19 virus in 2019. Innovative technologies such as cloud computing, AI and big data are contributing to this fight against epidemic. The Center for Helping Anti-epidemic with Science and Technology aims to help the world win the fight for epidemic prevention and control through scientific and technology. Since Alibaba Cloud announced the provision of CT analysis and other AI and cloud technologies to help fight the global epidemic, the center has received support requests from more than 200 organizations on four continents.

Simply upload primary input data to get an epidemic prediction report with 98% prediction accuracy. This technology for epidemic prediction helps you estimate epidemic characteristics of coronavirus disease (COVID-19), such as epidemic size, peak time, and lasting days; predict the spreading trend of a disease in a particular region, including the predictions of active infected, cured, deceased, and critical

cases; and provide sensitivity test under three different conditions-optimistic, neutral, and pessimistic – and show different prediction results, as determined by different public healthcare policies and social status. One-Step Prediction. With this technology, people can get a COVID-19 epidemic prediction report with 98% prediction accuracy by simply uploading primary input data such as flight information, number of new case, number of confirmed case, number of close contacts and the contact date, and number of people under quarantine.

Powered by Machine Learning and Deep Learning

Machine learning and deep learning are used to establish a modified SEIR model to predict the spreading trend of COVID-19 and evaluate the risk of infection increases of a specific region. Specifically, quarantined compartment in the model is added to reflect the common practices in most public health systems, on top of the susceptible, exposed, infectious and recovered compartments. The key parameters, such as transmissibility and death rate, are estimated from public government data and epidemiological statistics.

This paper finds that COVID-19's web search cycle is synchronized with the epidemic's own evolution cycle. In this process, the citizens physical risks are always at the top of the risk structure. Therefore, the government can expand network openness based on real-time data, activate network information sources, combat the spread of rumors, and strengthen the release of authoritative information on public risk events. Second, establish a data-driven intelligent risk perception system for citizens. According to the periodic characteristics of citizens' risk perception in the COVID-19 event, using massive network search data, research and development of big data-driven citizens' risk perception early warning system, timely understanding of citizens' risk perception status, can strive to rationally guide citizens' risk decision-making during turbulent times' behavior. Finally, the government should seize the key risk management and control points of key time nodes, key regional locations and key information content in the network, actively regulate the supply of information content, effectively control the risk perception rebound of citizens and guide people to actively face and overcome the COVID-19 Potential risks and threats.

4. Summary

With the popularization and daily application of big data technology, people have gradually discovered the advantages of big data technology, but the disadvantages will also be exposed. The rational use of big data can bring more

convenience and convenience to people's life. But once big data technology is used by criminals, it will bring unimaginable consequences. Therefore, we should introduce relevant policies and regulations to restrain those who use big data technology as soon as possible. As an emerging technology, big data technology has unlimited potential. However, as a technology, how much influence big data brings in the turbulent society requires many management scholars to conduct more and deeper studies. I hope my article can provide a perspective for more researchers, provide a reference for outstanding IT practitioners in the application of big data in different periods, and provide decision-making reference as far as possible for governments and industry organizations of various countries to formulate and continuously improve the relevant policies and regulations on the development of the big data industry.

References

1. Dave Feinleib. The 3 I's of Big Data [J]. Forbes.com, 2012.
2. International Data Corporation, China Big Data Technology and Service Market Forecast and Analysis 2012-2016 [R], 2012.
3. Liu Xin, Big Data Industry Detonates New Growth Points [N], China Electronics News, December 11, 2012.
4. Zhao Xiaomin, what is big data? [J], Internet Weekly, 2013.

СМАРТ-ІННОВАЦІЇ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК У РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Євген Бельтюков, Анастасія Дискіна, Тетяна Ткачук

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Annotation. The article discusses the perspectives and modern means of using new technologies in the context of the concept of smart grid. Based on their analysis, the author focuses on the need to use the model of «smart-city», which should correspond to the current realities of mobile, a continuously transformed, informationally rich urban environment. The prospects of using the caressing system in the city are explored, which will give users mobility, economy and ecological compatibility. There are four barriers that hinder the development of this innovation system in conditions of uncertainty. The benefits of using caressing for users, cities, businesses and the world are proposed.

Key words: new technologies, smart innovations, the concept of «smart-city», caressing, the attractiveness of the caressing system.

Однією з основних особливостей розвитку світового господарства в галузі інновацій за останні роки стало зростання обсягів витрат на інноваційні дослідження і розробки серед країн з перехідною економікою. Поширення глобалізаційних процесів обумовлює переміщення в них крупними транснаціональними корпораціями як розвинених країн, так і тих, що розвиваються, науково-дослідних лабораторій та інноваційних центрів [1].

На сьогодні поширюється смарт-інновації, а саме інноваційна концепція Smart-City (розумне місто) – це місто, в якому використовуються сучасні технології для покращення якості життя у ньому. Смарт-сіті технології інтегруються у відповідні структури, щоб підвищити якість надання послуг, зменшити вартість та споживання ресурсів та поліпшити комунікацію і порозуміння з мешканцями [2].

В Україні термін «smart-місто» також набув популярності. У листопаді 2013 р. вже всьоме в Києві проходив міжнародний спеціалізований форум

Smart City та виставка під однойменною назвою [3]. У рамках форуму було розглянуто нові підходи до містобудування, безпеки, екології, житлової та транспортній інфраструктури, соціальної сфери. На виставці були представлені новітні технології інтелектуального будівництва, провідні світові технології, обладнання та рішення в контексті всього міста.

З точки зору мешканців міста, основна вигода Smart-city – в привабливих умовах життя, ефективному транспорті, чистому довкіллі, просунутій економіці, безпечному середовищі. Все це – за рахунок інтеграції раніше ізольованих міських систем, якісного урядування та «міських алгоритмів», а також інформаційних технологій та комунікацій.

У розумному місті технології працюють на благо суспільства та майбутнього. Тому смарт-сіті технології так пов'язані зі сталим розвитком, мета якого – керувати майбутнім заради якості життя прийдешніх поколінь. Тож зрозуміло, що розумне місто – це певна сукупність інформаційно-цифрових технологій, які полегшують, здешевлюють та роблять більш комфортним життя у сучасному місті з великою кількістю викликів [2].

На сучасному етапу розвитку суспільства та концепції «розумного міста» велику увагу необхідно надати таким системним технологіям, як каршерінг.

Каршерінг – це спільне користування автомобілем або короткострокова оренда. Дана послуга призначається для тих клієнтів, які не планують орендувати автомобіль на тривалий час, а, наприклад, на кілька годин. У разі каршерінга, клієнт повинен оплачувати тільки час використання автомобіля, тобто розрахункова сума буде залежати від того, який період часу автомобіль знаходився в оренді і який кілометраж він проїхав.

На сьогодні безліч компаній у всьому світі пропонують послуги каршерингу, який відрізняється від звичайного короткострокового прокату за низкою параметрів, а саме:

- 1) пункти видачі авто працюють цілодобово, без вихідних. Зазвичай їх є декілька в місті, тож взяти авто можна в одній точці, а залишити в іншій, де його забере кур'єр компанії чи наступний користувач.

- 2) бронювання, отримання та повернення автомобіля автоматизовані, через додаток у телефоні. Якщо клієнт не має порушень та інших негативних отзивів, він онлайн розраховує вартість, оплачує, отримує смарт-карту – цифровий ключ доступу до автомобілю.

- 3) автомобілі можна орендувати подобово, погодинно і навіть похвилинно.

4) клієнти мають водійські карти і мають доступ до бази даних. Спершу компанія отримує всі документи, водійське посвідчення, паспорт, дані, що водій повнолітній (від 18-21 року), не злісний порушник – аж тоді дозволить користуватись своїм сервісом.

5) більшість пунктів видачі та оренди автомобілів каршерінгу знаходиться біля зупинок громадського транспорту або метро, аби полегшити подальше пересування клієнта.

6) страхування та бензин входять у вартість оренди – тож варто очікувати автівку з повним баком [4].

Проте, не дуже багато відомо про життєздатність бізнесу, потенціал ринку, соціальні наслідки даного роду послуг в країнах з економікою, що розвивається. Як і в будь-якій новій галузі, каршерінг в даний час стикається з серйозними перешкодами для зростання в сучасних умовах невизначеності.

Ці бар'єри виникають з чотирьох основних джерел: клієнти; транспортна інфраструктура; державне регулювання; бізнес [5].

Клієнти. Отже, одна з цілей послуг каршерінга – рішення потенційних автовласників відмовитися від ідеї володіння автомобілем. У той час як каршерінг дозволяє людям отримати доступ до автомобіля без власності, більшість людей до сих пір вважає його лише другим варіантом вирішення питання мобільності.

Транспортна інфраструктура. З кожним роком число особистих транспортних засобів у всіх містах світу зростає в геометричній прогресії. Затори впливають не тільки на особисті автомобілі, але і на всі інші, в тому числі і на автомобілі послуг каршерінга.

Державне регулювання. Через перевантаженість і забруднення повітря, викликаного надмірним використанням приватних транспортних засобів, в містах Китаю, Бразилії, Мексики та інших країн з економікою, що розвивається впровадили різного роду обмеження на власність транспортних засобів та / або обмеження використання.

Бізнес. З виходом на нові ринки, оператори каршерінга часто стикаються з сильною конкуренцією з боку аналогічних видів транспорту, таких як таксі або велорикші. Проте, не дивлячись на конкуренцію, каршерінг задовольняє унікальні вимоги: дослідження Міжнародного інституту ресурсів показали, що користувачі, як правило, мають більшу перевагу користування системами каршерінга на довгих дистанціях або якщо їм необхідно зробити кілька поїздок.

Отже, похвилинна оренда автомобіля – суть каршерінга – швидко набрала популярність серед городян, ставши альтернативою громадському транспорту, особистого автомобіля і таксі завдяки таким перевагам як невисока вартість, доступність, відсутність застав, передоплат і технологічність, адже все управління здійснюється за допомогою мобільного додатку. У табл.1 представлена привабливість цієї системи.

Таблиця 1 – Привабливість системи каршерінгу для користувачів, міста, бізнесу та світу

КОРИСТУВАЧІ	МІСТО	БІЗНЕС	СВІТ
1. Економія на бензині. 2. Заміна 8-22 авто. 3. Звільнення 33-99 метрів парковки. 4. Обслуговування до 45 чоловік.	1. Покращення екологічної ситуації у місті. 2. Зменшення транспортних заторів на дорогах міста. 3. Оптимізація та упорядкування місць для паркування. 4. Допомога міській транспортній системі перевезення пасажирів. 5. Зменшення транспортних витрат державними службовцями.	1. Пункти видачі авто – 24/7. 2. Бронювання через мобільний додаток. 3. Оренда авто – від однієї хвилини. 4. Пункти оренди – біля зупинок або метро. 5. Страхування та бензин – у вартості оренди.	1. Заощадити до 5,6 млрд. на рік. 2. На 50% підвищить швидкість міського руху. 3. На 15% скоротить викид вуглекислого газу.

Джерело: удосконалено автором на основі [6, 7]

Таким чином, доведено, що система каршерінгу має безліч переваг для всіх учасників концепції «розумного міста». Переваги використання каршерінгу для суспільства в цілому має наступні:

- відсутні витрати на купівлю та утримання власного авто;
- доступ до різних категорій авто;
- покращення індивідуальної мобільності;
- корпоративний каршерінг як заміник службових авто;
- змога долучитися до початку створення «СМАРТ-СІТІ» – розумного міста.

Отже, будь-який проект, який використовується на базі Smart-City – це, як правило, глибоко інтегрована система, що складається з багатьох підсистем, в які входять різні функціональні компоненти, кожен з яких може одночасно використовуватися в багатьох підсистемах. Таким чином, використання новітніх технологій, а саме системи каршерінгу надасть багато можливостей для всього суспільства в цілому.

Література

1. Ступак С.М. Світові тенденції розвитку інвестиційно-інноваційних процесів / XIII Міжнародна наукова інтернет-конференція «Соціум. Наука. Культура» (25-27 січня 2017 року) [Електронний ресурс] – URL: <http://intkonf.org/stupak-sm-svitovi-tendentsiyi-rozvitku-investitsiyoinnovatsiynih-protsesiv>
2. Giffinger R. Smart Cities – Ranking of European Medium-Size Cities [Electronic resource] / R. Giffinger, C. Fertcher, H. Kramar et al. // Final Report. October, 2007. – URL: http://www.smart-cities.eu/download/smart_cities_final_report.pdf.
3. Виступ на першому засіданні експертної ради Київ смарт сіті [Електронний ресурс] – URL: <http://podgorna.org/vistup-na-pershomu-zasidanni-ekspertnoyi-radi-kiyiv-smart-siti/>
4. Дискіна А.А. Системні технології як елемент смарт-інновацій в контексті концепції смарт-сіті. А.А. Дискіна // Економічний журнал Одеського політехнічного університету. – 2017. – № 2 (2). – С. 70-76. – URL: <http://economics.opu.ua/ejoru/2017/No2/70.pdf>
5. Каршеринг: проблемы развития. [Електронний ресурс] – URL: <https://subbotazh.livejournal.com/25694.html>.
6. Чернецька С. Каршеринг: чи бути в Україні спільному користуванню автомобілів?[Електронний ресурс]. – URL: <http://life.pravda.com.ua/society/57cff0ac75887/>
7. Акулова Е. Экстренное торможение: почему поминутная аренда автомобилей сократит спрос на бензин. [Електронний ресурс] – URL: <https://russian.rt.com/business/article/412986-kitay-indiya-avto-karshering-elektromobil>

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО-ЕВРИСТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ СИСТЕМ

Станіслав Березовський, Тетяна Коляда-Березовська

Одеський національний політехнічний університет, м. Одеса, Україна

Annotation. In the context of technical systems productivity increase problem embodying a challenge to society in turbulent conditions, exposed is the concept of forming modern multiservice switching structures, systems and networks using intelligent heuristic modeling. The study is focused on the task of ensuring the communication environment centralized management intelligence, which is implemented on the basis of 3D technologies, in particular the N-dimensional switching element by Berezovsky (SEB). It is emphasized that 3D models of SEB-based frameworks allow visualizing route data, as well as to carry out these data these data operative and retrospective analysis for the purpose of problems identifying, to model the routing schemes' influence on structure operability, including when such operation refers on databases archive and similar. It is emphasized that the intelligent structures convergence is becoming more and more noticeable and SEB-based 3D switching structures can become a basis in the process of this problem solving.

Key words: intellectual-heuristic modeling, Berezovsky switching element, 3D switching structures.

Аналіз природи людського пізнання за допомогою інформаційних моделей з кінця 60-х років минулого століття став загальноприйнятим підходом. У сучасному соціумі інформаційного типу для розуміння динаміки процесів, що відбуваються, пріоритетом є креативність – у сфері ІТ, нанотехнологій, у розробках електронних компонентів тощо, – оскільки проблема нарощування технологічних потужностей та обсягів інформації (зібраних даних) зумовлює необхідність ефективного, адекватного використання ІТ-інструментарію у суспільстві в умовах турбулентності (от *лат. turbulentus* – бурхливий, безладний). В умовах, коли повною мірою має враховуватися ціннісно-сміслова скерованість суспільних перетворень, підґрунтям чого вважаються моделі, що

адаптуються «під обставини й ситуації, що передбачає омніканальність ..., а також проектні процеси, що гуртуються на технології гнучких змін» [6].

У контексті сказаного відзначимо дві концептуальні категорії: *евристичне моделювання* та *інтелектуальну інтуїцію*.

Евристичне моделювання розглядається як основний засіб, що дозволяє вийти за рамки звичного, усталеного, який використовується на початкових етапах проектування, коли відомості щодо розроблюваної системи / проблеми ще неповні та незрозумілі. При цьому здатність до такого моделювання залежить, перш за все, від досвіду та ерудиції розробника-дослідника, багатства його фантазії, тобто зумовлюється інтелектуальною інтуїцією, яка, будучи вищим рівнем знання, що є основою розсудливо-розумового, дедуктивного знання математичного типу, дозволяє досягти адекватних ідей і рішень, надаючи тим самим іманентного критерію істинності, бо «як світло виявляє і самого себе, і навколишню темряву, так і істина є мірилом і самої себе, і брехні»[7].

Евристичні моделі, як правило, є образами, опис яких здійснюється словами природної мови (наприклад, вербальна інформаційна модель) і, звичайно, неоднозначно і суб'єктивно. Ці моделі є такими, що не формалізуються, тобто не описуються формально-логічними і математичними виразами, хоча і народжуються як відображення реальних процесів і явищ.

На певному етапі розвитку нові технологічні рішення і масштабованість частоти дозволяли для більшості технічних систем збільшувати продуктивність без істотних структурних змін або апаратного прискорення. Але будь-яка система з часом вимагає еволюції, при цьому фінансові та часові витрати на модернізацію і розширення повинні бути мінімальними. Таким чином, виникає питання про створення і застосування технології, яка вирішує ці проблеми. Такою технологією є технологія відкритих систем, що забезпечує переносимість, взаємозв'язок, масштабованість технічних рішень, додатків, даних. Сукупність цих якостей досягається використанням удосконалених, загальнодоступних і загальновизнаних стандартів на продукти інформаційних, електронних технологій, що є складовими середовища відкритих систем.

Рівень проектування в електроніці стає подібним до роботи з набором модулів-«електронних пазлів», з яких збираються пристрої, з апріорним узгодженням їхніх імпедансів та інших даташитовських параметрів.

Сучасний стан та перспективи розвитку технологій дозволяють формулювати *концепт-ідеї*, в основі яких – інтелектуально-евристичний підхід та рішення коаліції провідних світових розробників-виробників сучасних електронних комплектних і апаратних складових про узагальнений підхід до проектування нових виробів як *фреймворків* [3].

Інтелектуально-евристичний підхід забезпечує вирішення проблем векторизації даних, рівномірного завантаження процесорів, оптимізації швидкості обміну інформацією між процесорами, синхронізації, а також вирішення низки специфічних питань, таких, як *стіна пам'яті* і *стіна потужності*.

На сучасному етапі основним методом підвищення продуктивності технічних систем є підвищення інтелекту базових (застосовуваних) модулів. Уведення додаткових спеціалізованих ресурсів до системи перетворює її на гетерогенну. Більшість гетерогенних систем розглядаються як паралельні обчислювальні системи або багатоядерні системи.

Розробка паралельних структур зумовлює існування двох логічних підходів: паралелізм даних і паралелізм завдань. У вирішенні питань паралелізму використовуються спеціалізовані *асоціативні модулі-ядра* [1].

Останнім часом розроблено низку нових типів накопичувачів на мемристорах. Найбільш перспективними є тонкі шаруваті пластини, що мають малі розміри, високу надійність, велику швидкодію. Застосування нових типів накопичувачів дозволяє розробляти й використовувати асоціативні модулі пам'яті з переробкою інформації на вході, без попереднього формування інформаційного масиву. У цьому випадку вводять ознаки-мітки-примітки, які дозволяють визначити, що слід робити паралельно, а що – послідовно. Крім того, такий підхід дає можливість увести ієрархічний поділ і сегментування кешпам'яті під окремі P_i потоки. Для захисту розподілених між декількома потокам змінних у паралельних програмах вводиться синхронізація для блокування змін того чи іншого об'єкта двома потоками одночасно та усунення недетермінованості, що забезпечує перевагу в швидкодії та продуктивності систем [4].

Зняти гостроту перерахованих вище проблем при вирішенні означених завдань дозволяє застосування 2D, 3D комутаційних структур на комутаційних елементах Березовського (КЕБ), що репрограмуються (рис.1) [2, 5].

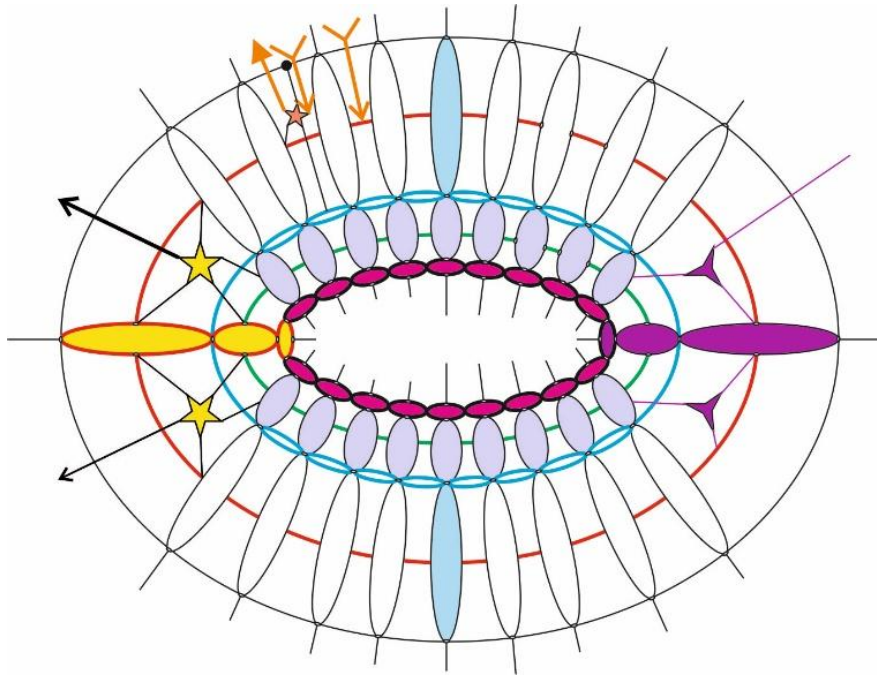

Рис.1. Плоска (2D) модель комутаційної структури на елементах Березовського, яка реконфігурується

Такі комутаційні структури дозволяють здійснювати реконфігурації каналів з'єднань між заданою безліччю точок підключення, реалізовувати асинхронні, синхронні з'єднання, створювати детерміновані канали для фіксованих потоків інформації.

Розширення функціональних можливостей та підвищення «інтелекту» комутаційної структури передбачає введення додаткових пристроїв, що дозволяють проводити обробку інформації площин управління відповідно до надходження з урахуванням апріорних станів 2D, 3D комутаційних площин елементів, що утворюють комутаційний патерн на КЕБ (рис.2).

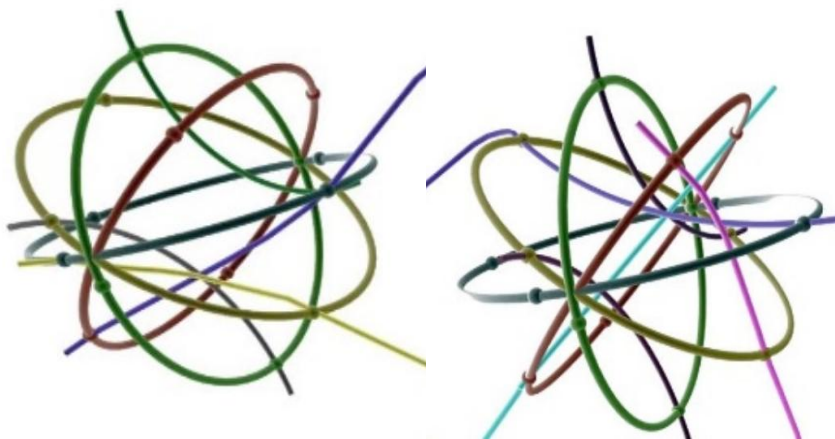

Рис.2. 3D комутаційні патерни на елементах Березовського

Отже, вирішення завдання щодо забезпечення інтелектуальності централізованого управління комунікаційним середовищем уможлиблюється на базі 3D технологій, зокрема, з використанням N-мірного КЕБ (рис.3).

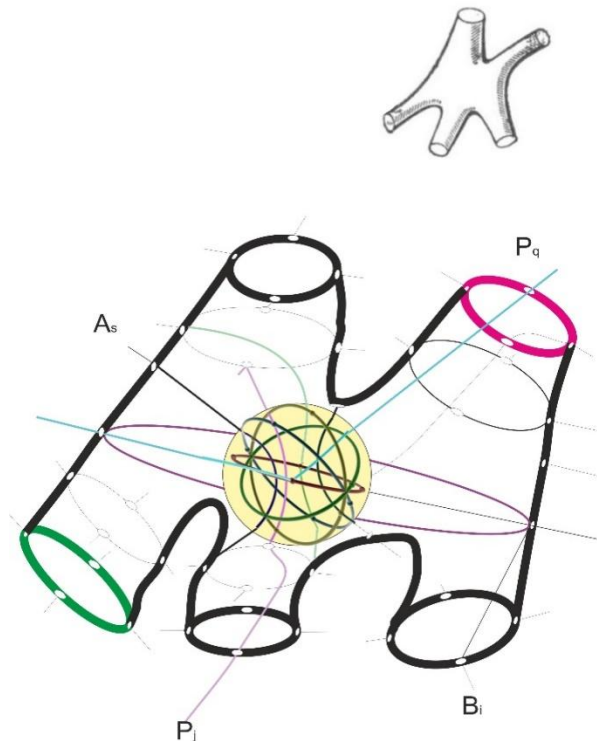

Рис.3. 3D модель комутаційної структури на елементах Березовського

Підсумовуючи викладене, зазначимо: 3D моделі фреймворків на КЕБ дозволяють візуалізувати маршрутні дані, здійснювати оперативний і ретроспективний аналіз цих даних з метою виявлення проблем, моделювати вплив схем маршрутизації на роботу структури, в тому числі з використанням архіву баз даних тощо. Зважаючи на те, що дедалі помітнішою стає конвергенція інтелектуальних структур, 3D комутаційні структури на КЕБ можуть стати базою у процесі розв'язання окресленого вище завдання.

Література

1. Berezovsky S.A. // Patent USSR No. 14642143 "Dynamic Associative Memory" МКІ on кл. G-11-C 15/00. Bul. N 9, 1989. –
URL: <http://www.findpatent.ru/patent/146/1464214.html>
2. Berezovsky S.A.//PatentRussia№.2020739,"N-dimensional switching element by S.A. Berezovsky" / Berezovsky S.A. – 1994. Bul. No. 18.
3. Berezovsky S. 3D models of switching patterns of switching plants on elements by Berezovsky / S. Berezovsky // Proceedings of Odessa Polytechnic University. – 2018.

– № 2 (55). – P. 72-81. –

URL: <http://pratsi.opu.ua/app/webroot/articles/1545294238.pdf>

4. Berezovsky S.A. 3D frame models switching elements by Berezovsky for software configurable switching structures / S.A. Berezovsky // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2018. – № 4. – P.67-81. –

URL: <http://journal.iasa.kpi.ua/article/view/152066/151393>

5. Berezovsky S.A. 3d multi service commutation structure on the elements by berezovsky / S.A. Berezovsky // Цифрові технології. – 2018. – № 23. – С. 70-81.

6. Koliada-Berezovska T. Digitalization of education for the sustainable development sake: linguistic aspect / T.F. Koliada-Berezovska, O.K. Romanova // Theoretical and applied aspects of sustainable development: Monograph 33. – Poland: Publishing House of Katowice School of Technology, 2020. – P.166-173. – URL: <http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/0ad120790b2aa998c7ddee02f44f6deb.pdf>.

7. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Институт философии РАН; Национальный общественно-научный фонд. – 2-е изд., испр. и допол. – М.: Мысль, 2010. – URL:

<https://iphlib.ru/library/collection/newphilenc/document/HASHf38bceeb8333fb490106f>

3

КОМП'ЮТЕРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАЛІЗОБЕТОННИХ КОЛОН ПРИ ВИСОКИХ ТЕМПЕРАТУРНИХ ВПЛИВАХ

Юрій Отрош, Євгеній Рибка

Національний університет цивільного захисту України

м. Харків, Україна

Annotation. The unsatisfactory technical condition of many buildings and structures is the result of their aging and requires a quick assessment of the technical condition. The most promising way of verifying these experimental research data is computer simulation of structures, including during a fire. It is advisable to use the software ANSYS. Experimental fire tests of reinforced concrete columns were conducted. The actual physical and mechanical characteristics of the materials of structures are obtained. In order to assess the quality of the experiment and the reliability of the received temperature distribution, a computer simulation of both columns in the software complex was performed ANSYS R.17.1. A comparative analysis of the results of experimental studies and numerical analysis was carried out. The obtained results confirm that the technique of conducted experimental research and computer simulation with further numerical analysis can be recommended for practical application.

Key words: ansys, fire, computer simulation, concrete columns, building constructions.

Незадовільний технічний стан багатьох будівель та споруд є наслідком їх старіння та потребує швидкої оцінки технічного стану, щоб запобігти виникненню надзвичайних ситуацій [1-2]. Ступінь пошкодження залізобетонних конструкцій при пожежах визначити дуже складно. Різноманітність фізико-механічних властивостей матеріалів, що становить залізобетон, при високих температурах призводить до їх різних температурних деформацій, порушуються взаємозв'язки між окремими компонентами [3-4]. Багатоплановість змін, що відбуваються, робить практично неможливим аналітичний опис напружено-деформованого стану конструкцій [5]. Доводиться

вдаватися до результатів експериментальних досліджень. Однак ці результати, як правило, мають великий розкид значень і залежать від безлічі факторів. Тому потрібна верифікація даних експерименту. Найбільш перспективним шляхом для її проведення є, на наш погляд, комп'ютерне моделювання конструкції під час пожежі, яку можна виконати в ряді сучасних скінчено-елементних програм. Однією з таких програм є пакет ANSYS [6, 7].

Метою даної роботи є експериментальні дослідження напружено-деформованого стану залізобетонної колони при високих температурах і комп'ютерне моделювання процесу з подальшим порівнянням результатів в контрольних точках.

Сутність методу випробування полягає у визначенні проміжку часу від початку випробування до настання нормованого для колони граничного стану з вогнестійкості за ознакою втрати несучої здатності (R) в умовах стандартного температурного режиму за ДСТУ Б В.1.1-4-98* [9].

Стандартний температурний режим характеризується стандартною кривою зміни температури в залежності від часу для випробувань конструкцій на вогнестійкість [10, 11] у вигляді

$$t = 345 \lg(8\tau + 1) + t_e, \quad (1)$$

де t – температура середовища; τ – час, хв.; t_e – початкова температура.

Якщо випробовують зразки залізобетонної колони без навантаження, то для визначення межі вогнестійкості необхідно встановити не менше ніж 10 термопар рівномірно по товщині у центрі зразка.

Для зразків залізобетонних колон, які були випробувані без навантаження, час досягнення граничного стану за ознакою втрати несучої здатності визначають за даними вимірювань температури по товщині зразка розрахунковим методом, який має відповідати вимогам ДБН В.1.1-7-2016 [12].

Значення межі вогнестійкості та клас вогнестійкості колони визначають відповідно до ДСТУ Б В.1.1-4-98* [8].

Для випробувань було виготовлено два ідентичні зразки (зразок №1 і зразок №2) залізобетонних колон перерізом 600х600 мм заввишки 2000 мм.

Кожний зразок мав несучий арматурний каркас, який складався з восьми поздовжніх арматурних стержнів Ø20 мм класу А400С за ДСТУ 3760:2006 [13]. Поперечну арматуру прийнято Ø10 мм класу А240С. Поперечну арматуру було встановлено по зовнішньому контуру поздовжніх арматурних стержнів. Крім

того, було встановлено арматуру $\varnothing 10$ мм А240С, яка об'єднала між собою центральні стержні по кожній грані.

Після проведення попередніх випробувань було виконано вогневі випробування колон. Оскільки колони випробувались без навантаження, межу вогнестійкості за ознакою втрати несучої здатності (R) було визначено, виходячи з розподілу температур по перерізу колони. Несучу здатність було оцінено по перевищенню середньої температури стержнів несучої арматури від початкового значення температури на 480°C . Для вимірювання температури несучої арматури зразків під час випробувань, на чотирьох арматурах кожного зразка було встановлено термопари ТХА (Т1...Т4). Для отримання розподілення значень температури по перерізу зразка було встановлено по п'ять термопар ТХА (Т5...Т9) [14]. Схему розташування термопар наведено на рис. 1.

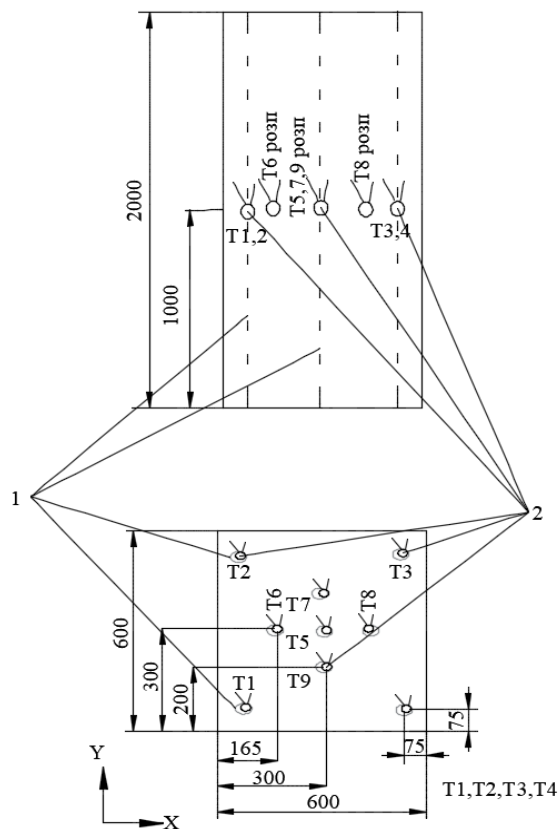

Рис. 1. Розташування термопар в колоні

Втрата несучої здатності колони під час випробувань відбулась на 152 хв., оскільки значення середньої температури ($T_{1,ср}$) поздовжньої несучої арматури зразка перевищила початкове значення на 480°C .

Втрати несучої здатності зразка №2 під час випробувань не відбулося (значення середньої температури несучої арматури зразка не перевищила початкові значення на 480⁰С).

Результати вимірювань фіксувалися кожної хвилини. Але, внаслідок обмеженого обсягу статті, у табл. 1 вони наведені для зразка № 1 з кроком 10 хвилин.

З метою оцінки якості експерименту та достовірності отриманого розподілу температур виконано комп'ютерне моделювання обох колон у програмному комплексі ANSYS R17.1 [6] (рис. 2). На рис. 2 показаний розподіл температур у колоні на 17 хвилині (внаслідок симетрії зображено тільки чверть колоні).

Таблиця 1 – Порівняння експериментальних та комп'ютерних результатів

Час, хв	T ₍₁₋₄₎ , ср	ANSYS	Похибка, %	T ₅	ANSYS	Похибка, %	T ₍₆₋₉₎ , ср	ANSYS	Похибка, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
0	6	8	25,0	6	7	14,3	6	7	14,3
10	19	23	17,4	7	7	0	7	7	0
20	61	70	12,9	9	8	11,1	9	8	11,1
30	105	116	9,5	17	16	5,9	19	17	10,5
40	129	143	9,8	36	33	8,3	55	50	9,1
50	163	180	9,4	67	61	8,9	85	77	9,4
60	199	220	9,5	98	89	9,2	100	91	9,0
70	238	263	9,5	103	94	8,7	102	93	8,8
80	279	308	9,4	103	94	8,7	104	95	8,7
90	319	353	9,6	104	95	8,6	107	987	9,3
100	355	393	9,7	108	98	9,2	119	108	9,2
110	382	423	9,7	114	104	8,8	123	112	8,9
120	409	453	9,7	124	113	8,9	135	123	8,9
130	437	484	9,7	137	125	8,8	150	136	9,3
140	463	512	9,6	152	139	8,6	166	151	9,0
150	484	536	9,7	170	155	8,8	185	168	9,2
152	487	539	9,6	174	159	8,6	190	173	9,0

Аналіз табл. 1 показує, результати експериментальних досліджень і чисельного аналізу в програмі ANSYS для перших 30 хвилин досить суттєво відрізняються у всіх контрольних точках, проте в подальшому ця відмінність стабілізується, і аж до закінчення експерименту не перевищує 10,0%, що, на нашу думку, можна вважати цілком прийнятним.

Цікаво, що монотонність розподілу температурного поля по колоні неоднозначна, і залежить від розташування контрольних точок. Зокрема,

величини температур, отриманих в ANSYS для точок, відповідних розташування термопар Т1 – Т4 (рис. 2), вище, ніж за результатами експерименту, а для Т5 – Т9 – нижче.

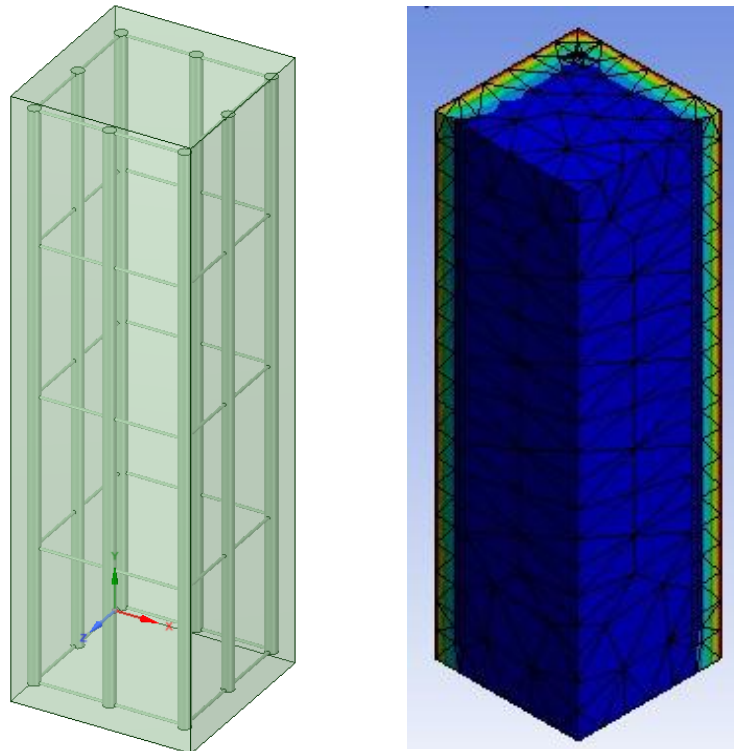

Рис. 2. Розподіл температур в колоні

В цілому отримані результати підтверджують, що методика проведених експериментальних досліджень і комп'ютерного моделювання з подальшим чисельним аналізом може бути рекомендована для практичного застосування.

Література

1. Tiutiunyk V.V., Ivanets H.V., Tolkunov I.A., Stetsyuk E.I. (2018). System approach for readiness assessment units of civil defense to actions at emergency situations. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 1: 99-105. DOI: 10.29202/nvngu/2018-1/7
2. Otrosh Y., Kovalov A., Semkiv O., Rudeshko I., Diven V. (2018). Methodology remaining lifetime determination of the building structures. *MATEC Web of Conferences*, 230: 02023. URL: <https://doi.org/10.1051/matecconf/201823002023>
3. Korneeva I., Neutov S., Suriyaninov M. (2017). Experimental studies of fiber concrete creep. *MATEC Web of Conferences*, 116: 02021. DOI: 10.1051/matecconf/201711602021.
4. Kovalov A., Otrosh Y., Ostroverkh O., Hrushovinchuk O., Savchenko O. (2018). Fire resistance evaluation of reinforced concrete floors with fire-retardant coating

- by calculation and experimental method. *E3S Web of Conferences*, 60: 00003. URL: <https://doi.org/10.1051/e3sconf/20186000003>
5. Surianinov, M., Shylyaiiev, O. (2018). Calculation of plate-beam systems by method of boundary elements. *International Journal of Engineering and Technology (UAE)*, 7(2): 238-241. DOI: 10.14419/ijet.v7i2.23.11927
6. Дашченко А.Ф., Лазарева Д.В., Сурьянинов Н.Г. *ANSYS в задачах инженерной механики*. Одесса, 2011. 505 с.
7. Федорова Н.Н., Вальгер С.А., Данилов М.Н., Захарова Ю.В. *Основы работы в ANSYS 17*. Москва, 2017. 210 с.
8. ДСТУ Б В.1.1-14:2007. *Захист від пожежі. Колони. Метод випробувань на вогнестійкість (EN 1365-4: 1999, NEQ)*. Київ, 2007. 8 с.
9. ДСТУ Б В.1.1-4-98*. *Захист від пожежі. Будівельні конструкції. Методи випробувань на вогнестійкість. Загальні вимоги*. Київ, 2005. 18 с.
10. Яковлев А.И. *Расчет огнестойкости строительных конструкций*. Москва, 1988. 143 с.
11. Поздеев С.В. *Розвиток наукових основ визначення меж вогнестійкості несучих залізобетонних конструкцій*: автореф. дис... докт. техн. наук. Харків, 2011. 40 с.
12. ДБН В.1.1-7:2016. *Пожежна безпека об'єктів будівництва*. Київ, 2017. 35 с.
13. ДСТУ 3760:2006 (ISO 6935-2:1991, NEQ). *Прокат арматурний для залізобетонних конструкцій. Загальні технічні умови*. Київ, 2007. 26 с.
14. Andronov V., Pospelov B., Rybka E. (2016). Increase of accuracy of definition of temperature by sensors of fire alarms in real conditions of fire on objects. *Eastern European Journal of Enterprise Technologies*, 4: 38 – 44. DOI: 10.15587/1729-4061.2016.75063

РОЗРОБКА ANDROID-ДОДАТКУ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ ІНТЕГРАЛЬНИХ РИЗИКІВ НЕБЕЗПЕЧНИХ ПОДІЙ

Олександр Соболев, Олександр Яценко, Світлана Кравців

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

Annotation. This paper notes the relevance of the risk-oriented approach to security of the population and territories. The method of determining the integrated risks of dangerous events is given. An Android application has been developed to automate the process of determining the integrated risks of dangerous events and storing information about protected objects. Examples of determining the integrated fire risk for Ukraine, Kharkiv region and the city of Kharkiv with developed software are given.

Key words: Android application, integrated risk, dangerous event.

Для того щоб забезпечити безпеку будь-якого об'єкта захисту (будь-якої системи) потрібно вміти протистояти небезпекам, що йому загрожують [1]. Тому при аналізі проблеми безпеки необхідно дослідити два основних поняття – небезпека і безпека. Поняття ризику в певній мірі пов'язує два перших поняття. Так виникає основна тріада понять, що формується в теорії ризику та безпеки: «Небезпека – ризик – безпека».

Під ризиком будемо розуміти кількісну характеристику (міру) можливості реалізації конкретної небезпеки та її наслідків, яка вимірюється у відповідних одиницях [1].

На теперішній час існують різні підходи до нормування значень ризику. Наприклад, в Україні схвалено Концепцію управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру [2]. Даною Концепцією встановлено такі рівні ризиків:

– мінімальний ризик – менший або який дорівнює $1 \cdot 10^{-8}$;

– гранично допустимий ризик – який дорівнює $1 \cdot 10^{-5}$.

Ризик, значення якого нижче або дорівнює мінімальному, вважається абсолютно прийнятним. Ризик, значення якого більше гранично допустимого, вважається абсолютно неприйнятним.

Актуальність впровадження ризик-орієнтованого підходу для забезпечення безпеки населення і територій України підкреслюється Стратегією реформування системи Державної служби з надзвичайних ситуацій. Так, одним із завдань, яке необхідно вирішити протягом реформування, є запровадження системи управління техногенною та пожежною безпекою на основі ризик-орієнтованого підходу і європейських стандартів щодо оцінювання і аналізу ризиків пожежної та техногенної безпеки суб'єктів господарювання. Разом з тим, реалізація ризик-орієнтованого підходу для забезпечення безпеки населення і території потребує автоматизації процесу визначення рівнів відповідних ризиків та зберігання інформації про об'єкти захисту. Таким чином, виникає необхідність у створенні програмного забезпечення, яке сприятиме вирішенню вищенаведених задач. З цією метою було розроблено Android-додаток для визначення інтегральних ризиків небезпечних подій (притаманні таким об'єктам захисту, як міста, регіони, країни).

До основних інтегральних ризиків небезпечних подій відносяться [1]:

– ризик для людини зіткнутися з небезпечною подією (її небезпечними факторами) за одиницю часу, R_1 :

$$R_1 = \frac{N}{Q_{насел} \cdot T}, \quad (1)$$

де N – кількість небезпечних подій, що зафіксовані у відповідному регіоні протягом періоду T ;

$Q_{насел}$ – кількість населення, що мешкає у відповідному регіоні;

– ризик R_2 для людини загинути внаслідок небезпечної події (виявитися її жертвою):

$$R_2 = \frac{M_{заг}}{N}, \quad (2)$$

де $M_{заг}$ – кількість загиблих внаслідок небезпечної події у відповідному

регіоні протягом періоду T ;

– ризик R_3 для людини загинути внаслідок небезпечної події за одиницю часу:

$$R_3 = R_1 \cdot R_2 = \frac{M_{заг}}{Q_{насел} \cdot T} \quad (3)$$

Android-додаток для визначення інтегральних ризиків небезпечних подій було розроблено у середовищі Android Studio. Головна сторінка програмного забезпечення наведена на рис. 1.

Для того, щоб додати інформацію про об'єкт захисту (певний регіон), а саме, ввести назву даного об'єкту та чисельність населення, необхідно натиснути на кнопку «Add region» та заповнити відповідні текстові поля (рис. 2).

Рис. 1. Головна сторінка додатку

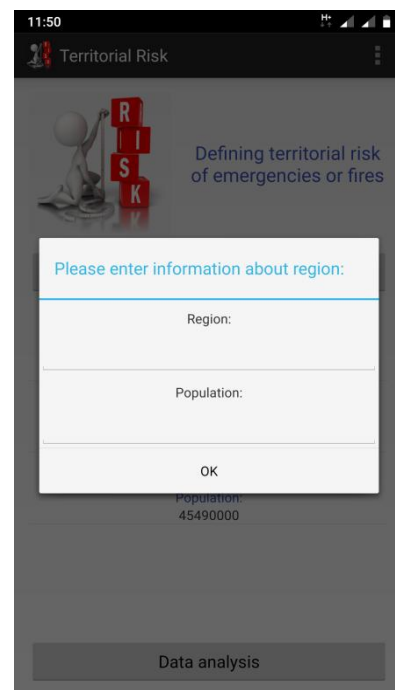

Рис. 2. Додавання інформації про об'єкт захисту

Для введення статистичної інформації стосовно кількості небезпечних подій та їх наслідків, що сталися протягом певного року у відповідному регіоні,

необхідно на головній сторінці додатку натиснути на елементі списку з вказаним регіоном. Потім на сторінці «Region data», натиснувши кнопку «Add data», необхідно ввести інформацію для обраного регіону (рис. 3). Таким чином, формується список небезпечних подій, що виникли протягом відповідного періоду у певному регіоні, та їх наслідків. Слід відзначити, що програмне забезпечення дозволяє коригувати та видаляти інформацію для певного регіону. Для зберігання інформації про регіон, а також про кількість небезпечних подій та їх наслідки, що були зафіксовані протягом певного року, було використано базу даних SQLite.

Для вибору типу інтегрального ризику, який необхідно проаналізувати, потрібно на головній сторінці додатку натиснути на кнопку «Data analysis». Після вибору типу ризику необхідно обрати регіони та вказати вид аналізу: динаміка ризику по роках «Dynamic of risk» або середнє значення інтегрального ризику для відповідного регіону «Integral risk» (рис. 4).

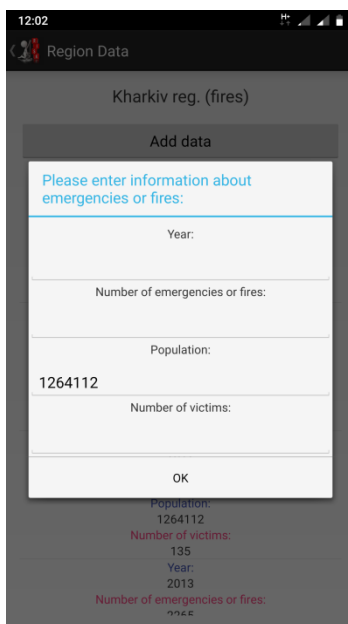

Рис. 3. Введення інформації про небезпечну подію та її наслідки для обраного регіону

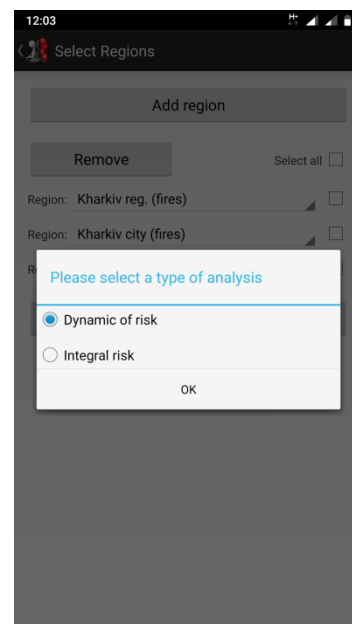

Рис. 4. Вибір виду аналізу ризику для регіонів

На рис. 5 та 6 наведено приклад розрахунку динаміки інтегрального пожежного ризику, а також середнього значення інтегрального пожежного ризику для України, Харківської області та м. Харкова.

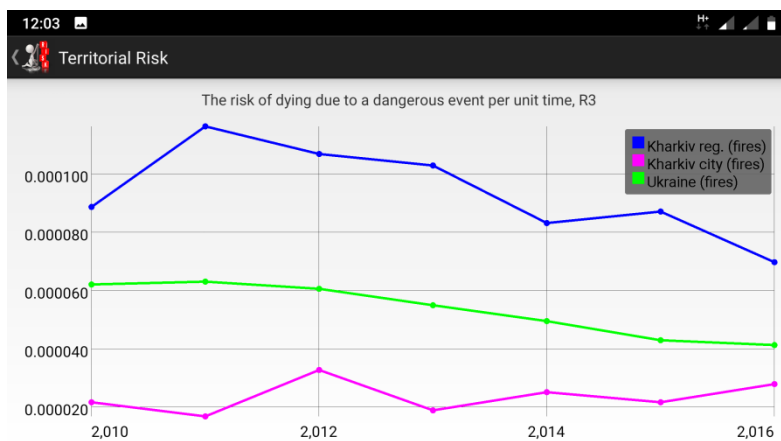

Рис. 5. Динаміка інтегрального пожежного ризику для України, Харківської області та м. Харкова

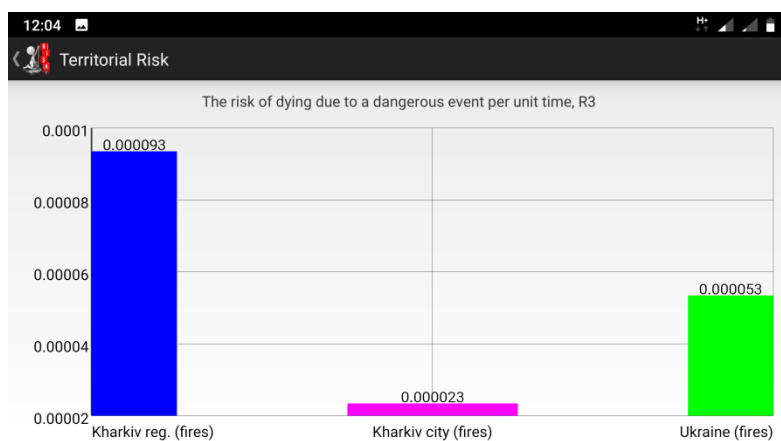

Рис. 6. Середнє значення інтегрального пожежного ризику для України, Харківської області та м. Харкова

Очевидно, що для всіх об'єктів захисту значення інтегрального пожежного ризику перевищує гранично допустиме, що свідчить про необхідність здійснення управлінського впливу з метою зниження рівня даного ризику. Подальші дослідження будуть направлені на розробку моделей управління інтегральними ризиками небезпечних подій.

Література

1. Основы теории пожарных рисков и ее приложения: монография / [Н.Н. Брушлинский, С.В. Соколов, Е.А. Клепка и др.]. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2012. – 192 с.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 22.01.2014 р. №37-р «Про схвалення Концепції управління ризиками виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/37-2014-p>.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ІТ-ТЕХНОЛОГІЙ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ДОКУМЕНТОЗНАВЦІВ: АКТУАЛЬНІСТЬ ЧИ НЕОБХІДНІСТЬ

Анастасія Сьоміна

*Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка
м. Суми, Україна*

Annotation. The article considers the problem of insufficient number of disciplines of the linguistic cycle in the program of training future bachelors in document science, the importance of using computer training to form the speech and communication competence of future bachelors in document science. The importance of the use of distance learning and the problem of balance of full-time and part-time education in higher education, as well as the advantages and disadvantages of distance learning on the example of the quarantine period 2020.

Key words: document science, bachelors in document science, speech competence, communication, distance learning, pandemic of 2020.

Мовленнєва компетентність документознавця – один із важливих аспектів загальної професійної компетентності фахівця цієї галузі. Враховуючи поступовий перехід освіти в Україні на принципи компетентнісного підходу, важливо звернути увагу на цей фактор, що формує успішну та кваліфіковану особистість поряд із іншими складовими загальної професійної компетентності фахівця із документознавства.

Компетентність являє собою широке поняття, це якість людини, яка володіє всебічними професійними знаннями і думка якої в певній галузі чи питанні є вагомою і авторитетною. Компетентність припускає наявність у індивіда сукупності знань, умінь, навичок, певних особистісних характеристик і якостей [5]. Мовленнєва компетентність полягає у вмінні правильно висловлювати свої думки, доречно, чітко, відповідно до ситуації, вірно і правильно використовувати певну інтонацію, а також засоби невербального спілкування – жести, міміку, рухи, і т. ін. Мовленнєва

компетентність є складовою частиною комунікативної компетентності, яка у широкому сенсі визначає вміння фахівця гарно і правильно спілкуватись зі співрозмовником особисто чи опосередковано, через соціальні мережі, меседжери, Інтернет взагалі. А.В. Ліпінська, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри документознавства та інформаційної діяльності Київського національного університету культури та мистецтв у своїй статті «Формування професійних компетенцій майбутніх документознавців під час вивчення інформаційних дисциплін», серед компонентів, що визначають професійно-комунікативну компетентність фахівців із документознавства, згадує «уміння використовувати багатство професійної і національної мови у професійному спілкуванні, уміння оформлення документів», які авторка визначає як мовленнєві, а також невербальні уміння документознавця [3, с. 176].

Навчання майбутніх бакалаврів із документознавства та інформаційної діяльності в основному ґрунтується на використанні та вивченні ІТ-технологій в освітньому процесі. Аналізуючи перелік дисциплін освітньо-кваліфікаційної програми підготовки бакалавра кафедри документознавства та інформаційної діяльності Івано-Франківського технічного університету нафти і газу (як приклад), звертаємо увагу на надзвичайно великий перелік дисциплін, пов'язаних із ІТ-технологіями: інформатика та комп'ютерна техніка, організація та управління базами даних, Інтернет-технології та ресурси, документально-інформаційні комунікації, менеджмент електронних документів, організація діяльності інформаційних установ, комп'ютерні мережі та телекомунікації, прикладне програмне забезпечення, інформаційні технології в документознавстві та ще багато іншого [8]. Звичайно, інформаційна діяльність є провідною темою підготовки майбутніх бакалаврів із документознавства. Лінгвістичній, мовленнєвій і комунікаційній підготовці приділяється не так багато часу, хоча варто б було звернути увагу і на такі важливі для сучасного документознавця аспекти формування професійної компетентності.

Саме інформаційна спрямованість, сучасність професії документознавця зумовлює необхідність використання ІТ-технологій для формування мовленнєвої (а також комунікаційної) компетентності фахівця із документознавства. Студенти, які багато навчального часу приділяють саме роботі у сфері ІТ-технологій, будуть приходити на лекції з лінгвістики, риторики, термінознавства, української мови за професійним спрямуванням, і

будуть бачити викладача, який оперує і знається на таких самих поняттях, у яких орієнтуються самі студенти завдяки їхньому профільному навчанню. Бо завжди існує проблема недбалого ставлення студентів до нефахових для них дисциплін, і вони набагато менше уваги приділяють вивченню таких предметів. Використання, наприклад, сервісів Google, ZOOM, YouTube, (як мінімум) у вивченні риторики або лінгвістики сприятиме підсиленню інтересу і мотивації до навчання у студентів. Таким чином викладач доведе майбутнім фахівцям із документознавства, що також, як і вони, орієнтується у сфері ІТ-технологій, і підвищить свій авторитет у студентів. О. Тур у своїй роботі «Професійна підготовка майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності в контексті сучасних вимог» говорить про важливість комунікативної компетентності для документознавця як професіонала. Аналізуючи досвід американських вищих навчальних закладів, авторка наголошує на тому, що навички і вміння комунікації – це те, без чого неможливий повноцінний розвиток особистості, успішна професійна діяльність, кар'єра і бізнес [6]. О. Матяш говорить про те, що комунікативна освіта є найсучаснішою і відповідає вимогам ХХІ століття. Комунікативна освіта необхідна фахівцю на всіх етапах його професійної діяльності, починаючи зі співбесіди при влаштуванні на роботу і завершуючи наступними етапами розвитку кар'єри [4].

Професія документознавця вимагає від здобувачів вищої освіти за цією спеціальністю універсальних знань, це дисципліна, що поєднує у собі різні напрями наукової і професійної діяльності – гуманітарний, аналітичний, технологічно-математичний цикли, суміжні галузі діяльності, а тому процес підготовки майбутніх фахівців із документознавства має у повній мірі відповідати вимогам суспільства – бо сама професія є дуже сучасною і актуальною.

Події весни 2020 року показали важливість і необхідність дистанційного навчання і правильної та ефективною його організації. Як пише у своїй статті Н.В. Анндрусенко «Дистанційне навчання в Україні», дистанційне навчання – це технологія, що базується на принципах відкритого навчання, широко використовує комп'ютерні навчальні програми різного призначення та створює за допомогою сучасних телекомунікацій інформаційне освітнє середовище для постачання навчального матеріалу та спілкування [1, с. 7-8]. Автор звертає нашу увагу на велику кількість переваг дистанційного навчання, наприклад

його мобільність – можливість навчатися будь-де, із будь-якого куточка планети, використовуючи при цьому телефон, який має майже кожна сучасна людина, або планшет, комп'ютер, ноутбук тощо, і завжди маючи доступ до інформації і знань.

Звичайно, якісне дистанційне навчання не може існувати без очних іспитів, екзаменів, якоїсь форми контролю. Карантинні умови сьогодення виявили найголовнішу проблему дистанційного навчання: плагіат. Списування студентів, які не добросовісно ставляться до завдань і дозволяють собі таким чином порушувати норми і правила академічної добросовісності, фахівці Проекту сприяння академічній добросовісності в Україні – SAIUP, що упроваджується Американськими Радами з міжнародної освіти, назвали найважливішою проблемою дистанційного навчання у вищих навчальних закладах не тільки в Україні, але й за кордоном [9]. Основним інструментом боротьби із студентською академічною недобросовісністю, на думку деяких фахівців Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, є своєчасне (на першому курсі) інформування студентів про те, що так робити не можна, і які можливі наслідки порушення академічної недобросовісності. При цьому інформація для кращого сприйняття має подаватися у цікавій, творчій формі, наприклад у вигляді квестів доповненої реальності, де б говорилося про правила академічної добросовісності. Ефективною формою запобігання академічній недобросовісності може стати також підписання певного договору, декларації, у якій би студент своєю рукою підписав, що він не буде порушувати правила академічної добросовісності, списувати, використовувати плагіат у своїх роботах [9]. Доктор Хольгер Куссе, професор історії слов'янських мов та мовознавства Інституту славистики Технічного Університету Дрездена, у рамках онлайн зустрічі «Е-конференція: якість освіти & онлайн навчання: кращі практики Технічного університету Дрездена», з приводу академічної добросовісності згадав дуже цікавий момент. Він зауважив, що у 2003 році існувала проблема списування і плагіату серед студентів, але на сьогодні цю проблему фактично вирішили – на нашу думку, багаторічною працею, вихованням у студентів академічної добросовісності та чесності взагалі [10, 11, 12]. Зараз із цією проблемою в умовах карантину нарешті тісно зіткнулася й Україна.

На жаль, організація дистанційної освіти в Україні на сьогодні ще не на надто високому рівні у деяких вищих навчальних закладах як мінімум,

а у загальноосвітніх навчальних закладах взагалі. Але пандемія 2020 року довела необхідність і актуальність такої організації і впровадження її в освітню систему – звичайно, не повністю, але елементи і, найголовніше, платформи для дистанційного навчання мають бути в усіх вищих і загальноосвітніх навчальних закладах України.

Федорук О. М. у своїй статті «Використання інформаційних технологій в освітній сфері ВНЗ: прикладні аспекти» серед переваг комп'ютерного навчання називає можливість використовувати аудіо-, відео зв'язок, велику кількість інформації та необмеженість її використання, і, можливо, найголовніше, – студенти різних країн і національностей матимуть змогу спілкуватися і знайомитися з мовою, культурою тих країн, які вони вивчають [7, с. 351-352].

Дійсно, на власному досвіді наголошуємо на важливості цієї переваги використання елементів дистанційного навчання в освітньому процесі. Майбутні бакалаври із документознавства найчастіше вивчають англійську мову, і їм було б дуже корисно поспілкуватися із носіями цієї мови, не лише для вивчення слів і граматики, але й культури, складу думок представника такої країни. Бо фахівець із документознавства має вміти не тільки працювати із іноземними документами, перекладати і обробляти їх, але й з людьми, які приїжджають і співпрацюють із українськими компаніями та установами.

У той же час, недоліком дистанційної освіти є неможливість особистого спілкування із людьми, бо Інтернет дає лише ілюзію спілкування і не замінює живого, нормального досвіду життя. Тому важливо не переходити межу (звичайно, це стосується звичайних умов освіти, а не карантинних), і збалансовувати освіту дистанційну, заочну і очну, коли відбувається живе спілкування студентів із викладачем і студентів одного з одним.

Однією із переваг дистанційного навчання можна назвати підвищення вмотивованості студентів у навчанні і можливого підсилення інтересу до навчання (на думку деяких науковців) [2]. Але, як показала практика дистанційного навчання на карантині 2020 року, існує проблема того, що деякі студенти (або учні загальноосвітньої школи) наприкінці навчального року ігнорували завдання дистанційного навчання, які їм надсилав учитель або викладач, і просто їх не виконували. При цьому це стосувалося не лише тих учнів, які завжди погано працюють на уроках, а й зазвичай старанних і сумлінних дітей, які на карантині дозволили собі не виконувати завдання (на

особистому досвіді роботи автора у загальноосвітній школі I-III ступенів №11 міста Слов'янська, Донецька область, Україна). Тобто відсутність особистої присутності учителя (або викладача у вищому навчальному закладі) послаблювала контроль над учнями, і без цього вони не настільки плідно працювали. Звичайно. Коли викладач постійно бачить свого студента і нагадує йому про виконання лабораторної або самостійної роботи, то шанс виконання цієї роботи студентом значно підвищується (за цією ж схемою працює система контролю над списуванням і плагіатом у вищих навчальних закладах Європи та США).

Отже, використання комп'ютерних технологій для формування мовленнєвої компетентності майбутніх бакалаврів із документознавства є необхідністю. Але важливо зберігати баланс між дистанційною, комп'ютерною освітою майбутніх фахівців із документознавства (і студентів взагалі) і живим, класичним викладанням матеріалу, спілкуванням зі студентами, бо якщо ми повністю перейдемо на дистанційне навчання, як це відбулося в умовах карантинного режиму весни 2020 року, то освіта може значно погіршитись, особливо враховуючи поки що не вирішену в Україні проблему списування і плагіату.

Література

1. Андрусенко Н. Дистанційне навчання в Україні: матеріали міжвузівського вебінару «Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія» (м. Вінниця, 31 березня 2017 р.) / відп. ред. Л. Б. Ліщинська. – Вінниця: ВТЕІ КНТЕУ, 2017. – С. 7–9.
2. Варенко В. Використання новітніх інформаційних технологій у підготовці фахівців-документознавців / В. Варенко // Вісн. Кн. палати. – 2011. – № 5. – С. 1–2.
3. Ліпінська А. Формування професійних компетенцій майбутніх документознавців під час вивчення інформаційних дисциплін / А. В. Ліпінська // Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – № 2. – 2015. – С. 174-177.
4. Матяш О. Что такое и нужно ли нам коммуникативное образование. Теория коммуникации и прикладная коммуникация. Вестник Российской коммуникативной ассоциации. 2010. №2. С. 103–122.
5. Писаревський І. Професійно-комунікативна компетентність (в туризмі): підручник / І.М. Писаревський, С.А. Александрова. – Х: ХНАМГ, 2010. – 230 с.
6. Тур О. Професійна підготовка майбутніх фахівців із документознавства та інформаційної діяльності в контексті сучасних вимог: матеріали IV Всеукраїн. наук.-практ. конф. «Документно-інформаційні комунікації в умовах

глобалізації: стан, проблеми та перспективи», м. Полтава, 21 листопада 2019 р. / редкол. : І.Г. Передерій О. Є. Гомотюк та ін. – Полтава, 2019. – С. 12-17.

7. Федорук О. Використання інформаційних технологій в освітній сфері ВНЗ: прикладні аспекти / О. М. Федорук // Інноватика у вихованні. – 2016. – Вип. 4. – С. 350-356.

8. Інститут гуманітарної підготовки та державного управління [Електронний ресурс] –

URL: <https://nung.edu.ua/department/%D0%B3%D0%BF%D0%B4%D1%83>

9. Проєкт сприяння академічній доброчесності в Україні – SAIUP [Електронний ресурс]:

URL: https://www.facebook.com/saiuproject/?__tn__=%2CdK-R-R&eid=ARAdJcALk1dITsiDnTez8RNaz27qtepoim28_J1jooHdeDQP4LDYQH_jdaHtDX1edV6-uaDQZEajOHWG&fref=mentions

10. [Електронний ресурс] –

URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=336188074026957&id=100029073024168

11. Schriftenverzeichnis von Prof. Dr. H. Kuße [Електронний ресурс] –

URL: https://tu-dresden.de/gsw/slk/slavistik/das-institut/professuren-und-lehrbereiche/sprageschuwi/inhaber-der-professur?set_language=de&fbclid=IwAR1FmiuOvQDL4AUn2b6PYbPCde-3I2ODp-7uHDdcgaAQVgTARg3zfZcdMD4

12. [Електронний ресурс] –

URL: https://www.facebook.com/ntudp/?__tn__=%2CdK-R-R&eid=ARDQzdbYzRcdFAyi0yoQvTKUCYZZb6DtSMLKKIIMSs-12CAKru0wNVWptmkM9qtf_Cuaaz117DaDQ0rl&fref=mentions

ОЦІНКА НАДІЙНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ НЕБЕЗПЕК ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ КЛАСТЕРНОГО АНАЛІЗУ ЇЇ РЕГІОНІВ ЗА СТУПЕНЕМ ПОЖЕЖНОЇ НЕБЕЗПЕКИ

Вадим Тютюник¹, Ольга Тютюник², Олександр Яценко¹

¹ Національний університет цивільного захисту України

*² Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
м. Харків, України*

Annotation. Based on a cluster analysis of the regions of Ukraine according to the level of fire hazard, an assessment is made of the reliability of the functioning of Ukraine in a turbulent distribution of the occurrence of sources of danger on the territory of the state.

Key words: cluster analysis, fire hazard.

В умовах турбулентного розподілу виникнення джерел небезпек по території держави кожній точці простору притаманні свої рівні природного, техногенного, соціального та воєнного навантажень, які впливають на склад сил та тактико-технічні характеристики засобів функціонуючої геоінформаційної системи безпеки, а саме системи національної безпеки. Наприклад, в Україні для забезпечення реалізації державної політики у сфері цивільного захисту функціонує Єдина державна система цивільного захисту (ЄДСЦЗ), яка складається з функціональних і територіальних підсистем [1].

Стан стабільності функціонування локальної території в умовах прояву пожеж та функціонування ЄДСЦЗ – $F_{\text{ЄДСЦЗ}}$, можливо записати у вигляді системи рівнянь, базуючись на основних постулатах теорії катастроф та синергетики:

$$\begin{cases} R_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} (G_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Прир.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} (G_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Техн.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} (G_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Соц.}}), \\ R_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}) = \varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} (G_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, F_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Воєн.}}), \end{cases} \quad (1)$$

де $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}})$, $R_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} (K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}, W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}})$ – показники виникнення ризиків пожежних небезпек природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $K_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – кількісні показники виникнення пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} = \text{row}(w_{\text{Пожеж-М}}^{\text{Прир.}}, w_{\text{Пожеж-НМ}}^{\text{Прир.}}, w_{\text{Пожеж-Е}}^{\text{Прир.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} = \text{row}(w_{\text{Пожеж-М}}^{\text{Техн.}}, w_{\text{Пожеж-НМ}}^{\text{Техн.}}, w_{\text{Пожеж-Е}}^{\text{Техн.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} = \text{row}(w_{\text{Пожеж-М}}^{\text{Соц.}}, w_{\text{Пожеж-НМ}}^{\text{Соц.}}, w_{\text{Пожеж-Е}}^{\text{Соц.}})$, $W_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} = \text{row}(w_{\text{Пожеж-М}}^{\text{Воєн.}}, w_{\text{Пожеж-НМ}}^{\text{Воєн.}}, w_{\text{Пожеж-Е}}^{\text{Воєн.}})$ – показники збитків від пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $w_{\text{М}}$, $w_{\text{НМ}}$, $w_{\text{Е}}$ – показники матеріального, нематеріального та екологічного збитку від пожеж; $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $\varphi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – загальні функціонали, які визначаються властивостями локальної території до прояву пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}} (g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}} (g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}} (g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$, $G_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} = \xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}} (g_{\text{П}}, g_{\text{Т}}, g_{\text{С}}, g_{\text{В}})$ – попередні фактори прояву пожежної небезпеки природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $g_{\text{П}}$, $g_{\text{Т}}$, $g_{\text{С}}$, $g_{\text{В}}$ – природні, техногенні, соціальні та воєнні джерела пожеж; $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $\xi_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – первинні функціонали, які визначаються властивостями локальної території до прояву попередніх факторів пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Прир.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Техн.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Соц.}}$, $F_{\text{Пожеж}}^{\text{Воєн.}}$ – небезпечні (руйнівні) фактори від пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру; $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Прир.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Техн.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Соц.}}$, $F_{\text{ЄДСЦЗПБ}}^{\text{Воєн.}}$ – функції системи ЄДСЦЗ в умовах прояву попередніх факторів пожеж природного, техногенного, соціального та воєнного характеру, а також руйнівної дії небезпечних факторів від цих пожеж.

Надалі у роботі, з метою оцінки ефективності функціонування ЄДСЦЗ, виконано класифікацію регіонів держави за кількістю виникнення пожеж. Класифікацію регіонів держави виконано за допомогою кластерного аналізу, який полягає у знаходженні груп схожих об'єктів у вибірці даних, так званих кластерів, які характеризуються наступними основними властивостями: щільність, дисперсія, розмір, форма та віддільність. Під щільністю мається на увазі властивість, яка дозволяє визначити кластер, як скупчення точок у просторі даних, відносно щільне у порівнянні з іншими областями простору, що містять або малу кількість точок або не містять їх взагалі. Дисперсія характеризує міру розсіювання точок у просторі відносно центра кластера. Розмір кластера тісно пов'язаний з дисперсією. Форма кластера визначається положенням точок у просторі. При зображенні кластерів у вигляді різних форм виникає необхідність визначення «зв'язаності» точок у кластері у вигляді відносної міри відстані між ними. Міри відстані зазвичай не обмежені зверху та залежать від вибору шкали (масштабу) вимірів. Віддільність характеризує міру перекриття кластерів і наскільки далеко один від одного вони розташовані у просторі. При визначенні міри відстані однією з найбільш відомих відстаней є евклідова відстань, яка визначається як:

$$d_{ij} = \sqrt{\sum_{z=1}^p (X_{iz} - X_{jz})^2}, \quad (2)$$

де d_{ij} – відстань між об'єктами i та j ; X_{iz} – абсолютне значення z -ї змінної для i -го об'єкта; X_{jz} – абсолютне значення z -ї змінної для j -го об'єкта.

Проте при аналізі міри відстані оцінка схожості сильно залежить від відмінностей у зрушеннях даних; так, змінні, що характеризуються великими абсолютними значеннями та стандартними відхиленнями, можуть зменшити вплив змінних, які характеризуються малими абсолютними значеннями та стандартними відхиленнями. Тому для зменшення цього впливу в роботі перед визначенням міри відстані d_{ij} проведений процес стандартизації даних, що базується на нормалізації змінних до одиничної дисперсії та нульового середнього:

$$X_{iz}^* = \frac{X_{iz} - M[X_i]}{\sigma_{x_i}} ; \quad X_{jz}^* = \frac{X_{iz} - M[X_j]}{\sigma_{x_j}} , \quad (3)$$

де X_{iz}^* , X_{jz}^* – стандартизовані значення z-х змінних для і-го та j-го об’єктів; $M[X_i]$, $M[X_j]$ – математичні очкування, характерні для змінних і-го та j-го об’єктів; σ_{x_i} , σ_{x_j} – стандартні відхилення, характерні для змінних і-го та j-го об’єктів.

Відомі методи кластерного аналізу можна розподілити на дві групи – ієрархічні та неієрархічні методи. Суть ієрархічної кластеризації полягає у послідовному об’єднанні менших кластерів у великі, так звані агломеративні методи, або в розділенні великих кластерів на менші, так звані дивізімні методи. Використання методу Варда, як одного з широко використовуваних агломеративних методів при ієрархічній кластеризації основних змінних, що визначають умови повсякденного функціонування території та прояву техногенної небезпеки, а також при ієрархічній кластеризації регіонів України відповідно за значеннями цих змінних, дозволило нам отримати нові результати. Перевага методу Варда полягає в тому, що він відрізняється від усіх інших агломеративних методів, оскільки використовує методи дисперсійного аналізу для оцінки відстані між кластерами. Метод мінімізує суму квадратів дисперсії для кластерів, які можуть бути сформовані на кожному кроці.

Аналіз вибірки включав 150 спостережень по території 25 областей України за період 2014–2019 рр. із кроком спостереження – один рік.

Графік покрокового об’єднання областей України у кластери за результатами розрахунків евклідовими відстанями між областями України за стандартизованими значеннями кількості виникнення пожеж представлено на рис. 1.

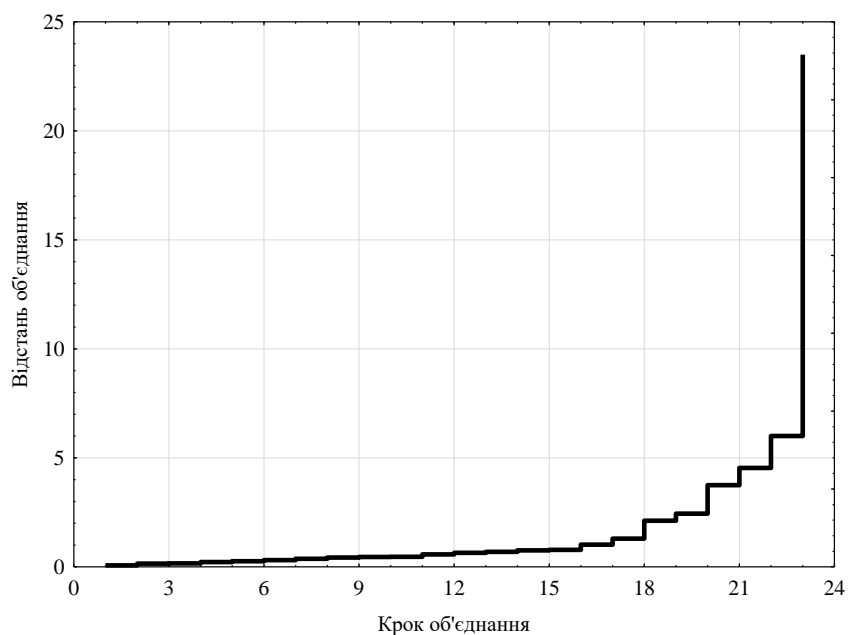

Рис. 1. Графік покрокового об'єднання областей України у кластери за кількістю виникнення пожеж за період 2014–2019 рр.

Результати кластеризації території України за кількістю виникнення пожеж подані у вигляді дендрограми на рис. 2 та картографічного представлення на рис. 3.

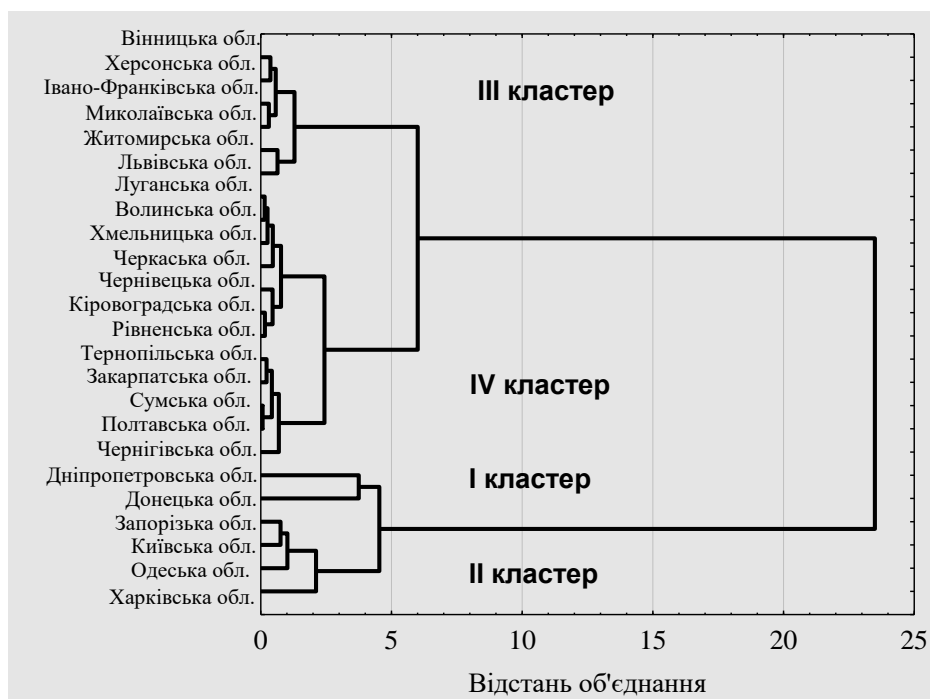

Рис. 2. Дендрограма кластеризації території України за кількістю виникнення пожеж за період 2014–2019 рр.

Рис. 3. Картографічне представлення результатів кластеризації областей України за кількістю виникнення пожеж за період 2014–2019 рр.

Комплексний аналіз областей держави за кількістю виникнення пожеж за період 2014–2019 рр. дозволив на рівні 4 одиниць евклідової відстані також ранжувати територію України на чотири основні кластери. До першого кластера, з високим рівнем пожежної небезпеки, відносяться Донецька та Дніпропетровська області. До другого кластера, з підвищеним рівнем пожежної небезпеки, відносяться Київська, Запорізька, Одеська та Харківська області. До третього кластеру, із середнім рівнем пожежної небезпеки, відносяться Волинська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Кіровоградська, Тернопільська, Закарпатська, Сумська, Полтавська, Чернігівська та Луганська області. Решта регіонів відноситься до четвертого кластера, з низьким рівнем пожежної небезпеки.

Виходячи з проведеного аналізу встановлено, що функціонування ЄДСЦЗ, а відповідно й інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків НС (яка складається з функціональних елементів територіальної системи моніторингу НС та системи ситуаційних центрів), відбувається в умовах ймовірнісної динаміки рівня пожежної небезпеки регіонів держави. Така динаміка обумовлюється невизначеністю параметрів, які впливають на умови нормального функціонування території України. У зв'язку з цим виникає проблема прийняття оптимальних

антикризових рішень в умовах невизначеності щодо забезпечення відповідного рівня безпеки життєдіяльності держави [2, 3].

У зв'язку з цим, процедура прийняття управлінських рішень ускладнюється тим, що необхідними умовами ефективності рішень є їх своєчасність, повнота й оптимальність. Тому, підвищення ефективності прийнятих рішень пов'язане з необхідністю рішення задачі багатокритеріальної оптимізації в умовах невизначеності, що потребує розробки формальних, нормативних методів і моделей комплексного рішення проблеми прийняття рішень в умовах багатокритеріальності й невизначеності при управлінні процесами попередження й локалізації наслідків НС для забезпечення ефективного функціонування ЄДСЦЗ [3, 4].

Література

1. Кулешов М.М. Державна система цивільного захисту / М.М. Кулешов, В.П. Садковий, В.В. Тютюник. – Харків: Національний університет цивільного захисту України, 2020. – 232 с.
2. Тютюник В.В. Створення комплексної системи моніторингу надзвичайних ситуацій в регіонах України / В.В. Тютюник // Автореф. ... доктора технічних наук за спец. 21.02.03 – Цивільний захист. – Київ: НАН України. ДП «Інститут геохімії навколишнього середовища НАН України». – 2015. – 42 с.
3. Тютюник В.В. Основоположні принципи створення у єдиній державній системі цивільного захисту інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій / В.В. Тютюник, В.Д. Калугін, О.О. Писклакова // Системи управління, навігації та зв'язку: Збірник наукових праць. – Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2018. – №4(50). – С. 168–177.
4. Тютюник В.В. Оцінка умов створення у Єдиній державній системі цивільного захисту інформаційно-аналітичної підсистеми управління процесами попередження й локалізації наслідків надзвичайних ситуацій на основі аналізу динаміки прояву небезпек на території України / В.В. Тютюник, В.Д. Калугін, О.О. Писклакова // Наукове видання «Комунальне господарство міст. Науково-технічний збірник. Серія: «Технічні науки та архітектура». – Харків: ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2019. – №1(147). – С.66–82.

SECTION 5
PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF THE STATE OF SOCIETY
IN THE TURBULENCE CONDITIONS

CREATIVITY AS A MECHANISM OF ADAPTATION OF EMPLOYEES
TO MODERN CONDITIONS

Olha Lomak, Polina Shalnieva

Hryhoriy Skovoroda University in Pereyaslav, Pereyaslav, Ukraine

Annotation. The importance of adaptation of employees in modern conditions of uncertainty is substantiated. Approaches to defining the concepts of creativity and adaptation are analyzed, as well as their specifics and mechanisms are indicated. Creativity is considered as a mechanism of adaptation of employees. The purpose and features of professional and social psychological adaptation of employees are determined.

Key words: creativity, organizational creativity, professional adaptation, social and psychological adaptation, employees.

The modern world impresses with its changes, unrestrained development and conditions among which most enterprises operate. It is clear that modern conditions affect company employees. The impact can be both positive and negative, but in any case, change is a kind of stress that the personality has to deal with. For many companies, the problem of employee adaptation takes not the last place, but in today's competition it is of great importance.

Many methods and techniques can help employees to be able to adapt to new conditions. However, in modern conditions of uncertainty there is a need for more detailed study of other methods and mechanisms of adaptation of employees. One of the effective mechanisms can be finding creative solutions, implementing their innovations, creativity, etc.

Some scholars have paid attention to the study and formation of the concepts of "creativity" and "adaptation" in general and "mechanisms of adaptation" in particular. Thus, W. Coyne, C. Davis, G. Jones emphasize the awareness of the strategic importance of creativity for development of business and companies. A. Djordi's definition of creativity is based on the concept of reassessment that is the view of the situation from another angle. L. Vygotsky considers creativity as a product of human imagination and previously learned experience.

The specifics of the work of researchers reflects the in-depth study of adaptation techniques. T.Yu. Bazarova, B.L. Yeromina, A.V. Bychkova, A.M. Karyakin, I.B. Dukakova, O.A. Rodin, S.M. Taltinov, V.R. Vesnin [7] are among such scientists. Other researchers including L.A. Vasyunin, O.A. Vlasova, T.A. Hurko, A.A. Yershov, G.V. Igumnov, T.V. Orlov, A.S. Petrov pay more attention to the socio-economic or sociological approach to the process of adaptation of enterprise personnel [6, 11].

Thus, the main purpose of this work is the more detailed analysis of the concept of "creativity", consideration of creativity as a mechanism of adaptation of employees in modern conditions, justification of the importance of creativity management in the organization.

In the most general sense, creativity is a person's ability to generate unusual ideas, find original solutions, deviate from traditional patterns of thinking. This definition emphasizes that a creative product should be new, but the usefulness of ideas is not taken into account, which makes this definition unproductive from the point of view of organizations.

K. Rogers understands creativity as the ability to identify new ways of solving problems and new ways of expression [9]. H. Gavin defines creativity as the ability to obtain valuable results in a non-standard way. Creative people don't just act in an original way; the results of their behavior are appropriate and useful [5]. According to the authors R. Sternberg and T. Lubart, creativity is the ability to original, but at the same time useful activity, to something that is left out of the attention of other people, and that can bring some benefits [12].

Well-known American researcher of creativity P. Torrens understands it as a process of manifestation of sensitivity to problems, lack of knowledge, their disharmony, inconsistency etc; fixing these problems; search for their solutions, hypotheses; and, finally, the formulation and communication of the outcome of the decision [13].

Charles Landry in his concept of creativity describes the ability to create a product that is characterized by novelty, is necessary in terms of the needs of society and at the same time meets the spirit of the times. Moreover, creativity is not always associated with the discovery of the new, it is also the search for a new application of old things [8]. There are definitions of creativity in the narrow and broad senses of the word [10].

Systematizing the approaches of different authors to creativity, we can provide the following definitions of this phenomenon [3]:

- the ability to create, which is a relatively stable characteristic of the individual;
- creative abilities of the individual, characterized by a willingness to create new ideas; something new and original;
- remote associations;
- restructuring of the integrated system;
- unusual coding of information;
- divergent thinking;
- going beyond existing knowledge;
- unconventional thinking, which allows you to solve a problem situation quickly.

To this list should also be added:

- the ability to innovate;
- the ability to overcome the triviality of traditional methods of production, social perception, interpretation of consciousness and behavior in order to achieve socially significant goals.

An additional and relevant view of creativity is the term of organizational creativity, which Woodman defined as "the creation of a valuable, useful, new product, service, idea, procedure or process by people working together in a complex social system" [14].

The current economic situation has dramatically changed the approach to human resource management. A number of reasons, such as the emergence of new technologies, business expansion, etc., lead companies to the need for constant development and expansion. The emergence of new conditions, as a rule, slows down the pace of the organization, because employees, having some professional experience, skills have to get used to new tasks, requirements, new reality.

The concept of "adaptation" is one of the key in the scientific study of living organisms, because it is the mechanisms of adaptation, developed as a result of evolution, provide the possibility of the existence of the organism in ever-changing environmental conditions [4].

There are a lot of different definitions of "staff adaptation" or "employee adaptation" in the theory of human resource management. Adaptation of employees as an element of the personnel management system of the enterprise is the process of adaptation of the employee to the changing conditions of the environment, production, labor, exchange, life [2].

Staff adaptation is the process of familiarizing an employee with the goals, strategy, employees, and activities of the entire organization, and developing appropriate behavior in accordance with the company's requirements, in other words, establishing a relationship between organization and employee at the first stage of collaboration.

Adaptation of employees has several types – components that are determined by the peculiarities of the production and economic system and social relations in the organization: professional, psychophysiological, socio-psychological, organizational-administrative, economic, sanitary-hygienic [1].

The process of staff adaptation should take place in two interrelated directions:

1. socio-psychological adaptation of the employee;
2. professional adaptation of the employee.

Socio-psychological adaptation is aimed at the successful entry of the employee into the workforce, his adoption of current norms and rules of conduct, labor organization, understanding of their social and professional roles. It is wrong to consider the adaptation of the employee only as a passive adaptation to new conditions. The employee and the microenvironment of the enterprise must be considered in the process of adaptation as objects and subjects at the same time.

On the one hand, the microenvironment of the enterprise influences the employee, forcing him to adapt to himself, on the other hand – the individual actively transforms the microenvironment, trying to adapt it to their needs. This is the special significance of socio-psychological adaptation.

It should be noted that one of the most important conditions for successful human adaptation is the correct construction of his role and, in particular, the formation of prerequisites for the content, nature and place of this role

in the organization. This, in turn, raises the importance of personnel management and employee creativity in the organization.

So, employees of modern organizations in globalized society are experiencing external challenges and changes more often than ever before. Creativity as a mechanism of adaptation allows employees to respond to these changes. Thus, the issue of creative mechanisms of personnel adaptation to modern changes at the enterprise is raised in the work. The list of theories and approaches to the definition of creativity is studied.

Creativity in the narrow and broad senses is considered. The process of staff adaptation in two main types of adaptation are studied: professional and social psychological. The importance of creative behavior during joining a new team, working on new tasks is noted.

In future research it is planned to study creativity more deeply as a mechanism of adaptation of workers to changes. Creating a training program for new employees adapts them to the team and the company's values. Hence, benefits of expanding creativity are not only gaining competitive advantage and economic growth, but also creativity can bring changes and opportunities to the employees.

References

1. Базаров Т. Ю., Еремина Б. Л. Управление персоналом / Т. Ю. Базаров, Б. Л. Еремина. – Москва : Юнити. 2014. – 293 с.
2. Байгильдиева Д. И., Филимянова М. Г. Адаптация персонала организации: новые вопросы в современной науке: сборник статей международной научно-практической конференции / Д.И. Байгильдиева, М.Г. Филимянова. 2017. – С. 3-5.
3. Буторина О. В. Психология XXI века: материалы международной научно-практической конференции студентов и аспирантов / О.В. Буторина. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 276-278.
4. Володина Н. В. Адаптация персонала. Российский опыт / Н. В. Володина. – Москва : Эксмо, 2010. – 240 с.
5. Гейвин Х. Когнитивная психология / Х.Гейвин. – СПб.: Питер, 2003. – 272 с.
6. Каткова О. В., Лебедева Т. Е., Фокина Т. А. Инновационные методы обучения специалиста сферы сервиса: Вестник Мининского университета / О. В. Каткова, Т. Е. Лебедева, Т. А. Фокина, 2013. – № 2 (2). 13 с.
7. Крупица В. В., Егоров Е. Е. Экономический анализ и оценка системы управления персоналом организации: учебное пособие для студентов высших учебных заведений, обучающихся по специальности 050501.18. / В. В Крупица, Е. Е. Егоров. Нижний Новгород, 2007. – 48 с.
8. Лэндри Ч. Креативный город (пер. с англ.) / Ч. Лэндри. – М.: Классика–XXI, 2006. – 399 с.

9. Роджерс К. К теории творчества: взгляд на психотерапию. Становление человека. / К. К Роджерс. – Москва, 1994. – С. 74-79.
10. Холодная М.А. Парадоксы интеллекта: парадоксы исследования / М.А. Холодная. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 272 с.
11. Юрченко В. В., Новикова И. В. Адаптация в коллективе как один из аспектов социально-психологического управления персоналом: современные тенденции развития теории и практики управления в России и за рубежом: сборник материалов / В. В. Юрченко, И. В. Новикова, 2014. – № III (VIII). С. 83-84.
12. Sternberg R. Investing in creativity / R. Sternberg, T. Lubart // American Psychologist. – 1996. – V. 51(7). – P. 677-688.
13. Torrance E.P. Torrance test of creative thinking: Direction manual and scoring guide / E.P. Torrance. – Lexington. –1974 – P. 32-38.
14. Woodman, R. W., Sawyer, J. E., & Griffin, R. W. (1993). Toward a theory of organizational creativity. The Academy of Management Review, 18 (2), 293-321.

ГЕНЕЗИС ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ІНВАЛІДИЗАЦІЄЮ, В СУЧАСНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ УМОВАХ

Ганна Варіна, Олеся Прокоф'єва

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The problem of psychological support of parents, which raises a child with disabilities, is quite relevant in today's transformational society. These families face many problems that require comprehensive care: heavy physical and emotional stress; limited opportunities for communication, family self-realization, personal and professional self-determination; inclusion in society; overcoming isolation; obtaining comprehensive information about the peculiarities of the child's development, ways of treatment, education, etc. Relevant problems change the existence and educational functions of the family on three levels: psychological, social, somatic. This scientific article analyzes the main approaches to the complex psychological and pedagogical support of parents raising children with disabilities. Psychological support of parents is a purposeful system of measures aimed at improving pedagogical skills and knowledge of parents, reducing emotional discomfort due to the child's illness, maintaining parents' confidence in his abilities, maintaining adequate child-parent relations and family upbringing styles.

Key words: psychological support, disability, socialization, psychotherapy, psychocorrection.

В даний час в трансформаційному суспільстві відзначається підвищена увага до сім'ї з боку фахівців різного профілю. Даний соціальний інститут має значні труднощі, які і обумовлюють інтерес до проблеми. Проблема сім'ї, яка виховує дитину з відхиленнями у розвитку, стає все більш актуальною в зв'язку з розвитком в суспільстві гуманного ставлення до осіб з відхиленнями у розвитку та пошуком нових ефективних шляхів їх соціальної адаптації. Народження дитини з відхиленнями у розвитку сприймається батьками як

найбільша трагедія. Факт появи на світ дитини «не такої, як у всіх», є причиною сильного стресу, який переживається батьками, в першу чергу матір'ю. Реакції при народженні дитини з особливими потребами чи набуття дитиною інвалідності в сім'ї можуть бути різні. Це може бути шок, несподіванка, частіше жах, трагедія – типові позиції батьків в перші моменти, коли фіксується факт інвалідності дитини. Стрес, який має пролонгований характер, робить сильний деформуючий вплив на психіку батьків і стає вихідною умовою різкого травмуючого зміну життєвого укладу, який сформувався в сім'ї. Деформуються: сформований стиль сімейних взаємин; система відносин членів сім'ї з навколишнім соціумом; особливості світобачення та ціннісних орієнтацій кожного з батьків дитини з інвалідизацією [13].

Початок вивченню психологічних особливостей батьків хворих дітей було покладено за кордоном. Більшість західних авторів описують широкий діапазон невротичних і психотичних розладів у батьків аномальних дітей (В. Caldwell, S. Guze, C. Davis, B. Goldberg, O.J. Leeson, H. Molony, K. Stevenson і ін.). Серед розглянутих проблем у дослідників викликає інтерес ступінь вираженості емоційного стресу, тенденція до соціальної ізоляції і відчуженості таких сімей, проблема стабільності сім'ї та зміненого соціального статусу батьків (Н. Stone) [12]. Дослідженням сімейної проблематики дітей-інвалідів та розробкою корекційних заходів займались М.С. Певзнер, О.М. Мастюкова, І.І. Мамайчук, та ін. Так, Л.М. Шипіцина вивчала стосунки в родині, де виховуються діти з розумовою відсталістю, особистісні особливості матерів, що виховують таких дітей; Є.Г. Ейдемільер, В.В. Юстицькіс досліджували структурно-функціональні особливості та основні напрямки розвитку сімей, у складі яких є психічно хворі; Р.Ф. Майрамян, В.А. Вишневський узагальнювали дані про прояви в батьків дітей-інвалідів різних соматичних захворювань, астеничних та вегетативних розладів, депресивної симптоматики; В.В. Ткачова аналізувала особливості виникнення в батьків дітей-інвалідів особистісних порушень. Ці та інші дослідження засвідчують наявність дисгармонійних змін в структурі особистості батьків, особливо матерів, які виховують дітей з функціональними обмеженнями, виникнення симптомокомплексів переживань і станів, що свідчать про їх соціально-психологічну дезадаптованість [10]. Порушення розвитку або серйозна хвороба дитини викликають сильне напруження в сім'ї в формі практичних медичних, соціальних та психолого-педагогічних проблем, великого навантаження в роботі, почуття

незадоволеності, труднощів зі сном, печалі, стресу, хвилювання, відчуття провини і безсилля. Дисфункціональні симптоми, які можна помітити у батьків і дітей, є вираженням цієї напруженості [12]. Члени сім'ї можуть відчувати постійне хвилювання, уникати вирішення конфліктів, бути стриманими в своїх реакціях, а також дуже важко переживати критику. Вони відчувають багато негативних емоцій, але при цьому вважають, що їм не можна висловлювати своє роздратування, душевний біль і безсилля. Спостереження показують, що батьки таких дітей приховують свій актуальний емоційний стан [6].

У сім'ях, які виховують дітей з обмеженими можливостями, спостерігаються серйозні якісні зміни, які проявляються на декількох рівнях: психологічному, соціальному і соматичному [2] (рис.1).

Відповідно проблема психолого-педагогічної підтримки родин, які виховують дітей-інвалідів, допомога у вирішенні психологічних труднощів, що переживають ці родини, зокрема у ставленні до власної дитини, питання їх психокорекції є досить актуальними та потребують пошуку практико-орієнтованих шляхів вирішення [1]. Етимологічно поняття «супровід» близько таким поняттям, як сприяння, спільне пересування, допомога один одному в подоланні труднощів. Супровід – це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги – патронажу дітям з порушеннями в розвитку та їхнім родинам. Основними завданнями психологічного супроводу батьків дітей з інвалідизацією є:

- формування адекватного батьківського ставлення до дитини;
- формування адекватних стилів сімейного виховання дитини;
- підтримання впевненості батьків у можливостях дитини;
- зниження емоційного дискомфорту в зв'язку з проблемами дитини;
- навчання батьків конструктивному вирішенню актуальних завдань, пов'язаних з психотравмуючими ситуаціями, з якими стикається дитина в процесі соціалізації та засвоєні соціальних норм [4].

Технологія комплексного психологічного супроводу родини, яка виховує дитину з інвалідизацією включає наступні етапи (за Л.І. Аксьоновою) [5]:

1. *Діагностичний етап.* Його мета – формування у батьків адекватних уявлень про структуру порушень психофізичного розвитку дитини, можливості та перспективи його утворення та соціалізації. На цьому етапі реалізуються наступні дії:

Психологічний рівень

Фази психологічного стану батьків в процесі становлення їх позиції до інвалідації власної дитини:

Перша фаза – «шок», характеризується станом розгубленості, беспорядності, страху, виникненням почуття власної неповноцінності.

Друга фаза – «неадекватне ставлення до дефекту» розглядається дослідниками як період негативізму і заперечення. Функція заперечення спрямована на те, щоб зберегти певний рівень надії або почуття стабільності сім'ї перед обличчям факту, що загрожує їх зруйнувати.

Третя фаза – «часткове усвідомлення дефекту дитини», що супроводжується відчуттям «хронічної печалі» є результатом постійної залежності батьків від потреб дитини, їх хронічної фрустрації внаслідок відносної відсутності позитивної динаміки у дитини, «несоціалізуємості» його психічного і фізичного дефекту, постійних негативних переживань.

Четверта фаза – «соціально-психологічна адаптація» характеризується емоційною реорганізацією, пристосуванням, прийняттям хворої дитини. Батьки в цей період встановлюють адекватні відносини з фахівцями, відбувається вироблення позитивних установок по відношенню до самих себе і дитини.

Соціальний рівень

Після народження дитини з відхиленнями у розвитку сім'я, стикаючись з великою кількістю проблем, мало спілкується і стає виборчою в контактах. В умовах обмеженого мікросоціуму порушується соціалізація дитини-інваліда. Поява в сім'ї дитини-інваліда змінює розвиток сім'ї, деформує сімейні стосунки, створює загрозу розпаду сім'ї. Можна виділити ще одну особливість, що характеризує соціальну позицію значної частини батьків щодо виховання, розвитку та подолання проблем хворої дитини. Цю позицію можна назвати утриманською або безініціативною. Батьки вважають, що подоланням проблем їх дитини повинні займатися фахівці та співробітники установ, в яких їхні діти виховуються, навчаються або тривало лікуються і живуть. У поведінці батьків, які виховують проблемних дітей раннього віку, виділяється ряд особливостей. Серед них: невміння створювати ситуацію спільної діяльності, неемоційний характер співробітництва, неадекватність позиції по відношенню до дитини і неадекватний стиль виховання, недостатня потреба в спілкуванні з дитиною.

Соматичний рівень

У результаті перевищення рівня навантажень, тобто у батьків можуть виникати різні соматичні захворювання, астеничні та вегетативні розлади: батьки хворих дітей скаржаться на коливання артеріального тиску, безсоння, часті і сильні головні болі, порушення терморегуляції, розлади функцій шлунково-кишкового тракту. Виникає патологічний ланцюжок: недуга дитини викликає психогенний стрес, який тією чи іншою мірою провокує виникнення у неї соматичних або психічних захворювань. Таким чином, захворювання дитини її психічний стан можуть бути психогенними для батьків

Рис. 1 Особливості рівневого функціонування родини, яка виховує дитину з інвалідацією

1) оцінка мікросоціуму і виховного потенціалу сім'ї (матеріальні і побутові умови, чисельність і структура сім'ї, емоційно-психологічний клімат і характер взаємин між її членами, життєвий досвід і культурно-освітній рівень, розподіл обов'язків і наявність вільного часу, характер організації спільної діяльності, стиль спілкування, рівень педагогічної компетенції дорослих членів сім'ї, сімейні традиції і т.д.);

2) індивідуальна співбесіда з кожним дорослим членом сім'ї з метою визначення члена сім'ї, здатного здійснювати головну функцію при організації реабілітаційного процесу;

3) забезпечення участі члена сім'ї – організатора реабілітаційного процесу у всіх видах діагностичного обстеження, що проводиться на базі психолого-медико-педагогічної консультації, реабілітаційного центру або в умовах сім'ї;

4) аналіз разом з усіма членами сім'ї результатів обстеження, виявлення основних проблем, специфічних особливостей дитини;

5) складання попередньої індивідуальної програми корекційно-педагогічної роботи з дитиною в умовах сім'ї.

2. *Організаційний етап.* Мета – організація корекційно-педагогічного процесу в умовах сім'ї і забезпечення його успішності. Цей етап передбачає:

1) навчання батьків специфічним способам і прийомам роботи з дитиною на основі індивідуальної програми;

2) активізація участі одного з членів сім'ї як організатора реабілітації;

3) добір дидактичного матеріалу для спеціальних занять, виготовлення наочних посібників, пристосувань;

4) налагодження стилю сімейного спілкування, відпрацювання оптимального для даної сім'ї стилю навчальної взаємодії дорослого і дитини;

5) відпрацювання організаційних форм діяльності, умов навчання. Спочатку батькам демонструється дидактичний матеріал, потім наочно представляється прийом навчання у вигляді імітації рухів: педагог демонструє дії з дитиною, після чого дії виконуються педагогом спільно з дитиною і батьком. Завершує навчання самостійне виконання дій батьком з дитиною;

6) навчання батьків навичкам самостійного аналізу потенційних можливостей дитини, визначення рівня сформованості того чи іншого навичку і т.д.

3. *Заключний етап.* Мета – встановлення оптимальних взаємин між батьками, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї у сфері найближчого оточення. Цей етап передбачає:

- 1) розвиток виховних навичок батьків;
- 2) блокування неадекватних типів поведінки батьків по відношенню до дитини;
- 3) консультування самотійної діяльності батьків з реабілітації дитини.

О.В. Степанова розглядає такі підходи психолого-педагогічної та терапевтичної роботи з сім'єю дитини з інвалідизацією [3]:

- 1) утримуюча терапія (холдинг-терапія), яка полягає в зміцненні зв'язку між батьками і дитиною, шляхом повторюваних вправ з утриманням дитини на руках у одного з батьків до повного фізичного та емоційного розслаблення;
- 2) біхевіористичний підхід, що передбачає побудову індивідуального плану навчання для дитини і введення заохочення за позитивні прояви;
- 3) групова терапія стабілізує дитячу емоційну сферу через підтримку дитини ритмом групи, яка приймає його як собі подібного.

На нашу думку, кожен прийом або спосіб роботи і допомоги фахівців родині стає успішним лише в тісній продуктивній співпраці з батьками та іншими близькими родичами.

Батьки повинні усвідомлювати свою вагому роль в побудові комплексної психолого-педагогічної системи. За підтримки команди фахівців, батьки починають дізнаватися і вводити в повсякденне життя принципи успішного спілкування, змінювати можливі неконструктивні звички [7].

Автори М. Селігман і Р.Б. Дарлінг пропонують системний підхід, в якому поєднуються індивідуальна і групова допомога дитині, а батьки активно включаються в цей процес. Необхідно, щоб батьки зрозуміли, що мета роботи з дитиною полягає в тому, щоб допомогти їй у соціалізації, увзаємодії та спілкуванні з іншими. А.В. Рязанова підкреслює цінність і важливість такого підходу як «батьківські групи». Потенційною перевагою роботи в умовах групи є можливість отримання зворотного зв'язку і підтримки від людей, які мають подібні проблеми і переживання. У групі людина відчуває себе причетною, прийнятою, вчиться довіряти та проговорювати вслані емоційні стани та почуття [9]. Процес роботи в групі є для учасників можливістю набути досвіду, навчитися, побачити і оцінити свої успіхи, знайти рішення для поточних проблем, отримати досвід вирішення труднощів, які можуть ще зустрітися,

знизити негативний почуття провини. Призначення батьківських груп буває різним: це інформаційна, емоційна підтримка, навчання конкретним способам взаємодії з дитиною і багато іншого [11]. На етапі групової роботи психокорекційний вплив здійснюється не тільки з боку психолога на кожного з батьків, що відвідує заняття, але й всередині групи при взаємодії учасників. Групові корекційні заняття проводяться за трьома напрямками:

- перший напрямок: гармонізація взаємин між батьками та їхньою дитиною;
- другий напрямок: гармонізація внутрішньосімейних відносин;
- третій напрямок: оптимізація соціальних контактів родини, що виховує дитину з інвалідизацією.

Групові форми психокорекційної роботи вважаються більш ефективними, оскільки дозволяють одночасно взаємодіяти з більшою кількістю людей. Звичайно, груповій роботі передують етап індивідуальних занять, спрямований на формування і розвиток взаємин дитини з певним дорослим, який в подальшому буде виступати в якості помічника дитини при освоєнні нових ситуацій [8]. На етапі індивідуальної роботи супроводжуючий дорослий стає не тільки емоційною опорою для дитини, але і створює середовище для його розвитку. Спираючись на уявленя Л.С. Виготського про соціальну ситуацію розвитку дитини, як про сукупність значущих відносин, Т.А. Бондар, І.Ю. Захарова та ін. пропонують середовий підхід в допомозі дитині з інвалідизацією та її родині. Серед задалегідь готується дорослим, орієнтуючись на принципи розвитку дитини, потім завдання дорослого – допомогти дитині освоїти середу: простір, час, соціальні ролі і емоційні відносини. Так поступово дитиною засвоюються нові знання і вміння необхідні для успішної соціалізації [1]. Важливо пам'ятати про те, що яка б форма роботи з сім'єю не використовувалася, кожен підхід і кожна методика припускають тісну співпрацю фахівців і сім'ї. Спеціаліст закладає основу, вказує шлях, а сім'я (батьки, дитина, родичі) його здійснює.

Таким чином, створення і впровадження моделі комплексного психологічного супроводу батьків, які виховують дитину з особливими потребами, знижує фрустраційне навантаження на членів сім'ї і підвищує її реабілітаційні можливості з однієї сторони. А з іншої сприяє налагодженню ефективної взаємодії системи «фахівець – дитина з ОМЗ – родина» задля реалізації ідеї ефективної абілітації та соціалізації.

Література

1. Варіна Г.Б. Особливості використання арт-терапевтичних технологій у процесі психологічного супроводу сімей, які виховують дітей з особливими потребами / Концептуалізація системи сімейно-орієнтованого психолого-педагогічного супроводу родини, яка виховує дитину з особливими потребами / О.В. Царькова, О.О. Прокоф'єва, Г.Б. Варіна та ін.; за заг. ред. докт. психолог. наук О.В. Царькової. – Мелітополь: Люкс, 2019. – С. 389-411.
2. Душка А.Л. Роль сім'ї у соціалізації неповносправної дитини. / А.Л. Душка // Наука і освіта. – Одеса, 2009. – № 1-2. – С. 48-52.
3. Кухарчук О.В., Игнатъева К.В. Психологическое сопровождение семьи, воспитывающей ребенка с ограниченными возможностями здоровья // Психология, социология и педагогика, 2016. – № 9 URL: <http://psychology.snauka.ru/2016/09/7121>
4. Левченко И.Ю. Психологическая помощь семье, воспитывающей ребёнка с отклонениями в развитии: методическое пособие / И.Ю. Левченко, В.В. Ткачева. – М.: Просвещение, 2008. – 240 с.
5. Мастюкова Е.М. Семейное воспитание детей с ограниченными возможностями в развитии / Е.М. Мастюкова. А.Г. Московкина. – М. : Владос, 2003. – 408 с.
6. Островська К.О. Психологічні особливості ставлення матерів до їх здорових дітей та дітей з обмеженими можливостями / К.О. Островська // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: збірник наукових праць ; за ред. В.М. Синьова. – К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2015. – Вип. 29. – Сер. № 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. – С. 213–219.
7. Романовська Д.Д. Психологічний супровід процесу інтеграції у суспільство дітей з особливими потребами / Д.Д. Романовська // Психологічний та соціально-педагогічний супровід навчання і виховання «особливої дитини» у школі : метод. посібник / за ред. Д.Д. Романовської, С.І. Собкової. – Чернівці: Технодрук, 2009. – С. 104 – 109.
8. Соловійова Т.Г. Соціально-педагогічні основи роботи з батьками дітей з особливими потребами: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Т.Г. Соловійова. – К., 2009. – 23 с.
9. Соціально-педагогічна робота з батьками, що виховують дітей з особливими потребами : навчально-методичний посібник / сост. Н.В. Заверико, Т.Г. Соловійова. – Запоріжжя : ПП «Тандем», 2008. – 53 с.
10. Ткачева В.В. Технологии психологической помощи семьям детей с отклонениями в развитии: Учеб. пособие / В.В. Ткачева. – М.: АСТ; Астрель, 2007. – 318 с.
11. Хмизова О.В. Організація психокорекційної роботи з батьками дітей з особливими потребами як складова цілісного процесу ранньої соціальної реабілітації / О.В. Хмизова, Н.В. Остапенко // Соціальна робота в Україні: теорія і практика: науково-методичний журнал. – 2011. – № 3/4. – С. 203 – 211.
12. Чигинцева Е.Г. Типологии семей в вопросе воспитания ребёнка с отклонением в развитии / Е.Г. Чигинцева // Практическая психология и логопедия. – 2005. – № 6. – С. 74-80.
13. Чухрій І.В. Батьківсько-дитячі відносини як чинник соціально-психологічної дезадаптованості матерів дітей – інвалідів / І.В. Чухрій // Психологія і суспільство. – Тернопіль. – №4, 2011. – С. 94- 101.

ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКОВОЇ ДЕПРЕСІЇ

Катерина Вербицька, Наталя Москвіна

*КЗ «Маріупольський НВК «Лицей-школа №14» Маріупольської міської ради
Донецької області», м. Маріуполь, Україна*

Annotation. The article is devoted to the study of features of manifestation and causes of depression in adolescence. In the context of rapid globalization, life in the modern world becomes extremely difficult, as society with its social ideals and morals is changing. It is quite difficult to adapt to such rapid changes, especially in adolescence, when there is an awareness of one's personality and personality formation. All this leads to a state of constant tension and stress, which causes depression. The most important result of our work is that we found out that there are depressive disorders in today's adolescents. This fact cannot be ignored. Efforts should be made on both parents, teachers and, of course, the students to prevent the development and aggravation of such problem as depression in adolescence.

Key words: depression, depressive disorder, adolescence, anhedonia, inefficiency.

В наш час депресії стали ворогом номер один для людей. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, станом на 2019 рік число людей у всьому світі, які страждають на депресію, сягає 350 мільйонів осіб. Кількість депресивних людей в Україні є найбільшою в Європі. ВООЗ зазначає, що більш ніж шість відсотків дорослих українців та близько одинадцяти відсотків підлітків віком до вісімнадцяти років перебувають у стані депресії.

На жаль, більша кількість людей, які перебувають у стані депресії, не отримують вчасної допомоги. Крім того, розпізнати депресію доволі важко, особливо на початкових стадіях розвитку, тому її прогресуванню ніщо не заважає. Все це може призвести і призводить до найгірших наслідків. Зокрема, депресивні розлади підлітків є провідною причиною інвалідності серед

населення віком від 15 до 44 років та головною причиною смертей в цьому віці, поступаючись місцем захворюванням серцево-судинної системи. Саме депресивні розлади є однією із головних причин підліткових суїцидів. Цифри вражають. Тому ми вважаємо обрану нами тему актуальною.

Мета роботи – дослідити особливості прояву депресії у підлітковому віці.

На початку роботи нами була висунута гіпотеза: у сучасних підлітків є депресивні розлади, які обумовлені такими факторами, як проблеми в міжособистісних стосунках, зневіра в себе і свої можливості, втрата мотивації до отримання задоволення від життя.

Вивченням депресії займалися з давніх-давен. Зокрема, відомий давньогрецький лікар та філософ Гіппократ, вперше описав явище депресії, яке в ті часи мало назву «меланхолія». Термін «депресія» ввів німецький психіатр Еміль Крепелін. У 50-70 роки ХХ століття вивченням депресивних станів займалися чимало зарубіжних дослідників, зокрема К. Ейслер (1958 р.), М. Раттер (1976 р.), М. Ковач (1984 р.). У психологічному словнику за редакцією І.В. Дубровіної депресія – це «гнітючий стан, що характеризується апатією, пасивністю, відсутністю інтересу до оточуючого» [14].

Однак, ВООЗ дає більш детальне визначення поняттю депресія. Це – психічний розлад, для якого характерні поганий настрій, втрата інтересу, відчуття провини, низька самооцінка, порушення сну та апетиту, в'ялість та погана концентрація уваги [13]. У жінок депресії виникають в два рази частіше ніж в чоловіків. Чоловіки більш схильні до постійної депресії, а жінки навпаки, до епізодичної. Крім того, у чоловіків шансів постраждати від наслідків депресії – таких, як вживання психоактивних речовин або самогубство – значно більше, ніж у жінок [8]. Термін «депресія» та «депресивний розлад» у сучасній психології використовують як синонімічні поняття.

Депресивні розлади ніколи не проявляються лише одним симптомом. Для того, щоб стверджувати про наявність депресії, необхідно простежити цілу сукупність цих симптомів, які проявляються не менш, як два тижні. До них відносять: постійне відчуття пригніченості; стурбованості та безнадійності; відчуття провини та власної нікчемності; песимізм; часто безпідставна втома; проблеми з концентрацією уваги, запам'ятовуванням та працездатністю;

порушення сну: безсоння, раннє пробудження чи навпаки, сонливість в день; зміна харчової поведінки (переїдання чи відмова від їжі); небажання виходити із дому; болі у різних частинах тіла; ангедонія – зниження або повна втрата здатності отримувати задоволення; суїцидальні думки [3].

Депресія є результатом складної взаємодії соціальних, психологічних та біологічних факторів. Погані відносини з ровесниками, батьками, невміння знаходити спільну мову з людьми, низька самооцінка призводить до ізоляції такої людини від соціуму. Перенесені ще в дитинстві гостро емоційні, стресові впливи з боку оточуючого середовища, певні фізіологічні зміни, пов'язані з пубертатним періодом, також є причинами появи депресії. Однак, найпоширенішою причиною виникнення депресивних розладів є стрес. Ще в 30-ті роки минулого століття канадський біолог Ганс Сельє встановив, що стрес – це відповідь організму на дію подразників. Також вчений виокремив два види стресу, а саме: еустрес та дистрес. Еустрес мобілізує організм, підвищує життєвий тонус і надає можливість самореалізації. Проте, якщо такий стрес занадто сильний чи довго триває, а ресурсів для його подолання не достатньо, це спричиняє виникнення дистресу. Дистрес пов'язаний з негативними переживаннями та призводить до певних психологічних змін, зокрема, депресивних розладів [11].

Вчені стверджують, що загрозу представляє не одноразова сильна стресова подія, а постійна, менш інтенсивна дія стресу на організм людини. Коли адаптуватися до постійного впливу стресу неможливо, тоді відбувається активація механізмів захисту та адаптації з подальшим їх виснаженням.

З точки зору психології, причини виникнення депресії можна об'єднати у два напрямки. Перш за все, це зниження самооцінки, а відповідно і самоповаги. Така людина вважає себе недостойною любові та поваги. Через це формується інша модель поведінки, яка проявляється у тому, що людина сприймає себе тільки тоді, коли вона ідеальна, результат її діяльності бездоганний, а інші оцінюють це належним чином. Коли вся діяльність і сили людини, спрямовані тільки на те, щоб підтвердити свою досконалість, виникає депресія. Інший напрямок – проблеми у міжособистісних відносинах, особливо з близькими людьми, від яких людина перебуває в залежності.

Вивченню питання розвитку дітей в пубертатний період присвячені роботи чималої кількості вчених, зокрема таких як Мухіна В.С., Волков Б.С, Рожкова М.І., Шульга Т.І., Волкова Н.В. та інші. Вони стверджують, що підлітковий період триває з 10-11 років до 13-16. Відповідно, виділяють старший підлітковий вік (13-16 років) та молодший (10-11 років) [7].

Найбільш значущі метаморфози, пов'язані з пубертатним періодом, приходяться саме на старший підлітковий вік. В цей час відбуваються серйозні фізіологічні зміни, що спричинені активним виділенням статевих гормонів та гормонів росту. Через це у підлітків підвищується увага до власної зовнішності. Вони порівнюють себе зі своїми однолітками, ідеалами краси і знаходять недоліки у власній зовнішності, що негативно впливає на самооцінку. Це спричиняє невпевненість у собі, постійне занепокоєння, дуже емоційну реакцію на оцінку своєї зовнішності, незалежно від того, негативна вона чи позитивна. На цій підставі доволі часто виникають гострі конфлікти, проявляється девіантна поведінка (поведінка, що відхиляється від загальноприйнятих суспільних норм) [1].

Прояв депресії в дорослому та підлітковому віці дещо різниться. Вивченням цього питання вчені зайнялись лише останні двадцять років, адже до цього явище підліткової депресії не сприймалося всерйоз. Сучасні науково-психологічні дослідження проблематики підліткових депресивних розладів здійснюються в різних напрямках. У працях Ю.Ф. Антропова, В.А. Гур'євої, Г.Ф. Колотіліна, Х. Ремшміда представлено аналіз особливостей перебігу підліткових депресій. В.Н. Мамцева, В.М. Козідубова, Ю.Ф. Антропов вивчали причини депресивних розладів у підлітків. Наукові підходи до подолання підліткових депресій представлено у працях М. Блумберга, В.Н. Мамцевої, Х. Ремшміда, Е. Фроммера.

Вчені зазначають, що один з семи підлітків переживає депресію щорічно. В дитини, яка знаходиться у стані стресу від втрати близької людини, вірогідність розвитку депресивних порушень значно підвищується. Велику роль у формуванні депресії відіграє і негативний вплив соціальних мереж, які стали невід'ємною частиною життя майже кожної дитини. Для підлітка, що перебуває у стані депресії, характерні безпідставна плаксивість, пригніченість,

відчуття безнадійності та нудьги. Виникають труднощі в міжособистісних відносинах. Не рідко депресивні розлади в пубертатний період супроводжуються думками про самогубство та самопошкодження, що доволі часто не обмежуються лише думками. Таким чином, підлітки зазвичай намагаються привернути до себе увагу, однак, на жаль, велика кількість цих спроб закінчується трагічно. Також перебуваючи у стані депресії, у дітей виникають скарги на частий головний біль та біль у животі, проблеми зі сном та апетитом. Реакція на відмову стає вкрай гострою. Для підлітка в такому стані прогулювання уроків та проблеми з навчанням стають нормою. Дуже часто, саме проблемні підлітки страждають на депресію. Однак вони не завжди показують свій сум, тому здогадатися, що така поведінка є проявом депресії, доволі важко [2].

Задля досягнення поставленої мети в експериментальній частині нашої роботи нами був використаний «Опитувальник дитячої депресії» (М. Ковач).

Опитувальник дитячої депресії М. Ковач (1992) дозволяє визначити кількісні показники спектру депресивних симптомів – пониженого настрою, гедоністичної здатності, вегетативних функцій, самооцінки, міжособистісної поведінки. Призначений для дітей віком від 7 до 17 років. Дає змогу надійно розрізняти підлітків з депресією від інших психопатологічних станів та здорових учнів.

Ця методика являє собою самооціночну шкалу із 27 пунктів, які об'єднані у п'ять шкал, а саме:

–Шкала А – негативний настрій (загальне зниження настрою, постійне очікування негараздів, схильність до плаксивості, підвищений рівень тривожності);

–Шкала В – міжособистісні проблеми (агресивна поведінка, високий рівень негативізму, ототожнення себе зі злом, неслухняність);

–Шкала С – неефективність (високий рівень переконання неефективності в школі);

–Шкала D – ангедонія (високий рівень виснаженості, наявність почуття самотності, часткова або повна втрата здатності отримувати задоволення);

–Шкала Е – негативна самооцінка (негативна оцінка власної неефективності, наявність думок про самогубство).

Експериментальна частина дослідження проводилася на базі Маріупольського НВК «Ліцей-школа №14». Контингент випробовуваних склали підлітки 9-10 класів у кількості 79 осіб. Середній вік випробовуваних 14-15 років.

Із загальної кількості опитаних старшокласників (79 осіб) ознак депресивності не виявлено у 23 підлітків (30%). Натомість у 56 учнів (70%) ознаки депресії є. Тож, умовно, ми об'єднали наших випробовуваних у дві групи: І група – підлітки з ознаками депресії і ІІ група – підлітки, у яких ознак депресії не має. Попередньо отримані результати були проаналізовані відповідно до шкал методики «Опитувальник дитячої депресії» та визначених нами груп учнів. Таким чином, ми отримали наступні результати.

Шкала А – негативний настрій. З 56 респондентів з високим рівнем депресивності, у 41 учня (73%) ступінь негативного настрою значно перевищує норму, у 27% (15 осіб) – це значення у межах норми. Щодо показників негативного настрою у підлітків, в яких депресивних симптомів не виявлено, то у тільки у 7 (30%) – показник виходить за межі норми. Тож ми бачимо, що настрої впливає на депресивний стан. Чим кращий настрій у людини – тим спокійніше і врівноваженіше вона ставиться до подій свого життя, менше очікує негараздів, менше тривожиться. Ми можемо припустити, що для покращення емоційного стану підлітків необхідно впливати на їх настрій. Підвищення емоційного фону сприятиме зниженню ознак депресивності.

Шкала В – міжособистісні проблеми. У 90% підлітків (50 респондентів) І групи цей показник не перевищує норму і лише у 10% (6 учнів) в межах норми. 61% підлітків (14 осіб), які увійшли у другу групу, теж мають проблеми у міжособистісній взаємодії – виявляють неслухняність, агресивність, негативізм, вдають, що їм подобається такий зухвалий стиль спілкування. Виходячи з цих результатів, ми вважаємо, що міжособистісні проблеми, дійсно є однією з основних причин розвитку депресивних розладів у підлітків. Той факт, що у значної кількості респондентів цієї групи, показник міжособистісних проблем на межі, а депресії як такої немає, наштовхує нас на думку про те, що

підлітковий максималізм, зухвалість, цинізм – це зовнішній прояв невміння будувати стосунки з однолітками і дорослими, це прагнення знайти своє місце в соціумі.

Шкала С – неефективність. Тільки 13 підлітків (23%) першої групи впевнені, що можуть бути успішними. 77% (43 особи) вважають себе невдахами і не вірять, що можуть досягти успіху у навчанні, побудові кар'єри та й взагалі у житті. Переважна більшість учнів другої групи (без ознак депресії) вірять в себе і прагнуть бути успішними і ефективними – 79% (18 респондентів). Такі дані свідчать про те, що неефективність не може бути основною причиною виникнення депресивних розладів, але певну роль в сприйнятті дитиною себе як часточки Всесвіту, яка постійно рухається вперед, все ж таки відіграє.

Шкала D – ангедонія. Ангедонія – це виражене зниження інтересу до діяльності, яка раніше була приємною, або втрата здатності отримувати від неї задоволення. 90% (50 підлітків) з наявними ознаками депресії (I група) мають високий показник за цією шкалою.

Відчуття самотності, непотрібності, марності життя, високий рівень виснаження, стомлення, втрата мотивації навіть до тих видів діяльності, які раніше приносили задоволення – ось неповний перелік ознак цього показника. Зовсім інша картина в групі підлітків, які ознак депресії не мають. 74% (17 учнів) задоволені своїм життям, вмотивовані, прагнуть активної діяльності і позитивно налаштовані на майбутнє. Високі показники за цією шкалою в групі підлітків, які мають ознаки депресії, ми можемо пояснити тим, що більшість із них не може, а може і не знає як попрощатися з дитинством. Відчуття, що «дитинство вже скінчилось, а я хочу бути дорослим, але ще таким себе не відчуваю», може спричинити певний вакуум, який сприймається як сумування за втраченою частинкою свого «Я». Тому знижується мотивація до навчання, до діяльності, до життя в цілому. Але фахівці кажуть, якщо поряд з людиною у такий складний для неї час є близькі люди, які підтримують дитину, такий період швидко минає.

Шкала E – негативна самооцінка. 75% опитаних нами підлітків I групи (42 особи) мають занижену самооцінку, 25% (14 осіб) – адекватну. Натомість

у 22 учнів (95%) другої групи підлітків (які не мають ознак депресії) самооцінка в нормі. Зважаючи на це, ми можемо стверджувати, що занижена самооцінка є одним з основних факторів розвитку депресивних розладів.

Постійний стрес, у якому перебувають сучасні діти та підлітки, призводить до виникнення у них депресивних розладів, у чому ми переконалися в результаті нашого дослідження. Нами було виявлено, що більша частина опитаних респондентів, а саме 70%, мають ознаки депресії, що ще раз підтверджує актуальність обраної теми та одне із положень нашої гіпотези – у більшості сучасних підлітків наявні депресивні розлади. Спираючись на результати нашого дослідження, ми можемо сказати, що проблеми в міжособистісних стосунках (з рідними, друзями, близькими людьми), дійсно є однією з основних причин розвитку депресії. Тож це положення нашої гіпотези теж знайшло підтвердження. Частково підтвердилась наша гіпотеза стосовно того, що зневіра в собі і своїх можливостях, втрата мотивації до отримання задоволення від життя – ангедонія, можуть бути основними причинами розвитку депресії у підлітків. Найважливішим результатом нашої роботи є те, що ми з'ясували: депресивні розлади у сучасних підлітків є. Цей факт не можна ігнорувати. Слід об'єднати зусилля і батькам, і вчителям, і, звісно, самим школярам, щоб запобігати виникненню і розвитку депресивних розладів. Дорослим треба вчити дітей культурі міжособистісних взаємин, намагатися побачити нагальні потреби дітей та разом з ними працювати над їх задоволенням. Ми вважаємо, що батькам слід дослухатися до своїх дітей, цікавитись їх інтересами, як можна частіше розмовляти з ними, хвалити навіть за найменші успіхи, вчитися разом долати труднощі і ... просто ЛЮБИТИ.

Література

1. Бігун Н.І. Психологічні умови особистісного розвитку підлітків з депресивними розладами: Монографія / Н.І. Бігун. – Кам'янець-Подільський: ПП Медобори. – 2006, 2011. – 160 с.
2. Выготский Л.С. Педология подростка / Собр. соч. в 6 т., т. 4-й. – М., 1984.
3. Депресія у дітей та підлітків // Електронний психологічний журнал /URL:<https://psychologyjournal.ru/stories/depressiya/depressiya-u-detey-i-podrostkov/>

4. Депресивні стани в період кризи підліткового віку // Провідний освітній портал Росії / URL: <https://infourok.ru/nauchnoissledovatel'skiy-proektdepressivnie-sostoyaniya-v-period-krizisa-podrostkovogo-vozrasta-1276801.html>.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / пер. с англ.; общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. – М.: Прогресс, б.г. (1996).
6. Кон И.С. Психология старшеклассника / И.С. Кон. – М.: Просвещение, 2004. – 267 с.
7. Особливості розвитку дітей старшого підліткового віку // URL: <https://nsportal.ru/shkola/dopolnitelnoe-obrazovanie/library/2017/01/15/osobennosti-razvitiya-detey-starshego>.
8. Семиченко В.А. Проблемы мотивации поведения и деятельности людини / – К., 2004.
9. Головин С.Ю. Словарь практического психолога / Минск; Харвест, 1998. – 800 с.
10. Хелл Д. Ландшафт депрессии. Интегративный подход / М.: Алатай, 1999. с. 280.
11. Селье Г. На уровне целого организма / Перевод И.А. Доброхотовой, А.В. Парина. М.: Наука, 1972.
12. Падун М.А., Котельникова А.В. Модификация методики исследования базисных убеждений личности. Психологический журнал. 2008. Т. 29. № 4. С. 98-106.
13. Питання охорони здоров'я: депресія // Сайт Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я / URL:<https://www.who.int/topics/depression/ru/>
14. Психология: Популярный словарь: справочник / сост. А.Д. Андреева, Т.В. Вохмянина и др.; под. ред. И.В. Дубровиной. М.: ИЦ «Академия»; ИЦ «Кафедра», 1998. – 96 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АНАЛІЗУ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ (ТЮРЕМНОЇ) СУБКУЛЬТУРИ ЗАСУДЖЕНИХ

*Тетяна Данильченко, Тетяна Кухар, Оксана Мірошниченко, Уляна Настояща
Академія державної пенітенціарної служби, м. Чернігів, Україна*

Annotation. The article examines the psychological analysis of the penitentiary (prison) subculture of convicts, which regulates the informal life of convicts in prisons. Penitentiary culture is formed as a result of the isolation of convicts and being part of the general culture, it formally uses its structure and content. The criminal subculture of convicts is a more complex, multifaceted phenomenon and needs to be systematized. The classification can be based on the following criteria: public danger, anti-social attitude or negative needs, general negative attitude to legal prohibitions, moral norms, value orientations of the individual, attitude to people, society, observance of public order and more.

Key words: penitentiary (prison) subculture, convicts, places of imprisonment, penitentiary institutions

Культура як сукупність соціально значущих ідей, цінностей, звичаїв, вірувань, традицій, норм і правил поведінки не може бути однорідною за своїми змістом та характеристиками. Вона складається з різноманітних складових її культур, відмінність яких обумовлено наявністю різних соціальних груп і прошарків з їх інтересами та своєю спрямованістю.

Окремі соціальні групи мають асоціальну (кримінальну) субкультуру. Злочинці, в тому числі засуджені до позбавлення волі, можуть бути носіями кримінальної субкультури. У житті загального соціуму також присутні елементи, атрибути тюремної субкультури [1]. Але найбільш яскраво кримінальна субкультура проявляється в місцях позбавлення волі. Злочинці, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі вважають, що спосіб життя, який відповідає «правильним поняттям», легше і розумніше прописаного владою. Традиційно прийнято вважати, що кримінальна субкультура зародилася саме в місцях позбавлення волі, а вже потім поширилася за їх межі.

З огляду на ряд наукових досліджень спробуємо зробити теоретичний аналіз поняття «пенітенціарної субкультури», її змісту та місця в загальній культурі.

Отже, автори виокремлюють із кримінальної субкультури її різновид – пенітенціарну (тюремну) субкультуру, яка регулює неофіційне життя засуджених в місцях позбавлення волі. Пенітенціарна культура формується в результаті ізоляції засуджених та будучи частиною загальної культури, вона формально використовує її структуру та зміст [2].

Варто відзначити, що тюремна субкультура істотно відрізняється від кримінальної субкультури осіб, які перебувають на волі. При цьому обидва ці явища взаємодоповнюють один одного, корегують та видозмінюють. Для місць позбавлення волі характерні наступні елементи кримінальної субкультури [1]:

- протистояння одних асоціальних угруповань засуджених іншим;
 - невербальні способи спілкування засуджених (жести, знаки, сигнали), зашифровка інформації;
 - протистояння вимогам адміністрації кримінально-виконавчої установи;
 - насадження тюремних традицій і норм поведінки, жорстоке покарання за їх невиконання;
 - жорстка стратифікація засуджених (визначення статусу і ролі);
 - психологічна і фізична ізоляція нижніх каст «шнірі», «знедолених», «півні»;
 - наявність кличок, поширення кримінального жаргону;
 - поширення тюремного фольклору (пісень, віршів, прислів'їв і приказок)
- тощо

І. Мацкевич підкреслює, що кримінальна субкультура в місцях позбавлення волі – це невидима, ретельно приховувана від адміністрації життєдіяльність засуджених, що складається під час їх тривалого спілкування під впливом специфічних умов місць позбавлення волі. Вона характеризується наявністю у засуджених особливої структури міжособистісних взаємовідносин, складної системи неформальних норм (звичаїв, традицій), що регулюють їхню поведінку і способів досягнення певної мети. Вона формується і функціонує в обстановці складних суперечностей серед основних її носіїв (лідерів і “авторитетів” злочинного середовища), часом жорстокої боротьби між ними за краще, привілейоване існування в умовах примусової ізоляції. [1].

Загалом співвідношення між кримінальною та тюремною субкультурами в науці чітко не визначено: одні автори розділяють їх, вказуючи, що кримінальна субкультура не обмежується тільки місцями позбавлення волі, а інші взагалі не розмежовують. Ми ж спробуємо окреслити саме пенітенціарну (тюремну) субкультуру засуджених.

На наш погляд, субкультура засуджених являє собою складне явище, хоча на сьогоднішній день в теорії криминології та кримінально виконавчого права немає єдиного погляду на це поняття. Тому невипадково, що одні вчені вважають, що тюремна субкультура – неформальне життя злочинців, які опинилися в місцях позбавлення волі. Інші називають її різновидом кримінальної. Треті розглядають її як тюремну субкультуру і як самостійну культуру певного соціального мікросередовища. Четверті вважають, що субкультура в місцях позбавлення волі – це система норм, цінностей, традицій, звичаїв, що регулюють поведінку засуджених в неофіційній структурі установ, які виконують кримінальні покарання у вигляді позбавлення волі. Так чи інакше, всі дослідники одноставно визнають наявність і існування кримінальних коренів, і їх вплив на спосіб життя в умовах відбування покарання у вигляді позбавлення волі [3].

В. Пірожков вважає, що це сукупність духовних та матеріальних цінностей, які регламентують життєдіяльність осіб, об'єднаних у кримінальні групи [4].

Кримінальна субкультура засуджених, як правило, пов'язана з протиправною діяльністю в установах виконання покарань організованих злочинних груп. На думку Ю. Антоняна, вплив на особистість з боку інших злочинців в умовах позбавлення волі дуже своєрідний, тому що являє собою концентроване негативне явище [6].

На наш погляд, цілком справедливо вислів Д. Корецького та В. Тулегенова, що пенітенціарна субкультура є особливим видом кримінальної субкультури [7].

Так на думку А. Олейніка, субкультура представників професійної злочинності, субкультура організованої злочинності та субкультура наркоманів у місцях позбавлення волі всі ці три види, зливаючись з некримінальними нормами і правилами поведінки, утворюють своєрідний сплав – тюремну субкультуру [8].

Розглядаючи норми і правила поведінки засуджених у рамках теорії соціальної дії, як окремий елемент загальної структури соціальної системи, автори дослідження додають до її складових: цінності, колективи і особистісні ролі.

Ю. Дмитрієв і Б. Козак вважають, що структуру пенітенціарної субкультури утворюють по перше, суб'єктивні людські сили і здібності (знання, вміння, професійно-злочинні навички і звички, які реалізуються в злочинну діяльність); «філософія» тюремного світу, що заперечує провину і відповідальність за злочинне діяння, що виправдує злочинний спосіб життя певними «зłodійськими» ідеями; особливий рівень індивідуальної і групової моральної і правової свідомості, що полегшує протиправну поведінку; естетичні потреби, збочені смаки і переваги, що формуються за законами стадності в кримінальному середовищі; кримінальна міфологія, оточена ореолом «чесності», «сміливості», «порядності» конкретних злочинців і їх діянь; внутрішньогрупова психологія стосунків і управління злочинним співтовариством; по-друге, предметні результати діяльності злочинних співтовариств (збраряддя і засоби вчинення злочинів, матеріальні цінності, здобуті злочинним шляхом, грошові кошти, що накопичуються в «общаку») [9] (рис. 1).

Дана класифікація, на наш погляд, також дуже вразлива і є не досить повною. Кримінальна ж субкультура засуджених являє собою більш складне, багатопланове явище і потребує систематизації, що і відзначали різні автори. В основу класифікації можуть бути покладені й інші критерії: суспільна небезпека, наявність антигромадської установки або негативних потреб, загального негативного ставлення до правових заборон, нормам моралі, ціннісних орієнтацій особистості, ставлення до людей, суспільства, дотримання громадського порядку і та ін.

Ми маємо на меті притримуватись загальної чотирьохелементної структури пенітенціарної субкультури, що має включати в себе: концепти (поняття), відносини, цінності, правила.

Зробивши аналіз наукових напрацювань можемо окреслити модель субкультури (тюремної) засуджених до якої включено чотири елемента:

Рис.1. Структура пенітенціарної субкультури засуджених

1. *правила* – регулюють поведінку злочинців та взаємовідносини між ними у відповідності до цінностей своєї культури, контролює згуртування злочинних груп в установах виконання покарань та самоствердження у найближчому оточенні (так звана «прописка»; прийом у злочинне товариство, стратифікація засуджених та ін.);

2. *концепти* – відображає приналежність до того чи іншого виду злочинної діяльності. До нього входять кримінальний жаргон, міміка, жести, що виступають як засоби спілкування між засудженими в місцях позбавлення волі;

3. *відносини* – виокремлює зв'язки злочинного світу між об'єктами в просторі і в часі за значенням і на основі причинної обумовленості. До нього входить кримінальний фольклор – пісні, вірші, приказки на злодійську тематику, що відображають ставлення засудженого до важких життєвих умов як в колонії, так і за її межами. Заперечення скоєного злочину або ж

виправдовування засудженими своїх злочинів непереборними обставинами, намагання викликати до себе жалість та співчуття;

4. *цінності* – слідування загальновизнаним цілям субкультури засуджених, що включає в себе: матеріально-економічні, сексуально-еротичні та ін.

Субкультура в місцях позбавлення волі орієнтована на протилежні соціальні норми і цінності. Вона заперечує офіційні моральні принципи і норми, негативно впливає на особистість, криміналізує її, стимулює девіантну поведінку, протидіє процесу виконання покарання, переносить асоціальний досвід і кримінальні атрибути за межі місць позбавлення волі. Сучасна кримінальна субкультура набула нових рис. Вона виникла не на голому місці – злочинний світ має свою історію і внутрішню логіку розвитку, особливо це стосується виправних установ [10].

Пенітенціарна субкультура детермінована комплексом сформованих умов життєдіяльності засуджених в колонії, а також є своєрідною основою для відтворення кримінальної субкультури.

На нашу думку, «інше життя» виникає в місцях позбавлення волі у зв'язку із протиріччями між нормами, моральними цінностями, адміністрацією виправних установ, і цінностями, які визнаються частиною засуджених, які утримуються в цих установах та мають свою ідеологію і власний кодекс. Саме тюремна субкультура, формується у рамках замкнутих установ пенітенціарної системи і призводить до «отюремлюванню» ув'язнених і дозволяє говорити про в'язниці як про «фабрики злочинності».

Консолідація засуджених на базі специфічної субкультури особливо негативно впливає на їх особистість і поведінку. Така культура стає основним фактором, що компенсує в тій чи іншій мірі тяжкість поневірянь, пов'язаних з відбуванням покарання. У засуджених формується переконання в тому, що тільки у «своєму» середовищі, а не з боку адміністрації, вони можуть знайти порозуміння і підтримку. В результаті загострюється їх протистояння персоналу виправних установ, а надалі і суспільству в цілому.

Кожен засуджений привносить в формальну організацію свої очікування, цілі, настрої, думки. На жаль, пріоритетними стають «злочинські закони», які в більшості відображають інтереси і цінності засуджених. Тому ставлення засуджених до такої субкультури залежить від їх життєвого і кримінального досвіду, виду і характеру злочину та ін.

Литература

1. Мацкевич И.М. Криминальная субкультура. Российское право в Интернете. 2005. №1.
2. Смирнов Л. Б. Особенности пенитенциарной субкультуры. *Криминология: вчера, сегодня, завтра*. 2018. 273–281 с.
3. Барабанов Н.П. Криминологическая и психологическая характеристика криминальной субкультуры осужденных. Рязань. Академия ФСИН России. 2013. С. 172.
4. Пирожков В.Ф. Законы преступного мира молодежи (криминальная субкультура). Тверь. Приз, 1994. С. 328.
5. Джужа О., С. Колб. Вплив злочинної субкультури на безпеку життєдіяльності особи у місцях позбавлення волі. *Історико-правовий часопис*. 2016. №1. 134-142с. Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_1_28
6. Антонян Ю.М. Социальная среда и формирование личности преступника. Неблагоприятное влияние на личность в микросреде. Москва. 1975. С. 112.
7. Корецкий Д.А., Тулегенов В.В. Криминальная субкультура и ее криминологическое значение. Монография. СПб.: Юридический центр Пресс, 2006. 241 с. ISBN 5-94201-434-5.
8. Олейник А.Н. Тюремная субкультура. Москва. 2001.
9. Дмитриев Ю.А., Казак Б.Б. Пенитенциарная психология. Ростов н/Д. Феникс, 2007.
10. Алтухов С.А., Корецкий Д.А., Перекрестов В.Н. Социально негативное поведение и меры борьбы с ним: учебное пособие. Ростов н/Д, 1997. 13–14 с.

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДТРИМКА ЖІНОК, ЯКІ ПІДВЕРГЛИСЯ СІМЕЙНОМУ НАСИЛЛЮ

Тетяна Каткова, Ганна Варіна

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article deals with the problem of domestic violence. The family should provide security, comfort, joy, life, communication, which is possible only in the absence of violence and any of its forms and manifestations. Domestic violence is a problem that is often ignored in families, but silence does not solve the problem, but rather increases it. It should be noted that this problem is only becoming the subject of wide public discussion in Ukraine. The problem of domestic violence is caused not only by the increase of psychological, physical, sexual violence, but also by the reluctance of society to consider this issue openly.

Key words: gender, violence, family.

Проблема насильства в сім'ї є актуальною у наш час, оскільки її суть у порушенні прав людини і прав члена родини у сім'ї. Сім'я повинна надавати безпеку, затишок, радість, життя, спілкування, що є можливим тільки за умови відсутності у ній насильства та будь-яких її видів і проявів.

Сімейне насилля – це проблема, яка часто замовчується в сім'ях. Але від мовчання проблема не вирішується, а лише навпаки – збільшується. Слід відзначити, що ця проблема лише стає предметом широкого громадського обговорення в Україні.

Проблема насилля в сім'ї зумовлена не тільки збільшенням психологічного, фізичного, сексуального насилля, а й небажанням соціуму розглядати це питання відкрито. Думка, що насильство трапляється лише в проблемних сім'ях, давно стала міфом. Насправді воно має місце і в багатьох, на перший погляд, цілком забезпечених сім'ях. Ступінь наукової розробки загальних теорій насильства, особливо в контексті теорії конфлікту, достатньо висока. Накопичена багата теоретична спадщина, що обумовлює можливість

дослідження різноманітних аспектів насильства. Тема профілактики насильства в сім'ї частково представлена у роботах І. Трубавіної, Т. Алексеєнко, В. Захарченко та А. Ноур.

Насильство в сім'ї – одна з найбільш поширених і загальновідомих соціальних проблем, з якою стискається більшість населення. У відповідності з оцінками Світового Банку, в індустріально розвинутих країнах у загальному показнику смертності жінок у віці 15-44 років 19% припадає на зґвалтування та насильство у сім'ї [7].

Під час проведення соціологічного дослідження щодо обізнаності населення про насильство в сім'ї та сексуальні домагання на робочому місці було виявлено, що 27% опитаних жінок вважають насильством брудні лайки, 37% – приниження, 49% – побиття, 56% – зґвалтування. Ще менше чоловіків відносять перелічені дії до насильства, наприклад 45% чоловіків вважають насильством над жінкою побиття, 50% – зґвалтування [1].

Сучасні дослідники розглядають насильство в сім'ї на гендерній основі як насильство однієї людини стосовно іншої на підставі її статевої ознаки. Реалізація принципу рівних прав та можливостей в усіх сферах суспільного життя та на всіх рівнях влади виступає необхідною передумовою формування в Україні сучасного цивілізованого паритетного суспільства. Під гендером розуміють організовану модель соціальних відносин між жінками та чоловіками, яка не тільки характеризує їх спілкування та взаємодію в сім'ї, а й визначає соціальні взаємовідносини в основних інституціях суспільства [5].

Загальна соціально-економічна скрута, яку сьогодні переживають різновікові категорії населення України, потребує зосередження зусиль державних органів, фахівців соціальних служб для молоді та інших соціальних інституцій, молодіжного громадського активу для вирішення комплексу найгостріших питань, пов'язаних з попередженням домашнього насилля серед молоді та підлітків, а саме: застосування таких видів і форм соціально-педагогічної діяльності, метою яких є створення партнерських відносин в сім'ї на засадах гендерної рівності та поваги.

Деякими авторами сексуальне насильство трактується як різновид фізичного, а психологічне й емоційне насильство, навпаки, як види розділяються. Іноді окремо розглядаються такі різновиди насильства, як зневага, медичне насильство, а в останні роки все частіше виділяються харасмент (вербальні й невербальні домагання й зловживання сексуального

характеру, особливо у виробничих відносинах) і інституційне насильство (військовий обов'язок, заборона на штучне переривання вагітності й ін.). Очевидно, що в більшості випадків насильство носить інтегративний характер, зокрема, будь-який вид насильства завжди своєю складовою частиною має психологічне або емоційне насильство.

Під сімейним насильством розуміють агресивні й ворожі дії відносно членів родини, у результаті яких об'єкту насильства можуть бути заподіяні шкода, травма, приниження або іноді смерть. Такі дії можуть бути фізичним і сексуальним насильством, псуванням особистого майна й незадоволенням базових потреб [6].

Звернемо увагу на причини, які не дозволяють жінці піти від свого кривдника. Причини того, що жертва не залишає своїх відносин з об'єктом, який допускає акти домашнього насилля багаторазові та різноманітні в кожному окремому випадку. Існує міф про те, що жертва може легко розірвати стосунки зі своїм кривдником, якщо вона цього дійсно бажає, і він дозволить їй піти не вдаючись до насильства як до засобу її утримання. Жертви домашнього насилля називають основну причину – реальний страх перед ескалацією насилля. З попереднього досвіду жертва знає, що як тільки вона скористається чиеюсь допомогою, інтенсивність насилля збільшиться. В більшості випадків після того як стосунки між партнерами розірвано насилля лише зростає. Об'єкт, який допускає домашнє насилля може постійно повторювати своїй жертві про те, що вона ніколи його не позбудеться.

Окрім страху, до причин того, що жертви не розривають своїх відносин з партнером, відносяться:

- відсутність реальних альтернатив того, що стосується працевлаштування та фінансової допомоги, особливо жертв з дітьми;
- відсутність житла, яке жертва могла б собі дозволити та в якому було б безпечно знаходитись їй та її дітям;
- іммобілізація в результаті психологічної або фізичної травми;
- культурні або сімейні цінності, які закликають до збереження сім'ї будь-якою ціною;
- партнер, психологи, суди, священники, родичі запевняють жертву в тому, що вона сама винна в насиллі і зможе це зупинити, якщо підкориться партнеру.

Більше 50% населення України потерпали від насильства в сім'ї впродовж свого життя. Йдеться не лише про фізичне насилля, а жорстоке поводження

загалом, зокрема психологічне, сексуальне. Все, що робиться супроти волі іншого члена сім'ї є виявом насилля. За деякими оцінками ця проблема стосується чи не кожної другої жінки, особливо складна ситуація у сільській місцевості, що пов'язано із стереотипами [4, с. 75].

Насильство в сім'ї, незважаючи на те, чи є воно фізичним, економічним, сексуальним чи психологічним, є одним з найбільших порушень прав людини – права на життя та фізичну та психологічну недоторканість. Насильство чоловіків щодо жінок завжди вважалось «приватною справою» сім'ї, до якої певним чином залучені жінки, і лише впродовж останніх 50 років про цю проблему говорять як про проблему цілого суспільства, оскільки насильство стосується не лише жінок, які стали жертвами, але й суспільства загалом. Це стосується і дітей, які також стають жертвами або свідками такого насильства. Основними фактами, які стали відомими внаслідок проведення дослідження, стало те, що 44% населення України потерпали від насильства в сім'ї впродовж свого життя, причому 30% зазнавали насильства у дитячому віці. А близько половини тих, хто зазнавав насильства в дитячому віці, стикалися з ним і в дорослому житті. За результатами дослідження було з'ясовано, що жінки частіше стикалися з насильством в сім'ї у дорослому віці (33% проти 23% чоловіків), а чоловіки – у дитячому (34% проти 27% жінок). 35% українців стикалися з психологічним насильством (найчастіше це постійне приниження та контролююча поведінка), 21% з фізичним (побиття, а також замикання, зв'язування, примушення стояти в нерухомому положенні), 17% – з економічним (примушення звітувати за кожну копійку, присвоєння обманним шляхом чи знищення майна), 1% – з сексуальним насильством (насильне примушення до статевого акту). Основною причиною різних ситуацій насильства більшість потерпілих називали стан алкогольного сп'яніння. Респонденти потерпали від психологічного, фізичного та економічного насильства найчастіше з боку батька або чоловіка, рідше з боку матері і ще рідше з боку дружини [2].

Близько 75% жертв різних видів насильства ні до кого не звертались по допомогу, решта переважно звертались до інших родичів. Лише 10% жертв фізичного насильства звертались по допомогу до органів внутрішніх справ. Серед усіх опитаних 47% населення вважає, що у випадку фізичного насильства слід звертатися до міліції і 45% довіряють міліції. 52% респондентів довіряють психологічним службам, 46% – громадським організаціям, що ведуть

боротьбу з насильством та допомагають жертвам, 40% – державним соціальним службам, однак лише 1-2% жертв насильства в сім'ї зверталися до цих організацій. До терміну «насилля» відносять не тільки фізичну складову, але й фінансову та моральну.

Насильство не обмежується тільки фізичним, тобто, побиттям. Також сюди ми включаємо фінансове – коли людину обмежують у задоволенні її потреб. Також сексуальне, моральне, коли пригнічується людина.

Якщо говорити про покарання, то згідно з адмінкодексом, на порушника очікують громадські роботи терміном до 1 місяця, адмінарешт до 5-ти діб чи штраф. Саме через останній, жінки не звертаються із заявами до міліції. Бюджет у родини – спільний, тож фактично за порушення проти неї сплачує сама жінка. Втім, ці моменти у суді обов'язково враховуються, тож якщо у родині наявні факти насилля, правники радять жінкам не замовчувати цей факт, адже нанесення ушкоджень середнього ступеню тяжкості і тяжких тілесних відносять вже до розряду кримінального, а не адміністративного кодексу, а там вже зовсім інше покарання.

Безпосередньо допомогу жінкам і дітям, які зазнали насильства надають центри соціального обслуговування населення. Центри соціальної допомоги сім'ї та дітям, беруть безпосередню участь у допомозі жертвам насильства. Типологія і назви подібних центрів, набір їх функцій можуть варіювати в залежності від місцевих умов.

Для вивчення сучасного стану українських жінок проводяться різноманітні соціологічні дослідження, які виявляють найбільш гострі проблеми їхнього суспільного становища: матеріальне становище, становище сільської жінки, охорона здоров'я матері і дитини, соціально-психологічний стан жінок, насильство жінок, наслідки контрабанди жінок з України; становище жінок, які потерпіли від стихійного лиха, жінок-інвалідів, жінок – жертв різних форм дискримінації [4, с. 74-76].

Гендерна асиметрія на вітчизняному ринку праці є одним з вагомих чинників, що призводять до зниження економічної активності жінок. Вплив усталених гендерних стереотипів виявляється ще до моменту виходу на ринок праці: існування суто «чоловічих» та «жіночих» видів економічної діяльності завчасно налаштовує жінок на обмеженість у виборі, а небажання займати менш престижні та з нижчою оплатою посади може стати причиною відмови від активної поведінки на ринку праці [3].

В Україні функціонують міжнародні жіночі правозахисні центри, які реалізують всеукраїнські програми запобігання торгівлі жінками. З цією метою проводяться семінари, круглі столи, конференції, читаються лекції в різних областях України серед молоді, видається інформаційна література, працює телефонна «гаряча лінія». інформаційну, методичну, організаційну підтримку при реалізації Національного плану дій. Психологічна та соціальна робота з жінками є пріоритетним напрямком роботи управлінь психологічного та соціального захисту населення, соціальних служб для молоді, реабілітаційних центрів.

Після проведення дослідження можна зробити такі висновки: на думку більшості опитаних насильство в родині є злочином, порушенням прав людини, перед яким найбільш уразливими виявляються діти й жінки. У більшості родин респондентів поширені психологічні форми тиску. Більшість респондентів вважають припустимим у родині умовно легкі форми психологічного контролю, а також, виправдовують насильницьку поведінку психологічного характеру.

Основними причинами домашнього насильства респонденти вважають алкоголізм і пияцтво когось зі членів родини, жорстоке поводження у дитинстві, безкарність, невизнання насильства в родині карним злочином. Наслідками домашнього насильства для суспільства респонденти вважають перенос дітьми агресивних моделей поведінки у свою дорослу родину, зростання злочинності й бродяжництва, погіршення здоров'я, запобігти чому можливо за рахунок боротьби з алкоголізмом і наркоманією й власною ненасильницькою поведінкою.

Література

1. Моніторинг громадської думки населення України // Інформаційний бюлетень Українського інституту соціальних досліджень. – 1997. – №11. – С. 11.
2. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства в сім'ї та жорстокого поводження з дітьми: тренінговий курс / Т.В. Журавель, Н.М. Коробченко, О.М. Нікітіна, О.Ф. Сафронова; [за заг. ред. О.В. Безпалько, Т.В. Журавель]. – К.: ВГЦ «ВОЛОНТЕР», 2010. – 168 с.
3. Савчук О.М. Наслідки подружнього насильства: індивідуально-психологічна перспектива // Наукові записки (спецвипуск). – К., 2002. – Т. 20. – С. 118-125.
4. Савчук О.М. Об'єктивізація впливу тренінгу асертивності на психологічний стан жінок, які зазнали насильства // Практична психологія та соціальна робота. – 2003. – №6. – С. 74-76.

5. Христова Г.О. Основи гендерно-правового аналізу законодавства України // Наукове видання. – 2008. – 232 с.
6. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи: навчальний посібник // В.М. Шахрай. – К.: Центр навчальної літератури. – 2006. – 464 с.
7. Шинкаренко О.Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія – 2000. – № 3. – С. 25-29.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СІМЕЙНОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ АДАПТИВНИХ РЕСУРСІВ БАТЬКІВ, ЯКІ ВИХОВУЮТЬ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Ольга Ковальова, Ганна Варіна

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article analyzes the problems of a family raising a child with special needs, personal characteristics (self-esteem, mechanisms of psychological protection) as a basis for increasing the adaptive resources of parents raising children with disabilities in inclusive education. Family conditioning of adaptive resources, guilt, emotional tension, alienation, dissociation, symbiotics, hyperprotectiveness, ambivalence determine the background of the scenario of the child's development and assimilation of social experience. Psychological help should be aimed at finding intrapersonal resources, reducing emotional stress, working out constructive behaviors.

Key words: adaptive resource, family-centered approach, psychological support, disability

Життя більшості батьків, які виховують дитину з обмеженими можливостями здоров'я (ОВЗ), супроводжується цілим рядом деструктивних переживань. Найчастіше, члени сім'ї, які не мають ресурсів для створення умов, що сприяють реабілітації, адаптації та розвитку такої дитини, самі потребують психологічної допомоги. Дорослим важливо зберегти фізичне здоров'я, душевну рівновагу, терпимість і життєлюбність. Від того, як по відношенню до дитини поведуться батьки, буде залежати доля самої дитини і сім'ї в цілому. Саме тому, найкращим способом допомоги дітям з особливими потребами може бути допомога їхнім батькам та іншим членам сім'ї [2].

Дослідженням особливостей сімей, які виховують дітей з обмеженими можливостями здоров'я, займалися ряд авторів (І. Левченко, В. Ткачова, А. Московкіна, Є. Пахомова, А. Абрамова, Г. Мішина, Н. Мазурова,

В. Сабурова та ін.), які звертають в основному увагу на загальний психологічний клімат в родині і вплив соціального оточення на розвиток дитини [6]. У даних роботах показано, що сім'я є найближчим соціальним оточенням для дитини і прийняття дитини-інваліда сім'єю є ключовим фактором прийняття його суспільством та сприяю інтеграції дитини з інвалідизацією в суспільні взаємовідносини та комунікативні процеси. Поява на світ дитини з порушеннями в розвитку важко переживається батьками, викликає підвищення рівня психічного напруження і призводить до деяких змін стану, що зачіпають емоційно-вольову, мотиваційну, ціннісну сфери, сферу самосвідомості. При цьому зміни можуть носити як деструктивний для соціальної інтеграції характер – приводити до озлобленості, закритості, переживання почуття провини, так і конструктивний характер – мотивувати до максимально грамотної побудови взаємодії з дитиною, стимулювання її розвитку, рефлексії свого шляху соціальної інтеграції та можливостей допомоги дитини в соціалізації. Конструктивний характер змін особистості батьків базується на їх психологічних особливостях та формуванні адаптивних способів реагування [1]. Адаптивні здатності особистості, на думку ряду авторів, залежать від рівня розвитку психологічних характеристик особистості, які є значущими для регуляції психічної діяльності і самої адаптації [5]. Як зазначає А.Г. Маклаков, особистісні психологічні особливості, такі як нервово-психічна стійкість, самооцінка особистості, відчуття соціальної підтримки; досвід соціального спілкування, складають його адаптаційний потенціал. Згідно автору, чим вище рівень розвитку даних особливостей особистості, тим вище здатність до адаптації [3]. На наш погляд, крім виділених характеристик, необхідно також брати до уваги механізми психологічного захисту особистості, так як при зіткненні особистості з труднощами активізуються дані механізми психічної саморегуляції.

Проблеми батьків, що мають дітей з обмеженими можливостями здоров'я, носять комплексний і системний характер, їх прояви дуже різноманітні:

- у ставленні до відхилень у розвитку дитини як до життєвої трагедії;
- в конфліктній невідповідності очікувань батьків по відношенню до досягнень дитини і актуальній ситуації;
- в комплексі складнощів емоційного характеру, що складається з екзистенціальної порожнечі, провини і тривоги, пригнобленого фону загального настрою і життєвої безперспективності, супутній страх смерті;

- у відмові від проживання власної долі;
- в актуалізації комплексів неповноцінності;
- в розвитку загальної сімейної напруженості;
- в специфічній захисній і компенсаторній поведінці батьків;
- в соціальній ізоляції та зміні буденного професійного та родинного життя;
- в заниженій самооцінці та ін. [7].

За даними О. Полухіної соціально-психологічний портрет таких сімей, в яких виховуються діти з особливими потребами, демонструє явні негаразди: від 30% до 60% сімей розпадаються (Ю. Єрмолаєва, О. Кузнєцова, Н. Янушанець), частина сімей існує з викривленими міжособистісними відносинами (30%), зберігаючи сім'ю формально – «заради дитини» [9]. Проведене О. Полухіною дослідження виявило, що для сімей з дитиною-інвалідом характерна зміна стилю сімейного функціонування в бік більшої жорсткості та поляризації сімейних ролей, посилення ригідності сімейних правил і процедур. Сприйняття дитини-інваліда та відносини з нею залежать від статі батька і дитини, від особливостей функціональних розладів. Форма дитячої патології (наприклад, наявність фізичних чи психічних порушень) впливає на шлюбно-сімейні відносини. Народження хворої дитини негативним чином позначається на відносинах між подружжям: для подружжя характерна знижена самооцінка та оцінка партнера, підвищена напруга в стосунках.

Аналіз наукових праць О. Леонтєєва, Д. Ельконіна дозволяють припустити можливість розглянути інвалідизацію як специфічний шлях розвитку дитини та як специфічний процес засвоєння соціально-культурного досвіду у взаємодії зі світом дорослих. Підґрунтя зазначеної тези ми знаходимо в міркуваннях щодо психологічної травмованості дітей з особливими потребами та їх батьків у відповідності з положенням Л. Виготського про єдність афекту та інтелекту. В такому контексті стає можливим виділити три типи батьків (невротичні, авторитарні, психосоматичні), позиції яких, в більшості випадків, характеризуються неадекватним ставленням до власних дітей через наступні причини:

- високий рівень психічної травматизації членів сімей, внаслідок народження дитини з відхиленнями у розвитку;
- відсутність як мотивів до надання допомоги дитині, так і елементарних психолого-педагогічних знань у батьків;

– неприйняття особливостей дитини, що обумовлено як преморбідними особливостями особистості батьків, так і їх культурно-ціннісними орієнтаціями щодо такої дитини.

Серед причин неадекватного ставлення можна зазначити:

– психологічні особливості самих батьків, їх здатність прийняти або не прийняти дитину;

– характер розладів у дитини, їх важкість, перебіг хвороби, наявність чи відсутність хронізації;

– відсутність позитивного опорного впливу соціуму в контактах з сім'єю, яка має дитину з обмеженими можливостями та функціональними розладами [8].

Заслуговує на увагу новий напрям психологічної допомоги – синергетика. На думку її засновниці А. Душки, синергетичний ракурс переводить дослідження батьків таких дітей (і родини, в цілому) у галузь вивчення динамічних змін і дає змогу розкрити механізми формування особистісних і мікросоціальних утворень в ситуаціях невизначеності та кризи, розвитку адаптивних можливостей батьків, які виховують дитину з особливими потребами. Згідно з синергетичною парадигмою розуміння психоемоційних станів батьків дітей з особливими потребами, ці стани мають циклічну зумовленість (за принципом «зворотного зв'язку»), що розкривається в інтеграції нестійких і суперечливих параметрів у цілеспрямовану внутрішньоузгоджену систему, що позначається на життєдіяльності батьків та функціонуванні родини в цілому [7]. Загалом, відомо, що під впливом усвідомлення інвалідності дитини в родині деформуються:

– стиль внутрішньосімейних взаємин;

– система відносин членів сім'ї з оточуючим соціумом;

– особливості світогляду і ціннісних орієнтацій кожного з батьків дитини з обмеженими можливостями та функціональними розладами [9].

Побудовано типологію сімей в яких є діти з особливими потребами, яка представлена типами:

– емоційно-відчужених;

– напружено-диссоційованих (деспотичне домінуванням);

– псевдосолідарних, з переважанням ригідності рольової структури;

– симбіотичних, що відрізняються особливо тісними відносинами між матір'ю і хворою дитиною;

– гіперпротективних батьків.

Г. Мішиною запропоновано шість моделей кооперації батьків з дитиною:

1. ізолюваність;
2. передбачувану взаємопов'язаність;
3. мовну взаємопов'язаність;
4. мовчазну співприсутність;
5. вплив і взаємовплив;
6. активну взаємопов'язаність.

Узагальнення результати досліджень психоемоційних станів батьків дітей з психофізичними вадами (А. Душка, Т. Скрипник) та різним рівнем психосоціального розвитку (Т. Вісковатова, Ю. Мартинюк), дозволяють встановити підвищення рівня реактивної та спонтанної агресивності на тлі зростання стомленості та безпорадності. Сімейна обумовленість адаптивних ресурсів, переживання провини, емоційна напруженість, відчуження, дисоційованість, симбіотичність, гіперпротективність, амбівалентність визначають фон сценарного процесу розвитку дитини та засвоєння нею соціального досвіду [4].

Простежуючи переживання батьками трагедії народження неповносправної дитини, різні дослідники (В. Райт, Н. Дуккан, Л. Дрокар) дійшли висновку про закономірну зміну їхніх емоційних станів на шляху до адаптації. Шок – найперша реакція на усвідомлення горя. Стан шоку надто тяжкий. Він може тривати довго, людина підсвідомо шукає стабільності. Приходить сумнів: може, не все так погано, бувають помилки, потрібно все перевірити. Це означає новий етап усвідомлення біди.

Заперечення – віра у зцілення, помилковість діагнозу. Починається тривале і виснажливе мандрування від лікаря до лікаря, а далі до знахарів, екстрасенсів із надією знайти чудо, яке зробить дитину здоровою. Психологи виокремлюють у цьому періоді почуття провини, гніву, сорому. Почуття самотності, втома від постійного і безуспішного пошуку способів зцілення дитини, виснажливий догляд за нею і зречення від усіх власних потреб та інтересів – усе це провокує депресію у батьків. Депресія – почуття пригніченості, воно є завершальним у послідовній зміні емоційних етапів, які є неконструктивними, бо свідчать про неприйняття батьками нової реальності [4]. За цих обставин складається вкрай несприятлива ситуація для розвитку дитини.

З бесід з батьками можемо зробити висновок, що практично усі функції сім'ї, за деяким виключенням, не реалізуються або не в повному обсязі реалізуються в сім'ях, які виховують дітей з відхиленнями у розвитку. Аналіз спостережень за розвитком міжособистісних відносин в таких сім'ях говорить про те, що таке положення пояснюється наступними причинами. В результаті народження дитини з відхиленнями у розвитку відносини всередині сім'ї, а також контакти з оточуючим соціумом викривлюються. Причини порушень пов'язані з психологічними особливостями хворої дитини, а також з великим емоційним навантаженням, яке несуть члени її сім'ї у зв'язку з довготривалим стресом. Багато батьків в такій ситуації стають безпорадними. Їх положення можна схарактеризувати як внутрішній (психологічний) і зовнішній (соціальний) глухий кут [2].

Емоційний вплив стресу на жінку, яка народила хвору дитину, в декілька раз сильніший. У матерів часто спостерігаються істерики, депресивні стани. Страху, які виникають у жінок з приводу майбутнього дитини, породжують почуття самотності, відчаю і відчуття «кінця життя».

Виражені психофізичні порушення дитини, а також особистісні особливості матері можуть виступати джерелом материнської депривації. Любов до дитини як специфічне почуття виникає у жінки ще в період вагітності. Саме це почуття виникає у відповідь на емоційну взаємність дитини: її посмішку, комплекс поживлення при появі матері тощо. Депривація материнських почуттів може ініціювати недостатність цих соціально-психологічних проявів у дитини. Унаслідок того, що народження хворої дитини, а потім її виховання, навчання і в цілому спілкування з нею є тривалим патогенно чинним психологічним фактором, особистість матері може зазнавати значні зміни. Депресивні переживання можуть трансформуватися в невротичний розвиток особистості та істотно порушити її соціальну адаптацію [1].

Результати досліджень показують, що у дитини з особливими потребами є порушення у взаємовідносинах з батьками. Як критерій оцінки дитячо-батьківських відносин використовується емоційна (позитивна або негативна) апеляція дитини до батьків в продуктах діяльності, а також безпосередня оцінка відносин з батьками, яка дається самими дітьми. Аналіз результатів спостережень, бесід, експериментальних досліджень щодо вивчення дитячо-батьківських стосунків дозволяє визначити тенденції в особистісному розвитку

дітей і в їх стосунках з батьками, а саме: кожна дитина з відхиленням у розвитку демонструє велику потребу в емоційно-позитивних контактах з батьками [3]. У бесідах діти тепло відзиваються про батьків, часто приховуючи їх холодність і недостатній рівень прояву уваги та любові. Практично кожна дитина (до 92% випадків) висловлює гостру потребу в теплих стосунках з батьками. Батьківська неадекватність в прийнятті дитини з проблемами в розвитку, недостатність в емоційно-теплих стосунках провокують розвиток у дітей негармонійних форм взаємодії з соціальним світом і формують дезадаптивні характерологічні риси особистості.

Недостатність дитячо-батьківських стосунків набуває несприятливих відтінків: відкидання, ізолюваність, агресія, страх. Лише у частини дітей формуються гармонійні й адекватні стосунки з близькими людьми [5].

У всіх дітей з особливими потребами спостерігаються девіації в особистому розвитку, обумовлені не лише конституціональними особливостями та дією дефекту, але й порушеннями міжособової взаємодії та контактів. Домінантними негативними особовими тенденціями є: агресивність, конфліктність, тривожність, замкнутість, комунікативні порушення [9].

На успішне подолання батьками різних деструктивних станів необхідно спрямовувати різні форми психологічної роботи з ними: індивідуальне консультування та групова робота (семінари, ігри).

Світовий досвід допомоги таким батькам показує, що найбільш цілющим для них є середовище людей з такими самими проблемами. Тут вони, не боячись нерозуміння, осуду, можуть виговоритися, розслабитись, відпочити, вирішувати спільні проблеми, поділитись досвідом.

Основні напрями сімейно-орієнтованого підходу в розвитку адаптаційних ресурсів батьків, що виховують дитину з особливими потребами:

1. створення батьківського клубу, групи зустрічей;
2. інформаційне забезпечення;
3. допомога в пошуку адекватних способів подолання труднощів, своїх прихованих ресурсів;
4. диференційована психолого-педагогічна підтримка.

Реалізація відповідної концепції розвитку адаптивних можливостей батьків передбачає наступні результати:

- виявлення потреб, формування уявлень про особливості особистісних установок батьків дітей з особливими потребами, що інтегруються в суспільний простір;

- стабілізація емоційного фону батьків, зміцнення адекватності самооцінки;

- надання сприяння розвитку особистості батьків, формування навичок соціальної конструктивності та активності;

- спільні заняття батьків і дітей дозволяють сформувати адекватну оцінку можливостей у дітей з інвалідизацією;

- отримання і накопичення дефектологічних і психологічних знань у батьків.

У процесі виховання та догляду дитини батькам необхідно бути уважними, спостерігаючи за відповідністю (чи невідповідністю) психофізичного розвитку її віку; відстежувати своєчасність проходження основних етапів розвитку. Зазвичай, в сім'ях, які виховують дітей з особливими потребами, розглядаються виключно проблеми самих дітей, проте з уваги випускається такий важливий аспект, як емоційний стан батьків. Для успішної адаптації особливої дитини у навколишньому світі, важливо приділяти увагу їх психічному стану і здоров'ю.

Найбільш ефективним для подолання деструктивних станів є середовище людей з такими самими проблемами. Різноманітні центри, об'єднання допомагають людям, які опинились в цій ситуації позбутись почуття приреченості та безнадії. Не менш важливим у процесі розвитку дитини є правильне розуміння родиною її стану, яке сприяє гармонійному розвитку дитини.

Таким чином, все вищезазначене обумовлює гостру потребу у наданні психологічної допомоги як дітям, так і їхнім батькам, що включає не лише корекцію особистісних порушень, але й оптимізацію внутрішньосімейних стосунків та розвиток адаптивних та соціальних можливостей батьків. Психологічна підтримка, спрямована на розвиток особистісних адаптивних ресурсів батьків в умовах впровадження комплексного психолого-педагогічного супроводу родин, соціального партнерства, дозволить знизити ступінь вираженості впливу емоційного стресу, що забезпечить прийняття дефекту дитини, а це в свою чергу сприятиме успішній адаптації дитини в соціумі.

Література

1. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами / Л.В. Борщевська, Л.В. Зіброва, І.Б. Іванова та ін. – К. : Український ін., 1999. – 79 с.
2. Реан А.А. Семьи риска. Дети. Общество // Национальный психологический журнал. – 2007. – № 1 (2). – С. 40–43.
3. Ревасевич І. Психологічні концепції адаптації особистості у системному теоретичному обґрунтуванні // Психологія і суспільство. – 2001. – №4. – С. 16–40.
4. Сабуров В.В. Технологическая модель подготовки родителей для повышения коррекционной направленности воспитания в семье детей с нарушениями интеллекта и пути ее реализации: автореф. дис. канд. пед. наук / В.В. Сабуров. – Екатеринбург, 1999. – 23 с.
5. Санникова О.П., Кузнецова О.В. Адаптивность личности: монография / О.П. Санникова, О.В. Кузнецова. – О.: Издатель Н.П. Черкасов, 2009. – 558 с.
6. Селигман М., Дарлинг Р. Обычные семьи, особые дети: [пер. с англ.] / Селигман М., Дарлинг Р. – М.: Теревинф, 2007. – 368 с. – (Серия «Особый ребенок»)
7. Царькова О.В. Почуття провини як компонент психологічного клімату у родині, де росте дитина з особливими потребами / О.В. Царькова // Наука і освіта. Науково-практичний журнал Південного наукового центру НАПН України. – Психологія і педагогіка. № 7/СХХХVI, 2015. – С. 115-120.
8. Чухрій І.В. Чинники соціально-психологічної адаптації матерів, які виховують дитину-інваліда / І.В.Чухрій // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: збірник наукових праць. – К.: Університет «Україна», 2012. – №9 (11). – 247 с.
9. Varina H., Kovalova O. Psychological principles of harmonization of interpersonal interaction in a family caring a disabled child / Hanna Varina, Olha Kovalova // Psychological resources of the individual under the conditions of modern challenges. Editors: Jozef Kaczmarek, Hanna Varina. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-06-1; pp.232, illus., tabs., bibls – P. 112-120

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ ЯК СКЛАДОВОЇ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Діана Кочерева

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, Україна

Annotation. The article highlights the problem of the development of creativity as a component of the professional formation of the individual. It is noted that the process of developing the creativity of a future professional cannot be organized without understanding the essence and structure of the creative potential of a person, determining the totality of psychological and pedagogical conditions and pedagogical tools that ensure its effectiveness.

Key words: creativity, personality, creative thinking, creative potential of the individual, components of creative potential.

Проблема професійної підготовки та професійного розвитку займає важливе місце в теорії і практиці психології. Питання оптимізації професійної діяльності, підвищення рівня майстерності входять у сферу інтересів як психологів-практиків, так і освітніх та психологічних установ, які досліджують цю проблему.

Як зазначає Т. Любарт у посібнику «Психологія креативності» «...світ потребує людей, здатних поєднувати думки, знання, можливості та цінності у різні способи, тим самим, вирішуючи складні соціальні та екологічні проблеми, збагачуючи культуру та підвищуючи добробут» [1]. Загалом, університети відіграють важливу роль у створенні цих креативних ком'юніті. Серед основних навичок креативного мислення автор виділяє:

- генерування ідей;
- відкритість до нового;
- уява та цікавість;
- розсудливість і дивергентне мислення (пошук різних рішень для вирішення однієї і тієї ж проблеми).

На думку американського економіста і соціолога Р. Флорида, ключ до креативності полягає в формулі, яка включає три «Т»: технологію, талант і толерантність [2]. Згідно з цим припущенням, заклади вищої освіти є основним креативним капіталом регіону, оскільки вони забезпечують принаймні два, наприклад, талант і толерантність, або ж навіть і всі три «Т».

Варто наголосити, що за даними Всесвітнього економічного форуму в Давосі [3], до 2022 року креативність стане однією з трьох найважливіших компетентностей, які роботодавці цінуватимуть у своїх працівників, поряд із критичним мисленням та комплексним вирішенням проблем.

Згідно з дослідженням компанії «Adobe Creative Cloud», що провели серед 1000 навчальних закладів, 96 % опитаних студентів погоджуються з тим, що креативність – цінна навичка для суспільства. А 78 % стверджують, що креативність є важливою в їхній кар'єрі. Майже 68 % респондентів вважають, що креативність – це те, з чим вони народилися, і те, чому можна навчитися, а 71 % зазначає, що поряд з математикою або фізикою, має бути така навчальна дисципліна, як «креативне мислення». Понад 78 % студентів бажають бути більш креативними, а 32 % не відчувають себе комфортно, мислячи творчо на роботі [4].

Заклади вищої освіти завжди були місцями творчості, однак у XXI ст. з'явилися набагато вищі вимоги до університетів – стати креативною навчальною спільнотою, де студенти долучаються до продукування креативних знань на всіх її рівнях. Відповідно до Лісабонської декларації про європейські університети [5], основна мета – створити нові та удосконалити існуючі університети Європи як інституційне середовище, що сприяє розвитку творчості, креативного мислення та інновацій.

За словами Дж. Уейлса, креативність особистості – це спосіб мислення, під час якого людина здатна відрізнити інформацію від фактів, а з урахуванням нових реалій дана компетенція стає особливо затребуваною [6].

Е. де Боно, британський психолог та письменник, який розробив систему організації мислення «Шість шапок мислення», наголошує на тому, що креативність заохочує людей мислити поза сталими патернами та дивитися на речі з іншої точки зору [7].

Р. Флорида у своїй книжці «Підйом креативного класу» висунув ідею, що креативне мислення формує «креативний клас населення», який є рушійною силою економічного розвитку постіндустріальних міст [8].

Слід звернути увагу, що сучасний креативний клас становить близько третини робочої сили в Ірландії, Бельгії, Австралії, Нідерландах та приблизно чверть робочої сили в шести інших країнах: Новій Зеландії, Естонії, Великобританії, Канаді, Фінляндії та Ісландії. Основа креативного класу – вчені, психологи, інженери, архітектори, дизайнери, педагоги, артисти, музиканти та фахівці, економічна функція яких полягає у створенні інноваційних ідей та технологій. Відповідно до більшості міжнародних досліджень, частка креативного класу з 90-х років минулого століття зростає майже на 40 %.

Достатньо скептично до самого поняття «креативного класу» ставиться В. Воробей, CEO PPV Knowledge Networks. На його думку, креативність – як і будь-який інший підхід – може бути як позитивом, так і негативом. Важливі тут дві речі. По-перше, наскільки креативний клас розуміє свою відповідальність. Оскільки креативний клас в Україні не до кінця сформований, він не розуміє свою відповідальність перед суспільством. Не розуміє того, що його представники стають світовою елітою та мають спроможність впливати на зміну систем. І друге важливе питання – наскільки суспільна система розбудована для того, щоб креативні люди могли втілити свій креативний потенціал у відповідальний спосіб. Ідеться не лише про освіту, а й про підтримку малого й середнього бізнесу, тобто про те, чи можуть люди отримати доступ до капіталу для втілення своєї креативної бізнес-ідеї, чи мають можливість перестрибнути з одного креативного шляху на інший [9].

На думку О. Антонової, розуміння процесу розвитку креативності майбутнього професіонала неможливе без осмислення сутності і структури самого креативного потенціалу особистості, визначення сукупності психолого-педагогічних умов і педагогічного інструментарію, що забезпечують його дієвість [10].

Отже, можна визначити креативний потенціал особистості як основу реалізації себе як суб'єкта креативної діяльності, що має динамічну особистісну структуру, виражену інтеграцією ціннісної, когнітивної та діяльнісної складових (рис. 1).

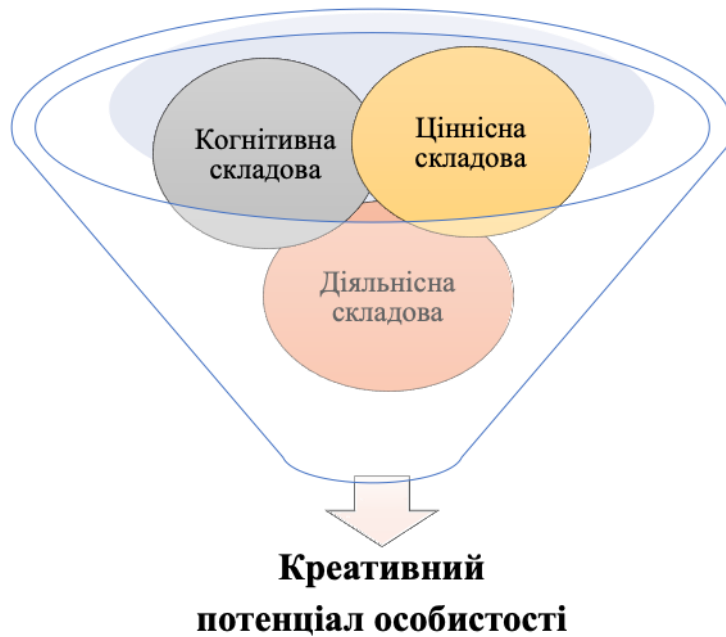

Рис. 1. Складові креативного потенціалу особистості

Джерело: [10].

Розглянемо кожну зі складових креативного потенціалу особистості більш детально.

Ціннісна складова пов'язана зі світоглядною позицією людини, з її особистісними пріоритетами. Вона відображає визнання креативності як цінності, життєвої необхідності, прийняття образів креативних особистостей як орієнтирів у процесі здобуття майбутньої професії. Варто наголосити, що наявність ідеалів або образів-орієнтирів у житті та професії стимулює процеси життєвого і професійного самовдосконалення, самоактуалізації, самореалізації.

Когнітивна складова відображає багатоплановість знання, що сприяє розумінню та реалізації на практиці креативної сутності професійної діяльності, вміння засвоювати нові знання, новий інструментарій, технології, здібності щодо успішного пошуку і засвоєння наукової та статистичної інформації

Діяльнісна складова креативного потенціалу особистості забезпечує прояв інших потенційних креативних якостей, сприяє творчій організації робочого процесу. Авторка виділяє у діяльній складовій креативного потенціалу особистості такі здібності: генерування ідей, створення нестандартних композицій зі стандартних елементів, поєднання традиційного та інноваційного, аранжування й деталізація висловлених раніше ідей та

попереднього досвіду, здатність знаходити позиції зближення в неподібних явищах і позиції розбіжності в явищах близьких по суті, свобода асоціацій, швидке реагування на зміни, виявлення прихованого задуму, осмислення багатовимірності явищ, чіткість, емоційна насиченість і тривалість творчого уявлення, стимулювання нового креативного пошуку, рефлексія тощо.

Значний інтерес для нашого дослідження мають наукові погляди Н. Малій на креативність як складову професійного становлення. Авторка звертає увагу на те, що специфіка професійної діяльності передбачає наявність певних креативних компонентів. Дещо інший підхід вона висловлює з приводу структурних елементів. До них відносять сукупність сенситивності, уяви, інтуїції та інсайту; аналітико-синтетичний компонент мислення. На думку дослідниці, креативні компоненти створюють креативну складову. Визначено структурні компоненти креативної складової професійного мислення, які розкривають її сутність: здатність бачення проблеми; оригінальність, гнучкість і критичність мислення; легкість асоціювання; здатність викликати у свідомості з багатства спогадів певні складові частини і створювати з них нові психологічні утворення; генерування ідей; здатність до переносу знань і вмінь у нові умови; діалектичність мислення; нонконформізм мислення [11, с. 127].

У визначенні психологічної структури креативності науковий інтерес викликали погляди О. Тарасової щодо структурних компонентів креативного потенціалу як інтегративної якості особистості майбутнього фахівця, що характеризується готовністю її до творчості. Так дослідниця виділяє такі структурні компоненти: мотиваційно-цільовий (включає узгоджені мотиви, цінності, цілі майбутнього фахівця, що відображають розуміння соціальної значущості продуктів професійної діяльності та усвідомлення індивідуальних цілей і можливостей), когнітивно-змістовий (припускає наявність професійних знань, умінь і навичок, що сприяють успішній професійної діяльності) та рефлексивно-творчий (пов'язується з саморегуляцією професійної діяльності, а також самовизначенням і самовираженням майбутнього фахівця в результатах індивідуальної творчої діяльності) [12, с. 17].

Кожен з вище названих елементів може існувати окремо та з успіхом активізуватися в професійній діяльності, але разом вони не тільки підсилюють один одного, а також розширюють креативний потенціал особистості та надають йому більшу можливість для реалізації.

Отже, на теперішній час професійна освіта націлена не тільки на формування у майбутніх фахівців системи знань, умінь, навичок та компетенцій, необхідних для виконання професійних функцій, але й на розвиток їхніх творчих здібностей і готовності до креативного підходу у вирішенні нестандартних завдань в умовах невизначеності.

Таким чином, розвиток креативної складової професійного мислення вимагає певних психолого-педагогічних умов, до яких слід віднести такі:

- діяльність освітньої установи та весь освітній процес повинні бути приведені у відповідність із настановою на випереджальну функцію, на підготовку фахівців нової генерації;

- повинна бути зроблена науково обґрунтована декомпозиція загальної мети у конкретні кваліфікаційні вимоги до випускника (професійні риси, знання, навички, уміння, здібності), а кожна з них – стати конкретним педагогічним завданням;

- орієнтація освітнього процесу на студентів;

- формування у професійно-освітньому процесі фахівця-особистості;

- інтенсифікація навчання студентів;

- побудова освітнього процесу закладу вищої освіти на основі сучасних інтенсивних психолого-педагогічних технологій;

- здійснення керівництва освітнім процесом викладачами-професіоналами, людьми з високою педагогічною культурою.

Література

1. Любарт Т. Психология креативности / Т. Любарт // Пособие для университетов. – Київ : Вид-во Когито-Центр, 2003. – 258 с.

2. Florida R. Creativity in higher education. Creating tipping points for cultural change / R. Florida// SCEPTR E Scholarly Paper, Guildford. Vol. 3, 1-25, 2006.

3. 10 навыков, которые вам нужны для процветания в Четвертой промышленной революции [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-10-skills-you-need-to-thrive-in-the-fourth-industrial-revolution/>.

4. Adobe Creative Cloud. Почему креативность имеет значение в высшем образовании [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://edtechmagazine.com/higher/article/2012/11/why-creativity-matters-higher-education-infographic>.

5. Творчество в высшем образовании [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:

https://www.researchgate.net/publication/268208254_Creativity_in_Higher_Education

6. Wales J. Most Define User-Generated Content Too Narrowly / J. Wales, A. Weckerle// Advertising Age: magazine. – 2009.
7. Метод 6-шапового мислення [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://mytempmail.site/metod-6-shapovogo-mislennja/>.
8. Homocreativus: Як новий клас завойовує світ [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?>
9. Творці майбутнього: як створити креативний клас в Україні [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://open.kmbs.ua/creative/>.
10. Антонова О.Є. Сутність поняття креативності: проблеми та пошуки. Теоретичні і прикладні аспекти розвитку креативної освіти у вищій школі : монографія / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ім. І. Франка, 2012. С. 14–41.
11. Малій Н.Ю. Результати емпіричного дослідження розвитку креативної складової професійного мислення студентів вищого навчального закладу / Н.Ю. Малій // Актуальні проблеми психології. Том 7.: Екологічна психологія – Київ : Ін-т ім. Г.С. Костюка АПН України. – 2009. – Вип. 19. – С. 126–130.
12. Тарасова О.П. Развитие креативного потенциала будущего дизайнера: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / Оксана Петровна Тарасова. –Оренбург, 2010. – 19 с.

ЕМПАТИЧНІСТЬ ЯК ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВА ЯКІСТЬ ПЕДАГОГА

Анна Лімачова

Школа іноземних мов "Лінгва Нова", м. Київ, Україна

Annotation. The article is dedicated to the problem of tolerance-oriented education formation namely pedagogical empathy viewed as a professionally significant teacher`s quality. Empathy is considered to be social-psychological mechanism of mutual understanding when a student and a teacher communicate. There have been analyzed some kinds of empathy (emotional, cognitive and behavioral ones), some degrees and levels of emphatic feelings (unconscious, partially conscious, conscious and superconscious ones) and different types of empathy. It has been proved that all teachers should be exercised in the development of their empathy. Some techniques have been suggested with this purpose.

Key words: empathy, teacher.

Загальний розвиток суспільства та педагогів, зокрема, вимагає від нас різносторонніх підходів. Серед них ідея діалогу та взаєморозуміння, ідея терпимості до чужих позицій, цінностей, культур, етика і стратегія ненасильства, пошук взаємоприйнятних компромісів. Йдеться про формування толерантно орієнтованої освіти. Досить часто ситуації "нерозуміння" стають причиною конфліктів між викладачами та слухачами, і як результат – брак зацікавленості предметом і незасвоєння матеріалу зі сторони слухача, і в свою чергу – відсутність бажаного результату і задоволення від роботи зі сторони викладача. Герменевтичний підхід, іншими словами психологія розуміння, допомагає "читати слухачів, як текст" через емпатичність – "вслухання", "вдивляння", де основою діалогу між педагогом і слухачем є емпатичність і розуміння емоцій слухача.

В даному дослідженні ми хочемо проаналізувати емпатичність викладачів як їхню професійно важливу якість та запропонувати певні прийоми розвитку цієї якості у викладача.

Як відомо, мозок людини, як і більшість ссавців, має так звані «дзеркальні нейрони». Коли людина уважно спостерігає за чиймись вчинками і хоче їх повторити, ці нейрони активізуються, тим самим виконують свою функцію – навчають через спостереження. Розвиток емпатії пропорційний розвитку цих нейронів: ще змалку ми вчимося ставити себе на місце інших, стежачи за виразами облич оточуючих нас людей і копіюючи їх. Для повноцінного розвитку особистості психологи радять не забороняти дітям «мавпувати» – тільки так вони навчаються співчувати.

Утім навіть нерозвинена емоційна емпатія може бути розвинута через когнітивну. Іншими словами, «взуваючи чийсь взуття», ми можемо прораховувати реакції людей, їх поведінку та робити висновки: зараз людині комфортно, а ось зовсім погано. Когнітивна емпатія, на відміну від емоційної, розвивається в підлітковому віці і надалі може удосконалюватись протягом життя. Хоча часом трапляються «емоційні дальтоніки», які не здатні розуміти, розрізняти та усвідомлювати як власні емоції, так і емоції інших людей.

Якщо ми говоримо про педагогів, то у них емпатія відбувається на декількох рівнях: неусвідомленому (фізіологічному), частково усвідомленому (психофізіологічному), усвідомленому (соціопсихологічному) і надсвідомому (духовному).

На фізіологічному рівні зазвичай відбувається споглядання і сприймання емпатогенної ситуації. На психофізіологічному рівні – ідентифікація суб'єкта емпатії з її об'єктом, тобто переживання суб'єктом емпатії емоцій, ідентичних емоціям емпата – співпереживання. На соціопсихологічному рівні суб'єкт емпатії переживає з приводу почуттів, переживань іншого у формі співчуття співраді, заздрості чи зловтіхи, будує моделі поведінки сприяння чи протидії, реалізовує ці моделі. На духовному рівні досягаються смислові екзистенції: утворення емпата і відчуття його вершинних переживань. Відбувається це у вигляді надвідчування переживань, трансперсонального спілкування, альтруїзму, самопожертви, садизму (за патології).

Потреба емпатичності пов'язана з затребуваністю в суспільстві атмосфери гуманних взаємин. Емоційному зближенню людей та їх взаєморозумінню сприяють толерантні стосунки між ними, прояв причетності до проблем ближнього, чуйність, співчуття і співпереживання. Особливо важливо це для педагога. Сфера педагогічної праці, як відомо, належить до такого виду

професійної діяльності, в якому провідну роль відіграє процес спілкування. Саме в процесі спілкування реалізуються функції навчання і саме в цьому полягає потужний резерв підвищення професійної майстерності педагога і вдосконалення педагогічної діяльності.

Як засвідчує практика, основною умовою розвивальної взаємодії викладача і слухача є наявність довіри і позитивних взаємин між ними: в цьому випадку слухач наполегливо долає труднощі, переймає найкраще в поведінці та способі мислення викладача, не боїться самого пошуку вирішення завдань.

Основу емпатичності складає емпатія, яке походить від римського «*patho*», що означає глибоке, сильне, чутливе почуття (відчуття), близьке до страждання. Префікс «ем» означає скерований усередину. У перекладі з грецької – «пристрасть», «страждання», «почуття». Загалом, науковий термін і визначення цього поняття було введено в психологію в 1909 році американським психологом Едвардом Тітченером, який узагальнив філософські погляди про симпатію з теорією вчуття дослідників Е. Кліффорда та Т. Ліппса. Останній класифікує «вчуття» в іншу людину як бажання знайти в ній свої переживання, які наповнює власним досвідом. І це в свою чергу пояснює природу альтруїстичної поведінки людини [1].

У психології емпатію розглядають як єдність емоційних, когнітивних і вольових процесів людини. Серед видів емпатії виокремлюють такі:

емпатію емоційну – реакцію афективного типу, що базується на механізмах проекції та наслідування моторних та афективних реакцій іншого; готовність відгукнутися на почуття і душевні хвилювання;

емпатію когнітивну – що ґрунтується на розумових процесах: здатності інтенсивно проаналізувати інформацію про співрозмовника, готовність зрозуміти і прийняти його позицію, а також здатності передбачити його психологічні реакції в конкретних ситуаціях;

емпатію поведінкову – реакція вольового типу, виражається у мотивації до альтруїстичної допомагаючої поведінки на користь іншої людини, спрямованої на поліпшення її емоційного стану.

Психологи виокремлюють 3 ступені емпатійного переживання педагогів. *Перший ступінь* емпатії характеризується черствістю і байдужістю до почуттів і переживань інших. Такого викладача турбують лише власні проблеми і він не бажає бачити проблеми оточення. Емоції іншої людини, які проявляються за допомогою міміки та жестів, ці педагоги бачать, але не розуміють їх, і тим

більше не переживають як свої власні. Такі особи здаються відстороненими і байдужими. У них мало друзів, тому що їм нецікаві почуття, думки, дії інших, адже вони зазвичай зрідка розуміють оточення.

Другий ступінь емпатії характеризується відносною байдужістю до того, що думають і відчувають інші, але одночасно з умінням співпереживати. Вони воліють боротися з емоціями, тримати їх під контролем. Така емпатія проявляється в епізодичному щирому переживанні. Переважно це пов'язано з настроєм і з об'єктом – високий рівень співпереживання по відношенню до близьких людей і байдужість до чужих.

Третій ступінь емпатії – рідкісний, адже педагоги цього типу здатні співпереживати, співчувати іншим, розуміти інших краще, ніж самих себе, тобто це фахівці, які працюють у системі «людина – людина». Вони, як правило, товариські та дружелюбні. Проте їм буває важко позбутися залежності від думки оточення. У цьому випадку педагог на регулярній основі та з усім оточенням може тактовно і тонко проживати почуття емоційного єднання. Такі особистості мають здатність відсунути своє «Я» на задній план, проявити альтруїзм і не засуджувати інших.

Дослідники з певною долею умовності виділяють 4 типи емпатії.

Неемпати: повністю закрили канали емпатії (свідомо чи під впливом психологічного травмування); не можуть розпізнавати невербальні та вербальні сигнали.

Звичайні емпати: постійно перебувають у стані стресу і емоційного перевантаження, гостро переживають чужі проблеми, часто страждають від головного болю. Здатність до емпатії ними не контролюється.

Свідомі емпати: керують своєю здатністю до співпереживання, легко адаптуються до чужих емоцій, вмюючи не пропускати їх через себе.

Професійні емпати: чудово контролюють свою здатність, часто використовуючи її у професійних цілях. Можуть керувати будь-якими чужими емоціями, міняти настрій людини, позбавляти від душевного та фізичного болю.

Д. Гоулман, автор книги «Емоційний інтелект», вважає, що емпатія – це ключовий елемент емоційного інтелекту педагога та визначає п'ять ключових елементів емпатії: розуміння інших; розробка інших; наявність орієнтації на допомогу; використання різноманітності; політична обізнаність [2].

Український психолог і тренер Денис Дубравін пропонує такий алгоритм розвитку емпатії [3], який кожен педагог може адаптувати для своїх потреб і здібностей.

Етап 1. Постійно усвідомлюйте та вивчайте власні почуття, їх причини та динаміку.

Етап 2. Пильно спостерігайте за мімікою слухача, його жестами, тоном голосу та реакцією, бо це допоможе вам визначити, в якому стані він перебуває і що зараз відчуває.

Етап 3. Застосовуйте інтерпретацію через запитання: «Що Ви зараз відчуваєте?» або «Мені здається, Ви зараз відчуваєте ...».

Етап 4. Намагайтеся дивитися на світ «очима» іншої людини, примірюючи на себе її почуття, ніби вона і є ви.

Етап 5. Емоційно«зливайтесь» зі слухачем, уникаючи оцінки поведінки та наділяючи особливою цінністю будь-яку інформацію, яку ви чуєте.

Етап 6. Керуючи емпатією, намагайтесь як вільно входити в емоційний стан свого співрозмовника, так і легко виходити з нього, емоційно «не залипаючи», ніби спостерігати за собою збоку.

Спеціалісти наводять методи, які допомагають вивести емпатію на високий рівень і пропонують такі прийоми її розвитку.

Першим зазначимо *уміння слухати і чути слухача*. Не прагніть говорити занадто багато, давайте йому можливість частіше висловлюватися, проявляти себе. Глибоке слухання передбачає повну відмову від критики, усіляких негативних суджень і установок. Ви повинні просто зануритися в той світ, який розкриває перед вами слухач і на якийсь час забути про те, що відбувається навколо.

Спостереження за слухачами, як наступний метод, дасть можливість вчасно робити відповідні висновки. Будьте гнучкими, вивчайте різні характери людей, дивіться на них збоку: в яких обставинах дана людина схильна більше нервувати і проявляти занепокоєння, а в яких – задоволена, радісна та більш відверта.

Наступним методом є *бесіда з незнайомими слухачами*. Якщо ви зустріли дуже засмучену людину – не соромтеся, підійдіть, запропонуйте підтримку. «Ви погано себе почуваєте?» чи «Можливо Вам потрібна допомога?» – прості форми прояву людського ставлення. У більшості випадків ваше завзяття буде гідно оцінене. Якщо хтось не захоче ділитися своїми проблемами, не

наполягайте. Прийміть заздалегідь той факт, що далеко не кожен захоче відразу розкривати свою душу.

Корисним методом є *читання літератури*, як з особистісного росту і самовдосконалення, так і художньої, оскільки це сприяє розширенню світогляду. Ретельний аналіз прочитаного збільшує вірогідність того, що коли в житті вам трапиться схожа ситуація, ви одразу почнете робити активні кроки, довго не роздумуючи.

Останнім з методів є *аналіз власних почуттів*. Перебуваючи в подібних умовах, ми, люди, відчуваємо приблизно однакові емоції: або погоджуємося з тим, що відбувається, або всіма силами душі опираємося прийняттю ситуації.

Таким чином, ми з'ясували, що емпатичність є вкрай необхідною професійно важливою якістю кожного педагога і довели, що кожен педагог має можливість працювати над розвитком своєї емпатичності, оскільки кожен має цю здатність від природи. Також спираючись на власний педагогічний досвід, ми вважаємо, що найбільш ефективними прийомами розвитку емпатичності педагогів є уміння уважно слухати співрозмовника та спостерігати за ним, оскільки це дає можливість зрозуміти характер його особистості і покращити процес навчання.

Література

1. Харченко Н. Уроки емпатії або мистецтво ходити в чужому взутті. URL: <http://www.osvita.ua.com/2018/04/64396/>
2. What is Empathy? URL: <https://www.skillsyouneed.com/ips/empathy.html>
3. Дубравін Д. Что такое эмпатия и в чем ее отличие от сочувствия? URL: <https://dubrawin.com/blog/chto-takoe-empatiya-v-chem-ee-otlichie-ot-sochuvstviya>
4. Савельєва І.М. Емпатія педагога як психологічний чинник формування виховного середовища в ГПД. URL: <https://vseosvita.ua/library/empatia-pedagoga-ak-psihologicnij-cinnik-formuvanna-vihovnogo-seredovisa-v-gpd-108968.html>
5. Етапи формування психосоціальних компетентностей (життєвих навичок) учнів. Навички емпатії (короткий опис, приклади). URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/22/98>

КРИЗА ЯК МОЖЛИВІСТЬ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Наталія Оніщенко

Національний університет цивільного захисту України, м. Харків, Україна

Annotation. The article provides a brief overview of the main approaches and views on understanding the phenomenon of crisis in psychological science. The results of the analysis of polar visions of the crisis are presented: crisis as a negative, destructive phenomenon and crisis as the beginning of a new, impetus to development.

Key words: crisis, critical situation.

Криза як явище, що час від часу з'являється в житті як суспільства в цілому, так і окремої людини, має певну кількість форм, видів та несе за собою певні наслідки. На різних етапах свого життєвого шляху людина стикається із критичними ситуаціями, які можуть спровокувати особистісну кризу. На думку Дж. Якобсона, криза виникає, якщо життєві події створюють потенційну загрозу задоволенню фундаментальних потреб і, при цьому, вони ставлять перед індивідом проблему, від якої він не може піти і яку не може вирішити в короткий час звичними способами [6].

У деяких випадках можна виявити ситуації, які стають пусковим механізмом для кризи. Це може бути якийсь фізичний фактор – хвороба, аварія, операція або емоційне переживання – наприклад, ситуації, пов'язані зі смертю коханої людини, втратою родини або роботи; кризи, викликані розлукою, самотністю тощо. Фактори, що визначають кризу, можуть носити не тільки фізичний, а й особистісний і міжособистісний, а також ментальний характер. Іноді в певній культурі за кризами закріплюються ті чи інші назви, однак багато з подібних криз залишаються безіменними і являють собою серйозні особистісні потрясіння, що відбиваються як на зовнішній, так і на внутрішній сторонах життя людини [5].

Будь-які ситуації, що вимагають від людини змін у звичному життєвому стилі, способу мислення або відношень до себе й навколишнього світу можна

описати як критичні. В екзистенціальній термінології це можуть бути ситуації «зіткнення зі смертю», причому смерть у цьому випадку розуміється не тільки у прямому, але й у переносному значенні (як «психологічна смерть»). Адже біль або фізичне страждання – це своєрідне запам'ятовування про фізичну обмеженість, кінець й смертність, а щиросердечне страждання, за словами Томаса Йоманса, можна розглядати як якийсь досвід психологічної смерті, у тому розумінні, що ми вмираємо як носії старого способу буття й відроджуємося як носії нового [2]. У цьому сенсі, як вважають деякі вчені, старість і смерть не є далекими нам фактами – вони увесь час перебувають прямо тут, перед нами. Ми бачимо в них частину свого досвіду [2].

Криза переміщує людину в маргінальне положення або нейтральну зону; специфічне положення, коли звичні стереотипи мислення й поведінки вже не працюють, а нових ще немає. Це час між кінцем і початком, проміжний період. Під час знаходження у просторі між «тим, що вже зруйновано» і «тим, що ще не створено» людина може зрозуміти, що для того, щоб упоратися із критичним періодом у житті, їй треба зустрітися із собою. От, як пише про це Є. Йоманс: «Цей час, коли почуття занедбаності й самотності переживаються найбільш гостро, а старі символи здаються позбавленими сили, життя й сенсу. Проміжний період – це час питань, а не відповідей на них, це час вчитися любити питання, любити те, що поки не має рішення» [3].

Критична ситуація може стати поворотним моментом у житті людини. К.Г. Юнг так говорив про це: «Свідомість стикається із ситуацією, із завданнями, до яких вона ще не доросла. Вона не розуміє того, що її світ змінився, що вона повинна себе перебудувати, щоб знову пристосуватися до світу» [4, с. 119]. У деякому сенсі, будь-яка криза може вирішитися готовністю особистості рухатися в напрямку подальшого розвитку, це своєрідна відповідь на заклик потенційних можливостей особистісного зростання людини.

Деякі вчені виділяють в різноманітті станів, які переживає людина у зв'язку з якою-небудь критичною ситуацією, такий вид кризи як духовний [2]. У своїх роботах, присвячених даній темі, вони пов'язують духовну кризу зі зміненими видами свідомості й називають її так само еволюційною кризою (або кризою трансформації особистості). Будь-яка духовна криза в такій термінології може бути наповненою різними переживаннями, які вони розділяють на три основних категорії:

1) переживання травматичних подій, тісно пов'язаних з історією життя індивіда (біографічна категорія);

2) переживання, звернені до теми вмирання й вторинного народження (перинатальна категорія);

3) переживання, що виходять за межі життєвого досвіду звичайної людини, тому що в них беруть участь образи й мотиви, джерела яких перебувають поза особистою історією індивіда (трансперсональна категорія) [1].

При цьому, будь-яка криза за своєю природою є амбівалентною, вона містить як позитивний, так і негативний компонент, що пояснює велику кількість дивних і протилежних проявів людини [2]. Негативна складова полягає в тому, що для особистості, яка перебуває в критичній ситуації, характерна завантаженість недозволеними проблемами, почуття безнадійності, безпорадності, переживання життя як «тупика». Тиск цих почуттів штовхає людину до дій, які могли б розв'язати проблему негайно. Якщо криза не вирішена або вирішена неадекватно, то це може привнести в особистість деструктивний аспект і тим самим ускладнити процес подальшого росту й розвитку. Затяжна криза несе в собі загрозу соціальної дезадаптації, нервово-психічних і психосоматичних розладів.

Але криза – це не тільки «загроза катастрофи», але й можливість зміни, переходу на новий щабель розвитку особистості, джерело сили, – і у цьому її позитивний аспект. Якщо людина адекватно вирішує кризу, то це дає їй можливість перейти на наступний рівень, стати більш зрілою особистістю. Також відзначається, що якщо правильно зрозуміти кризу й ставитися до неї як до важкого етапу в природному процесі розвитку, то вона може дати спонтанне зцілення різних емоційних і психосоматичних порушень, сприятливу зміну особистості, вирішення важливих життєвих проблем і еволюційний рух до того, що називають вищою свідомістю [1]. Подібних ідей дотримувалися у своїх роботах К.Г. Юнг і Р. Ассаджиолі

Отже, ми бачимо, що в період кризи людина є відкритою для нового досвіду, а це значить, що криза може служити підставою для позитивних змін і стати важливим особистим досвідом. Біль, що відчуває людина у кризі, мотивує її на пошук нових шляхів рішення, ресурсів, на набуття нових навичок і, як наслідок, на подальший розвиток. Таким чином, характер кризи можна описати і як такий, що трансформує, тому що він одночасно несе не тільки відмову від

старих звичних способів буття, але також пошук і вдосконалювання нових, більш прогресивних. Криза в цьому випадку може стати для особистості можливістю щось змінити у собі й у своєму житті, навчитися чомусь новому, переосмислити, а іноді й уперше усвідомити свій життєвий шлях, власні цілі, цінності, відношення до себе й до інших людей. У цей період може відбутися те, що К.Г. Юнг називав «переживанням архетипу сенсу»: «Людина заплутана й збентежена нескінченністю своїх переживань, судження з усіма їх категоріями отут виявляються неспроможними. Людські пояснення відмовляються служити, тому що переживання виникають з приводу бурхливих життєвих ситуацій, до яких не підходять ніякі тлумачення. Це момент катастрофи, момент занурення до останніх глибин. Тут не до митецького вибору більш приємних засобів; відбувається змушена відмова від власних зусиль, природній примус. Не морально причепурене підпорядкування й смиренність по своїй волі, а повна, недвозначна поразка, супроводжувана страхом і деморалізацією. Коли руйнуються всі основи й підпори, немає ні найменшого вкриття, страховки, тільки тоді виникає можливість переживання архетипу сенсу» [4].

Таким чином, щоб розвиватися, актуалізувати свої потенційні можливості, а іноді й просто виживати, людині необхідно вчитися справлятися з різними критичними ситуаціями, які здебільшого суб'єктивно переживаються особистістю як безвихід. Проте, хочемо наголосити, що будь-яка критична ситуація потенційно може стати для особистості кризовою (тобто призвести до кризи). Це залежатиме від адаптивних можливостей особистості. При цьому, здійснення поворотних ситуацій у житті людини слід розуміти як передумову особистісних змін – змінюється соціальна ситуація розвитку особистості, відбувається зміна ролей, змінюється коло осіб, включених у взаємодію з нею, спектр розв'язуваних проблем і спосіб життя.

Література

1. Лебедев Д.В. Відношення до життя та смерті в умовах надзвичайної ситуації: ціннісно-смісловий аспект: монографія / Д.В. Лебедев, С.Ю. Лебедева, Н.В. Оніщенко, В. П. Садковий, О. В. Садковий, О. В. Тімченко; М-во України з питань надзв. ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорноб. катастрофи. – Х., 2009. – 128 с. – Бібліогр.: с. 103-113. – укр.
2. Духовный кризис / Статьи и исследования [Пер. с англ. // Под ред. В.В.Козлова]. – М.: МТМ, 1995. – 256 с.
3. Психосинтез и другие интегративные техники психотерапии / Под ред. А.А. Бадхена, В.Е. Кагана. – М.: Смысл, 1997. – 298 с.

4. Юнг К.Г. Архетип и символ / Карл Гюстав Юнг; [пер. с англ. В.В.Зелинского, А.М. Рудкевич]. – М.: Ренессанс, 1991. – 304 с. (Страницы мировой философии)
5. Saigh P.A. Posttraumatic stress disorder: Behavioral assessment and treatment. / P.A. Saigh // Elmsford. – N.Y.: Maxwell Press, 1994. – P. 234-315.
6. G. Programs and techniques of crises intervention / G. Yacobson // American handbook of psychiatry. – N.Y., 1974. – 825 p.

ЖИТТЄВА СТРАТЕГІЯ ЯК КОМПОНЕНТ ПОБУДОВИ ЖИТТЄВОГО ПРОСТОРУ ОСОБИСТОСТІ

Наталя Фалько, Наталія Гузь

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article considers the philosophical and psychological features of life strategy as a factor in building the living space of the individual. The contradictions that arise in the preparation of future professionals for the design and implementation of life strategies from the standpoint of system-synergetic and subject-activity approaches are analyzed. The basic principles of the organization of educational process in high school which promote formation and development of a life strategy of the person are characterized.

Key words: life strategy, living space, personality, self-organization, self-development, life position.

Нестабільна економічна і соціально-політична ситуація в сучасному українському суспільстві, швидкоплинні умови життя кожної людини, різноманіття ідеологічних установок, плюралізм думок, політичних пристрастей вимагають від неї постійного самовизначення.

Соціальне життя людини в кінці ХХ початку ХХІ століття змінилося більше, ніж за всю попередню багатовікову історію людства. У режимі ринкової економіки найбільш затребуваними і успішними є фахівці, які усвідомлюють своє соціальне і професійне призначення, об'єктивно оцінюють ступінь своєї готовності до діяльності, необхідність безперервного самовдосконалення для того, щоб бути конкурентоспроможними на ринку праці. Це стосується властивостей і вмінь майбутнього фахівця визначати перспективи свого життя, виробляти життєві стратегії, відбирати професійно і соціально прийнятні засоби у досягненні мети, об'єктивно оцінювати свою діяльність.

У дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених (Г.О. Балл, А.В. Брушлинський, О.М. Леонт'єв, С.Д. Максименко, С.Л. Рубінштейн, В.Е. Чудновський, І.С. Якиманський та ін.) доведено, що рівень професіоналізму фахівців в значній мірі залежить від того, наскільки гармонійним є їх життєвий простір. Невміння особистості вибудовувати стратегії свого життя, здійснювати і узгоджувати поведінку у відповідності з ними призводить до втрати людиною життєздатності, волі до життя, інтересу до її процесу і результату [2-4].

У зв'язку з цим, проблема професійно спрямованої організації життєвого простору майбутніх фахівців та усвідомленої побудови життєвих стратегій набуває особливої актуальності в галузі освітньої політики.

У спробі комплексного дослідження життєвих стратегій Ю.М. Резник і Е.А. Смирнов виділяють особистісний (суб'єктивно-значуще), культурний (об'єктивно-значуще) і соціально-організаційний (інтерсуб'єктне) вимір стратегії життя [5].

Сучасна наукова думка, виходячи на приватні прояви загальної проблеми щодо питань підготовки майбутніх фахівців до усвідомленої побудови життєвих стратегій, не пропонує системних рішень даної проблеми. Недостатня розробленість філософсько-психологічних та технологічних основ процесу підготовки майбутніх фахівців до проектування і реалізації життєвих стратегій породжує ряд протиріч:

➤ між високою соціальною та особистісною значимістю діяльності щодо розробки життєвих стратегій для забезпечення високої професійної та громадянської активності фахівця, задоволеності життям, ефективності його роботи – і відсутність у студентів, а потім випускників навчальних закладів умінь проектувати життєві стратегії, їх ефективно реалізовувати і перетворювати;

➤ між потребами педагогів в ефективних методиках підготовки студентів навчальних закладів до проектування і реалізації життєвих стратегій – і недостатньою розробленістю в науці відповідного змісту і технології освітньої діяльності;

➤ між особистісними життєвими стратегіями студентів, що включають в себе стратегічні цілі, плани, мрії та ін. – і реальними їхніми можливостями, потребами соціуму.

У сучасному суспільстві існує протиріччя між завданнями, що стоять перед вищими навчальними закладами як соціальними інститутами формування майбутнього фахівця, і ступенем їх реалізації в ході навчально-виховного процесу. Далеко не вирішеною залишається задача підготовки майбутнього фахівця до побудови власного життя та створення умов для виникнення і реалізації у нього потреби в пошуку і реалізації сенсу життя, здатності до організації свого життя, його зміни і розвитку.

При розробці моделі підготовки майбутніх фахівців до проектування і реалізації життєвих стратегій ми спиралися на системно-синергетичний і суб'єктно-діяльнісний підходи.

Системно-синергетичний підхід відноситься до загальнонаукових, тому, що ідеї загальної теорії систем і синергетики є загальноновизнаними та широко використовуються в якості методологічних орієнтувань практично у всіх науках, у тому числі і в філософії та психології.

Процес підготовки майбутніх фахівців до проектування і реалізації життєвих стратегій повинен носити системний характер і не може існувати без самоорганізації. З позицій системного підходу поняття «суб'єкт» характеризує один з рівнів розвитку людини і форму організації його системних якостей.

Необхідність використання в дослідженні суб'єктно-діялісного підходу обумовлена розширенням суб'єктних в діяльності майбутнього фахівця. Основи цього підходу були закладені в працях Г.І. Аксьонової, Р.М. Асадулліна, К.А. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, А.В. Брушлинського, С.М. Годніка, С.Л. Рубінштейна, П.Є. Решетнікова, В.А. Сластьоніна [1, 3].

Суб'єкта діяльності характеризує здатність до узгодження структур особистості і структури діяльності. Особистість, яка має свою структуру, «логіку» своєї особистісно-психологічної організації, перебудовує її та узгоджує у відповідності з вимогами життя.

Суб'єктно-діялісний підхід вимагає постійної включеності суб'єкта в діяльність з проектування та реалізації стратегії життя, що дозволить формування його як суб'єкта власного життя.

Реалізація системно-синергетичного підходу передбачає взаємодію двох систем. З одного боку, це сама особистість як складна саморегулююча система, з іншого – система педагогічних впливів і створення умов, що сприяють підготовці студентів до проектування і реалізації стратегії життя. Основу процесу підготовки майбутніх фахівців до проектування і реалізації життєвих

стратегій становить сукупність основних, визначальних положень, вимог – принципів освітнього процесу:

1. Принцип суб'єктного самовизначення. Реалізація цього принципу передбачає створення в навчальному закладі умов для вибору студентом власної позиції, цілей і засобів самоздійснення в конкретних обставинах життя; для усвідомлення особистістю своєї індивідуальності, унікальності, своїх можливостей (можу) і бажань (хочу) в їх співвідношенні один з одним і навколишнім світом (Я-Я, Я-інші, Я-суспільство, Я-світ, Я-особистісне-реальність) і вибору основних стратегій та напрямів особистісного зростання; створення механізмів набуття і прояву людиною внутрішньої свободи. Освітній процес, організований у відповідності з позначеним принципом, будується у відповідності з наступними етапами: усвідомлення майбутніми фахівцями мети та призначення свого власного життя, свого людського і професійного покликання на основі осмислення провідних філософських концепцій сенсу життя; пізнання та усвідомлення свого Я (емоційного, інтелектуального, соціального і духовного) в контексті педагогічної діяльності; побудови життєвих та професійних перспектив (цілей, планів життя і професійної діяльності, напрямів професійно-особистісного самовдосконалення).

2. Принцип домінанти успіху. Даний принцип заснований на тому, що людина – суб'єкт творчої, навчально-пізнавальної, професійної, управлінської діяльності. Успіх – це технологія, якої можна навчитися. Особливу увагу при реалізації даного принципу слід звертати на те, що сучасні студенти – це молоді люди у віці 15-19 років. Саме в цьому віці соціальні орієнтири і культурні запити молодої людини можуть підтримувати, розширювати або підривати вже сформовані форми поведінки, вимагаючи розвитку нових. Цей віковий період – один із продуктивних і смислонасичених періодів людини. Реалізація принципу домінанти успіху припускає усвідомлення своєї особистісної та професійної місії – як головної мети в житті; усвідомлення ролі і місця навчання в структурі життя; його головних завдань; формування у студентів потреби в досягненні найкращих результатів у всіх сферах життєдіяльності при виконанні конкретних справ; навчання стратегіям успішної реалізації життєвих планів; навчання майбутніх фахівців методиці виявлення зони найкращої творчої самореалізації.

3. Принцип взаємозв'язку саморозвитку і самоорганізації Як ми вже зазначали, однією з найважливіших якостей особистості, властивих суб'єкту

власного життя є здатність до саморозвитку і самоорганізації. У масовій практиці процес саморозвитку (самоосвіти, самовиховання) студентів будується у відриві від процесу самоорганізації їх життя, не пов'язаний з тими конкретними життєвими завданнями, які вирішує в конкретний момент майбутній фахівець. Тому у студентів на низькому рівні знаходиться мотивація саморозвитку. Принцип взаємозв'язку саморозвитку і самоорганізації життя ґрунтується на взаємозв'язку і взаємообумовленості даних процесів, їх єдності. Реалізація принципу взаємозв'язку саморозвитку і самоорганізації життя передбачає:

- виявлення тих проблем, з якими стикаються студенти у своїй життєдіяльності;
- навчання майбутніх фахівців самоорганізації у відповідності з життєвими задачами;
- спонукання студентів до рефлексії організації навчальної, дозвіллевої, трудової, фізкультурно-спортивної, побутової діяльності та планування на цій основі процесу саморозвитку.

4. Принцип рефлексії життєвого досвіду. Реалізація принципу рефлексії життєвого досвіду передбачає: формування у студентів позитивного ставлення до рефлексії як властивості людської свідомості; навчання майбутнього фахівця методам спостереження, самоконтролю, самоаналізу, саморегуляції; розвиток здібностей майбутнього фахівця до аналізу своїх відчуттів, почуттів, переживань, думок, вчинків; формування потреби відстежувати не тільки свій життєвий досвід, але й досвід інших людей.

5. Принцип життєвої константи. С.Л. Рубінштейн підкреслював, що не тільки людина залежить від життя, але й життя, його етапи, їх зміст, життєві події залежать від людини.

Таким чином, людина сама обирає основний напрямок у своєму житті, спосіб життя, визначає його головні цілі, етапи їх досягнення і реалізує це на практиці. Реалізація принципу життєвої константи припускає: формування установки на сталість у своїх життєвих планах, стратегіях; розвиток у майбутніх фахівців смислової установки на реалізацію життєвої стратегії досягнення найкращих результатів в особистісному і професійному розвитку; формування прагнення до поліпшення результатів, наполегливості в досягненні своїх цілей, прагнення домогтися свого.

б. Принцип навчання і виховання майбутніх фахівців у контексті їх життєвої стратегії. Процес навчання і виховання майбутніх фахівців в закладах освіти регламентується Державними освітніми стандартами, навчальними планами, робочими програмами, положеннями та іншою нормативно-правовою документацією. Зміст завдань, які вирішують студенти на аудиторних та позааудиторних заняттях обумовлено саме зазначеними вище документами. Але ці завдання, як правило, зовсім не пов'язані з життєвими стратегіями, планами, смислами життєдіяльності майбутніх фахівців.

Принцип навчання і виховання студентів у контексті їх життєвої стратегії передбачає, з одного боку, цілеспрямовану роботу педагогічного колективу щодо створення умов для досягнення особистісного сенсу пропонованого змісту освіти, з іншого боку, припускає використання особистісно-орієнтованих змісту і технологій освітньої діяльності, орієнтації всього навчально-виховного процесу на студента, його внутрішній світ, його життєві плани, стратегії, інтереси.

Реалізація даного принципу можлива за рахунок використання адаптивних технологій освітньої діяльності: особистісно-орієнтованих проблемного навчання, диференційованого навчання, комунікативного навчання, програмованого навчання, технологій індивідуалізації навчання, групових і колективних способів навчання; створення умов для досягнення студентами особистісного сенсу у вивченні дисциплін навчального плану; організації в навчальному закладі умов для вибору і реалізації індивідуальних життєвих стратегій учнів; орієнтації всього навчально-виховного процесу навчального закладу на студента, його внутрішній світ, інтереси; виявлення і розвиток здібностей, закладених в майбутньому фахівцеві самою природою; розвитку рівня самостійності студентів, творчих здібностей.

Сукупність цілей, підходів і принципів дозволяє точніше уявити основні напрямки, зміст, механізми реалізації висунутих освітніх завдань в реальному педагогічному процесі вищого навчального закладу.

Таким чином, основними напрямками діяльності, спрямованими на підготовку майбутніх фахівців до проектування і реалізації життєвих стратегій, є:

І. Формування сенсожиттєвих установок майбутніх фахівців через визначення сенсу власного життя та своєї життєвої стратегії, формування життєвих ідеалів.

II. Включення студентів у практичну діяльність з проектування та реалізації життєвих стратегій, який передбачає їх планування, розвиток здатності до передбачення свого майбутнього.

III. Забезпечення розвитку емоційної сфери свідомості, що припускає збагачення емоційного фону життєдіяльності студентських колективів, орієнтоване на розвиток емоційного компонента особистості майбутнього фахівця.

Таким чином, обрані напрямки освітньої діяльності вимагають визначити навчально-виховні дії, спрямовані на розвиток когнітивної, емоційної, діяльнісно-практичної сфер особистості і, відповідно, на навчання студентів проектуванню і реалізації стратегії життя; програму їх виконання кожним студентом; створення для студентів умов і можливості аналізувати, відстоювати свої погляди, переконання, життєві позиції .

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни / К.А. Абульханова-Славская. – М., 1991. – 229 с.
2. Балл Г.О. Гуманізація загальної та професійної освіти як сприяння розвитку культури особистості / Г.О. Балл // Психологічний ресурс простору вищої освіти: Збірник наукових праць / За редакцією О.В. Винославської. – К.: ІВЦ Видавництво «Політехніка», 2004. – С. 7-17.
3. Брушлинский А.В. Субъект и социальная компетентность личности / А.В. Брушлинский. – М., 1995. – 167 с.
4. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості / С.Д. Максименко. – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.
5. Резник Ю.М. Социальная инженерия: предметная область и границы применения / Ю.М. Резник // Социологические исследования. – 1994. – № 2. – С. 87.

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ ОСОБИСТОСТІ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ

Світлана Шевченко, Ганна Варіна

*Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана
Хмельницького, м. Мелітополь, Україна*

Annotation. The article considers the problem of vitality of the individual, which is considered in the prism of the transformational conditions of modern society. The paper explores the components of vitality, which include the ability to accept the challenge, involvement, the tendency to take responsibility for events. The relevance of this topic is determined by the growing needs of our society in search of ways to create favorable conditions for maximum development of the individual, the effectiveness of his life. Sustainability is considered by the authors as a psychological phenomenon, the essence of which is a productive way out of the crisis in the direction of personal growth. The components of vitality, namely, the attitudes of risk acceptance, involvement and control, are the basic elements in the structure of the concept that contribute to the effective living of complex life events. Determining indicators of vitality at all levels allows you to predict the processes of recovery from the crisis and, if necessary, adjust the process of awareness and evaluation of the experience gained as a result of living stress, and finding resources for further effective life.

Key words: hardiness, resource, viability, stress resistance, coping strategy.

В умовах соціокультурних, економіко-політичних перетворень розширюється поле формування життєстійкого покоління. Актуальність вивчення життєстійкості набуває значення, так як суспільству необхідно знати основні детермінанти розвитку життєстійкості особистості, створювати механізми подолання перешкод, формувати готовність людини і всього суспільства до побудови ефективних стратегій майбутнього розвитку, забезпечувати самореалізацію, успішність в епоху глобалізації.

Вимоги соціуму до конкурентоспроможної людини визначають життєстійкість як важливий компонент формування особистості. Основні аспекти життєстійкості суб'єкта в соціокультурному просторі розглядаються через його орієнтацію на трудову активність, залучення до здорового способу життя, вміння справлятися зі стресом в мінливих умовах життя, мотивації досягнення цілей, зростання рівня освіти, адаптації, інтеграції, соціалізації та ін. Актуальність даної проблеми визначається наявністю протиріччя між сучасними соціальними умовами, котрі висувають особливі вимоги до формування системи ціннісних орієнтацій особистості, і недостатньою вивченістю життєстійкості і механізмів її розвитку, а також слабкою розробленістю конкретних прийомів відповідного цілеспрямованого впливу.

Досліджуючи механізми модернізації суспільства, науковці звертають увагу на важливість відповідності домінуючого типу особистості соціальним змінам, які відбуваються. Сучасна особистість повинна орієнтуватися в розширеному соціальному просторі, виявляти внутрішню гнучкість, різноманітність інтересів, прагнути до самовдосконалення, усвідомлювати теперішнє як особливо значимий часовий вимір людського буття [2]. Тому в руслі копінг-досліджень зусилля вчених спрямовані на вивчення специфічної здатності людини, що допомагає успішно адаптуватися у складному швидкоплинному середовищі. На думку науковців, такою здатністю може бути особлива «життєва здатність» або життєстійкість. Це поняття трактується як гнучкість, пружність, еластичність, стійкість до зовнішніх впливів. Події останніх років (економічна криза, пандемічні умови, техногенні катастрофи і т. ін.) є сильним стресогенним фактором. Проживання цих подій призвело до того, що в даний час відзначається загальне зниження почуття безпеки і захищеності людини. Тому перед наукою і, зокрема, психологією, стоїть завдання концептуального осмислення психологічних характеристик, які обумовлюють успішну адаптацію людини в мінливому світі, дозволяють справлятися з життєвими труднощами. Те, наскільки успішно людина справляється з життєвими труднощами, залежить від його особистісного потенціалу, який визначає ступінь особистісної зрілості.

Інтегративною «ресурсною» характеристикою особистості, що опосередковує та пов'язує між собою усі ці компоненти, на наш погляд, виступає життєстійкість особистості. Життєстійкість у психологічних джерелах розглядається як певний ступінь «живучості» (Л.О. Александрова), «здатність

подолати самого себе» (Д.О. Леонтьєв), «здатність перетворювати проблемні ситуації в нові можливості» (С.А. Богомаз), «ключовий ресурс особистості» (S.R. Maddi). Аналіз підходів до вивчення життєстійкості у вітчизняній і зарубіжній психології свідчить про те, що автори досліджень ставили за мету виявити взаємозв'язок між характеристиками життєстійкості і її окремих компонентів і іншими змінними, зокрема, показниками здоров'я / хвороби, особистісної ефективності, подолання життєвих труднощів, індивідні / суб'єктні / особистісні характеристики і т. ін. було виявлено наступне:

- чим вище життєстійкість, тим швидше відбувається адаптація до нових життєвих умов, менше виражені культурний шок і суб'єктивний рівень стресу (Maddi);

- життєстійкість пов'язана зі стабілізацією емоційного стану людини (Богомаз, Maddi);

- життєстійкість корелює з почуттям зв'язності (Antonovsky);

- життєстійкість пов'язана зі смисложиттєвими орієнтаціями, цілеспрямованістю (Богомаз, Леонтьєв);

- виявлений зв'язок життєстійкості і копінг-стратегій (Логінова) [3];

- визначено зв'язок життєстійкості і особистісних характеристик (толерантність, тривожність, самоефективність, соціальний інтерес; креативність, самомотивація; емоційний інтелект) (Александрова, Богомаз);

- життєстійкість людини пов'язана з ефективністю подолання різних стресів, підтриманням високого рівня фізичного і психічного здоров'я, а також з оптимізмом, суб'єктивної задоволеністю власним життям (Maddi);

- життєстійкість відображає психологічну активність і особистісну ефективність людини, які визначаються його мотивацією долати стресогенні життєві події;

- життєстійкість виявляється домінантою особистісної змінної, що опосередковує вплив стресогенних факторів (в тому числі хронічних) на соматичне і душевне здоров'я, а також успішність діяльності (Kobasa, Maddi) [4; 7; 10].

Л.В. Куліков, описуючи життєстійкість, на передній план виводить три аспекти психологічної стійкості: стійкість, стабільність; врівноваженість, помірність; опірність (резистентність). За словами Л.В. Кулікова, стійкість проявляється в подоланні труднощів як здатність зберігати віру в себе, бути впевненим у собі, своїх можливостях, як здатність до ефективною психічної

саморегуляції. Врівноваженість Л.В. Куликов визначає як здатність розміряти рівень напруги з ресурсами своєї психіки й організму. Опірність – це здатність до опору того, що обмежує свободу поведінки, свободу вибору, як в окремих рішеннях, так і у виборі способу життя в цілому. Найважливішою стороною опірності є індивідуальна і особистісна самодостатність в аспекті свободи від залежності [5].

Автор концепції життєстійкості С.Р. Мадді визначає цей термін («hardiness») як інтегральну особистісну рису, що відповідає за успішність подолання особистістю життєвих труднощів, яка включає наступні складові [4] (рис. 1).

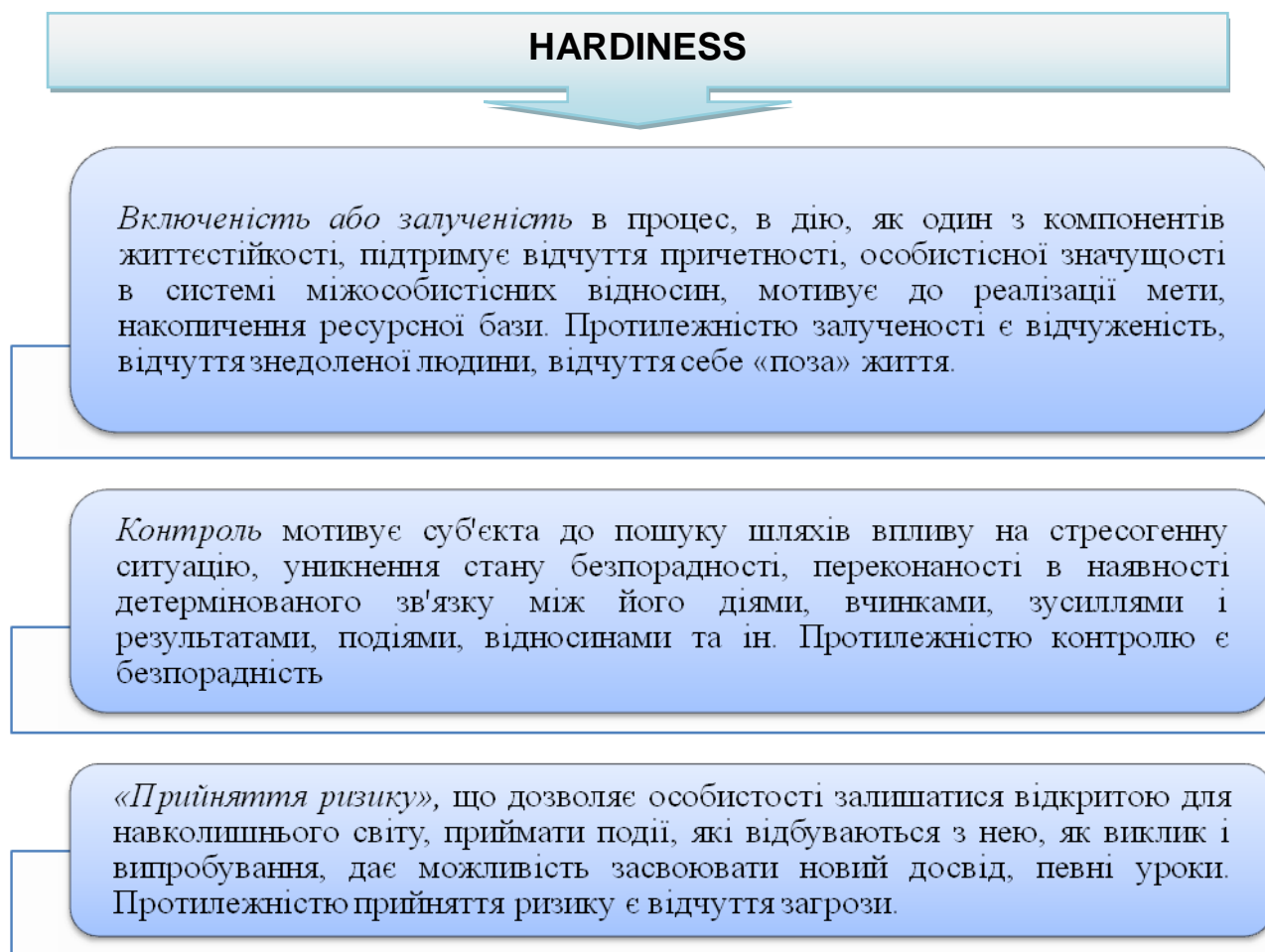

Рис. 1 Компоненти життєстійкості особистості (за Мадді)

Як пише С. Мадді, життєстійка людина – це людина з характером, сильна духом, така, що не боїться складностей і проблем, не «скисає», коли згущаються хмари. На думку С. Мадді та Д. Кошаби [10], поняття «hardiness» відображує психологічну живучість та розширену ефективність людини, а

також є показником її психічного здоров'я. Прикладний аспект життєстійкості обумовлений тією роллю, яку ця особистісна змінна відіграє в успішному протистоянні особистості стресовим ситуаціям, передусім в професійній діяльності. Подолання особистістю несприятливих умов її розвитку є однією зі специфічних форм прояву її особистісного потенціалу [8]. Реальність, в якій особистість, асимілюючи набутий досвід, здійснює завдяки рефлексивним процесам довготривалий самомоніторинг життєстійкості, є пріоритетним процесом особистісного розвитку. Під впливом нових конфігурацій життєвих умов постійно виникають нові контексти життєтворення. У свою модель життєстійкості С. Мадді включає не тільки конструкт компонентів, але і п'ять основних механізмів, які дозволяють життєстійкості надавати своєрідний буферний вплив на розвиток захворювань і зниження загальної ефективності діяльності:

- життєстійкість переконання – оцінка життєвих змін як менш стресових на основі залучення, контролю та прийняття ризику;
- активація мотивації до процесу трансформації копінг-стратегії поведінки в мінливих умовах, яка орієнтована на відкритість всьому новому, готовність людини активно діяти в стресовій ситуації (використання людиною життєстійких копінг-стратегій);
- посилення імунної реакції через психічну і фізичну мобілізацію;
- посилення відповідальності і турботи про власне здоров'я (життєздатні практики здоров'я);
- пошук ефективної соціальної підтримки, яка буде сприяти процесу трансформації поведінки, через розвиток навичок спілкування [12].

Практичне значення моделі Мадді полягає в тому, що автор розглядає життєстійкість не просто як психологічний феномен, а як важливий внутрішній ресурс (настанову), який людина може осмислити і змінити з метою підтримки свого фізичного, психічного і соціального благополуччя. Іншими словами, життєстійкість в концепції Мадді – це те, що надає людському життю цінність і сенс в будь-яких обставинах [4].

В сучасних пандемічних умовах існування суспільства, постійного впливу стресогенних факторів в різних сферах життєдіяльності людини, особливо актуальним та пріоритетним виступає підхід Л.А. Александрової, яка запропонувала трактувати життєстійкість через поняття подолання життєвих труднощів як «здатність особистості до трансформації несприятливих обставин

свого розвитку» [1]. Так само як і Мадді вона виділяє три компонента життєстійкості, але зміст їх дещо змінюється (рис. 2).

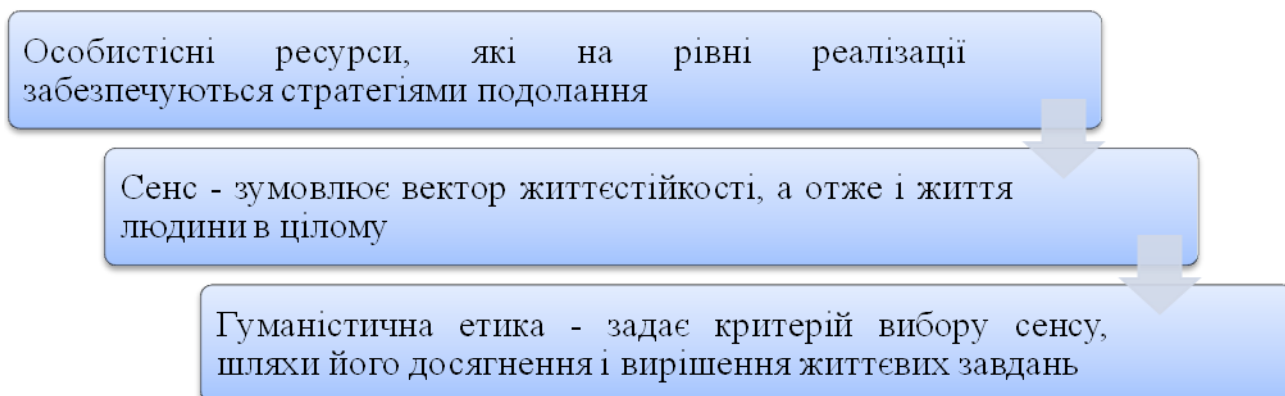

Рис. 2. Компоненти життєстійкості особистості (за Л.А. Александровою)

Виходячи з цієї моделі, життєстійкість як система переконань сприяє розвитку готовності суб'єкта брати участь, контролювати, управляти стресогенними ситуаціями та емоційними станами, сприймати негативні події не як фрустраційні, а як досвід і успішно справлятися з ними. Життєстійкість, спираючись на індивідуально-особистісні (природні) властивості (екстраверсію, спонтанність, інтроверсію і тривожність), які базуються на вроджених особливостях нервової системи і опосередковують соціальну активність, більшою мірою проявляється в умінні створювати особистісно значущі смисли життя і реалізовувати їх в контексті даної соціальної ситуації [6]. Життєстійкість, як характеристика, що відображає можливість суб'єкта знаходити міру відповідності наявним умовам, визначає захищеність людини від різного роду загрозливих впливів, пов'язана з уявленнями людини про свою здатність успішно реалізувати поведінку, необхідну для досягнення очікуваних результатів, долати негативні впливи навколишнього середовища та пандемічних умов [9]. Важливу роль в позитивній оцінці людиною свого життя і виборі нею продуктивних стратегій в кризових ситуаціях відіграють такі психологічні феномени, як оптимізм, диспозиційна надія, інтегральність локус контролю, висока самоповага, а також орієнтованість на сьогодні і на майбутнє. Відповідно, психологічна стійкість особистості, життєстійкість і «воля до життя» є необхідними умовами формування психічноздорової та благополучної особистості в сучасних умовах турбулентності.

Таким чином, життєстійкість слід вважати загальною диспозицією, базовим ядром особистості, що надає їй стійкість, самоефективність в різних сферах, захищає від стресу, дозволяє перетворити зміни в можливості, забезпечити успішну соціалізацію в соціокультурному просторі сучасного турбулентного світу. Життєстійкість особистості тісно пов'язана з успішністю людини в різних сферах діяльності, особливо на фоні стресу, із загальним психологічним благополуччям, а також є показником психічного здоров'я людини. Окрім того вона стає «ресурсом» психологічної безпеки особистості в силу ряду особливостей [3]. По-перше, життєстійкість передбачає визнання людиною своїх реальних можливостей, прийняття реальності власної вразливості (Л.А. Александрова); передбачає суб'єктивну готовність до будь-яких зовнішніх змін, в тому числі і до того, що зміни можуть виявитися непередбачуваними, а збіг обставин – несприятливим. При цьому, С.Р. Мадді презентує життєстійкість особистості як особливий паттерн установок і навичок, що дозволяє перетворити зміни, що відбуваються з людиною, в її можливості. По-друге, за С.Р. Мадді, життєстійкість – це шлях до відчуття суб'єктивності, а більш загальним у відношенні до поняття життєстійкості є суб'єктність, яка сприяє активній, свідомій і цілеспрямованій реалізації накопиченого досвіду [11].

Життєстійкість (*hardiness*) представлена трансформаційним копінгом, життєстійкими установками, життєстійким ставленням до навколишнього оточення, є показником психосоматичного здоров'я, мотивує суб'єкта на перетворення стресогенних життєвих подій. В теорії салютогенеза А. Антонівський звертає увагу на ресурсні характеристики людини, на її потенціал і вміння виживати в ситуації труднощів і не концентруватися на факторах порушень, проблем, нестабільності особистості.

У структурі життєстійкості трансформаційний копінг пояснює адекватне ставлення суб'єкта до проблем і вибору способів їх вирішення, ефективно використання набутого досвіду, вибір стратегії поведінки на основі сформованих настанов в соціокультурному просторі. Суб'єктивна модель трансформації пов'язана з емоційними, інтелектуальними видами реагування, мотиваційним ставленням до свого стану, зміни поведінки, способу життя [13].

Детермінантою процесу особистісної трансформації виступає самозміна особистісної сфери, міра власної відповідальності за зміни. Розвиток

особистісних настанов суб'єкта стає основою перетворення перешкод і стресів в джерело зростання і розвитку.

Література

1. Александрова Л.А. О составляющих жизнестойкости личности как основе ее психологической безопасности в современном мире / Л.А. Александрова // Известия Южного федерального университета. Технические науки, 2005. – Т. 51. – № 7. – С. 83-84.
2. Кузнецов М.А., Маннапова К.Р. Життестійкість підлітків з неповних сімей / М.А. Кузнецов, К.Р. Маннапова. – Х.: ХНПУ, 2016. – 257 с.
3. Логинова М.В. Жизнестойкость как внутренний ключевой ресурс личности / М.В. Логинова // Вестник Московского университета МВД России. – 2009. – № 6. – С. 19–22.
4. Мадди С. Теории личности: сравнительный анализ / пер. с англ. – СПб.: Речь, 2002. – 542 с.
5. Титаренко Т.М., Ларіна Т.О. Життестійкість особистості: соціальна необхідність та безпека: навч. посіб. / Т.М. Титаренко, Т.О. Ларіна. – К.: Марич, 2009. – 76 с.
6. Фоминова А. Н. Жизнестойкость личности: монография / А.Н. Фоминова. – М.: МПГУ, 2012. – 152 с.
7. Antonovsky A. Health, stress, and coping / A. Antonovsky. – San Francisco: Jossey Bass Publishers, 1979. – 255 p.
8. Bandura A. Self-efficacy / A. Bandura // Encyclopedia of human behavior / Ed. by V. S. Ramachandran. – Vol. 4. – New York: Academic Press, 1994. – P. 71-81.
9. Clarke D.E. Vulnerability to stress as a function of age, sex, locus of control, Hardiness and Type A personality / D.E. Clarke // Social Behavior and Personality. – 1995. – Vol. 23. – N 3. – P.285-286.
10. Khoshaba D., Maddi S. Hardiness and Mental Health / D. Khoshaba, S. Maddi // Journal of Personality Assessment, 1994. – Vol. 63. – N 2. – P. 265–274.
11. Rush M.C., Schoael W.A., Barnard S.M. Psychological resiliency in the public sector: "Hardiness" and pressure for change / M.C. Rush, W.A. Schoael, S.M. Barnard // Journal of Vocational Behavior. – 1995. – Feb 46 (1). – P. 17-39
12. Varina H. The genesis of the research of determinants of professional stability of a future psychologist personality: conceptualization and empirical referents / Hanna Varina // Integration of traditional and innovation processes in modern pedagogy and psychology: collective monograph / V. Afanasenko, L. Aleksieienko-Lemovska, Z. Karpenko, O. Melnyk, ect. – Lviv-Torun: Liha-Pres, 2019. – P. 117-140
13. Varina H., Shevchenko S. The peculiarities of using the computer complex HC-psychotests in the process of psychodiagnosis of the level of development of future specialists' mental capacity / Hanna Varina, Svetlana Shevchenko // E3S Web of Conferences (2020), 166, 10025.doi:10.1051/e3sconf/202016610025

ISBN 978 – 80 – 89654 – 67 – 3

EAN 9788089654673